

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI



XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA MANASTIR

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ

HAZIRLAYAN

Mehmet DEMİRKOL

Malatya-2021

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ'ün danışmanlığında hazırlamış olduğum “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Mehmet DEMİRKOL



ÖZET

Doktora Tezi

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır

Mehmet DEMİRKOL

İnönü Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Malatya – 2021, Sayfa: xviii+232

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır başlıklı bu çalışma, belirlenen zaman diliminde Manastır kazasının fizikî, idarî, iktisadî, demografi ve içtimâî yapısını başta kadı sicilleri olmak üzere arşiv belgeleri ışığında ele alarak bir bütün halinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Konunun gereği olarak genel mahiyette Osmanlı tarihi ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Yapılan çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmamızda şehrin konumu, coğrafi özellikleri ve ulaşım imkânlarıyla ele alınmıştır. Ayrıca şehirdeki dinî, kültürel, sosyal yapılar ve ticari alanları belirtilerek şehrin fizikî yapısını oluşturan unsurlar hakkında bilgiler vererek dönemin umumi manzarası tespit edilmeye çalışılmıştır. Şehrin köyleriyle birlikte tahmini nüfusu tespit edilmiş ve nüfusu oluşturan dini ve etnik gruplar belirtilmiştir. Şehrin, Osmanlı Devleti taşra idarî taksimatı içinde Paşa sancağı olması sebebiyle eyalet valilerinin sorumluluğunda idare edilmesi bir hususiyet arz etmektedir. Bu vaziyetin etkileri şehrin ulema ve ümera kesimi üzerinde görüldüğü gibi eyaletin asayiş düzeninin sorunları da şehir bürokrasisine yansımıştır. Şehrin ticarî ve iktisadî vaziyeti bulunduğu konum itibarıyla XVIII. Yüzyılın ilk yarısında da canlılığını devam ettirmektedir. Süreç içerisinde ticarî faaliyetler hakkında bilgiler verilmiş, fiyatlar ve ücretler konusuna da açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bütün bu hususlar üzerinde belirleyici olan ve bu hususlardan etkilenen sosyal yaşantı etraflıca ele alınmıştır. Özellikle dönemin sosyal-siyasî olayları şehrin sosyal yapısı üzerinde etki etmiş ve Manastır'ın dâhil olduğu Rumeli bölgesinin asayiş sorunları da çalışmamızda ele alınmıştır. Çalışmada, Manastır şehrinin XVIII. Yüzyılın ilk yarısındaki, genel durumu belgelerin imkân verdiği nispette ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Rumeli, Manastır, Şer'iyye Sicili, Şehir Tarihi

ABSTRACT

PhD Thesis

Manastır in The First Half of The XVIIIth Century

Mehmet DEMİRKOL

The University of İnönü

The Institute of Social Science

The Department of History

MALATYA – 2021, Page: xviii+232

This study titled *Manastır in The First Half of The XVIIIth Century* aims to reveal the physical, administrative, economic, demographic and social structure of the town of Manastır in the light of archival documents, especially kadi registries (court records), as a whole in the determined time period. As a requirement of the subject, information about the ottoman history in general is also included. It is thought that the study will contribute to the field.

In our research, the location of the city, its geographical features and transportation opportunities are discussed. In addition, it has been tried to determine the general view of the period by giving information about about the elements that make up the physical structure of the city by specifying the religious, cultural, social structures and commercial areas in the city. The estimated population of the city with its villages has been determined and the religious and ethnic groups that make up the population are specified. Since the city was the pasha sanjak within the provincial organization of the ottoman state, it is a specialty that it was administered under the responsibility or the provincial governors. As the effects of this situation were seen on the ulama and public sector of the city, the problems of the state's public order were also reflected in the city bureaucracy. The commercial and economic situation of the city maintains its vitality in the first half of the XVIIIth century. During the process, information about commercial activities was given, and prices were tried to be clarified. The social life, which is determinative and affected by all these issues, has been discussed in detail. Especially the social and political events of the period had an impact on the social structure of the city and the security problems of the Rumelia region, where the Manastır was included, were also discussed in our study. In this study, the general situation of the Manastır of city in the first half of the XVIIIth century has been revealed to the extent that the documents allow.

Keywords: Ottoman, Rumelia, Manastır (Bitolia), Court Records, Urban History

İÇİNDEKİLER

| | |
|---|------|
| ONUR SÖZÜ..... | ii |
| ÖZET | iii |
| ABSTRACT..... | iv |
| İÇİNDEKİLER | v |
| TABLolar LİSTESİ | ix |
| GRAFİKLER LİSTESİ..... | x |
| ÖNSÖZ | xi |
| KISALTMALAR | xii |
| KONU VE KAYNAKLAR..... | xiii |
| I. Arşiv Kaynakları..... | xiv |
| I.I. Şer’iyye Sicilleri..... | xiv |
| I.II. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi | xv |
| I.II.I. Ali Emiri Tasnifi Belgeleri (AE)..... | xv |
| I.II.II. İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE)..... | xvi |
| I.II.III. Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (C)..... | xvi |
| I.II.IV. Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu (MAD.d)..... | xvi |
| I.II.V. Bab-1 Asafi Tasnifi..... | xvi |
| I.III. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi..... | xvi |
| II. Seyahatnameler | xvii |
| III. Yayınlanmış Eserler | xvii |
| GİRİŞ | 1 |
| I. Manastır Adının Menşei | 1 |
| II. Manastır’ın Tarihi | 1 |
| III. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi | 3 |
| BİRİNCİ BÖLÜM | 6 |
| 1. MANASTIR ŞEHRİNİN FİZİKİ YAPISI | 6 |
| 1.1. Şehrin Coğrafi Yapısı ve Stratejik Konumu | 6 |
| 1.2. Yol Ağları..... | 7 |
| 1.3. Manastır Şehrinin Mahalleleri | 9 |
| 1.4. Konut Tipleri | 19 |
| 1.5. Dini ve Sosyal Yapılar..... | 21 |

| | |
|---|-----------|
| 1.5.1. Cami ve Mescitler | 21 |
| 1.5.2. Kiliseler ve Havralar | 25 |
| 1.5.3. Medrese ve Mektepler | 27 |
| 1.5.4. Zaviye ve Tekkeler | 30 |
| 1.5.5. Hamamlar | 31 |
| 1.5.6. Ticari Alanlar (Çarşı, Pazar, Bedesten ve Hanlar)..... | 31 |
| 1.5.7. Saat Kulesi (Kebir-i Saat) | 34 |
| İKİNCİ BÖLÜM..... | 36 |
| 2. NÜFUS VE SOSYAL YAPI..... | 36 |
| 2.1. Manastır'ın Nüfusu | 36 |
| 2.1.1. Şehir Nüfusunun Tahlili ve Genel Nüfus Yapısı | 36 |
| 2.1.2. Manastır'ın Avârızhane ve Gerçek Hanelerine Göre Tahmini Nüfusu | 46 |
| 2.1.3. Evlâd-ı Fâtihan Nüfusu | 50 |
| 2.2. Sosyal Hayat | 55 |
| 2.2.1. Aile Yapısı | 55 |
| 2.2.1.1. Evlilik Müessesesi | 55 |
| 2.2.1.2. Ailelerin Çocuk Sayıları | 59 |
| 2.2.1.3. Çok Eşlilik | 62 |
| 2.2.2. İdare ve Halk Arasında Münasebetler, İdarî Aksaklıklar ve Alınan Önlemler | 63 |
| 2.2.2.1. Gayrimüslim Tebaa | 63 |
| 2.2.2.2. Müslim - Gayrimüslim İlişkileri | 65 |
| 2.2.2.3. Kırsal Yaşam (Köy Hayatı)..... | 67 |
| 2.2.2.4. Çiftliklerin Durumu | 70 |
| 2.2.2.5. Eşkîyalık Olayları | 72 |
| 2.2.3. Köleler | 80 |
| 2.2.4. İhtida | 82 |
| 2.2.5. Suç ve Cezalar | 84 |
| ÜÇÜNCÜ BÖLÜM..... | 87 |
| 3. İDARİ TEŞKİLAT VE ŞEHİR YÖNETİMİ | 87 |
| 3.1. Manastır'ın İdari Teşkilatı ve Şehrin Yönetimi | 87 |
| 3.2. Ümera (Ehl-i Örf)..... | 92 |

| | |
|--|------------|
| 3.2.1. Mutasarrıf (Vali)..... | 92 |
| 3.2.2. Mütesellim | 96 |
| 3.2.3. Yeniçeri Serdarı | 97 |
| 3.2.4. Kethüdâ Yeri | 100 |
| 3.2.5. Alaybeyi | 101 |
| 3.2.6. Voyvoda | 103 |
| 3.2.7. Çeribaşı | 104 |
| 3.2.8. Şehir Kethüdâsı..... | 105 |
| 3.2.9. İhtisap Nâzırı..... | 106 |
| 3.2.10. Kâimakâm (Kaymakam)..... | 107 |
| 3.3. Ayân..... | 108 |
| 3.4. Esnaf Yöneticileri | 110 |
| 3.5. Mahalle İmamları ve Müteveli..... | 110 |
| 3.6. Derbent Teşkilatı ve Martoloslar | 113 |
| 3.7. Menzil Teşkilatı | 117 |
| 3.8. Evlâd-ı Fâtihan | 119 |
| 3.9. Ulema (Ehl-i Şer') | 124 |
| 3.9.1. Kadı (naib) ve Kadının Şehir Yönetimindeki Yeri | 124 |
| 3.9.2. Mahkeme Görevlileri..... | 130 |
| 3.9.2.2. Kâtipler ve Mukayyidler | 131 |
| 3.9.2.3. Muhzırbaşı ve Muhzırlar | 132 |
| 3.9.3. Müderrisler..... | 133 |
| 3.10. Diğer Dinî Görevliler ve Vakıf Görevlileri | 138 |
| 3.9.4. Müftü..... | 140 |
| DÖRDÜNCÜ BÖLÜM | 141 |
| 4. MANASTIR'DA TİCARET VE İKTİSADİ HAYAT | 141 |
| 4.1. Şehir Ekonomisini Etkileyen Faktörler | 141 |
| 4.1.1. Mukataalar | 143 |
| 4.1.1.1. Adet-i Ağnam Mukataası | 144 |
| 4.1.1.2. Bedel-i Ağnam-ı Celebkeşân Mukataası..... | 145 |
| 4.1.1.3. Kıptiyân Cizye Mukataası..... | 146 |
| 4.1.1.4. Güherçile Ocaklığı | 147 |

| | |
|--|-----|
| 4.1.1.5. Zağorafça ve Tevabi Mukataası | 149 |
| 4.1.1.6. İhtisaplık Mukataası..... | 150 |
| 4.1.1.7. Manastır ve Tevabi Mukataası..... | 150 |
| 4.1.1.8. Hassa-ı Manastır Mukataası..... | 152 |
| 4.1.1.9. Duhan-ı Rûsum Mukataası..... | 152 |
| 4.1.2. Diğer Vergiler..... | 152 |
| 4.1.2.1. Cizye (Yahudi ve Hıristiyan Cizye Mukataası)..... | 153 |
| 4.1.2.2. İspençe..... | 156 |
| 4.1.2.3. Avâriz | 157 |
| 4.1.2.4. Bedel-i Nüzül | 158 |
| 4.1.2.5. Bedel-i Sürsât | 159 |
| 4.1.2.6. İmdâd-ı Seferiyye..... | 160 |
| 4.1.2.7. İmdâd-ı Hazariyye | 161 |
| 4.1.2.8. Bedel-i Cebelü ve Diğer vergiler | 161 |
| 4.1.3. Vakıf Gelirleri | 162 |
| 4.1.4. Şehir Giderlerinin Vergilendirilmesi | 165 |
| 4.1.5. Esnaf Grupları ve Ticarî Hayat..... | 170 |
| 4.1.6. Paranın Durumu | 174 |
| 4.1.7. Fiyatlar..... | 181 |
| 4.1.7.1. Gıda ve İhtiyaç Maddelerinin Fiyatları..... | 182 |
| 4.1.7.2. Hayvan Fiyatları | 187 |
| 4.1.7.3. Gayrimenkul Fiyatlar ve Kiralar | 189 |
| 4.1.7.4. Tereke Fiyatları..... | 191 |
| 4.1.8. Ücretler | 199 |
| 4.1.9. Üretim ve Tüketim Faaliyetleri | 202 |
| SONUÇ | 207 |
| KAYNAKLAR | 217 |
| EKLER LİSTESİ..... | 224 |
| EKLER | 225 |

TABLolar LİSTESİ

| | |
|--|-----|
| Tablo 1. XV., XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Manastır Şehrinde Müslüman Mahalle Sayıları | 12 |
| Tablo 2. 1614 Senesinde Manastır Mahalleleri..... | 12 |
| Tablo 3. 1700- 1750 Yılları Arasında Manastır'ın Müslüman Mahalleleri | 13 |
| Tablo 4. Manastır Şehrinin Mahallelerinde Evlâd-ı Fâtihan İçin Oluşturulmuş Avârizhane Sayısı | 15 |
| Tablo 5. Manastır Şehrinin Mahalleleri ve Avârizhaneleri..... | 16 |
| Tablo 6. XVIII. Yüzyıl Manastır'daki Cami ve Mescitler | 22 |
| Tablo 7. Manastır'da Hancı Taifesi | 34 |
| Tablo 8. Manastır Şehrinin Vergi ile Mükellef Ahalisi. | 39 |
| Tablo 9. 1872 Manastır Vilayeti Salnamesinde Manastır Kazasının Nüfus Yapısı ve Miktarı | 45 |
| Tablo 10. Manastır Şehrinin Bazı Yıllara Ait Avârizhane Sayıları | 47 |
| Tablo 11. Manastır Şehrinin Bazı Yıllara Ait Avârizhane Sayıları ve Tahmini Nüfusu48 | |
| Tablo 12. Evlâd-ı Fâtihan Avârizhaneleri ve Tahmini Nüfusunun Mahallelere Dağılımı | 52 |
| Tablo 13. Evlâd-ı Fâtihan Avârizhaneleri ve Tahmini Nüfusunun Köylere Dağılımı... 54 | |
| Tablo 14. Tereke Defterlerine Göre Manastır'daki Ailelerin Çocuk Sayıları (1700-1750) | 61 |
| Tablo 15. 1569 Senesinde Manastır Şehrinde Mühtedilerin Müslüman Hanelere Oranı | 83 |
| Tablo 16. Rumeli Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar (1700- 1730)..... | 88 |
| Tablo 17. Manastır Kazasına Bağlı Köyler..... | 90 |
| Tablo 18. Manastır Kazasına Bağlı Evlâd- ı Fâtihan, Derbent ve Vakıf Karyeleri | 92 |
| Tablo 19. Manastır Şehrinde İkamet Eden Bölükbaşılar | 99 |
| Tablo 20. Sol kol Alay Beyi Ali Bey'in Terekesi | 103 |
| Tablo 21. Evlâd-ı Fâtihan Avârizhanelerinin Mahallelere Dağılımı | 123 |
| Tablo 22. Evlâd-ı Fâtihan Avârizhanelerinin Karyelere Dağılımı..... | 124 |
| Tablo 23. 1729 Senesi Manastır Mukataasının Gelir Kaynakları ve Vergi Miktarları 151 | |
| Tablo 24. 1156 Senesi Manastır Şehri Ahalisine Tevzî Edilen Masraflar | 167 |
| Tablo 25. Manastır Şehri Ahalisi Üzerine Tevzî Edilen Bazı Örfî Vergiler..... | 168 |
| Tablo 26. Manastır Şehrindeki Esnaf Taifesi..... | 173 |
| Tablo 27. Manastır Merkezindeki Bazı Gayrimüslim Esnaf sayısı | 173 |
| Tablo 28. Manastır' da Gıda Maddelerine Verilen Narh (1700- 1750) | 183 |
| Tablo 29. Manastır'da 1746 Senesi Ürünlere Verilen İlk Altı Aylık Narh..... | 186 |
| Tablo 30. Manastır'daki Hayvan Fiyatları | 189 |
| Tablo 31. 1728-1729 Senelerinde Tereke Fiyatları..... | 192 |

GRAFİKLER LİSTESİ

| | |
|---|----|
| Grafik 1. Manastır'ın Genel Nüfusu İçindeki Dini ve Etnik Gruplar | 42 |
| Grafik 2. 1700-1750 Manastır'ın Nüfus Durumu | 43 |
| Grafik 3. 1710 Senesi Manastır'ın Vergi ile Mükellef Ahalisi | 44 |
| Grafik 4. Manastır'da Evlâd-ı Fâtihan Nüfusunun Mahallelere Dağılımı..... | 53 |
| Grafik 5. Manastır'da Evlâd-ı Fâtihan Nüfusunun Köylere Dağılımı..... | 54 |
| Grafik 6. Tereke Defterlerine Göre Manastır'daki Ailelerin Çocuk Sayıları (1700-1750) | 62 |



ÖNSÖZ

Şehir tarihi çalışmaları zaman ve mekân olarak hususiyet arz ettiği gibi umumi tarihe olan katkısı da malumdur. Bu vesileyle ele aldığımız Manastır tarihi özelinde ve genelde tarih çalışmalarına olan katkısı bizi bu hususta gayretlendirmiştir. Özellikle bu şehrin Osmanlı yönetiminde olması, Avrupa’da yer alan bir şehir olması, şehir ahalisinin kozmopolit yapıda olması ve farklı milletlerden insanların bir arada beş asır kadar zaman birlikte yaşamaları gibi özellikleri araştırmaya değer bir mahiyet vermiştir.

“*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır*” başlıklı çalışmamızda ele alınan konular zaman ve mekân olarak sınırlandırılmıştır. Bu sınırlar dâhilinde şehrin fizikî, idarî, iktisadî, demografî ve içtimaî yapısı incelenerek şehrin manzarası bir bütün olarak ortaya konulmuştur. Klasik çağ özelliklerini taşıyan bu dönemde hâsıl olan ihtiyaçlara binaen idarî uygulamalarda bazı değişiklikler ve gelişmeler olmuştur. Bu değişim ve gelişmeleri gerek devlet kurumlarında gerek şehir ahali üzerindeki yansımaları ele alınmıştır. Osmanlı bünyesindeki birçok milletin yaşamsal rollerini belirten bu çalışmada şüphesiz ev sahibi Osmanlı, hoşgörü ortamı sunmuş ve tebaasındaki farklı milletlere tahammül anlayışı ile Avrupa’da uzunca zaman varlık gösterebilmiştir. İşte bu hoşgörü ve tahammül anlayışı idarî, iktisadî, içtimaî gibi alanlara yansımıştır. Çalışmamızda, tüm bu hususlar ele alınarak tarihin karanlık yüzü aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, doktora programı süresince beni yönlendiren doktora yöneticim Prof. Dr. Mehmet Karagöz’e teşekkür ediyorum. İlmi alanındaki tecrübesinden yaralandığım Dr. Rifat Özdemir’e ve yine bu alanda faydasını gördüğüm Doç. Dr. Celalettin Uzun’a ve Bülent Yaşar’a ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Ayrıca beni akademik alana teşvik eden saygıdeğer ağabeyim Prof. Dr. İskender Demirkol’a ve üzerimde her türlü emeği olan kıymetli anneme, babama, eşime ve tüm aile bireylerine ayrı ayrı teşekkür ederim.

MALATYA-2021

Mehmet DEMİRKOL

KISALTMALAR

| | |
|----------------------|--|
| A.DVNS.MHM.d. | : Bab-1 Asafî Defterhane-i Amire Kalemî Defterleri |
| a.g.e. | : Adı geçen eser |
| a.g.m. | : Adı geçen makale |
| AE.SAMD.I. | : Ali Emiri Mahmud I (fonu) |
| AE.SAMD.III. | : Ali Emiri Üçüncü Ahmed (fonu) |
| Bkz., bkz. | : Bakınız |
| BOA. | : Başbakanlık Osmanlı Arşivi |
| C. | : Cilt |
| C. MF. | : Cevdet Maarif |
| C.DH. | : Cevdet Dâhiliye |
| Çev. | : Çeviren |
| H. | : Hicri |
| Haz. | : Hazırlayan |
| HRT. | : Harita (COA.) |
| İA. | : İslâm Ansiklopedisi |
| M. | : Miladî |
| MAD.d. | : Maliyeden Müdevver Defterler (fonu) |
| Manastır ŞS. | : Manastır Şer'iyeye Sicili |
| NFS.d. | : Nüfus Defterleri (fonu) |
| s. | : Sayfa |
| S. | : Sayı |
| ŞS. | : Şer'iyeye Sicili |
| TDVİA. | : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi |
| TT.d. | : Tapu Tahrir Defteri |
| TTK. | : Türk Tarih Kurumu |
| yy. | : Yüzyıl |

KONU VE KAYNAKLAR

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır başlıklı bu çalışma, 1700-1750 tarihleri arasında Osmanlı idaresinde olan Manastır kazasının fizikî, idarî, iktisadî, demografî ve sosyal yapısını konu almaktadır. Çalışmamız ile bahsi geçen konular daha ziyade arşiv belgeleri ışığında ele alınıp şehir çalışması olarak bir bütün halinde ortaya koymak amaçlanmaktadır. İncelemeye tabi tutulan şehir, klasik dönemde Osmanlı hâkimiyetinde olması ve geriye geçmişini aydınlatacak izler bırakması hasebiyle araştırılmaya değer konular barındırmaktadır.

Manastır, 1385 yılındaki fethiyle birlikte Rumeli'ye yapılan iskân ve şehirdeki imar faaliyetleriyle tez zamanda Türk-İslâm hüviyetine kavuşmuş bir şehirdir. Kozmopolit yapısını korumasının yanında Osmanlı zamanında gelişme göstermiş ve yaşanılabilir bir yer olarak cazip hale gelmiştir. Bulunduğu konum itibarıyla tarih boyunca önemini koruyan bu şehir Avrupa'dan Anadolu'ya kadar uzanan yol üzerinde olması buraya ayrı bir önem katmıştır. Dönemin şartları, hudut bölgelerine olan yakınlığı ve şehrin kendine has özellikleri ile Manastır araştırmaya konu olacak bir şehir olmuştur. Bir Balkan şehri olarak Osmanlı yönetiminin idarî, iktisadî ve nüfus yapısı üzerindeki etkisi incelenmeye değer olan unsurları barındırdığı aşikârdır. Bu sebeple ele alınan Manastır şehir çalışması sadece kendisine özgü olmayıp Osmanlı'nın umumi manzarasını yansıtmaya nedeniyle de şehir monografi çalışmalarında sağlayacağı fayda ve şehrin saydığımız özel kılan hususları konu seçiminde doğrudan etkili olmuştur.

Teze konu edilen 1700-1750 tarihleri arası, II. Mustafa'nın saltanatının son üç yılı, III. Ahmet döneminin tamamı ve I. Mahmud'un saltanatının yirmi yılını ihtiva etmektedir. Ancak biz XVIII. Yüzyılın ilk yarısını zaman bütünlüğü olarak ele alıp tarihlendirmenin 1700-1750 olarak belirlenmesini tercih ettik. Buna sebep olarak da Osmanlı Devleti'nin Viyana Kuşatması ile 1683'de başlattığı ve 1699'da Karlofça Antlaşması (1699), Ruslarla yapılan İstanbul Antlaşması (1700) ile biten süreçte kesintisiz 16 yıl kadar süren savaşların sonucunda yapılan anlaşmalarla başta toprak kaybı olmak üzere malî zararlara uğramıştır. Osmanlı devlet adamları ortaya çıkan olumsuz şartları iyileştirmek için bir takım tedbirler alacaklardır. Bu tedbirlerin alındığı tarih olarak 1700 tarihi başlangıç olarak kabul edilmiştir. Manastır şehri bu durumdan doğrudan etkilenmese bile 1683-1699 arası savaşların tamamıyla Osmanlı'nın Rumeli tarafında olması sebebiyle önemli ölçüde etkilenmiştir. Klasik dönem olarak da adlandırılan (XVI-XVIII. yüzyıl) bu dönemde geleneksel yönetim anlayışının XVIII. yüzyılın başında değişmeye başladığı hakkında kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Nitekim 1720'li yıllardan itibaren yerinden yönetici tayin edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerin Manastır şehri üzerindeki idarî, sosyal ve iktisadî etkilerini tespit etmek, Osmanlı tarihinin XVIII. yüzyılına katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Çalışmada, Manastır şehrinin XVIII. yüzyılın ilk elli yıllık zaman dilimindeki fizikî, idarî, iktisadî, demografi ve sosyal yönleriyle ele alarak, ulaşılabilen kaynaklardan elde edilebilen bilgiler doğrultusunda, bazı zorluklara rağmen konu bölünmeden işlenmeye çalışılmıştır. Manastır şehri hakkında üzerinde duracağımız konu başlıkları, Osmanlı'nın genel yönetim esasları içerisinde diğer şehirlerin de ortak ve benzer yönleriyle de değerlendirilmiştir. Bu alanda son zamanlarda Osmanlı şehirleri ile ilgili çalışmaların arttığı da göz önüne alınırsa bu kapsamda yayımlanmış eserlerdeki bilgilerin tekrarına düşülmekten kaçınılmaya çalışılmıştır. Çalışmada orijinal tespitler yapılırken daha çok arşiv belgelerine başvurulmuştur.

Konunun çerçevesi, giriş hariç dört bölüm oluşturmaktadır. Girişte Manastır'ın XVIII. Yüzyılın başına kadar tarihi hakkında kısaca bilgi verilerek, araştırmanın amacı ve yöntemi belirtilmiştir. Bölümler: “*Manastır şehrinin Fizikî Yapısı*”, “*Nüfus ve Sosyal Yapı*”, “*İdarî Teşkilat ve Şehir Yönetimi*” ve “*Manastır'da Ticaret ve İktisadî Hayat*” başlıkları altında düzenlenmiştir. Alt başlıklarla incelenen konular, çalışma bütünlüğünün sağlanması ve karşılaştırma imkânı sağlamak amacıyla zaman zaman belirlenen 1700-1750 tarihleri dışına çıkılarak malumat verilmiştir. Planın yapılması, konu ve kaynakların seçimi, meselelerin ele alınış tarzı gibi hususlarda Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında takip edilen, aynı dönem ve farklı dönemleri inceleyen şehir tarihi çalışmalarında¹ kullanılan usul ve esaslar örnek alınmıştır.

I. Arşiv Kaynakları

Çalışmamızın ana kaynağı Osmanlı Arşivindeki belgelerdir. 2005 yılında Başbakanlık ve 2018'de Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'na devredilen şer'iyye sicilleri koleksiyonu önemine binaen sıklıkla müracaat ettiğimiz kaynak olmuştur. Bu defterlerin önemine binaen aşağıda Şer'iyye Sicilleri hakkında bilgi verilmiştir.

I.I. Şer'iyye Sicilleri

Türkiye Cumhuriyeti ile Makedonya Cumhuriyeti arasında 1990-1992 yıllarına ait işbirliği planı çerçevesinde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ne birçok belgenin mikrofilm ile fotokopisinin yanı sıra Manastır'a ait olan 185 adet 1607'den 1917'ye kadar olan yılların kadılık sicil defterlerinin mikrofilm kazandırılmıştır.² Çalışmamıza kaynaklık edecek olan Manastır şehrine ait şer'iyye sicilleri, *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi/ Yabancı Arşivler (YB)/ Yabancı Arşiv Makedonya (YB. 021.d.)* fonunda yer almaktadır. Bu defterlerin sıra numarası 30-53 olarak tespit edilmiştir. Bu 24

¹ Şehir tarihi çalışmalarında Mehmet Karagöz'ün XVIII. Asrın Başlarında Kayseri, Rifat Özdemir'in XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Sadık Emre Karakuş'un *Osmanlı İdaresinde Edirne* çalışmaları belirttiğimiz kapsamda ele alınmış eserlerdir.

² Bkz. Komisyon, *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 29, Ankara. 1996.

defterde toplam 5.080 vesika mevcut olup tarafımızca taranmıştır. İncelenen dönemdeki bazı defterlerin eksik olduğu görülse de tarih sırasına göre düzenli tutulmuştur. Genelde birkaç yılın kayıtları bir defterde toplandığından 50 yıllık süreçteki defter sayısı 24 adet olarak bulunmaktadır. Defterlerin çeşitli sebeplerle çürümeye maruz kaldığı görülmektedir. Buna rağmen defterler günümüze kadar iyi korunagelmiştir.

Şer’iyye sicilleri şehir tarihi çalışmalarında ihtiva ettiği bilgilerle tarihin hukukî, siyasî, idarî, askerî, iktisadî, sosyal ve kültürel alanlarını aydınlatması bakımından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Aynı zamanda dönemin yaşantısını, bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve devlet-halk ilişkisini gözler önüne serecek zengin bilgileri içermektedir. Kişilerin hayatının doğrudan gözlenmesine imkân sağlayan sicil kayıtlarında evlenme, boşanma, alım, satım, mukavele, keşf ve adlî olaylara ilişkin mevzular yer almış olup insan hayatının birçok yönü bu vesile ile aydınlatılabilmektedir. Yine merkezden gönderilen önemli belgelerin bir sureti sicillere kaydedilmesi bu defterleri hayli önemli kılmış ve araştırmada sıklıkla başvuru kaynağı haline gelmiştir.

Genel olarak şer’iyye sicillerindeki kayıt düzeni iki şekilde yapılmıştır. Bunlardan ilki merkezden gönderilen belgelerin yer aldığı ferman, berat, buyruldu, tezkere, emir ve mürasele gibi belgelerin kayıt edildiği kısım olan *Sicill-i Mahfûz Defterlü* kısmıdır. İkincisi ise mahkeme görevlileri tarafından yerinde kayıt altına alınan ilâm, hüccet, tereke, narh, senet gibi mahalli kayıtların kayıt edildiği *Sicil-i Mahfûz* kısmıdır.³ Manastır şer’iyye sicillerinde bu iki kısımda kayıt altına alınan belgeler genelde bir defterde kaydedilmiştir. Sicillerde 1697- 1703 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden defterler herhangi bir sebepten dolayı eksiktir.⁴ Bu yüzden çalışmamız 1703 tarihli kayıtlardan itibaren başlatılmıştır.

I.II. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Merkezi teşkilatça taşraya gönderilen belgelerin, şer’i sicillere kaydedildiği malum olmakla birlikte şehir tarihi çalışmaları için Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, araştırmacıların istifade edeceği evrak bakımından geniş bir yelpaze sunmaktadır. Tarihin farklı dönemlerinden beri arşiv düzenlemesine gidilmiş ve en son yapılan tasnif çalışmalarıyla da bu evraklar dijital ortama aktarılmaya başlanmıştır. Bu fonlar arasında istifade ettiklerimizin başında Cevdet (C.), Ali Emiri (AE.), Maliyeden Müdevver (MAD.) fonları gelmektedir. Bu fonlar hakkında kısa bilgiler vermek yerinde olabilir.

I.II.I. Ali Emiri Tasnifi Belgeleri (AE)

Ali Emiri başkanlığında bir heyet tarafından Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminden başlayarak Sultan Abdülmecit zamanına kadar vesikaları ihtiva eden bir

³ Yunus Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIX, İstanbul, 2010, s.8-11.

⁴ Komisyon, *a.g.e.*, s.50.

tasnif oluşturulmuştur. Padişahlar kronolojik sıraya göre sıralanmış olup siyasi, askerî, idarî ve benzeri konulardan biz III. Ahmet ve I. Mahmut dönemlerini ihtiva eden vesikalardan istifade etmeye çalıştık.

I.II.II. İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE)

İbnülemin Mahmut Kemal'in başkanlığında bir heyet tarafından kronolojik sıraya göre 23 ana bölüm altında konular toplanmış olup 30 katalogdan oluşmaktadır. Biz bu başlıklardan daha çok Darphâne katalogundan faydalandık.

I.II.III. Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (C)

1932'de Muallim Cevdet başkanlığında kurulan heyet tarafından belgeler konularına göre sıralanmıştır. Fakat kataloglar kronolojik olarak sıralanmamıştır.

I.II.IV. Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu (MAD.d)

Maliye Bakanlığı'ndan 1945 yılında yığın halinde 26.000 yakın defterin tasnifi yapılmıştır. Tasnifte yer alan defterler maliye kalemine ait konular olduğu gibi arazi tahriri, yeniçeri, mevacic ve saire konularda tasnifte yer almaktadır. Defterler 1427'den başlayıp 1927 yılına kadar devam etmektedir. Tasnifte konular kronolojik sıraya göre sıralanmıştır.

I.II.V. Bab-1 Asafi Tasnifi

Tanzimat öncesi merkez teşkilatının büyük daireleri olan Divan-ı Hümayun ve Bab-1 Asafi'nin günümüze intikal eden defterleri 4 ana fazda tasnif edilmiştir. Bunlardan sadece bir tanesi tam olarak Tanzimat dönemi öncesi bilgileri ihtiva eder.

Başlıklar altında verdiğimiz tasniflerden başka Haritalar, Nüfus Defterleri, Tapu Tahrir Defterleri, Salnâmeler müracaat ettiğimiz diğer fonlar olmuştur.

Ayrıca konu ile ilgili diğer arşiv vesikaları, kaynak eserler, seyahatnameler ve tetkik eserlerden de istifade edilmiş olup bunlar kaynakça kısmında gösterilmiştir.

I.III. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Osmanlı Devleti'nin şehir hayatının şekillenmesinde vakıf müessesesi önemli rol oynamıştır. Hayır sahiplerinin girişimleriyle oluşturulan vakıflar sayesinde birçok dinî ve sosyal yapı vücut bulmuştur. Bu sayede şehir ahalisinin ihtiyaçları bu kurum sayesinde karşılanır olmuştur. Manastır şehri de daha Osmanlı'nın eline geçmesinden itibaren köklü büyük vakıflar sayesinde canlanmış ve gelişme göstermiştir. Bu kurumdan geriye kalan eserler ve dokümanlar sayesinde şehrin aydınlatamadığımız yönleri için başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almıştır. Her ne kadar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne ait belge ve bilgiler arasında vakıflar ile ilgili bilgiler bulunsa da eksik kalan tarafların giderilmesi hususunda Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Evkaf ve Hurufat Defterleri'nden istifade edilmiştir.

II. Seyahatnameler

Seyahatnameler, bir şehre ait içerdiği bilgilerle şehir monografileri için önemli veriler sunmaktadır. Özellikle bilgilerin karşılaştırılmasında bu veriler mutlaka kullanılmalı ve bu kaynaklara müracaat edilmelidir. Şehir tarihi çalışmalarında seyyahların aktarımları, gündelik yaşama ve topluma dair gözlemleri detaylara inilmesine olanak sağlamaktadır.

Manastır şehrine uğrayan seyyahlar arasında yerli ve yabancı seyyahlar olmuştur. Bu seyyahlar arasında en önemlisi Evliya Çelebi gelmektedir. Çalışmamızda seyahatnamesinden sıkça bilgi aktardığımız seyyah Manastır'a uğramış ve şehrin fizikî yapısının yanında, sosyal, ekonomik idaresi ve yöneticileri hakkında bilgiler vermektedir. Seyyahın incelediğimiz döneme yakın bir zamanda şehre uğraması bizim çalışmamız için aydınlatıcı olmuş ve birçok başlık altında Evliya Çelebi seyahatnamesine atıfta bulunulmuştur.

Manastır şehrine uğrayan birçok yabancı seyyah da eserlerinde Manastır'ın ilim ve irfan yönünden gelişmişliğine vurgu yaparak yaşanılacak olan şehirlerden olduğu üzerinde durmuşlardır. Şehre uğrayan bu seyyahların verdiği bilgiler hemen hemen şehrin İslami hüviyeti üzerinde durarak bu şehrin dini ve sosyal yönü üzerinde durmuşlardır.⁵ Ancak biz bu yabancı seyyahların eserlerine doğrudan ulaşma imkânı bulamadığımız için ikinci elden aktarılan kaynaklar üzerinden vermeye çalıştık.

III. Yayınlanmış Eserler

Manastır, tetkik eserler bakımından yeterince üzerinde durulmamış bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Tespit edebildiğimiz kaynakça kısmındaki eserlerden birkaçını izah edecek olursak:

Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sisteminin Hukukî ve Malî Müeyyede ve Mükellefiyetlikleri

Mithat Sertoğlu tarafından yayımlanan, 1653 tarihini taşıyan Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, Osmanlı Devleti'nin toprak tasarruf sistemini ve onun dayandığı hukukî ve malî esasları bütün ayrıntılarıyla izah eden mükemmel bir eserdir. Osmanlının malî ve hukukî yönünün yanı sıra kurumsal yapıları hakkında da bilgiler ihtiva etmesi bakımından bize zengin malumatlar vermektedir. Özellikle iktisadî alandaki kurumlar ve askerî teşkilatın bir parçası olan evlâd-ı fatihân yapısı hakkında önemli bir aydınlatıcı eser olmuştur.

⁵ Bu kapsamda değerlendirilebilecek seyyahları şehri ziyaret tarihlerine göre belirtecek olursak başta Lorenzo Bernerdo (1591), Edward Brown (1669), Felis Bojur (1795), Anni Bue'nin (1838) isimlerini zikredebiliriz.

Manastır Vilayetinin Tarihçesi

Manastır ile ilgili bu hususta ilk çalışmayı Mehmet Tevfik (Bilge) yapmıştır. 1909 yılında *Manastır Vilayetinin Tarihçesi* adlı eserini hazırlamış olan Mehmet Tevfik bey, Manastır'ın tarihiyle ilgili bilgiler sunarken yaşadığı dönem Manastır şehri ile ilgili bilgi de aktarmaktadır. Osmanlı'nın son zamanlarını konu alması bakımından da özellikle yakınçağ tarihi ile ilgili bir çalışmadır. Bu yönüyle Manastır tarihinin klasik çağı tam olarak aydınlatılmış sayılmaz. Bu nedenle Manastır şehrinin farklı dönemlerini konu alan akademik tezler hazırlanmıştır.⁶ Manastır'ın farklı dönemlerini aydınlatan çalışmalar Tahrir defterleri, salnameler ve başbakanlık Arşivindeki farklı dönemleri aydınlatan kaynaklar temel alınarak hazırlanmış tezlerdir. Şer'i sicillerden de faydalanılarak oluşturulan çalışmalar tarafımızca incelediğimiz dönem kaynakları arasında ziyadesiyle durduğumuz kaynaklar olmuştur.

Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan

Diğer bir eser ise Mehmet Tayyip Gökbilgin'in müstakil bir konu olarak ele aldığı *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan* adlı eseridir. Bu çalışmada, Rumeli'nin Türkleşmesinde rol oynayan unsurlardan yürükleri ele almış ve kaynaklara dayalı olarak Manastır hakkında da bizlere bilgiler sunmaktadır. Böylece bölgenin nüfus yapısı ve iskân vaziyeti, halk hareketleri, etnik grupların geçiş, göçüş ve yerleşmeleri ve devletin bu hususlardaki rolü gibi meseleler kaynaklar tetkik edilerek çalışma ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

⁶ Galip Çağ, *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2010; Hüseyin Baha Öztunç, *Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Manastır şehri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013; Sevil Bülbül, *Manastır şehrindeki Osmanlı Mimarisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011; Mucize Ünlü (Sarı), *Manastır Vilâyeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1996; Hülya Gözcü, *25 Nolu Manastır Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek lisans tezi, Kahraman Maraş, 2019.

GİRİŞ

I. Manastır Adının Menşei

Şehre verilen Manastır adı ile ilgili birkaç rivayet vardır. Bunlardan bir tanesi şehrin çevresinde bulunan dini nitelikli manastır kalıntılarında geldiği şeklindedir. Mehmet Tevfik'in aktardığına göre ise Drohor Çayı'nın sağ tarafında bulunan 41 kilise ve bunlara irâd olmak üzere 41 değirmen ve sol tarafında bulunan 29 kilise ve değirmeni vardı ki köy halkı bu kiliselerde ayin için toplanırdı. Bu yüzden Manastır şehri içinden akan Drahor Nehri'nin çevresinde toplanan kiliselere izafen "Manastır" adı verilmiştir. Diğer bir rivayette ise şehirde bulunan büyük bir kilisenin varlığına binaen köylülerin bu kilisede toplanmalarından dolayı şehre Manastır adı verilmiştir.⁷

Yukarıda belirtilen tüm rivayetler doğrultusunda Osmanlılar bu şehre Manastır demiştir. Zaten burası Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce de yukarıda belirtilen sebeplerden olacak ki ibadethane yerini belirten bir isim olarak Bitola ismi ile anılagelmiştir. Makedonca Bitola, manastırın karşılığı olup "*Obitel*" kelimesinden neşet ettiği ve zamanla Bitola şekline dönüştüğüdür. Bir başka rivayette ise Yunanca "*Manastır*", Slavca "*Obitel*" kelimesinden geldiğidir ki etimolojik açıdan "*kardeşlik*" anlamında, diğer bir görüşte ise Slav kabileleriyle bağlantılı olup her iki kökünde ev, hane, ikamet yeri manasındadır.⁸

II. Manastır'ın Tarihi

Manastır, bulunmuş olduğu konum ve coğrafi şartlardan dolayı ilk çağlardan beri yerleşim alanı olan bir yer olmuştur. Avrupa'dan Anadolu'ya kadar uzanan doğu – batı yolunun (kral yolu) tam ortasında yer alan ve bir kavşak durumunda olan şehir, Balkan coğrafyasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Manastır şehrinin tarihi milattan önce VI. asra kadar dayanmaktadır. Makedonya Kralı II. Filip tarafından Ege Denizi'ni Adriyatik'e bağlayan eski Roma yolu üzerinde kurulmuş olan Heraklea kasabası Manastır şehrinin ilk yerleşim alanıdır. Osmanlı hâkimiyeti öncesi Manastır ve civarı birçok topluluğun hâkim olduğu bir alan olmuştur.

⁷ Mehmet Tevfik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, Beynelmillel Matbaası, Manastır, H.1327 (M.1910), s.27.

⁸ Sevil Bülbül, *Manastır Şehrindeki Osmanlı Mimarisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s.11.

Özellikle Bizans, Sırp, Macar ve Venediklilerin birbirine üstünlük kurmak için boy gösterdikleri alan olmuştur. 148'de Roma istilasında koloni oldu. 976–1014 tarihleri arasında Bulgar yönetimine dâhil olsa da Roma'nın ikiye ayrılmasından sonra XIV. yüzyıla kadar Bizans yönetiminde kaldı. Son olarak Sırp'ların elinde olan bölge akınlar ile Osmanlıların eline geçmiştir. Osmanlılar ilk akınlarını 1322'de gerçekleştirse de rivayetlere göre şehir ancak I. Murat döneminde 1382- 1383 veya 1385'de fethedilebildi. Manastır,1382 veya 1383'te Timurtaş Paşa tarafından alınmış ise de haraca bağlanan ve elden çıkan yerler 1385'te tekrar zapt edilmiş ve arkasından Ohri alınmıştır.⁹

Şehir Osmanlıların eline geçmesiyle birlikte zamanla şehrin etnik ve fiziki yapısı değişmiştir. II. Murat ve II. Mehmet zamanlarında Anadolu'dan Türkmen aşiretleri getirilerek buralarda iskân edildi. Bu iskânlar sayesinde merkezde Müslim nüfusu gayrimüslim nüfusunun önüne geçmiştir.

Yapılan fetihlere binaen tez zamanda yayılma gösteren Osmanlı'nın idarî teşkilatında Rumeli, ilk beylerbeyliği olmuştur. Osmanlı'nın idarî teşkilatlanmasında Sofya, Manastır ve Edirne ise bu eyaletin paşa sancağı (merkezi) olmuştur. Tanzimat'tan sonra ise zaman zaman idarî vaziyetinde değişiklikler olmuştur. Bazen sancak bazen de eyalet olarak teşkilatlanmanın içinde yer alan şehir nihayetinde Selanik Vilayeti ile birleştirilmiştir. Balkan savaşının çıkması üzerine yaklaşık beş yüz otuz yıl şehri elinde bulunduran Osmanlı yönetiminin 1912'de Sırp kuvvetlerinin işgali ile buradaki egemenliği sona ermiştir.¹⁰

Osmanlı'nın bir devlet statüsüne kavuşmasında Balkanlar çok önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı'nın Rumeli'ye geçmesi ile başlayan fetih hareketleri devletleşme sürecini hızlandırmıştır. Edirne'nin zaptı, Filibe'nin alınması ve coğrafi şartlara bağlı olarak Via Egnatia yolu ile Serez, Manastır ve Ohri yoluyla Arnavutluk kıyılarına kadar ulaşılmıştır. Kaynaklar Manastır şehrinin ne şekilde fethedildiğine dair detaylı bilgiler sunmamaktadır. Ancak I. Murat ile birlikte Osmanlı büyük bir devlet olarak Rumeli Beylerbeyliği kurulmuş ve Edirne, Filibe ve Manastır bu beylerbeyliğin merkezi olmuştur.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.1, 7. Baskı, TTK. Yay.,1997, s. 176.

¹⁰ Kristoq Prifti, "Manastır", *TDVİA*, C.XXVII, Ankara, 2003, s.562-563.

Manastır şehri Osmanlı'nın eline geçtiğinde her yönüyle canlılık gösteren bir şehir değildi. Osmanlı burayı nüfus bakımından zenginleştirdiği gibi şehrin görünümünü de Türk-İslam şehir görüntüsüne çevirmiştir. Yine bu gelişmelere binaen güzergâh yolu üzerinde bulunmasından dolayı şehir, ekonomi alanında da canlanmıştır. Öyle ki şehirde bu yüzden büyük bir pazar kurulmuştur. Bu pazar ticari bir alan olarak ticarete alış-verişin nabzının attığı yer olmuştur. Bedestenlerin varlığı dükkân sayılarının artışı ve şehre has üretim metalarının revaç bulması bu gelişmeleri gözler önüne sermektedir. Aynı gelişmeler ilim ve kültür alanında da yaşanmıştır. Manastır vakıf kültürü sayesinde bir İslami eğitim ve kültür merkezi haline dönüşmüştür. Medreseler bu alanda büyük bir tedrisat potansiyeline ulaşmıştır ki bu medreselerden kadı yetişerek çevre kazalara atanır olmuştur. Tüm bu gelişmeleri Manastır şehri tarihinin farklı dönemleri üzerinde yapılan çalışmalarda görmek mümkündür. Diğer başlıklar altında bu hususlara değineceğimiz için şimdilik bu ifadelerle dipnot koyma gereğini görmüyoruz.

III. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olan 1700-1750 tarihleri arasında Manastır şehrinin fizikî, idarî, iktisadî, demografî ve içtimaî yapısını daha ziyade arşiv belgeleri ele alınarak bir bütün halinde ortaya koymaktır. Çalışmanın ortaya koyacağı sonuçlar itibariyle incelenmeyen bir dönemin aydınlatarak bütün yönleriyle yapılacak şehir tarihi çalışmalarına ve genel Osmanlı tarih çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bilindiği üzere XVIII. yüzyıl değişim ve gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu değişim ve gelişmelerin daha bu yüzyıla girmeden batı ile olan uzun savaşların neticesinde gerçekleşmesine bağlı olarak Rumeli bu durumdan en çok etkilenen yer olmuştur. Bu çalışmada, yaşanan değişmelerin bir Rumeli şehri olan Manastır'da ne surette gerçekleştiği ele alınarak belirtmeye çalışılacaktır.

Bu çalışma, bilinen araştırma yöntemleri çerçevesinde ele alınmış olup bilinmeyen bir saha üzerinde araştırma yöntemlerinin uygulanması neticesinde veriler işlenerek bir sonuç elde edilmesi ile oluşturulmuştur. Bu çalışma oluşturulurken takip ettiğimiz yöntemleri maddeler halinde belirtecek olursak:

1- Verilerin toplanması

2- Verilerin analizi

- 3- Elde edilen verilerin daha önceki çalışmalarla mukayesesi
- 4- Verilerin kullanımında daha önce işlenmemiş olmasına azami ölçüde dikkat edilmesi
- 5- Çalışma planının oluşturulması ve konuların örneklem yoluyla desteklenmesi
- 6- Konular nitel ve nicel yönleriyle ele alınarak çalışmada konuların nicel yanları metin içinde, tablolar şeklinde ve dipnot halinde belirtilmesi
- 7- Elde edilen verilerin örneklenmesi ve gerekli hallerde diğer araştırma eserleriyle desteklenmesi ve faydalanılan kaynaklar dipnotlar halinde belirtilerek etik kurallara riayet gösterilmesi
- 8- Çalışmada konuların açıklığa kavuşması için betimsel yöntem ile ele alınması (herhangi bir durum ve olayı etraflıca tanımlama, yorumlama ve irdeleme yoluna gidilmesi ile konular olduğu gibi aktarılmasından ziyade olaylar ve değişkenlikler arasında tutarlı sonuçların ortaya konulması)

Belirttiğimiz yöntemlerle ele aldığımız çalışmada Manastır şehrini tüm yönleriyle ortaya koymak için konular belirli bölümler haline getirilerek başlıklar ve alt başlıklar halinde ele alınmış ve özelden genele doğru bir yöntemle şehrin genel manzarası ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şehir monografilerinde kullanılan bilimsel usul ve esaslar dâhilinde hazırlamaya çalıştığımız araştırmamız, başlangıçta Manastır ile ilgili tetkik eserlerden başlanarak mevcut bilgilerin mahiyeti, sınırı ve çelişki ifade eden yanlarıyla hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan konular tespit edilmeye çalışılmıştır. Gerekli görülen bilgiler fişleme usulüyle kayıt altına alınmıştır. Bu fişleme usulü, daha önce *Konu ve Kaynaklar* başlığı altında belirttiğimiz ana kaynaklar için kullanıldığı gibi sırasıyla ilgili yazmalar, kronikler, seyahatnameler ve tetkik eserler için de kullanılmıştır. Çalışmamızın temelini oluşturan 1700-1750 tarihleri arasındaki şer'iyye sicillerinin tamamı taranmış ve ilgili kısımlar fişlenmiştir. Yine aynı zamanda çalışmanın eksik yönlerini tamamlamak için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne müracaat edilmiş ve lüzumlu bilgiler fişlenmiştir. Elde edilen bilgiler ilgili bölüm ve başlıklara uygun tasnif edilerek tenkit edilmiş ve yazım aşamasına geçilmiştir. Bilimsel tarih usul çerçevesinde elde edilen veriler işlenmiştir.

“*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır*” başlıklı çalışmamız, zaman ve mekân olarak sınırlandırılmıştır. Sınırları çizilen çalışmamız, şehrin fizikî, idarî, iktisadî, demografî ve içtimaî yapıları ayrı ayrı bölümler halinde ele alınarak şehir yaşantısının tüm yönleri bir bütün olarak sunulmaya çalışılmıştır. Ancak dönemden intikal eden arşiv belgeleri kıt olsa da çalışma her yönüyle kesintisiz işlenmeye çalışılmıştır. Arşiv belgelerinin kullanımı ve önemi gözetilmiş, yeni bilgilerin aktarılmasına özen gösterilmiştir. Genel konular üzerinde fazla detaya inilmemiş olup incelemiş olduğumuz dönem tarihi hadiseler üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur.

İncelediğimiz dönem Manastır şehrini verilerin sunduğu ölçüde aydınlatmaya çalıştık; fakat biliyoruz ki Manastır tarihi bu verilerin sunduğu kadar dar çerçevede değildir. Ancak Manastır ile ilgili yeni veriler tarihin karanlık yüzünü aydınlatmada yeni çalışmalara kapı aralayacaktır. Nitekim ele alınan konular bazı sorulara açıklık getirirse de yeni sorular ve sorunlar da hâsıl olmuştur. Her şeye rağmen tüm yönleriyle şehir çalışması üzerinde durulması gereken geniş bir çalışma alanı olarak araştırmacıların rağbet gösterdiği bir alan olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MANASTIR ŞEHRİNİN FİZİKİ YAPISI

1.1. Şehrin Coğrafi Yapısı ve Stratejik Konumu

Makedonya'nın güneybatısı ile Arnavutluk'un doğusundaki kısmında yer alan Manastır şehri, Palegonya Ovası'na sahip olup şehri, batıdan akan Drahor Nehri (Dragor) ikiye bölmektedir. Adriyetik Denizi'ne 155 km., Ege Denizi'ne ise 130 km. uzaklıkta olup Vardar Nehri'nin kollarından Karasuya dökülen Drahor Çayı kenarında kurulmuştur. Sahip olduğu nehir, göl, dağ, ova, yayla ve vadi ile coğrafi bir zenginlik sunmaktadır. Şehir dağlarla çevrili olduğu için iklimi sert bir karasal iklim özelliği kazanmıştır.

Şehrin yer aldığı Palegonya Ovası Pirlpe, Manastır ve Lerin yerleşim yerlerinin yer aldığı toplam 1.798 kilometrekareye ulaşır ki ova, deniz seviyesinden yaklaşık 600 metre uzaklıkta olup en yüksek noktası Pelister Dağı 2.601 metredir. Tepeler yaklaşık 1.000 ve 1.500 metre yükseklikteki tepelerden dizilir ki bunlar iklim üzerinde etkisi ziyadesiyle belirleyici olmuştur. Yani bu tepeler deniz ikliminin iç kısımlara girmesini engelleyerek bölgenin karasal bir iklim kazanmasını sağlamıştır.¹¹

Manastır şehri bulunmuş olduğu konum ve coğrafi şartlarının elverişli olmasından dolayı ilk çağlardan beri yerleşim alanının olması yanında Anadolu'ya kadar uzanan doğu – batı yolunun da (kral yolu) tam ortasında yer alan bir kavşak durumundadır.

Manastır, Avrupa topraklarının zaptında önemli bir kilit nokta sayılmıştır. Osmanlı'nın Avrupa'da tutunması için Manastır, Niş ve Sofya'nın ele geçirilmesi zaruri hale gelmiştir. Daha Rumeli'ye geçişler sağlanmadan I. Murat Makedonya'da harekete geçilmesi gerektiğini biliyordu. Vardar Nehri'nin kuzeyine geçilerek başlangıçta Manastır ve Pirlpe alınmıştır. Zira Manastır, Arnavutluk'a yapılacak olan harekât için bir üs konumundadır.¹²

Manastır şehri Balkanların batı kısmında hudut bölgelerinin gerisinde bir tampon bölge mahiyetini almıştır. Nasıl ki kuruluşunda bir çıkış bölgesi, bir üs konum

¹¹ Nick Anastasovski, Constestations Over Macedonian İdenty (1870-1912), Doktora Tezi, Victoria University School of Social Sciences, Victoria, 2005. s.174.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.1 s.175.

mahiyetinde olmuşsa aynı şekilde devletin zayıf olduğu zamanlarda özellikle Balkanlarda toprak kaybedilmeye başlanıldığı zaman kilit nokta olma özelliğini korumuştur. 1700'lü yıllara gelindiği vakit bile komşu ülkelerle bir hareketlilik içindedir. Sınır ve hudut bölgeleri sık sık saldırılara ve tacizlere maruz kalmış olup¹³ 1717-1718 savaşlarında Osmanlı, Sırbistan'ın büyük bölümünü kaybetmiş; Niş ve Vidin'i muhkem bir hale getirmek için uğraşmıştır.¹⁴ 1719-1723 yıllarında Niş'te görkemli surların yapıldığı kayıtlarda yer almıştır.¹⁵ Bunun için sınır bölgeleri sık sık askerî bakımdan desteklenmiştir. 1719 senesinde binası yeniden inşa edilecek Niş Kalesi için Manastır kazasından 51 Rençber (usta), 17 taş kırıcı ve 20 adet öküz arabası temini dahi istenmişti.¹⁶

Manastır'ın bulunduğu konum ve sahip olduğu coğrafyasıyla önemli bir stratejik alan oluşturmuştur. İlgili başlıklar altında inceleyeceğimiz üzere bu stratejik konumuyla Manastır askerî, idarî ve ekonomik alanda önemli bir yerdir. Bu önemine binaen Avrupa ve Anadolu arasında geçiş yolu üzerinde olması hasebiyle de askerî sevk ve idaresinde mühim bir rol oynamıştır.

1.2. Yol Ağları

Rumeli'nin idarî teşkilatlanmasında bölgenin askerî ve ticari konumuna göre yüzyıllar önceden yapılmış olan yol ağları etkili olmuştur. Bu yol ağları üzerinde bulunan Paşa Sancağı kazaları yol güzergâhına göre konumlanmıştır. Manastır kazasının da içinde bulunduğu Paşa Sancağının kazaları sağ kol ve sol kol kazaları olmak üzere iki guruba ayrılmıştır. Orta kol ise ulaşım ve haberleşmede bir yol ağı olarak önemini korumaktaydı.¹⁷

Anadolu'dan Balkanlar'a uzanan ve sağ, sol, orta kol diye tanımlanan üçlü yol ağı merkez (İstanbul) ile taşra arasındaki ulaşım ve iletişimi sağlamıştır. Bu yollar askerî ve

¹³ *Manastır ŞS.* 45, s.37 H. 20 Muharrem 1149/M. 31 Mayıs 1736. (Belirttiğimiz dipnotta sınır ve hudut bölgelerine yapılan saldırılardan dolayı güvenliğin sağlanması amacıyla askeri hareketlilik ve alınan önlemler yer almaktadır. Buna benzer konular da daha sonra belirteceğimiz üzere birçok belgeye yansımıştır.)

¹⁴ *BOA., MAD.* d. 4712-534; *Manastır ŞS.* 46, s.64-65 H.10 Ramazan 1150/1 Ocak 1738.

¹⁵ Machiel Kiel, "Niş", *TDVİA*, C.XXXIII, İstanbul, 2007, s.147-148

¹⁶ *Manastır ŞS.* 38 s.8 H. 24 Rebiyülahir 1131/M.16 Mart 1719.

¹⁷ Komisyon, *Osmanlı Yer Adları: Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Ankara, 2013. s.12.

ticarî konumuna göre yüzyıllar öncesinden beri kullanılmış olup Osmanlı'da idarî teşkilatlanmasının yanında aynı amaçlarla kullanılması faal olarak devam etmiştir.¹⁸

Osmanlı Devleti Balkanlar'a ilerleyişinde de bahsettiğimiz yol ağını kullanmıştır. Zira Osmanlı'yı Avrupa içlerine ulaştıracak en pratik ve hâlihazırda olan güzergâhlar bunlar olmuştur. Faal bir biçimde kullanılan bu yol güzergâhlardan sol kol yolu, Trakya'dan Makedonya ve Arnavutluk'a uzanan bir anayoldu. Sağ kol ise Trakya'dan başlayarak Kırklareli üzerinden kuzeye doğru Tuna Nehri'ne kadar uzanıyordu. Bazı yerlerde yollar ayrılarak Kırım'a ve Kuzey Denizi'ne kadar ilerliyordu. Orta kol yolu ise Çirmen, Zağra, Filibe'den ayrılarak Sofya, Niş ve Belgrad'a; Köstendil üzerinden ise Üsküp'e varıyordu.¹⁹

İstanbul'dan Trakya, Makedonya ve Arnavutluk'a uzanan sol kol yolu, askerî önemine binaen kadimden beri Balkan Yarımadası'nın güneyinden Avrupa ülkelerine tahıl, deri, kumaş gibi ticari mallar taşıyan bir yol ağı olup XV ve XVI. yüzyılda da Osmanlı devlet adamlarının yol üzerine yaptırdıkları vakıflar da sol kol yolunun ticari önemini göstermektedir.²⁰

İncelediğimiz dönem olan XVIII. yüzyılın ilk yarısında hala Osmanlı Avrupa'ya açılan üçlü yol güzergâhları üzerinde iletişim ve ulaşımı sağlamasının ötesinde idarî teşkilatlanma için kullandığı haritasal olarak tabir edeceğimiz uygulamanın pratik alanı olmuştur.²¹ Manastır şehri de bu haritada Rumeli'nin sol kol yolu (Selanik kolu)²² olarak tabir edilen yol ağı üzerinde olup İnebahtı'dan Arnavutluk'a varıncaya kadar olan ve Balkanlar ile Orta Avrupa arasında geçiş güzergâhındadır. Manastır'ın merkeze

¹⁸ Yol ağları için bkz. Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulaklar ve İaşe Menzilleri*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:2 Ankara, 1966.

¹⁹Komisyon, *a.g.e.*, s.12-14.- Çalışmada 370 ve 167 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Rumeli Defterleri'nde paşa sancağının sağ kol kazaları: Edirne, Dimetoka, Ferecik, Keşan, Kızılağaç, Zoğra-ı Eskihisar, İpsala, Filibe, Tatar Bazarı, Samakov, Üsküb, Kalkandelen, Kırçova, Manastır, Pirlepe ve Köprülü kazalarıdır. Sol kol kazaları ise: Gümülcine, Yenice- i Karasu, Droma, Zihne, Nevrekop, Timur Hisarı, Siroz, Selanik, Sidrekopsi, Avrat Hisarı, Yenice-i Vardar, Karaferye, Serfice, İştin Kesterya, Bihlişte nam-ı diğer Vilkasin, Görice ve Florina'dır.

²⁰ Manastır şehrinin XV. ve XVI. yüzyıldaki genel vaziyeti için bkz. Galip Çağ, *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2010.

²¹ *Manastır* ŞS. 35, s.30 H. 28 Şevval 1124/M. 28 Kasım 1712.- Sol kol üzerindeki geçiş ve duraklama noktalarında (menzil ve derbentlerde) beygir mevcut bulundurulması bu yol ağının devlet emniyetinde ve denetiminde aktif bir şekilde tutulduğunu göstermektedir.

²² *Manastır* ŞS. 31, s.27. H. 1 Cemaziyülevvel 1117/21 Ağustos 1705.

(İstanbul) uzaklığı Vodina'dan Yenice Vardar ve Selanik güzergâhları izlenerek zamanın imkânlarıyla 15 günlük mesafedir.²³

Sağ ve sol kol tabirleri, bir yol ağı olmasının dışında Osmanlı'nın idarî teşkilatında sancak ve kazaların yol ağına göre tarif edilmesi taşranın merkezi yönetime olan konumundan kaynaklanmıştır. Taşra ile merkez arasındaki bağlantıyı sağlayan yol ağının askerî, ulaşım, nakliye, haberleşme, sevkiyat üssü gibi ihtiyaçlara binaen kullanılmış ve vesikalarda kazaların bulunduğu konum yol ağları ile tarif edilmiştir²⁴

1.3. Manastır Şehrinin Mahalleleri

Şehircilik anlayışında mahallelerin var oluşu belli grupların kümelenmesinden hâsıl olmuştur. Bu, ya dini ve ırki kesimlerin bir arada yaşama arzusundan ve yahut ticari hayatın esnaf gurubunun bir arada olmasından kaynaklandığı gibi ortak kullanım alanları olan mabetler, çarşılar, pazarlar mahallelerin oluşmasında rol oynamış ve şehrin şekillenmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, Manastır'ı fethettiğinde şehrin vazgeçilmezi olan bir su yatağı etrafında olduğunu ve şehrin ismini de şehirde çokça yer alan mabetleri olan manastırlardan aldığı hali hazırda bir şehirdi. Fakat Osmanlı burayı ele geçirdiği zaman yerli halka yaşama şansı vermiş ve birlikte yaşama anlayışıyla bu şehir tez zamanda Türk - İslam şehri kimliğine bürünmüştür. İncelediğimiz dönem Mahalle adlarından anlaşılacağı üzere Manastır şehrinin bu kimliğe kavuşmasında öncülük eden fatihlerin ve şehrin imarında rol alanların adları bu mahallelere verilmişti. Bunun yanında gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelere dokunulmamış; Hıristiyan, Yahudi ve Kıptîlerin kendi mahallelerinde yaşam sürmeleri sağlanmıştı. Aynı zamanda mahallelerde

²³ Djuneis Nureski, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri" *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 1, Temmuz 2014, s.78-79.; Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, (Süleymaniye Kütüphanesi- Halit Efendi Nr. 640), 1971. Adlı eserden Nureski, Manastır ile ilgili bölümü aktarmış olup bizde Cihannüma'da geçen ilgili kısmı dipnot olarak belirtelim. "*Filorina ve Pırlepe ve Pirespa ve Ohri kazâları meyânında vâkî' Paşa Sancağı mülhakat-ı kadimelerinden bir kasaba ve kazâdır. Ve İstanbul'dan nefs-i Selanik ve Yenice Vardar ve Vodina'ya geçilip 15 günde varılır. Ve reyası Bulgar'dır. Ve Hicret-i Nebeyyenün 784 tarihinde merhûm ve mağfurun-leh Sultân Murât Hân, Gâzi Timurtaş Paşayı irsâl ol dahi darb-ı seyf ile fethin teshîr ve kabza-î tasarrufa olup Memâlik-i Ali-i Osmâniyyeye manzum-u ilhâk kılmuştur. Ve hâlâ kal'ası hârâb ve virândır. Ve bu kasabanun cânib-i cenûb-ı bir kûh-ı pîşe zârdur. Ve öni sahrâ-yı vâsı'ü'l- katar olup dağdan vâfir cedavüli enhâr cerâyan ile kasabaya nüzul idib tariü muhallâtından câri olur. Bâdehu çıkıp mezrâ'insâki ider ve Filorina cânibinedoğru akar gider ve bu beldenin ekser metâ'ı meşhû kettândır.*"

²⁴ *Manastır* ŞS. 31, s.22 H. 7 Recep 1116/M. 5 Kasım 1704. – Devlet yol ağlarının güvenliğine önem vermiş ve yol ağı üzerindeki kazalarda menziller oluşturulmuştur. Geçitlerde derbentler oluşturularak Der-saadete aktarılacak olan vergi gelirlerinin ve mubayaa mallarının güvenliği sağlanmıştır.

saydığımız milletlerden kişiler bir arada yaşayabilmiştir. Fakat Türklerin çoğunlukta olduğu mahalleler Drahor Nehri'nin kuzeyinde yer aldığı, mahallelerin düzenli ve temiz olduğundan bahsedilir. Buna mukabil Yahudilerin yerleşim alanlarının düzensiz olduğu görülmüştür.²⁵

İncelediğimiz dönem gayrimüslim mahalleleri belirtilmemekle birlikte vergi tevzî edilen gayrimüslimlerin vergi miktarı ile birlikte toptan akçe olarak kaydedildiği görülmektedir. Yani vergi şehrin karyelerine, çiftliklerine, mahallelerine, Yahudilere, Hıristiyanlara tevzî edildiği gibi; mahalle üzerinden değil de yerine şehirdeki Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar diye gruplandırılarak vergi miktarı akçe üzerinden taksim edilmiştir.

1831 nüfus sayımında Müslümanların yaşadığı mahalleler belirtilirken²⁶ gayrimüslimlerden Yahudi olanların cemaatler şeklinde kaydedildiği görülmektedir.²⁷ İhtimaldir ki gayrimüslimlerde de mahalle kavramını karşılayacak olan bir yerleşke, mabet veya cemaat önderi etrafındakileri kasitle gayrimüslimlerin yoğun olduğu mahaller ile nüfus yapısı belirtilmiştir. Mesela: Yahudilerin mütemekkin olduğu yerler ziyadesiyle Yeni Havra Havlusu, Eski Havra Havlusu, Havlu Paşan, Dragor Havlusu gibi oturdukları mahaldeki mabetleriyle belirtilmiştir. Hıristiyan ahalisi için ise milletini belli edecek mabetleri olan kilise adları ile toplu yaşadıkları mahalleri belirtilmiştir. Mesela: Papa Yorgi Sakilya, Papas Vasil (Dörtgöz), Papas Angle (Dragor) gibi.²⁸

Belgelerde geçen Müslüman mahallelerinde ise aynı zamanda Yahudi, Hıristiyan ve Kıptî taifesinden gayrimüslimlerin de yaşadıkları göz önünde tutulursa gayrimüslimlerin azınlıkta buldukları mahalde listeye eklenmeyip kendi etnik ve dini cemaatlerine bağlı olarak akçe üzerinden vergiler tevzî edilmiştir.

İncelediğimiz 1700-1750 yılları arasındaki Manastır'ın mahallelerine vergilerinin toplanması için oluşturulmuş çeşitli defter suretlerinden ulaşma imkânımız olmuştur.²⁹ Bu mahalleleri dönemin Manastır Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan *Avârız ve Nüzül Malı*

²⁵ Sevil Bülbül, *Manastır şehrindeki Osmanlı Mimarisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s.31.- Sevil Bülbül'ün yabancı kaynaklardan aktardığı seyahatname 1836-1838 yıllarında Ani Bue'nin Seyahatnamesi'dir.

²⁶ BOA., NFS.d. 5449. H. 29 Zilhicce 1246/ M. 10 Haziran 1831.

²⁷ BOA., NFS.d. 5450. H. 29 Zilhicce 1246/ M. 10 Haziran 1831.

²⁸ Hüseyin Baha Öztunç, *Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Manastır şehri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013. s. 79-80.

²⁹ *Manastır* ŞS. 36, s.29. H. 24 Cemaziyülevvel 1126/ M.7 Haziran 1714.

veya *Bedel-i Avârız* ve *Bedel-i Nüzül Malı* gibi vergilerin toplandığı *Mevkufat Defteri* suretlerinden, *Müfredat Defterleri* 'nden ve *Tevezî ve Taksim Defteri* gibi çeşitli vergilerin toplandığı defterlerden tespit edebiliyoruz.³⁰

Defterler üzerinden mahalleler hakkında genel bir yorum yapma imkânı görülebilmektedir. Zira şehirde yaşayan çeşitli milletten insanların incelediğimiz dönem hangi mahallede, hangi zümrenin, kaç nüfus oldukları hakkında kesin bilgiler mevcut bulunmazken eldeki veriler mahallelerin nüfusu ve etnik yapısı hakkında az da olsa bizi aydınlatmaktadır. Genelde belgelerde listelenmiş Müslüman adı ile anılan mahalleler, vergi hususunda özel muameleye tabi tutulan evlâd-ı fâtihan taifesine tevzî edilen belgelerde karşımıza çıkmaktadır. Öyle görünüyor ki şehir ahalisi aşağıda tablosunu vereceğimiz mahallelere ayrılmış olup genelde Müslim ve gayrimüslimlerin karışık olarak yaşadığı mahallelerinde bazılarında Müslimler çoğunlukta iken bazılarında Hıristiyan, bazılarında da Yahudiler çoğunluk oluşturmuştur.³¹ Bu bakımdan şehirde yaşayan gayrimüslimler ise daha önce belirttiğimiz üzere cemaat adlarıyla anılmışlardır.

Yukarıda belirttiğimiz üzere genelde vergi defterlerinden ahalinin yerleşimi ve nüfus yapısı hakkında bilgi sahibi olmaktayız. İncelediğimiz defterlerde karyeler hane üzerinden belirtilmişken şehrin merkezindeki ahalinin (Müslüman, Hıristiyan, Yahudi) vergileri toplam miktarı akçe üzerinden belirtildiği için mahalleler hakkında da detaylı veriler elde etme imkânımız olmamıştır. Bu yüzden sicillerde karşımıza çıkan mahalleleri Manastır üzerinde yapılan çalışmalarla mukayese ederek mahalleler konusuna açıklık getirmeye çalışacağız.

Tahrir Defterlerine ve Rumeli Muhasebe Defteri'ne dayanarak 15, 16 ve 17. yüzyıllara ait Manastır mahalleleri hakkında bilgi veren Galip Çağ, çalışmasında mahallelerin 1468'de 6, 1481'de 6, 1530'da 21, 1544'de 25, 1613'de 25 ve 2 numaralı şer'iyeye siciline dayanarak 1621-23 yıllarında 6 ile 32 arasında değişen mahalle sayısı tespit etmiştir.³² Bunu tablo halinde gösterecek olursak:

³⁰ *Manastır ŞS.* 32, s.6. H. 15 Rebiyülevvel 1118/M. 27 Haziran 1706; *Manastır ŞS.* 32, s.48. H.12 Safer 1119/M. 15 Mayıs 1707; *Manastır ŞS.* 45, s.19. H. 20 Recep 1148/M. 6 Aralık 1735.

³¹ *Manastır ŞS.* 36, s.2. H. 21 Ramazan 1125/11 Ekim 1713.- Mesela Firuzbey Mahallesi dinî guruplar açısından karışık bir mahalle olması ile birlikte Hıristiyanlar çoğunlukta idi. Bu çokluğa dayanarak Hıristiyanlar mabetlerinin tamir edilmesini istemişlerdir.

³² Galip Çağ, *a.g.e.*, s.159.

Tablo 1. XV., XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Manastır Şehrinde Müslüman Mahalle Sayıları

| Yıllar | 1468 | 1481 | 1530 | 1544 | 1613 | 1621-1623 |
|----------------|------|------|------|------|------|-----------|
| Mahalle Sayısı | 6 | 6 | 21 | 25 | 25 | 32 |

Tablo-1’de gösterilen 1613 senesine ait 25 mahallede ki Müslim sayısını başka bir tabloda detayını gösterecek olursak.

Tablo 2. 1614 Senesinde Manastır Mahalleleri³³

| Mahalle | Müslüman Nefer Sayısı | Mahalle | Müslüman nefer Sayısı |
|--------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|
| Mehmet Sinan | 8 | Karadebbağ | 31 |
| Emir | 28 | Hacı Salih | 18 |
| Bali Voyvoda | 51 | Kemalbey | 34 |
| Hamza Bey | 31 | Çavuş Alibey | 30 |
| Paşa? | 16 | Oğulpaşa | 38 |
| Firuzsubaşı | 82 | Karaoğlan | 53 |
| Yakubbey | 22 | Yanî | 17 |
| Cedidbey | 23 | Köpekbey | 13 |
| Nusuhbey | 27 | Halid Balibey | 7 |
| Dımışkıbey | 33 | Eynebey ³⁴ | 29 |
| Hasan subaşı | 14 | Hacıbey | 37 |
| Behrâmpaşa | 14 | Suhte Havace | 37 |
| | | Toplam | 693 |

³³ BOA., TT.d. 722. H. 29 Zilhicce 1022/M. 9 Şubat 1614.

³⁴ Mahalleye ismini veren Eyne Bey’in asıl adı Osman Çavuş’tur. Yani belgede “Osman Çavuş nâm-ı diğer Eyne Bey” olarak geçer.

Tablo-2’de geçen 23 Mahallenin vergiye tabi tutulan Müslüman sayısı belirtilmiştir. Tablo bize gösteriyor ki bir önceki tabloya kıyasla 1468 yılında 6 olan mahalle sayısı 1614’te 23’e çıkmıştır. Yani şehir Müslüman bakımından kalabalıklaşıp nüfus farklı mahallere yerleşince mahalle sayısı da artış göstermiştir. Fakat incelediğimiz dönemde bu sayı belli Aralıklarla 15 ve 18 arasında sayı ile karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi nüfus hareketleriyle izah etmek yerinde olacaktır. Mesela adından da anlaşılacağı üzere Suhte Havace Mahallesi büyük ihtimalle şehirde var olan Suhte Havace Camisi’ne nispet olarak bu caminin civarındaki yerleşke için adlandırılan bir mahalle olmuştur. 1700-1750 yılları arasında bu mahallenin ismine rastlamak mümkün olmadı. Ancak kayıtlarda bu caminin ismi geçmektedir.³⁵ Büyük ihtimalle incelediğimiz döneme ulaşan mahalleler ön plana çıkmış olup bu mahallelere eklenmişlerdir. Kanaatimizce ismine rastlayamadığımız diğer mahallelerin akıbeti de aynı şekildedir.

Tablo 3. 1700- 1750 Yılları Arasında Manastır’ın Müslüman Mahalleleri

| Sıra No. | Mahalle | Sıra No. | Mahalle |
|----------|---------------|----------|---------------------------|
| 1- | Hamzabey | 10- | Azabbey |
| 2- | Bali Voyvoda | 11- | Firuzbey |
| 3- | Yakupbey | 12- | Aliçavuş |
| 4- | Sinanbey | 13- | Oğulpaşa |
| 5- | Eynebey | 14- | Karadebbağ |
| 6- | Emir | 15- | Dımışkıbey |
| 7- | Karaoğlan | 16- | İskenderbey ³⁶ |
| 8- | Kasım Çelebi | 17- | Köpekbey ³⁷ |
| 9- | Hüseyinsubaşı | 18- | Yunusbey ³⁸ |

³⁵ *Manastır ŞS.* 53 s.60. H. 30 Muharrem 1166/M. 7 Aralık 1752.

³⁶ *Manastır ŞS.* 39 s.108. H. 22 Zilhicce 1133/M. 14 Ekim 1721.- 1721 senesi sicilinde Tevzî Defterinde adı geçmektedir.

³⁷ *Manastır ŞS.* 32, s.48. H. 12 Safer 1119/M. 15 Mayıs 1707- Tevzî edilen 455 kuruş vergilendirmede 17 Mahalle içinde vergi hanesine dâhil edildiği görülen Köpekbey Mahallesi’nin 2,5 kuruşluk vergisi ile vergi oranı yaklaşık 0,5 gibi cüzi bir oranla karşımıza çıkmaktadır. Bu oran ile Köpek Mahallesi’nin çok az bir nüfusa sahip olduğunu anlıyoruz.

Tabloda belirtilen mahalleler yine 1700-1750 yıllarını içeren Manastır Şer'iyye Sicillerinden Manastır'ın mahallelerini konu alan Şahin Sonyıldırım'ın makalesinde verilerek listeye eklenmeyen Zindanî, ve Hatuniye mahallelerinin varlığından söz eder ki çalışmada da belirtildiğine göre bu yerler vergilendirmeye tabi tutulmayıp sadece önemli bir şahsiyet adıyla, bir mimari yapı, mabet veya coğrafi özellikleri ile tanınmış mahal olarak karşımıza çıkmasından ibaret olduğudur.³⁹ Mesela Yunusbey Mahallesi, bu mahallede yaşayan Ayşe binti Mehmet ile eşi Mehmet arasındaki geçimsizlik yüzünden mahkemelik olunca bu mahallenin ismi de mahkeme kayıtlarına yansımıştır.

Yukarıda tabloda adı geçen Köpek Mahallesi az bir kalabalığa sahipti. Bu yüzden vergilendirmeden düşmüştür. 1707 senesinde vergi listesinde yer aldığı görülmektedir.⁴⁰ Köpek Mahallesi'nin 1707 senesinde vergiye tabi olan bir mahalle olup nüfusunun azlığına binaen 1750'lilere kadar vergi listelerinde adı geçmemektedir. En küçük mahalle olarak mahalleler içindeki oranı % 0,5 kadardır.

1721 senesinde listeye İskenderbey Mahallesi eklenmiş, mahalle sayısı bir artarak 16 olmuştur. İskenderbey Mahallesi listeye eklenip düşürüldüğüne göre bir mahalleyi oluşturacak sayıdan ve haneden yoksundu. Diğerlerine nazaran nüfusu ve yerleşim yerleri azdır. Zira vergi oranlarını gösteren defter suretinde Azâbbey Mahallesi'ne oranla 5/1 kadardır.⁴¹ Bize veri sunan avârizhane ve vergi oranlarını gösterecek olursak mahallelerin nüfus bakımından az ve çokluğu hakkında bilgi sahibi olmuş olacağız:

³⁸ *Manastır ŞS.* 32, s.41, H. 3 Safer 1119/M. 24 Mayıs 1707- Yunusbey Mahallesi, mahalledeki davalık bir olay yüzünden kişilerin ikamet ettiği mahalle ile anılması ile mahkeme kayıtlarında ismi geçmektedir.

³⁹ Şahin Sonyıldırım, “ Mahallelerde Neler Oluyor? XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Mahallelere Ait Bilgilerin Değerlendirilmesi”, *II. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri*, C. II, Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa, 2012. s. 289-304.

⁴⁰ *Manastır ŞS.* 32, s.48. H. 16 Safer 1119/M. 15 Mayıs 1707.

⁴¹ *Manastır ŞS.* 39, s.108. H. 22 Zilhicce 1133/M. 14 Ekim 1721.

Tablo 4. Manastır Şehrinin Mahallelerinde Evlâd-ı Fâtihan İçin Oluşturulmuş Avârizhane Sayısı⁴²

| Sıra No. | Mahalle | Avârizhane |
|----------|---------------|------------|
| 1- | Karadebbağ | 3,5 |
| 2- | Emir | 3 |
| 3- | Hamzabey | 2,5 |
| 4- | Hüseyinsubaşı | Rub' 3 |
| 5- | Eynebey | 2- rub'3 |
| 6- | Kasım Çelebi | 1-rub'3 |
| 7- | Oğulpaşa | 2 |
| 8- | Sinanbey | 2 |
| 9- | Firuzbey | 2 |
| 10- | Dımişkibey | 1 |
| 11- | Yakupbey | 2 |
| 12- | Aliçavuş | 3 |
| 13- | Karaoğlan | 2 |
| 14- | Balivoyvoda | Rub' 3 |
| 15- | Azâbbey | 1 |
| | Toplam | 30 |

⁴² *Manastır ŞS.* 36, s.29. H. 24 Cemaziyülevvel 1126/M. 7 Haziran 1714 – Oluşturduğumuz tablo kaynaklarda geçen tuğralı haneler tabir olunan Evlâd-ı fâtihan'ın nüzul, avâriz ve celebkeşan vergisini toplamak için oluşturulmuş haneleridir. Bu yüzden yukarıda adları zikredilen Yunusbey, Köpekbey, İskenderbey, Hatuniye ve Zindanî mahallelerinde Evlâd-ı fâtihan az olduğu için veya bu mahallelerde yaşamadıkları için listeye dâhil edilmediklerini belirtmek isteriz. Buna mukabil incelediğimiz şer'iyye sicillerinin içerdiği diğer kayıtlarda da Yunusbey, Köpekbey, İskenderbey, Hatuniye ve Zindanî mahalleleri adları pek anılmamakla birlikte isimleri birkaç belgede geçmektedir. Tablo-4'te belirttiğimiz mahalleler ise mahalli davaların kaydedildiği belgelerde adları sıkça geçmektedir.

Tablo 5. Manastır Şehrinin Mahalleleri ve Avârizhaneleri⁴³

| Sıra No. | Mahalle | Avârizhane | Müslüman ve Hıristiyan Hane Sayısı |
|----------|---------------|------------|------------------------------------|
| 1- | Karadebbağ | 3,5 | 134 |
| 2- | Emir | 3 | 115 |
| 3- | Hamzabey | 2,5 | 73 |
| 4- | Hüseyinsubaşı | Rub' 3 | 29 |
| 5- | Eynebey | 2- rub'3 | 105 |
| 6- | Kasım Çelebi | 1-rub'3 | 55 |
| 7- | Oğulpaşa | 2 | 76 |
| 8- | Sinanbey | 2 | 76 |
| 9- | Firuzbey | 2 | 76 |
| 10- | Dımişkibey | 1 | 38 |
| 11- | Yakupbey | 2 | 76 |
| 12- | Aliçavuş | 3 | 115 |
| 13- | Karaoğlan | 2 | 64 |
| 14- | Balivoyvoda | Rub' 3 | 29 |
| 15- | Azâbbey | 1 | 38 |
| 16- | İskenderbey | - | 8 |
| | Toplam | 30 | 1100 |

1721 tarihli şehir masraflarının ahali üzerine tevzîsini gösteren defterden hareketle mahallelerin 30 avârizhane üzerinden vergilendirildiğini görmekteyiz. Yine tablodan anlaşılacağı üzere mahalleler içerisinde en kalabalık olan mahalle Karadebbağ Mahallesi olup verdiği vergiye oranla nüfus oranı % 14'tür. % 0,7 oranla en az

⁴³Manastır ŞS. 39, s.108. H. 22 Zilhicce 1133/M. 24 Eylül 1724.

kalabalığa sahip olan ve sadece 1721 senesi vergi listesinde yer alan İskenderbey Mahallesi'ni saymazsak Hüseyinsoybaşı % 2,4 oranla en az nüfusa sahip olduğu görülecektir. Tabloda gösterdiğimiz mahallelerin kalabalık oranı sadece vergi ile mükellef kesimine ait bir orantılıdır. Diğer kesimler bu tabloya yansıtılmamıştır. Bu tabloda elde edilen verilere göre Müslüman ve Hıristiyan nüfus belirtilmiş olup 200 hane olan Yahudi hanesi ile elinde berat bulunduranlar bu tabloya yansıtılmamıştır. Bu yönüyle gerçekte hangi mahallenin kalabalık veya az olduğu net değildir.

Yine şunu da belirtmek gerekir ki Yahudilerin yoğun olduğu mahalle ise Ali Çavuş Mahallesi'dir. Zira ibadethaneleri olan havraları bu mahallede yoğunluk kazanmıştır.⁴⁴

Eynebey Mahallesi (İnebeyi): Kadimde İshak Çelebi Mahallesi ismi ile de anılan bu mahallenin nüfusunda fazla bir değişiklik olmadığı görülür. Şehrin merkezinde, Drahor Çayı'nın kenarında oluşturulan mahallenin adı, yine mahallede bulunan ve II. Bayezit döneminde inşa edilmiş camiye de adını veren zamanın eski Selanik kadısı İshak Çelebi'den geldiği malumdur.⁴⁵

Dımaşkıbey Mahallesi: ilk zamanlarda kaynaklarda İlaladı adıyla geçen mahalle Dımaşk-Dımaşkıbey olarak karşımıza çıkmaktadır.1468'de 48 hane olan mahallede sadece 6 hane Müslümandı. 1530'da Müslüman hane sayısı 21'e çıkmıştır. Bu hanelerin çoğalmasının sebebi hane reislerinin isimlerinin çoğunun Abdullah olmasından dolayı ihtida hareketlerine bağlanmaktadır. 1640'a gelindiğinde mühtedi oranı % 40'a yükselmiştir.⁴⁶

Emir Mahallesi İncelediğimiz dönem sicillerinde Emir diye okuduğumuz Eymir (Eymür) Mahallesi, ismini buraya düzenlenen akınlar zamanındaki akıncıların iskânı neticesinde yerleşmiş bir akıncının ismiyle anılmış olacağı muhtemeldir. Zira 1500'lerde 6 hane akıncı kayıtlıdır. 1528'de 55 hane olan mahalle 1613'e gelindiği zaman 28'e düşmüştür.⁴⁷

⁴⁴ Hüseyin Baha Öztunç, *a.g.e.*, s.86.

⁴⁵ Galip Çağ, *a.g.e.*, s.130.

⁴⁶ Galip Çağ, *a.g.e.*, s.130.

⁴⁷ Galip Çağ, *a.g.e.*, s. 134.

Karadebbağ Mahallesi: Mahalle adını mahalledeki esnaf kolu olan debbağlardan aldığı muhtemeldir. 1528 senesinde 3, 1544’de 9, 1613’de 3 debbağ hanesinin olduğu tespit edilmiştir.⁴⁸ 1700’lü yıllara gelindiğinde tabloya göre en kalabalık mahalledir.

Oğulpaşa Mahallesi: Oğulpaşa Mahallesi’nin adını nerden aldığı hakkında herhangi bir malumata sahip değiliz.

Sinanbey Mahallesi: Nüfusunda sürekli bir azalma gözlenen mahalle incelediğimiz dönemde varlığını devam ettiren mahalleler arasındadır.

Aliçavuş Mahallesi: Hane sayısı 20’den aşağı düşmüştür. Varlığını korumuş bir mahalledir.

Firuzbey Mahallesi: Adını, Mehmet Süreyya’nın Sicil-i Osmani’sinden rivayetle I. Murat zamanında görev yapan ve Ankara Savaşı’nda ölen veya II. Murat zamanında Balkan şehirlerinde muhafızlık yapan Firuz Bey’den alma olasılığı yüksektir. 17. Yüzyıla kadar az bir nüfusa sahip olan mahalle bu tarihten sonra 77 hanesiyle oldukça kalabalıklaşmıştır.⁴⁹ Firuzbey Mahallesi’nin ekseri gayrimüslimdir. Müslüman adı ile anılan mahallenin çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmaktadır. Gayrimüslimler bu mahallede çokluklarına dikkat çekerek harap olan ibadethanelerinin tamir edilmesini istemişlerdi.⁵⁰

Hüseyinsubaşı Mahallesi: Manastır’ın fethinden sonra bu şehirde subaşılığı görevini ifa eden bir subaşidan aldığı muhtemeldir. 15. Yüzyılda kurulduğu düşünülen mahalle 25 hane iken 17. Yüzyıllarda bu sayı yarı yarıya düşüş göstermiştir.

Yakupbey Mahallesi: Müslüman mahalleleri içinde en düşük nüfusa sahip olan; fakat varlığını uzun zaman devam ettiren bir mahalledir.

Bali Voyvoda Mahallesi: 17. Yüzyıla ait 722 numaralı tahrirde belirtildiğine göre 45 hanelik hanesinin yarıdan fazlası mühtedi hanesi olduğu görülmektedir.⁵¹

Osmanlı şehir mahallelerinin tipik özelliği tebaasında yaşayan etnik ve dini gurupların genelde mahallelerde ayrı ayrı gruplanmaları olmuştur.⁵² Bu durum

⁴⁸ Galip Çağ, *a.g.e.*, s.140.

⁴⁹ Galip Çağ, *a.g.e.*, s.144.

⁵⁰ *Manastır* ŞS. 36, s.2. H.21 Ramazan 1125/M. 11 Ekim 1713.

⁵¹ Galip Çağ, *a.g.e.*, s.158.

⁵² Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul, 1984. s.70.

incelediğimiz dönem Manastır şehri mahalleleri için de geçerli bir tespit olup tespit ettiğimiz kadarıyla mahalleler Müslüman adıyla anılmasına rağmen etnik ve dini gruplar ayrı mahallerde yaşasalar da karışık olarak da yaşamışlardır. Bunun yanında Müslüman isimli mahallelerde gerek Hristiyan gerek Yahudilerin çoğunlukta oldukları mahalleler de olmuştur. Bu hususta Seyyah Anni Bue Türk mahallelerinin şehrin ortasından akan Drahor Nehri'nin kuzeyinde yer aldığını belirterek düzenli ve temiz olduğundan bahsetmiştir.⁵³

Mahalle'nin güvenliği konusunda bazı tedbir ve uygulamaların olduğunu görüyoruz. Mesela mahallelerde çıkan asayişsizlik ortamına binaen Mahallenin güvenliği sağlanması için Mahalle imamları ve ihtiyarları yeniden tahrir ettirilip Mahalleli birbirine kefil ettirme yoluna gidilmiştir. Eğer kefilsiz kalan birisi olursa mahalleden ihraç edilmesi istenmiştir. Bu işlemin Manastır'ın hemen hemen bütün mahalleri için tatbik edilmesi istenmiştir. Mahalle düzenine yeniden akd-i nizam verilerek eğer bir daha hırsızlık ve neticesinde zarar-ziyan olursa kefillerinden tazmin ettirilip *Sicil-i Mahfuz*'a kaydedilsin diye bu hususta buyruldu ile bildirilmiştir.⁵⁴

1.4. Konut Tipleri

Bir şehrin konut yapısının belirleyici unsurları o yörenin coğrafyası, yapı malzemesi, kültürü ve ihtiyaç duyulan yapı şekli ve saire olmuştur. Tüm bu şartlar toplumun ortak ilgisine dönük olduğu için de genelde şehrin siması da aynı türden yapılarla şenlenmiştir.

Türk-İslam geleneğinin tesiri olarak haneler merkezde dini mabedin çevresinde yoğunlaşmış⁵⁵ ve merkezden uzaklaştıkça haneler de seyrelmiştir. Buna bağlı olarak merkez kabul edilen yerler yoğunluk gösterdiği için esnaf kesiminin ve ticaret ehlinin revaç gösterdiği yerler olmuştur. Bu amaçla şehir merkezlerinde bedesten denilen bugünkü kapalı çarşı durumundaki yerlerde esnaf kesimi toplu bir halde olmuştur.

⁵³ Sevil Bülbül, *a.g.e.*, s.31.

⁵⁴ *Manastır* ŞS. 53, s.16. H. 15 Zilkade 1163/M. Ekim 1750.

⁵⁵ Manastır'ın fethiyle birlikte Müslümanların ilk yaptığı cami merkezde inşa edilen Sungur Çavuş Camisi olmuştur. Şehrin Türk- İslam hüviyetine kavuşması tipik Türk İslam şehirleri olan diğer Osmanlı şehirleriyle aynıdır. Bunun için bkz. Mehmet Karagöz, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)*, Kayseri, 1993.; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara, 1995.

Evliyâ Çelebi Manastır'a seyahatinde Manastır'da ikişer katlı, irili ufaklı hanelerden oluşan 3.000 konutun olduğunu ifade etmektedir⁵⁶ bu yapıların kiremitli olarak belirtilmesi karasal iklim yapısına bağlı olarak doğal şartların gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Şehirde kiremitçi esnafının⁵⁷ varlığına paralel olarak şehir halkı yaşamlarını bu vesileyle doğal şartların esaretinden kurtarmış oluyorlardı. Yine Evliyâ Çelebi çoğu sosyal mekânların da kurşunla kaplandığını ifade etmektedir.

Yapının ihtiyaca cevap veren tarzda planlanması ile genelde birbirinden ayrı olan hanelerin bahçeye sahip olduğu görülürken bahçe kapıları da genelde umumi bir yola açılmaktadır. 1707 senesinde Süleyman Ağa ibni Ahmet Ağa'nın İbrahim Efendi'ye sattığı hane bu durumu tasvir emektedir. Mesela yakınında çeşme bulunan ev iki odalı, kiler, sundurma, ambar, üstünde hol ve oda; dışında ayrı olarak hol, oda ve bahçesi komşu bahçesine sınırı olan müstakil bir yapıdadır.⁵⁸

Genelinde konutlar birbirinden ayrı müstakil bir yapı arz ederken merkeze yakın kalabalık olan yerlerde yapıların birbirine bitişik bir vaziyette olduğunu ve buralardaki konut ve dükkânların daha revaçta olduğunu görüyoruz. Mesela Yakupbey Mahallesi'nde 2 tarafı dükkân olan 1 tarafı Yahudi hanesi ve bir tarafı da umumi yol olan dükkânın satışından elde edilen değer 3.840 akçe olmuştur.⁵⁹

Satış hüccetlerinde karşımıza çıkan konut tiplerinin oda sayıları değişmekle birlikte genelde iki odalı bir hayatı (çardak), kileri, ahır ve ön tarafında bahçesinin sınırı olup bu yapılar birbirine yakın diğer hanelerle yan yana olup umumi bir yola bağlantılıdır. Hanelerin ahıra sahip olması mahallelerde hayvan beslendiğini de göstermektedir. Zira dönemin şehir hayatında iktisadî hayat belirleyici olmuştur. Yani geçim kaynağı zanaat ve ticaret hayatının yanında tarım, bağ, bahçe işleri ve hayvancılık idi. Mesela veraset ile ilgili belgede geçen Hamzabey Mahallesi'nde 3,960 akçe ile satışı yapılmış konut tipinde, üç tarafında hane var iken ön cephesi umumi yol olup hanenin bir ahır ve bir bahçeye sahip olduğu görülmektedir.⁶⁰

Konutların değeri bulunduğu yere göre, büyüklük-küçüklük, yeni ve eski olmasına bağlı olarak değişmektedir. Mesela Emir mahallesinde 2 oda, 1 hayat, 1 avlu

⁵⁶ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, C.5, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986, s.572.

⁵⁷ *Manastır ŞS.* 41, s.59. H.1141 (ay ve gün belirtilmemiş)/ M. 1728-1729.

⁵⁸ *Manastır ŞS.* 31, s.13. H. 1 Safer 1116/M. 5 Haziran 1714.

⁵⁹ *Manastır ŞS.* 36, s.13 H. 25 cemaziyülevvel 1126/M. 8 Haziran 1714.

⁶⁰ *Manastır ŞS.* 33, s.4. H. 9 Recep 1120/M. 7 Eylül 1728.

ve 1 kiler 11.100 akçeye satılmıştır.⁶¹ Yine Eynebey Mahallesi'nde ise 2 oda, 1 sofa, 1 ahır ve havlusu bulunan yapının 2 tarafı yol 1 tarafı hane ve 1 tarafı cami olan haneyi Ayşe binti Mehmet Elhac Mehmet'e 12.000 akçeye satmıştır.⁶²

Konutlarda kullanılan yapı malzemelerini Mahmutbey Medresesi'nin tamirinde kullanılan malzemelerden öğrenmekteyiz. Yapı için kiriş, semer ağacı, pencere ve kapılar için tahta, kiremit,⁶³ mesmar, istadiye, kireç, çam ağacı kullanılmıştır.⁶⁴ Tüm bu malzeme olanakları şehrin yapı ihtiyacına yönelik malzemeler olarak görülmektedir. Büyük ihtimalle bu malzemeler şehirden temin edilebilecek yöreye özgün olarak görünmektedir.

1.5. Dini ve Sosyal Yapılar

1.5.1. Cami ve Mescitler

Manastır şehri Osmanlıların eline geçmesinden itibaren ortaya koymuş oldukları yapılarla şehri Türk- İslami bir kimliğe kavuşturmuşlardır. Şehrin kimliğinin değişmesinde daha fethinden itibaren Müslüman şehrinin bir sembolü olan cami ve mescitler olmuştur. Aynı ve geniş bir çalışma gerektirecek olan camilerin biz sadece sicillerdeki vakıf kayıtlarında olan camilerin isimlerini ve elde ettiğimiz bilgileri paylaşmakla yetineceğiz.

Birçok caminin vakıf yolu ile kurulmasının yanında bir vakfa bağlanarak mevcudiyetinin devamı sağlanmaya çalışılmıştır. Vakıf yolu ile incelediğimiz dönem aralığındaki mevcut camileri tabloya yansıtacak olursak.

⁶¹ *Manastır ŞS.* 36, s.9 H. 27 Muharrem 1126/M. 2 Şubat 1714.

⁶² *Manastır ŞS.* 42, s.15. H. 5 Şevval 1145/M. 21 Mart 1733.

⁶³ *Manastır ŞS.* 44, s.51 (tarihsiz)- Konutların çoğunun çatı kaplamasında büyük ihtimal kiremit kullanılmıştır. Zira şehirde kiremit üretiminin olduğunu görmekteyiz. Narh kaydında kiremit 500 dirhem olup 80 akçe olarak geçer.

⁶⁴ *Manastır ŞS.* 38, s.28. H.13 cemaziyülevvel 1131/M. 3 Nisan 1719.

Tablo 6. XVIII. Yüzyıl Manastır'daki Cami ve Mescitler⁶⁵

| Sıra No. | Cami/Mescit Adı | Sıra No. | Cami/Mescit Adı |
|----------|--------------------------|----------|-------------------------------------|
| 1- | İshakiye Cami | 20- | Cami-i Atık (Sungur Çavuş Cami) |
| 2- | Hacı Mahmut Bey Cami | 21- | Defterdar Ali Paşa Cami |
| 3- | Haydar Kadı Cami-i Şerif | 22- | Miri Bey Mescid-i Şerif |
| 4- | Müftü Cami-i Şerif | 23- | Hacı Doğan Mescidi |
| 5- | Koca Kadı Cami | 24- | Hasan Efendi Cami-i Şerif |
| 6- | Hacı Bey Cami-i Şerif | 25- | Şahzade Hatun Cami |
| 7- | Atmacabey Cami | 26- | Mahmut Ağa Cami |
| 8- | Yeni Cami-i Şerif | 27- | İskender Bey Camisi |
| 9- | Nusuh Bey Mescidi | 28- | Cami-i Cedid |
| 10- | Eğri Kaş Cami | 29- | Karadebbağ Mescid-i Şerifi |
| 11- | Ahmetpaşa Cami | 30- | Yakup Efendi Cami-i Şerif |
| 12- | Paşa Cami | 31- | Suhte Havace Mescid-i Şerif |
| 13- | Piri Efendi Mescidi | 32- | Boziveç Mescid-i Şerif |
| 14- | Ömer Ağa Cami | 33- | Yahya Cami |
| 15- | Firuz Bey Cami | 34- | Bali Voyvoda Mescidi |
| 16- | Ali bey Mescidi | 35- | Selahaddin Cami |
| 17- | Sarraçhân Cami | 36- | Azizbey Cami |
| 18- | Hatuniye Camisi | 37- | Ali Kassab Mescidi |
| 19- | Kasım Çelebi Cami | 38- | Hacı Halil Mescidi (Sarraçhân Cami) |

Manastır şehrinin Müslümanların eline geçmesinden sonra ortaya koydukları ilk camiler 1434'de Cami-i Atık (Sungurbey Cami), 1505'de Müftü Cami, 1508'de

⁶⁵ Tablo-6'da belirttiğimiz cami ve mescitlerin listesi incelediğimiz dönemde faal durumda olan ibadethaneler olmasının yanında incelediğimiz dönem sicilleri ile Rumeli Hurufatı Mahlut -1204 defterinden oluşturulmuştur.

İshakiye Cami, 1529'da Koca Kadı Cami olmuştur. Çalışmasını yaptığımız dönemin faal camileri arasında yer alan bu camileri biz, Mehmet Tevfik'in dönemin mevcut camilerini de yansıttığı eserinden istifade ederek vakfa görevli atamalarından da tespit ettiğimiz camileri aktarmaya çalışacağız.

İshakiye (İshak Çelebi) Cami: Manastır'ın tam ortasında yer alan İshakiye Camisi, kitabesinde 1506'da yapıldığı ve II. Bayezid zamanında Selanik Kadılığı'ndan istifa edip Manastır'a gelen İshak Efendi tarafından yaptırılmıştır. Eynebey Mahallesi'nde İshakiye Cami'nin vakfı vardır. Bu cami 1700'lü yıllarda aktif olan camilerdendir. İshak Çelebi bu cami için Manastır, Selanik, Filibe ve Tatar'da birçok dükkân, ev, değirmen ve arsa tahsis etmiştir.⁶⁶

Hacı Mahmut Bey Cami: Çavuş Bey Vakfı'na bağlıdır. Giderleri bu vakıf tarafından karşılanırdı. Merhum Mahmut Efendi ruhları için de salavat-ı şerif okunmasına karşılık 1 akçe Mustafa Efendi'ye ödenmiştir.⁶⁷ 1721 senesi bu caminin vakfına mütevellî ataması evladiyet üzere iken bu tarihten sonra Manastır kadısının arzı üzere berat ile ataması yapılır olmuştur.⁶⁸ 1715 Senesinde tamir ve onarım gördüğü görülmektedir. Zira Mahmutbey Cami'nin bakım ve onarıma ihtiyaç duyduğu ve 9,000 akçeye tamir olunacağı keşfi yapılmıştır.

Haydar Kadı Cami-i Şerif: Karaoğlan Mahallesi'nde olup 1562'de Manastır Kadılığı'na atanan Kadı Haydar tarafından yaptırılmıştır.

Müftü Cami-i Şerif: 1506'da yaptırılan bu camiye 15 dükkân ve 15 hane vakfedildiği bilinir.

Koca Kadı Cami: 1530'da Kadı Ahmet tarafından yaptırılmıştır.

Hacı Bey Cami-i Şerif: At Pazarı meydanında olan bu yapı kâgir (yığma) olup 1522'de Hacı Mehmet Bey (beylerbeyi) tarafından yaptırılmıştır. Yapımında 30,000 kise (15.000.000 akçe) harcanmış olan bu yapıya ayrıca 10 dükkân ve 10 hane vakfedilmiştir. Bu cami Karaoğlan Mahallesi'nde yer alır.⁶⁹

⁶⁶ Semavi Eyice, "İshakiye Camisi ve Külliyesi", *TDVİA.*, C.XXII, İstanbul, 2000, s.546.

⁶⁷ *Manastır* ŞS. 34, s.34. H. 8 Recep 1122/M. 2 Eylül 1710; *Manastır* ŞS. 36, s.24 H. 25 Şevval 1125/M. 14 Kasım 1713.

⁶⁸ *Manastır* ŞS. 39, s.61. H. 27 cemaziyülevvel 1133/ M. 6 Mart 1721.

⁶⁹ VGMA. Rumeli Hurufatı Mahlut Defteri, 1204, s.14.

Eski Cami-i Şerif (Cami-i Atîk): Bu camiyi 1479'da Çavuş Bey inşa ettirmiş olup Sungur çavuş vakfınca da yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca bu camiye 1744'de 5 akçe ile Ali bin Hüseyin müezzin olarak atanmıştır.⁷⁰

Yeni Cami-i Şerif: Manastır Çarşısı içindedir.1517'de Kadı Mahmut tarafından yaptırılmıştır.

Nusuhbey (Nusuh Kethüdâ) Mescidi: Emir Bey Mahallesi'nde bulunan bu mescide 1720 senesi İmam Mustafa Efendi hacca gideceğinden yerine Yusuf Efendi vekil tayin olunmuştur. Bu da bu mescidin 1720 senesinde ibadete açık olduğunu göstermektedir.⁷¹

Eğri Kaş Cami: Eğrikaş Efendi'nin Eynebey Mahallesi'nde yaptırdığı bu cami faal durumda olup⁷² bu camiye 1721 senesi Mustafa bin Mehmet hatip olarak berat ile atanmıştır.

Ahmet Paşa Cami: 1721 yılında bu caminin İmamı İbrahim Efendi'dir. Fatıma Hatunun vakfettiği dükkân caminin tamir ve diğer giderlerine ayrılmıştır. Ayrıca 1721 senesinde yine bu caminin giderlerine ayrılmak üzere bir demirci dükkânı vakfedilmiştir.⁷³

Paşa Cami: Hüseyinsubaşı Mahallesi'ndedir.⁷⁴

Piri Efendi Mescidi: Karadebbağ Mahallesi'nde⁷⁵ olan bu mescit için Seyfullah Efendi'ye imam beratı verilmiş olup mescidin giderleri vakıf vasıtasıyla karşılanmaktadır.⁷⁶

Karadebbağ Mescit-i Şerifi: Mescidin vakfına günde 1 akçe yevmiyelisi olan mütevellisi Ali vefat etmiş ve görevi oğlu Mustafa devralmıştır.⁷⁷ Manastır'da Karadebbağ Vakfı müteveli ataması 1120 senesi yevmi nim (1/2) akçe ile olmuştur.

⁷⁰ *Manastır ŞS.* 50, s.19. H. 20 Şaban 1157/M. 28 Eylül 1744.

⁷¹ *Manastır ŞS.* 38, s.45. H. 18 Cemaziyülahır 1132/M. 28 Mart 1720.

⁷² VGMA. Rumeli Hurufatı Mahlut Defteri, 1204, s.20.

⁷³ *Manastır ŞS.* 39, s.69. H. 27 Recep 1133/M. 24 Mayıs 1721.

⁷⁴ *Manastır ŞS.* 39, s.89. H. 29 Ramazan 1133/M.26 Temmuz 1721.

⁷⁵ VGMA. Rumeli Hurufatı Mahlut Defteri, 1204, s.14.

⁷⁶ *Manastır ŞS.* 39, s.90. H. 20 Recep 1133/M.17 Mayıs 1721.

⁷⁷ *Manastır ŞS.* 33, s.43. (Tarihsiz)

Ömer Ağa Cami: Mahmut Efendi'nin inşa ettiği Firuzbey Mahallesinde yer alan bu cami⁷⁸, 1721 senesinde günde 2 akçe yevmiye ile imam hatiplik yapan Mustafa işinin ehli olmadığı için def'i istenmiş ve yerine Ahmet Halife'ye berat verilmiştir.⁷⁹

Firuz Bey Cami: Firuz bey tarafından yaptırılan cami yine adını taşıdığı Firuzbey Mahallesi'nde olması muhtemeldir. Giderleri yine vakıf kanalıyla gerçekleşmektedir.⁸⁰

Mahmut Ağa Cami: Mahmut ağa camisi, 26 Ekim 1708 tarihinde vakfı, zaviyesi ve dershanesinden müteşekkil olan caminin 500 kuruşluk tamire ihtiyaç olduğunu; ancak vakıf gelirlerinden yoksun kalması nedeniyle 250 kuruşun zaviye tamiri için cizye mukataasından karşılanacağı beyan edilmiştir.⁸¹

Atmacabey Mescidi: Bu mescide bağlı bir de muallim-i sibyan için mektep inşa olunmuştur. 9 akçe yevmiye ile muallim nasp olunan Halil Efendi mektepte talim ile görevlendirilmiştir.⁸²

Defterdar Ali Paşa Cami: Bu camiye Hatip olarak Halife Ali'ye tevcih olmuştur. Giderleri Kahve Mukataası'ndan karşılanmıştır.⁸³

Cami-i Cedid: Mehmet Efendi yaptırmıştır. Yevmi 10 akçe ile İbrahim ibni Abdullah müteveli olarak atanmıştır.⁸⁴

Şahzade Hatun Cami: 1741 senesinde imam atamasının olduğunu görüyoruz. İmam olarak Musa bin Ramazan berat-ı şerif ile tayin olmuştur.⁸⁵

Boziveç Mescid-i Şerif: Manastır'da vaki olan bu mescidin imam-hatipliğini İbrahim Halife yaparken hüsnü rızasıyla vazifeyi oğlu Abdalbaki'ye ferağ etmiştir. Bu hususta Kadı Süleyman'ın arzı ile bildirilmiştir.⁸⁶

1.5.2. Kiliseler ve Havralar

Osmanlı tebaası altında yaşayan milletleri dini inançlarını yerine getirme hususunda herhangi bir baskısı olmadığı gibi inançlarına saygı duyulmuş ve herhangi bir istekleri olması durumunda isteklerine devletce cevap verilmiştir.

⁷⁸ VGMA. Rumeli Hurufatı Mahlut Defteri, 1204, s.18.

⁷⁹ *Manastır ŞS.* 39, s.93. H. 2 Şevval 1133/ M. 27 Temmuz 1721.

⁸⁰ *Manastır ŞS.* 39, s.93 H. 1133/M. 1721

⁸¹ *BOA., C.MF.*20-968. H. 11 Şaban 1120/ M. 26 Ekim 1708.

⁸² *Manastır ŞS.* 51, s.27. 1 Ramazan 1161/M. 25 Ağustos 1748.

⁸³ *BOA., AE. SMHD. I.* 43- 2549. H. 1 Zilkade 1146/H. 5 Nisan 1734.

⁸⁴ *Manastır ŞS.* 43, s.65. H. 22 Recep 1123/M. 5 Eylül 1711.

⁸⁵ VGMA. Rumeli Hurufatı Mahlut Defteri, 1204, s.21.

⁸⁶ *BOA., İE. EV.* 27-3110. H. 4 Zilhicce 1113./M. 2 Mayıs 1702.

İncelediğimiz dönem Manastır'da faal kilise ve havraların yönetimine kendi içinde serbestiyetlik verilmiştir. Ve bunların icrasının takibi için ise yine kiliselerin bağlı olduğu kurum vasıtasıyla hem kiliselerin inşası hem tamirine yönelik izinsiz davranılmaması gerektiği bildirilmiştir. Yine gayrimüslimlerin üzerine edası lazım gelen bazı vergilerin bu kurum vasıtası ile toplanmasının sağlanması gibi hususlarda bu kurumun başka bir görevi olmuştur.

Gayrimüslimlerin devlete karşı sorumlu oldukları patriği vardır. Manastır'ın da bağlı olduğu *Ohri ve Tevabi Aklamı* dâhilinde olan patriklik, gayrimüslim reayasının din işlerinin yürütüldüğü bölgesel bir kurumu olup görevlilerine berat-ı şerif verilen ve bazı gelirleri olan din yetkilisi rahibin *mir-i rüsum ve tasdik akçeleri* (nikâh bedeli- anneden 12 akçe, babadan 1 altın olmak üzere)⁸⁷ olduğu gibi kiliselere bağlı bağ, bahçe, çiftlik, çayır, mera, panayır, eşya ve diğer mallarından metropolitler sorumlu olmuştur. Tabi devlet mukataa yoluyla bu gelirleri papazlardan tahsis ettirmiştir.⁸⁸ Patrikliğe mahsus gelirlerin dışında papazların, keşişlerin vs. din adamlarının mükellef oldukları *sınır-u miri rüsumu ve tasdik akçeleri* her görevli gayrimüslim üzerine 12'şer akçe ve papazdan bir altın olmak üzere devlet yükümlü kılmıştır.⁸⁹

Manastır şehrinde 1700-1750 senesinde kilise sayısı ve isimleri hakkında fazla bir bilgi yoktur. Ancak devletin veya ehli zimmetin katkılarıyla kilise ve havraların inşası ve tamiri hususunda kayıtlar oldukça fazladır. Mesela Paşa Sancağı'nda vaki kazaların manastır ve kiliselerinin izn-i şer'i olmadan hilaf-ı şer'i ile görevlilerin ortak hareketi ile tamir ve termimine yönelik buyrulduğunun çıktığı da oluyordu.⁹⁰ Mesela 1713 senesinde Firuzbey Mahallesi'nin çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmaktadır. Ve bu mahallenin sakinleri gayrimüslimlerin çokluğuna nazar-ı dikkat çekerek harap olan kiliselerinin tamir edilmesini istemişlerdir.⁹¹ Yine Manastır'ın fethinden itibaren 360 sene geçmesine rağmen yıkılmış ve harp olmuş ancak varlığını koruyan adı belirtilmemiş bir kilisenin de yeniden tamir edilmesi hususunda buyruldu çıktığını görüyoruz.⁹²

⁸⁷ *Manastır ŞS.* 34, s.7. H. 20 Zilkade 1121/M. 21 Ocak 1710.

⁸⁸ *Manastır ŞS.* 42, s.3. H. 25 Şaban 1141/M. 26 Mart 1729.- 1729 senesi Manastır Mukataası uhdesinde olan Çukadar Mehmet Ağa Manastır'daki papazlardan 35 kuruş vergi tahsil etmiştir.

⁸⁹ *Manastır ŞS.* 35, s.22. H. 24 Muharrem 1124/M. 3 Mart 1712.

⁹⁰ *Manastır ŞS.* 34, s.21. H. 22 Recep 1122/ M. 16 Eylül 1710.

⁹¹ *Manastır ŞS.* 36, s.2. H. 21 Ramazan 1125/ M. 11 Ekim 1713.

⁹² *Manastır ŞS.* 41, s.21. H. 11 Muharrem 1140/M. 29 Ağustos 1727.

Osmanlı, tebaasında yaşayan her millettten insana yaşama imkânı sağlamanın yanı sıra hepsine devletin birer ferdi olarak bakmış ve bunları adlî, beledî, sosyal gibi hizmetlerden de mahrum bırakmamıştır. Özellikle dini inançlarını yaşama hususunda gösterilen müsamaha ve hizmet dikkate değerdir. Bu hoş görü ortamı Hıristiyanlara gösterildiği gibi Yahudilere de gösterilmiştir. Mesela Manastır sakinlerinden olan Yahudi taifesinin harap olmuş havralarının tamiri için izin istemişlerdir. Manastır Mahkemesi, kâtip göndererek harap olan havranın tamire ihtiyaç olan yerlerin kaydının tutulmasını istemiş ve bu durumu Manastır kadısının mektubu ile bildirilmiştir. Bunun üzerine izin çıkmıştır.⁹³

XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait olmak üzere Manastır şehrinde Yahudilere ait ibadethane olan sinagogdan (havra) iki adet vardı. Bunlar yetersiz olduğu için Yahudi cemaati ibadetlerini kiraladıkları evlerde gerçekleştirmişlerdir. 1800'lerde 6 tane havrası olan Yahudiler genelde Ali Çavuş Mahallesi'nde yoğunlaşmışlardır.⁹⁴

1.5.3. Medrese ve Mektepler

Osmanlı'nın Manastır'a yerleşmelerine binaen dini, sosyal ve kültürel alandaki imarlaşma da beraberinde başlamıştır. Müslüman sayısı artarken o derecede dini ve kültürel yapılar artmıştır. Oluşturulan bu yapılardan eğitim ve öğretim kurumları olan medrese ve mektepler bir vakfa bağlı olup genellikle bir cami ittisinde yer almıştır. Külliye içinde yer alan medrese ve mektepler külliyenin idarî ve finans kaynağı olan vakıflarca yönetilmişlerdir. Bu sayede bu yapıların çoğu XIX. yüzyıla kadar varlığını koruyabilmiştir.

Manastır'daki medreselerde müfredat itibariyle⁹⁵ dinî ilimlerin yanında fen ilimlerin de verilmesi, talebelerin yoğun bir şekilde bu medreseleri talep etmelerini sağlamıştır. Evliyâ Çelebi de Manastır'da 9 adet medresenin olduğunu kaydederek bu medreselerin rağbet gören yerler olduğundan bahsetmiştir.⁹⁶ 1748 senesinde Merhum Mahmut Bey Vakfı'na bağlı olan Mahmut Bey Medresesi'nde görevli Müderris Elhac İbrahim Efendi yevmiyesi 60 akçedir.⁹⁷ İbrahim Efendi'nin Bu derece yüksek akçe ile vazifeli olması payesinin yüksek olduğunu ve bu medresenin ilim alanındaki katkısına

⁹³ *Manastır ŞS.* 42, s.81. H. 20 Cemaziyülevvel 1141/ M. 22 Aralık 1728.

⁹⁴ Hüseyin Baha Öztunç, *a.g.e.*, s.110.

⁹⁵ Bkz. "Müderris" başlığı altında medreselerde okutulan kitapların listesi verilmiştir.

⁹⁶ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.573.

⁹⁷ *Manastır ŞS.* 51, s.36. H. 5 Zilhicce 1161/M. 26 Kasım 1748.

işarettir. Tabii her medresenin müderrisine verilen ücret aynı değildi. 1748 senesinde İshak Efendi Medresesi'ne ders hocalığı olarak atanan Musa'ya günlük 20 akçe verilmiştir.⁹⁸ Yine de bu medreselerin kadı yetiştirecek derecede olduğu ve çevre kazalara buradan kadı yetiştirildiği açıktır. Bu şekilde 1731 senesinde Ahmet Paşa Medresesi'ne ücreti vakıf mahsulünden karşılanmak üzere Manastır'da mezun olan ulemadan Mevlana Abdurrahman umumi ders hocalığı için müderris olarak atanmıştır.⁹⁹

İncelediğimiz dönem medreselerini belirtecek olursak:

Haydar Kadı Medresesi: Karaoğlan Mahallesi'nde olup Haydar Kadı Camii ittisalindedir. Banisi Kadı Haydar Efendi'dir.1900'lere kadar tam beş defa tamir görmüştür. 1690 senelerinde şöhretli olarak addedilir. Müderrislerin maharetli olması ve talebelerin iyi yetiştirilmesi bu medreseyi meşhur kılmıştır.¹⁰⁰

İshak Efendi Medresesi: İshak Efendi Vakfı'na bağlı olan İshak Efendi Medresesi bina edilmiştir. İshakiye cami ittisalindedir ve ilk yapılan medreselerdendir. Ve bu medresede müderris olarak 20 akçe yevmiye ile İbrahim Efendi 1709'da görevde olduğu görülmüştür.¹⁰¹ 1748 senesi medrese onarımına ihtiyaç duymuş ve medresenin 10 odası için imar ve ihyasına ruhsat verilmiştir.¹⁰²

Koca Kadı Medresesi: Koca Kadı Cami ittisalindedir. İlk banisi Kadı Ahmet Efendi'dir. İkinci banisi Abdulkadir Efendi'dir. 1800'li yıllara kadar 4 defa tamir görmüştür.

Mahmut Bey Medresesi (Medrese-i Cedid): Manastır'da Elhac Mahmut bey tarafından inşa ettirilmiş olup 1719 yılında 7 odasının tamire ihtiyaç olduğu ve yapılan keşifle 49,000 akçe masraf çıkartılarak tamir edileceği belirtilmiştir.¹⁰³ İkinci bir tamiri ise 1748 senesinde olmuştur. Medresenin çatısı harap olduğu ve kiremitlerin sökülerek yerine kurşun kaplanması gerektiği keşfi yapılmıştır.¹⁰⁴

⁹⁸ VGMA. Rumeli Hurufatı Mahlut Defteri, 1204, s.14.

⁹⁹ *Manastır* ŞS. 43, s.97 H. 29 Rebiyülahir 1143/M.9 Ocak 1731.

¹⁰⁰ Mehmet Tefik, *a.g.e.*, s.46.

¹⁰¹ *Manastır* ŞS. 33, s.46. 20 Cemaziyülahır 1120/M. 6 Eylül 1708.

¹⁰² *Manastır* ŞS. 51, s.27. 27 Safer 1161/M. 27 Şubat 1748.

¹⁰³ *Manastır* ŞS. 38, s.28. H. 13 Cemaziyülevvel 1131/M. 3 Nisan 1719.

¹⁰⁴ *Manastır* ŞS. 51, s.36. H. 23 Şaban 1161/M. 18 Ağustos 1748.

Hacıbey Medresesi: Hacıbey Medresesi görevlileri sorumlulukları İshakbey Medresesi'ne bağlı olup talebe-i ulumdan olan Suhte başı Mehmet Efendi ile diğer görevliler arasındaki anlaşmazlığın mahkemeye intikal ettiği kayıtlıdır.¹⁰⁵

Ahmet Paşa Medresesi: Ulemadan Abdürrahim'e ders hocalığı tayin olunmuştur.¹⁰⁶

Sungur Çavuş Medresesi: Sungur Çavuş Külliyesi ittisalinde olan bu medrese hakkında herhangi bir detaya ulaşamadık.

Kadı Mahmut Efendi Mektebi: 1705 senesi yevmiye 4 akçe vazife ile Ahmet muallim-i sibyan olarak atanmıştır. 1170'de ise 3 akçe ile Lütfullah'a tevcih olunmuştur.¹⁰⁷

Cami-i Cedid Muallimhanesi: Sungur Çavuş Evkâfi'na bağlı olduğu görülür. Yeni Cami-i Şerif İttisalindedir.

Hamzabey Mektebi (Muallimhanesi): Büyük ihtimalle Hamzabey Vakfı'na bağlı olan bu mektep sibyan mektebi olup 1716 senesi muallimliğini Mustafa Halife yapmıştır.¹⁰⁸

Yakupbey Muallimhanesi: Bu Muallimhanenin vakfına dükkân hayratı yapılmış olup mütevellisi Hüseyin ölünce yerine berat-ı şerif ile İsmail bin İbrahim mütevellî tayin olmuştur. Bu atama kadının arzı üzerine olmuştur.¹⁰⁹

Atmacabey Mescidi Muallimhanesi: Atmacabey Mescidi'ne bağlı bir de muallim-i sibyan için mektep inşa olunmuştur. 9 akçe yevmiye ile muallim olan Halil Efendi mektepte talim ile görevlendirilmiştir.¹¹⁰

Piri bey Mekteb-i şerifi: 1738'de sibyan mektep hocalığı Halife Mehmet'tedir. 1752 senesi mektep ve vakfına mütevvli ataması yapılan görevli için günlük 5 akçe tahsis edilmiştir.¹¹¹

¹⁰⁵ BOA.C.MF., 76-3782; *Manastır ŞS.* 50, s.40. H. 20 Cemaziyülahir 1158/M. 20 Temmuz 1745.

¹⁰⁶ *Manastır ŞS.* 43, s.97. H. 30 Rebiyülahir 1143/ M. 11 Kasım 1730.

¹⁰⁷ VGMA. Rumeli Hurufatı Mahlut Defteri, 1204, s.21.

¹⁰⁸ *Manastır ŞS.* 37, s.38. H. 30 Rebiyülahir 1128/M. 22 Nisan 1716.

¹⁰⁹ *Manastır ŞS.* 49, s.20. H. 1 Muharrem 1158/M. 3 Şubat 1745.

¹¹⁰ *Manastır ŞS.* 51, s.27. 1 Ramazan 1161/M. 25 Ağustos 1748.

¹¹¹ BOA., C. MF. 143-1731. H. 2 safer 1151/M. 22 Mayıs 1738; *Manastır ŞS.* 53, s.51. 10 Recep 1165/M. 27 Mayıs 1752.

Görevli olarak atamalarının yapıldığı diğer mektepler ise İshak Efendi Mektebi, Eğri Kaş Cami Mektebi ve Yeni Cami Mektebi'dir. Adını saydığımız mektepler vakıflar arşivinde kaydedilmiş faal durumda olan mektepler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹²

1.5.4. Zaviye ve Tekkeler

Tarikat, yol, hal, şan manasına gelip kâmil bir mürşit olma yolunda farz ibadetlerin yanında nafile ibadetlerle de Allah'a yakın olmak gayesiyle ortaya çıkmış dini hüviyeti ile vakıf çatısı altında varlığını sürdürmüştür. Zaviye ve tekkelerin çıkış sebebi de dini kaynaklı olup İslam'ın inkişaf etmesinde büyük rol oynaması sebebiyle özellikle yeni fethedilen bölgelerde İslamlaşma adına önemli katkıları olmuştur.¹¹³ Genelde bir külliye ittisalinde yer alan zaviyelerden tespit ettiklerimizi aktaracak olursak:

Mehmet Efendi Tekkesi: Manastır'da vaki Merhum Şeyh Mehmet Efendi Tekkesi, Hamzabey Mahallesinde olup onarıma ihtiyacı olmuş ve tekyenin şeyhi olan Molla İbrahim kendi imkânları ile tamir etmek zorunda kalmıştır. Molla İbrahim evladiyet üzere vakıf şartı koyarak kadının arzı üzerine molla İbrahim'e berat-ı şerif verilmiştir.¹¹⁴

Mahmut Ağa Zaviyesi: Mahmut Ağa cami ittisalinde yer alan zaviye tamire ihtiyacı olduğundan zaviyenin şeyhi Şeyh Mehmet Efendi'nin arzuhalı üzere 250 kuruşluk masrafın Cizyedâr Mustafa marifetiyle tamir olacağı ve cizye mukataasından karşılanacağı üzere ferman çıkmıştır. Zira zaviyenin geliri köydeki gelirler olup herhangi nedenlerden dolayı zaviye gelirden yoksun kalmıştır.¹¹⁵ 1723 senesinde zaviye Kadı Süleyman'ın arzıyla Abdulkadir Halife'ye tevcih olunmuştur.¹¹⁶

Baba Efendi Zaviyesi: Kalurunya kazasında Yakup Bey Vakfı'na bağlı olan bu zaviye Manastır'da olup 1737 senesinde zaviyede görevli olan şeyh Mustafa vefat edince yerine oğlu Feyzullah'a berat verilmiştir. Tez zamanda o da vefat edince yerine oğlu Şeyh Abdullah tayin olmuştur.¹¹⁷

¹¹² VGMA. Rumeli Hurufatı Mahlut Defteri, 1204.

¹¹³ Genel bilgi için bkz. Rifat Özdemir, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.5, Ankara, 1994, 259-310.

¹¹⁴ *Manastır ŞS.* 49, s.3. H. 21 Recep 1160/M. 29 Temmuz 1747.

¹¹⁵ *BOA.*, C.MF. 20-968; H. 21 Şaban 1120/M. 5 Kasım 1708.

¹¹⁶ *BOA.*, İE. EV. 58-6355. H. 14 Zilhicce 1135/M. 15 Eylül 1723.

¹¹⁷ *Manastır ŞS.* 46, s.84. H. 23 Şevval 1149/M. 24 Şubat 1737.

Bu zaviyelerden başka tespit ettiğimiz kadarıyla İshak Çelebi Külliyesi'nde de bir zaviyenin varlığı belirtilmektedir.¹¹⁸

1.5.5. Hamamlar

Kayıtlarda sadece karşılaştığımız hamam Yeni Hamam olmuştur. Yeni Hamam XVIII. yüzyılda tamir görmüştür.¹¹⁹ Başka bir çalışmada ele alınan ve incelediğimiz dönemde mevcut olduğunu varsaydığımız Debboy Hamamı ise mimari özelliklerine binaen XVI. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilir.¹²⁰

1.5.6. Ticari Alanlar (Çarşı, Pazar, Bedesten ve Hanlar)

Bir şehrin yerleşim yeri, ulaşım imkânları ve ticari mekânları şehrin ticaretine etki eden faktörlerdir.¹²¹ Yani şehrin ticaretteki yeri jeopolitik konumunun sosyo-ekonomiye tesiri ile alakalı olup ulaşım imkânları sunması ve ticaret yolunun oluşmasına vesile olması ile paraleldir. Ticaretteki gelişme bunlara bağlı olup konumun verdiği ölçüde üretim metallerinin işlenmesi ticaretin zenginliğinin kaynağını teşkil eder. Bir şehrin zanaat ve ticaret alanları olan çarşı ve bedestenler de şehrin bulunduğu konuma göre o derecede canlılık göstermiştir.

Çarşı, pazar, han, bedesten gibi iktisadî hayata yön veren yerler olarak üretilen mallara pazarlanma imkânı sunması açısından şehrin ahalsinin buluşacağı ortak noktalar olmuştur. Manastır şehrinde ise üretimin kaynağı olan bilhassa karye ahalsine şehirde ürettikleri malın satılması için şehrin çarşısında pazar açılmıştır. Bu vesileyle karye ehli ürettikleri malı nakde çevirebilme imkânları olmuştur. Yine gerekli levazımların tedariki bu canlı ortamdan sağlanmıştır. Pazar yerinin merkezde açılması esnaf kesimini de memnun etmiş olmalıdır. Zira bu pazara yakın ve uzak olan yaklaşık 130 karyeden müşteri akışı olmuştur.

Manastır'da pazar günleri kurulan pazarın gelişigüzel ve nizamsız bir yapıda olmadığını belirtmek isteriz. Zira çarşı ve düzeninden sorumlu bir de baş atanmıştır. Mesela 1705 senesi Manastır sükûnda (çarşısında) pazarbaşılık Mehmet'e tevcih

¹¹⁸ Mehmet Z. İbrahimgil, "Manastır'da Osmanlı Dönemi Türk Eğitim Yapıları ve Atatürk'ün Okuduğu Askeri İdadî", *Atatürk ve Manastır Sempozyumu*, Bitola, 12-13 Ekim 1998, s.114.

¹¹⁹ *Manastır ŞS.* 44, s.3. 17 Rebiyülevvel 1147/M. 17 Ağustos 1147. - Kristoa Prifti, Yeni Hamam'ın 18. yüzyılda inşa edildiğini yazmaktadır. Fakat inşaatın 17 Ağustos 1747 senesinde tamir işlemi gördüğü kayıtlıdır.. Bkz. Kristoa Prifti, *a.g.m.*, s.562-563.

¹²⁰ Sevil Bülbül, *a.g.e.*, s.104.

¹²¹ Mehmet Karagöz, "XVII. Ve XVIII. Asırlarda (1650 – 1750) Kayseri İktisat Tarihinde Şehir İktisadiyatı Denemesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S.1, Elazığ, 2009, s.259-279.

edilmiştir.¹²² Berat ile atanan bu görevli nizamı tesis etmede elinde beratı bulunduran kişi olmuştur. Yine alışverişte herhangi bir hak ihlaline karşı da görevlilere sorumluluklar yüklendiğini görüyoruz. Mesela pazar günleri çarşıda mallarını satmak için taşradan gelen pazarcı fukarasının malını hilaf-ı şer' ile alanlar yüzünden çarşının düzeni bozulmuş ve kadıya olan şikâyetler artınca bu tutumu sergileyenlerin men'î ve def'î istenmişti.¹²³

Bunun yanında diğer kazalardan da tüccar ehli bu ticari alanlarda alış-veriş için bulunmuştur. Genelde bu kesim çarşı ve bedestenlerde oda kirilayarak ticari aktivitelerini gerçekleştirmişlerdir. Haksız rekabet ortamı oluşturdukları için de bunlar hakkında yerli esnafın sık sık şikâyetleri olmuştur.¹²⁴

Ticarete ortak payda olan ve alışverişin pratikte hareketli ve canlı olduğu alanlar olarak karşımıza çıkan çarşılar, pazarlar, meydanlar, bedestenler, hanlar ve sair Manastır şehrinin uğrak bakımından en rağbet gören yerlerindedir. Bu yönüyle Manastır'ın ticari alanları iştah kabartmış olmalı ki başka kasaba ve şehirlerden tüccarların şehrin ticari alanlarında yukarıda belirttiğimiz üzere ticaret yapma girişimleri vardır. Bu girişimlerin neticesinde yerli tüccarın rahatsızlıkları Rumeli Divanı'na kadar intikal etmiştir. Bezzâzistân ahalişi kadimden gelen gelenek üzere mal ve emtianın *bâzargândan* alınmasını ve dışarıdan alımlara karşı çıkmaları üzerine pazarda düzenin sağlanması hususunda ferman çıktığını dahi görüyoruz.¹²⁵ Sık sık yaşanan bu durum karşısında çarşı ehlinin itirazları olmuş olup genelde şikâyetler çoğalınca dışarıdan gelen emtia ve tüccarlarının men'î ve def'î istenmiştir.¹²⁶

Zaman zaman esnaflar arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden mahkemeye intikal eden vakalar da olmuştur. Mesela çarşı esnafı arasında mal ve eşya alışverişlerinden alacaklarını alamadıklarına dair şikâyetler olmuştur.¹²⁷

Evliyâ Çelebi seyahatnamesinde Manastır'da 1 adet bedesten olduğundan bahsetmektedir.¹²⁸ Fakat 1700'lü yıllara gelindiğinde bu bedestenden ayrı bir de

¹²² *Manastır ŞS.* 31, s.21. H. 30 Cemaziyülevvel 1117/M. 19 Eylül 1705.

¹²³ *Manastır ŞS.* 53, s.15. H. 1 Zilkade 1163/M. 2 Ekim 1750.

¹²⁴ *Manastır ŞS.* 35, s.6. H. 20 Cemaziyühahir 1122/M. 16 Ağustos 1710.

¹²⁵ *Manastır ŞS.* 34, s.7. H. 21 Rebiyühahir 1122/M. 19 Haziran 1710.- Tarihi belgede ise çarşı esnafının dışarıdan gelen tüccarlara Manastır kadısının izin vermesi yüzünden şeyhülislamın fetvasına müracaat edilmiş ve bu tüccarlara gereğinin yapılmasını ve bu tüccar ehlinin menedilmesini istemişlerdir.

¹²⁶ *Manastır ŞS.* 40, s.25. H. 20 Recep 1136/M. 14 Nisan 1724.

¹²⁷ *Manastır ŞS.* 34, s.39. H. 20 Cemaziyülevvel 1123/M. 6 Temmuz 1711.

¹²⁸ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C.5, s.572.

kumaşçılar için tahsis edilmiş ayrı bir bezzâzistânın olduğunu görüyoruz. Yukarıda belirttiğimiz gibi kayıtlara yansıyan bu bedesten hakkında da 1836-1838 yıllarında Manastır şehrine gelen Seyyah Ami Bue'nin gözlemlerine bakılırsa Çelebi'nin bahsettiği bedesten, tarihi pazar yerinin olduğu bölgede olup esnafın çoğunlukla toplu olduğu yer olmuştur. Ancak kumaş satan esnaf taifesi (bezzâzistân) bu bedestenin dışında ayrı bir muhitte kapalı alandadır.¹²⁹

Çarşı Bedesteninin demir kapılarıyla muhkem olduğundan bahseden Çelebi, 900 dükkân ile Manastır'ın canlı bir yer olduğuna dikkat çekmektedir.¹³⁰

Çarşı Pazarı'ndan başka Sığır Pazarı demekle bilinen bir pazarı da vardır. Bu dönemde bu pazarın aktif olduğu görülüyor. Nitekim 1723 senesinde *Mukataa- yı Zemin* olarak Havace Mustafa'ya tevcih edilmiştir.¹³¹ Sığır pazarı demekle bilinen¹³² pazar muhitinde Fatime Hatun'a ait bir demirci dükkânı olup Ahmetpaşa Camisi'ne vakfedilmiştir.¹³³

Bir başka pazar yeri ise Manastır'da At Pazarı olarak anılan yerdir. Bu pazar yerinin de Manastır Çarşısı'na yakın olduğunu kayıtlardan çıkarabiliyoruz. Bu muhitte Mustafa'nın dükkânını bozacı dükkânı olarak gayrimüslim birisine kiraladığını görüyoruz.¹³⁴ Yine Elhac Abdurrahman bu alanda bir çeşme yaptırmak istemiştir. Ve bu işlemi vakıf yolu ile yaptırmaya çalışmıştır.¹³⁵

Hanlar ise şehrin ticari ve iktisadî hayatında önemli işleve sahip olan yerlerdir. Özellikle dışarıdan şehre giriş yapan tüccarın hayvan ve mallarıyla birlikte konaklama imkânı bulduğu ve bunun yanı sıra ticari emtialarını toptan ve perakende satacakları mekânlar olmuştur. Hanların şehir içinde olması veya kervan yolu üzerinde olmaları bu yerlerin yerine getirecekleri fonksiyonlar açısından benzerlik gösterse de zamana ve mekâna göre farklılıklar arz etmişlerdir.

İncelediğimiz dönem aşağıda tablo halinde de göstereceğimiz liste dışında Manastır'da bulunan hanlar hakkında detaylı bilgi sunacak verilerle karşılaşmadık.

¹²⁹ Sevil Bülbül, *a.g.e.*, s.31.

¹³⁰ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C.5, s.572.

¹³¹ *Manastır* ŞS. 40, s.7. H. 4 Cemaziyülahır 1135/H. 12 Mart 1723.

¹³² Kayıtlarda Sağır (küçük) olarak da okunan bu pazarın bir hayvan satış pazarı olduğu 1787 kayıtlı vakıf kayıtlarında açıkça zikredilmektedir. Hatta bu pazarda hayvan alım-satım işleri ile ilgili vazifelerin yerine getirilmesi için görevli atandığını dahi görüyoruz. Bkz. VGMA. Rumeli Hurufat Defterleri No:1174, s.202. H.27 Recep 1201/M. 15 Mayıs 1787.

¹³³ *Manastır* ŞS. 39, s.80. H. 27 Recep 1133/M. 24 Mayıs 1721.

¹³⁴ *Manastır* ŞS. 53, s.1. H. 7 Zilhicce 1164/M. 27 Ekim 1751.

¹³⁵ *Manastır* ŞS. 44, s.33 H. 23 Ramazan 1147/M. 16 Şubat 1735.

Ancak biliyoruz ki Manastır doğu ve batı arasında bir geçiş güzergâhı olması nedeniyle burada bulunan hanların da işlev bakımından mühim olduğudur. 1591 yılında Manastır'ı ziyaret eden Lorenzo Bernardo bu şehirde bir de kervansarayın olduğundan, hayvanlar için ideal olan bu kervansarayın insanlar için o kadar da konforlu olmadığından bahsetmektedir.¹³⁶

Tablo 7. Manastır'da Hancı Taifesi¹³⁷

| | Han Yeri | Han Sahibi | | Han Yeri | Han Sahibi |
|----|---------------------|---------------|-----|----------------------|------------|
| 1. | Büyük Han | Mustafa | 9. | Kara Ahmet Hanı | Sülü |
| 2. | Çardak Han | Ahmet Halil | 10. | Derzüoğlu Hanı | Ahmet |
| 3. | Delibaş Han | Mehmet Sipahi | 11. | Paşalı Hanı | Ahmet |
| 4. | Diğer Büyük Han | Mehmet Sipahi | 12. | Delihancı Hanı | Fadlı |
| 5. | Büyük Atpazarı Hanı | Abdi | 13. | Keçecioğlu Hanı | Ali |
| 6. | Küçük Atpazarı Hanı | Hüseyin | 14. | Hasanefendioğlu Hanı | Mehmet |
| 7. | Delişe Hanı | Mustafa | 15. | Ahmetoğlu Hanı | Ahmet |
| 8. | Çanluoğlu Hanı | Süleyman | 16. | Hazinedaroğlu Hanı | Osman |

1137 senesine gelindiğinde 22 kayıtlı han olduğu görülmektedir.¹³⁸ Bu hanların sahipleri Müslümlerdir.

1.5.7. Saat Kulesi (Kebir-i Saat)

Manastır'da şehrin merkezinde Kadı Mahmut Efendi Camisi'nin (Yeni Cami) hemen karşısında olan saat kulesi Osmanlı döneminde yapılan diğer saat kulelerinin bir benzeridir. Kayıtlarda *Kebir-i Saat* diye geçen saat kulesinin zamanında hizmeti için bir de görevli atanmıştır. 1734 senesi kayıtlarında karşımıza çıkan bilgide Saatçi Mehmet görevde iken görevi terk etmiştir. Bu görev Halil'e tevcih edilerek kadının arzı ile beratı şerif bile verilmiştir.¹³⁹ Saat kulesi için görevli ataması geleneği daha sonraki

¹³⁶ Sevil Bülbul, a.g.e., s.29.

¹³⁷ *Manastır* ŞS. 48, s.37. H. 5 Şevval 1154/M. 14 Aralık 1741.

¹³⁸ *Manastır* ŞS. 52, s.1. (tarihsiz)

¹³⁹ *Manastır* ŞS. 44, s.4. 20 Şevval 1146/M. 26 Mart 1734.

dönemlerde de devam ettirilmiştir. 1786 senesinde bu görev Seyyit Süleyman bin İbrahim'e tevcih edilmiştir.¹⁴⁰

Günümüzde hala ayakta olan bu kule birçok kez tamir görmüştür.¹⁴¹



¹⁴⁰ VGMA. Rumeli Hurufat Defteri No: 1174, s.202. H. 8 Recep 1200/ M. 7 Mayıs 1786.

¹⁴¹ Sevil Bülbul, *a.g.e.*, s.114.

¹⁴¹ *Manastır ŞS.* 44, s.4. 20 Şevval 1146/M. 26 Mart 1734.

İKİNCİ BÖLÜM

2. NÜFUS VE SOSYAL YAPI

2.1. Manastır'ın Nüfusu

Osmanlı Devleti'nin nüfus tespitinde XVIII. yüzyıla kadar olan dönemde Tımar Tevcih Defterleri, XIX. yüzyıl ile birlikte Temettuat Defterleri önemli veriler sağlamışken XVIII. yüzyılda nüfus tespitinde bu kaynakların olmayışı Avâriz ve Cizye Defterlerini tahmini nüfus tespitlerinde önemli bir kaynak haline getirmektedir. Biz de Avarız ve Cizye Defterleri verilerini kullanarak Manastır'ın yaklaşık nüfusunu belirtmeye çalışacağız.

2.1.1. Şehir Nüfusunun Tahlili ve Genel Nüfus Yapısı

Bir şehrin iktisadî ve sosyal gibi yönlerinin analizini yapabilmek ve bunları doğru yorumlayabilmek için o şehrin nüfusu ve nüfus değişimi hakkında bilgiye sahip olunması doğru neticeler elde etmemize yardımcı olacaktır. Çünkü devletin fetih hareketleri, yayılması, kültürel yapının şekillenmesi, din ve mezheplerin yayılması, teşkilat ve müesseselerin mahiyet değiştirmesi ve sair hususlar demografî ile alakadar olup bu hususların anlaşılabilmesi için demografî verilerinin kullanılması lüzumlu olmuştur.¹⁴²

Manastır şehri, Osmanlı'nın fethinden hemen sonra Anadolu'dan getirilen Türkmenlerle doldurularak etnik yapısında değişikliğe neden olmuştur. Özellikle şehir merkezinde çoğunluğu, belirteceğimiz avârizhane sayılarından da anlaşılacağı üzere Müslimler oluşturmuş olup gayrimüslimler azınlık haline düşmüşlerdir. Tabi bunu köyler için söylemek mümkün değildir. Köylerin etnik nüfusuna baktığımızda birkaç köyün dışında çoğunluğu gayrimüslimlerin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Müslümanların yaşadığı ve belgelerde tuğralı köyler (Haneli, Mescitli, Lezçe, Tornuhça, Çayırlı ve Vakf-ı Bekri) diye tabir olunan köylerin Manastır'ın zaptıyla belli bir iskân neticesinde buralara Müslüman nüfusunun yerleştirildiği görülmektedir.¹⁴³

Şehir merkezi nüfusu ile birlikte mahalleleri ve mimari yapılarıyla da bir Türk-İslam şehri hüviyetine kavuşmuştur. Şehrin Hıristiyan nüfusu şehrin yerlileri iken

¹⁴² Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografî Araştırmaları ve Osmanlı Devleti", *Türkiyât Mecmuası*, C.X-XI, Maarif Matbaası, İstanbul, 1953, s.2.

¹⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.180-181.

Yahudi ve Türklerin dâhil olmasıyla etnik kimliğin üstlendiği rol değişmiştir.¹⁴⁴ Türk nüfusu yönetimde söz sahibi olurken Yahudi nüfusu ve Hristiyan nüfusu raiyyet konumunda kalmıştır.

Fethin ilk zamanlarından beri fethedilen yerlerin yerli nüfusu yerlerinden göçürülmemiş, bazı hususi vergi yükümlülükleri ile devletin ahalisinden sayılmışlardı. Yerli nüfus hali hazırda fethedilen yerler için insan kaynağını teşkil ettiği için aynı çatı altında farklı milletlerin bir arada yaşamasına da ortam hazırlamıştır. İnceleyeceğimiz dönem Manastır şehrinde bu nedenlerin hazırlamış olduğu bir tablo ile karşılaşmaktayız.

XVIII. yüzyılın ilk yarısı olan incelediğimiz dönem Manastır’ında Hristiyan, Müslüman, Yahudi ve az da olsa Kıptî (çingene) nüfusu ile nüfusun bir devlet teşekkülü içerisinde oturmuş olduğunu görüyoruz. Zira yöneten kesim (Müslüman), yönetilen ve devlet için gelir kaynağını oluşturan kesim ise Müslim ve gayrimüslimler olup elli yıl zarfında eşkıyalık olayları ve sefer hareketlerine bağlı tesirlerin dışında pek fazla nüfus hareketliliği gözlenmemiştir. Eşkıyalık olayları halka direkt yansıdığı gibi dolaylı olarak da sefer harcamalarının vergi yükü nüfus üzerinde dalgalanmalara sebep olmuştur. Ufak çapta da olsa nüfus hareketlenmelerini incelediğimiz dönem kaynakların dışında başka kaynaklarla da desteklenmektedir.¹⁴⁵

İncelediğimiz dönem nüfus tespitinde kaynak olarak avâriz, cizye ve diğer vergilerin tevzîsini gösteren defterler bizim için kaynak teşkil etmiştir. Malum olduğu üzere bu kaynaklar bir yerin nüfusunu tam olarak yansıtmamaktadır. Bu nedenle araştırmacıların ortak bir kanaati olarak bazı işlemler sonucunda yaklaşık nüfus elde edilmeye çalışılmıştır. Nüfus tespiti yapılırken avârizhane sayısı tek başına bir şey ifade etmemektedir. Avârizhane üzerinden işlem yapabilmek için bize avârizhaneye mukabil olan gerçek hane sayısını tespit etmemiz gerekmektedir. Kaynaklarımızda bu sayıyı belirtecek olan herhangi bir bilgiye direkt ulaşamadık. Biz de bu sayıyı belirlemek için kaynakların bize imkân tanıdığı ölçüde hareket ederek vergi kayıtlarının olduğu defterlerden istifadeyle şehrin belli bir yıla ait vergi ile mükelleflerini belirlemeye çalıştık.

¹⁴⁴ Galip Çağ, *a.g.e.*, s.124-130.- Anadolu’dan göçürülen nüfus ile birlikte ihtida şeklinde Manastır şehrinin Müslüman nüfusu yıldan yıla artmıştır. Mesela: 1468’de 278 hane iken 1500’lü yılların başında 398, 1528’de 586, 1613’de ise 590 haneye ulaşmıştır.

¹⁴⁵ Sevil Bülbül, *a.g.e.*, s.26.

İncelediğimiz avâruz, nüzül, sürsat ve şehrin masrafları ile ilgili ve saire vergilerin tevzî edildiği defter kayıtları çok olmasına karşın şehir merkezinin, karyelerinin, çiftliklerinin genelini ihtiva eden vergi mükelleflerinin sayılarını tam olarak kaydeden kayıtlar yok denecek kadardır. Tüm bu problemlere rağmen şehrin genel nüfusunu tespit edecek verilere ulaşmanın yanında şehir nüfusunu oluşturan merkez, karye, çiftlikler ve dini gurupların nüfusu üzerinde tespitlerde bulunma imkânımız olmuştur.

Manastır'da nüfus dalgalanmalarına sebep olan firar, ölüm, göç nedenlerinden dolayı karye sayıları zaman zaman azalmış zaman zaman da artmıştır.¹⁴⁶ Bu azalma daha ziyade firar nedeniyle olup firarlar ya başka kazalara olmuş ya da bir karyeden başka bir karyeye ve ya karyeden çiftliklere olmuştur. Bu durumda devlet firar eden veya fakir düşen karyelerin vergi miktarını diğer karyelerin hanesi üzerine eklemiştir.¹⁴⁷ Vergilerin tevzîsini gösteren defterlerde kayıtlı karye ve çiftliklerin nüfusu üzerinde dalgalanma durumlarını belirtecek olursak:

- 1705 senesi toplamda şehrin toplam cizye evrak sayısı 4.117 cizye evrak sayısından 2.500 evrak karyelere aittir.¹⁴⁸

-1713 senesi gayrimüslim karyelerinde yaşayanların cizye evrak sayısı 1596, çiftliklerde yaşayanların ise 915'tir.¹⁴⁹

-1721 senesi Manastır kazasının karyeleri ve çiftlikleri dâhil 4,190 evrakı olup; 123 köyün 2.577 evrakı, 285 çiftliğin ise 1,013 evrakı vardır.¹⁵⁰

-1728 senesi 426 çiftlikte 1005 cizye evrakı kayıtlıdır¹⁵¹

-1734 senesi 454 çiftlik üzerine 1087 evrak kayıtlıdır.¹⁵²

Maddeler halinde sunduğumuz tarihlere ait vergi taksimatında karye ve çiftliklerdeki vergi ile mükellef reyanın sayısındaki artış ve azalmalar vergi yükü

¹⁴⁶ *Manastır* ŞS. 32, s.43. H. 14 Recep 1119/M. 11 Ekim 1707.- Bir misal olarak: 1707 senesi avâruz bedellerinin avârizhaneye tahsilinde 96 karyeye hane başına 150'şer kuruş isabet etmesi gerekirken ahaliden kimselerin firarı nedeniyle hane başına 153,5 kuruş isabet etmiştir. Yani yaklaşık 1 avârizhanenin vergi yükü diğer vergi mükelleflerine yüklenmiştir.

¹⁴⁷ *Manastır* ŞS. 33, s.1. H. 15 Recep 1121/M. 20 Eylül 1709. -Kokrocân, Belçe, Çersefa Bala, Berut, Velence, Raktance, Eslümce, Moğula, Karaman, Tarin, Pogunlay, Valoşna, Beralve, Deştan, Octona, Esko Çerir, Japın Bodhân karyelerinden bazıları firar etmiş, bazılarıda fakir düşmüş olup toplamda 8,5 avârizhaneleri olan bu karyelerin vergilerinde indirim yapılarak diğer karyelerin hanesi üzerine taksimi yapılmıştır.

¹⁴⁸ *Manastır* ŞS. 31, s.46. H. 26 Cemaziyülevvel 1117/M. 15 Eylül 1705.

¹⁴⁹ *Manastır* ŞS. 35, s.32-21. H. 30 Zilhicce 1124/M. 27 Ocak 1713.

¹⁵⁰ *Manastır* ŞS. 39, s.20-21. H. 29 Zilkade 1133/M. 21 Eylül 1721.

¹⁵¹ *Manastır* ŞS. 41, s.46-47 H. 21 Rebiyülevvel 1141/M. 25 Ekim 1728.

¹⁵² *Manastır* ŞS. 44, s.22-24 H. 21 Rebiyülevvel 1147/M. 21 Ağustos 1734.

nedeniyle başka köylere, kasabalara ve çiftliklere firar ve ya göçün neticesidir. Karyeden çiftliklere olan göçler genelde işsiz olan ahalinin istihdam amaçlı göçlerinden kaynaklanmaktadır. Veya vergi vermek istemeyen reaya çiftliklere gizlenme yolunu seçmiştir.¹⁵³ Mesela 1713 senesinde çiftliklerdeki evrak sayısı 915 iken 1734 senesinde bu sayı 1087'ye ulaşmıştır.

Şehir merkezinde yaşayan ahalinin üzerine taksimi yapılmış miktarları belirtilen vergi defterlerinde ise genelde Hristiyan kesimi *varoş* olarak tabir edilmektedir. Kaza merkezi ahali hane üzerinden değil *bil- itibar* olarak meblağ (akçe) olarak yazılmıştır. Bu da merkezi nüfusun kaç avârizhaneye sahip olduğu hususunda bizleri malumat sahibi olmaktan alıkoymaktadır. Ancak bazı vergi taksimini gösteren defterlerde evrak veya nefer üzerinden gösterilmesi bizi nüfus konusunda aydınlatmaktadır. Bu yüzden bizi aydınlatacak olan 1710 senesinde Manastır şehrinin eşkiyaya karşı güvenliğini sağlamak için harcanmış meblağın kaza ahali üzerine taksimini gösteren deftere müracaat ettik. Elde edilen veriler şehrin nüfusunu elde etmek için bize veriler sağlamıştır. Elde ettiğimiz vergi ile mükellef kaza ahalisini tabloda gösterelim:

Tablo 8. Manastır Şehrinin Vergi ile Mükellef Ahalisi.¹⁵⁴

| Reaya | Vergi Mükellef Sayısı |
|--------------------------------|-----------------------|
| Gayrimüslim karyeler | 2.097 |
| Çiftlik reayası | 1.247 |
| Müslüman karyeler | 400 ¹⁵⁵ |
| Kaza merkezindeki Müslümanlar | 317 ¹⁵⁶ |
| Kaza merkezindeki Hristiyanlar | 460 |
| Kaza merkezindeki Yahudiler | 200 |
| Toplam | 4.721 |

Tabloda sayılarını belirttiğimiz kesim vergi ile mükellef olan reaya kesimidir. 1710 senesi ölçü alınarak yapacağımız nüfus tespitinde toplam vergiye dâhil kişilerin

¹⁵³ Bu konu için bkz. çalışmamızın *Manastır'da Nüfus ve Sosyal Yapı/Sosyal Hayat/İdare ve Halk Arasında Münasebetler, İdari Aksaklıklar ve Alınan Önlemler/Çiftliklerin Durumu* başlığı altında değinilmiştir.

¹⁵⁴ *Manastır* ŞS. 34 s.111-112-113. H. 30 Safer 1122/M. 29 Nisan 1710

¹⁵⁵ Tabloda belirttiğimiz Müslüman karyelerden Haneli'nin 225 neferi, Mescitli'nin 75 neferi, Lehçe'nin 40,5, Vakf-ı Bekri'nin 18,5, Tornukça'nın 22,5, Arnavut Peresil'in 18,5 neferi kayıtlıdır.

¹⁵⁶ *Manastır* ŞS. 39, s.107 H. 20 Zilhicce 1133/M. 12 Ekim 1721.–Tabloda gösterdiğimiz şehirdeki Müslümanlardan vergi mükellefi olanların sayıları 1721 senesine ait vergi taksimini gösteren defterden alınmıştır.

sayısını 1710 senesi avârizhanesi olan 566'ya böldüğümüz zaman bir avârizhaneye karşılık gelen 8,3 sayısını elde etmiş oluyoruz. Bu gerçek hane sayısı bizim diğer yıllar için kullanacağımız katsayı olacaktır. Zira diğer seneler için gerçek haneyi belirleyecek veriler kıttır. Bu hesaplama ile bir avârizhanenin kaç gerçek haneye karşılık geldiğini hesaplamış oluyoruz. Böylece elde ettiğimiz sonuçla 1700-1750 yılları arasındaki avârizhane sayıları üzerinden belirttiğimiz yılların tahmini nüfusunu göstermiş olacağız.

Şehrin genel nüfusu hakkında bir sonuca ulaşmak için vergilendirme hususunda özel muameleye tutulan evlâd-ı fâtihan'ı, zabıttan sorumlu Kıptî taifesinin sayılarını ve de vergilendirmeye tabi tutulmayan ellerinde berat bulunduran kimseleri de dâhil edersek yaklaşık nüfusu tespit etmiş olacağız.

Askerî yapının bir mensubu olan evlâd-ı fâtihan vergilerden muaf tutulup sefer zamanı sefere katılan, sefer olmadığı zaman *Bedel-i Muafiyetlik* ödeyen taife zamanla *Bedel-i Avâriz*, *Bedel-i Nüzül* ve *Celebkeşan Ağnam Vergisine* dâhil edilmişlerdir. Bu yüzden yapılan tahrirlerle sayıları belirtilmiş olup vergilendirmeye tabi tutulmuşlardır.¹⁵⁷ Daha önce her avârizhane üzerine 2 nefer kayıtlı olup 75 avârizhane oluşturulan evlâd-ı fâtihan 1709 senesinde tahrir olunan ve her avârizhanesine 3 nefer düşmek üzere 73,5 avârizhane oluşturulmuştu.¹⁵⁸ Yani bu tarihte vergi veren evlâd-ı fâtihan sayısı 220,5 kişi olmuştur. Bu kesimin şehirde yaşayıp vergiye dâhil olanların sayısı 90 hanedir.

Kıptîler cizye vergisine tabi olup bunların sayıları hususunda herhangi bir sayı elde edemedik. Zira diğer vergilerden de muaf oldukları görülmektedir. Kıptîlerin sorumluluğu çeri başına verilmiş olup onlarında sorumlu olduğu zabıtı vardı. Bu itibarla herhangi bir devlet erkânından bir kimse bunlardan sorumlu olmamıştır.¹⁵⁹ İncelediğimiz dönem sayıları hususunda bilgi elde edemediğimiz Kıptîlerin 1872'deki salname kayıtlarında tabloda da belirttiğimiz üzere yaklaşık Yahudi nüfusu kadardır. Biz de Kıptîlerin nüfusunu incelediğimiz dönem Yahudileri ile kıyaslarsak, hemen hemen 150-200 arası haneden oluşan bir nüfus olduğuna kanaat getirebiliriz.

Şehrin nüfusunu oluşturan diğer bir zümre ise elinde berat bulunduran devlet görevlileridir. Bu gurup ellerinde berat- ı şerif bulundurmaları hasebiyle vergilerden de

¹⁵⁷ *Manastır* ŞS. 37, s.61. H. 20 Rebiyülevvel 1129/M. 4 Mart 1717.

¹⁵⁸ *Manastır* ŞS. 34, s.13. H. 10 Muharrem 1122/ M. 22 Mart 1709.

¹⁵⁹ *Manastır* ŞS. 33, s.25. 8 Muharrem 1121/ M. 20 Mart 1709.

muaf tutulmuşlardır. Bu yüzden vergi defterlerinde mükellef olarak karşımıza çıkmayan bu kesimin yaptıkları görevler hasebiyle kayıtlarda yer alan bilgilerden yola çıkarak yaklaşık bir sayı elde etmeye çalışacağız. Çalışmamızda “İdarî Teşkilat ve Şehir Yönetimi” başlığı altında ele aldığımız ümera ve ulemadan olan görevlilerin kaza merkezindeki yaklaşık miktarını belirlemeye çalışacağız.

Ehl-i şer’ taifesinden imam, vaiz, müezzin, kayyım, ferraş, duahân, cüzhân, gibi dini görevlilerin yanında medresede görev yapan müderrisler, mektep muallimleri ve zaviye görevlileri ile vakıf ve imaretlerden sorumlu mütevelliler ile diğer görevliler yer almış olup tüm bu görevlilerin yaklaşık tespit ettiğimiz 38 cami, 16 medrese ile mektep ve bunların bağlı oldukları vakıflardaki mütevellî sayıları kadar atama beratlarından anlaşılacağı üzere yaklaşık toplam en az 95 kişi kadardır.¹⁶⁰ Kadı ve maiyetindekiler ile ehli örf taifesinin diğer mensupları da hesaba katılırsa yaklaşık bir hesap ile 35 kadardır. Toplamda 130 kadar kişi elinde berat bulunduranların nüfusedir.

Yine şehrin güvenliğinden sorumlu yeniçeri taifesinden de yaklaşık sefer için istenilen yeniçeri gücü olmak üzere 10 bölükbaşılığı vardır. Fakat tahrir işleminde 102 yeniçeri kaydedilmiştir.¹⁶¹

Şehirdeki göze çarpan diğer bir nüfus ise çiftlik sahipleridir. Önceden belirttiğimiz üzere 1721 senesi 285 çiftlik sahibinin (sonraki yıllarda sayıları 450’ye ulaşmıştır) vergiden muaf olduğunu görüyoruz. Zira Manastır’da evlâd-ı fâtihan taifesinden olan 25 eşkinci neferinden 12’si ayan çiftlikleri üzerine kaydolmuşlardır.¹⁶² Yani vergilerden muaf olacaklarını düşünmüşlerdir. Bu da çiftlik sahiplerinin vergiden muaf olduklarına işarettir. Zaten çiftlikler üzerindeki reaya vergileri ödemekle mükellef olarak kaydedilmişken çiftlik sahiplerinin üzerlerine herhangi bir vergi yazılmadığı görülür. Buna binaen 285 çiftlik sahiplerinin aileleriyle birlikte 1.282 eden sayısını şehir nüfusuna ekleyebiliriz.

1700- 1750 seneleri arasında tahmini nüfus olarak belirlediğimiz nüfusları toplarsak:

¹⁶⁰ *Manastır* ŞS. 51, s.36. H. 5 Zilhicce 1161/M. 26 Kasım 1748.- 1748 senesi Mahmut Bey Vakfı’nda imam, müezzin, müderris, muallim, kâtip, mütevellî ve diğer görevlileriyle beraber 17 kişi kayıtlıdır. Verilerin kıtlığından dolayı tam belirleyemediğimiz diğer büyük vakıflardaki görevlilerle birlikte vakıf görevlileri şehrin nüfusu içinde dikkate değer orandadır. Biz bu kesimin nüfusunu askeri düzeyden ele aldık.

¹⁶¹ *Manastır* ŞS. 48, s.36. H. 10 Rebiyülevvel 1155/M. 15 Mayıs 1742.

¹⁶² *Manastır* ŞS. 37, s.42. H. 20 Rebiyülahir 1128/M. 13 Nisan 1716.

20.940 Vergiye dâhil nüfus

585 Şehir görevlileri (ulema ve ümera aileleri dâhil)

992 Evlâd-ı fâtihan nüfusu

675 Kıptî (Çingene) nüfusu

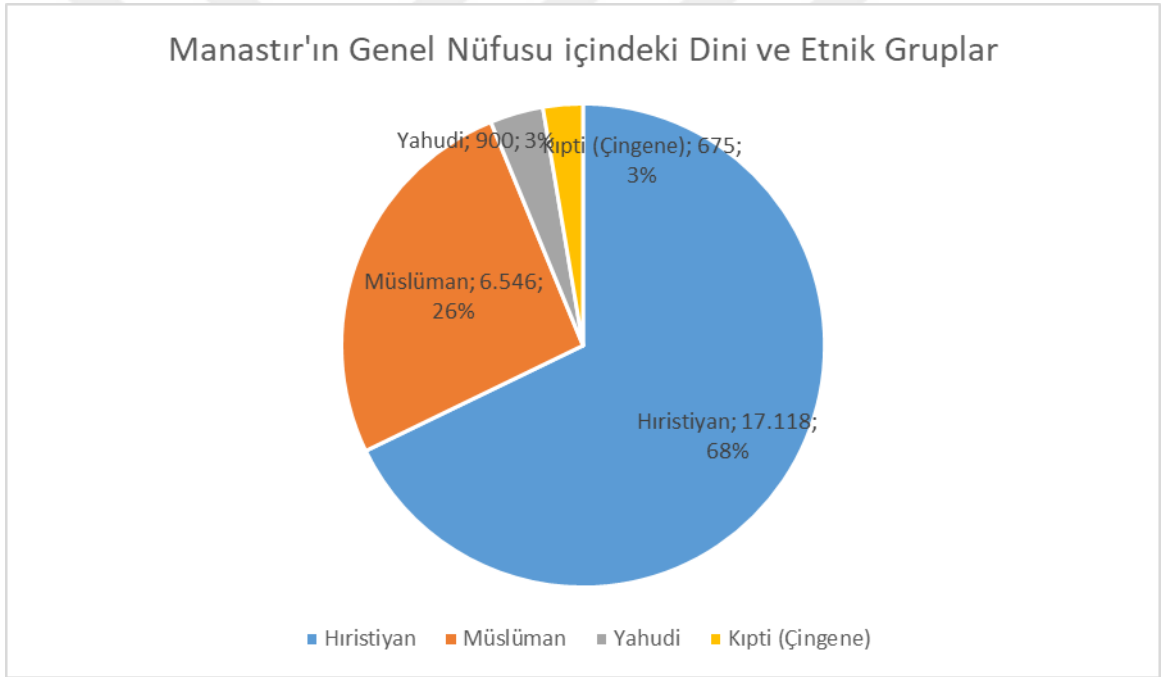
459 Askerî taife (aileleriyle)

1.282 Çiftlik sahipleri (aileleriyle)

Toplam: 24.933

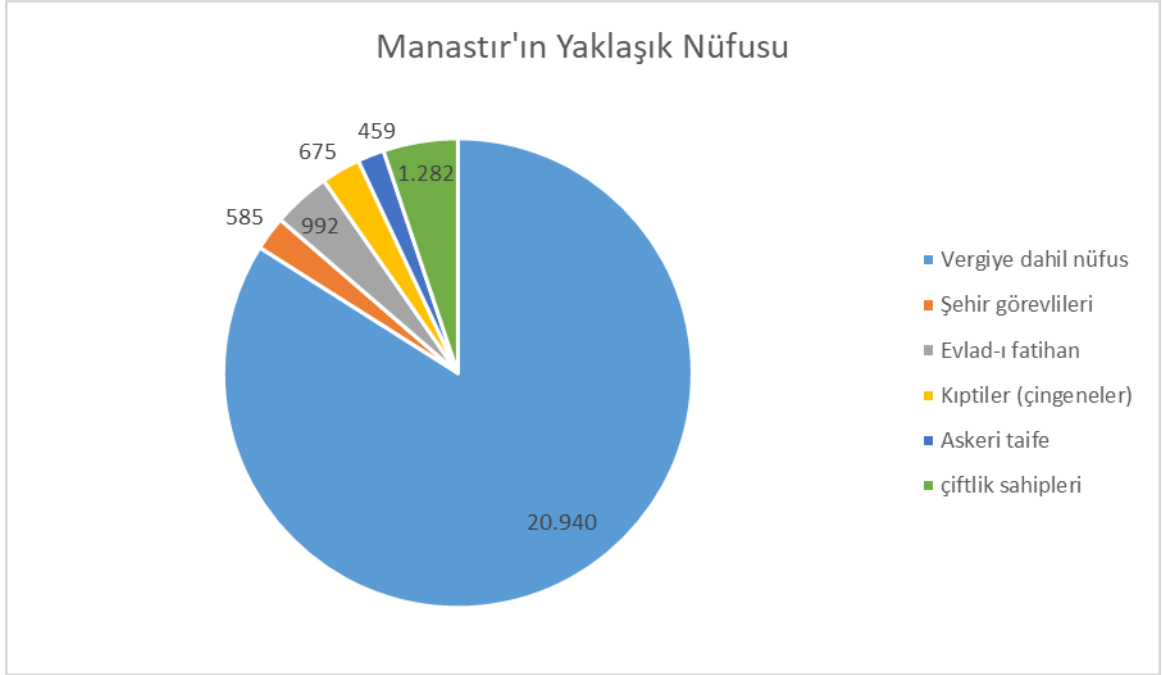
Sonuç olarak yaklaşık tahmini nüfusu elde etmiş oluruz.

Grafik 1. Manastır'ın Genel Nüfusu İçindeki Dini ve Etnik Gruplar



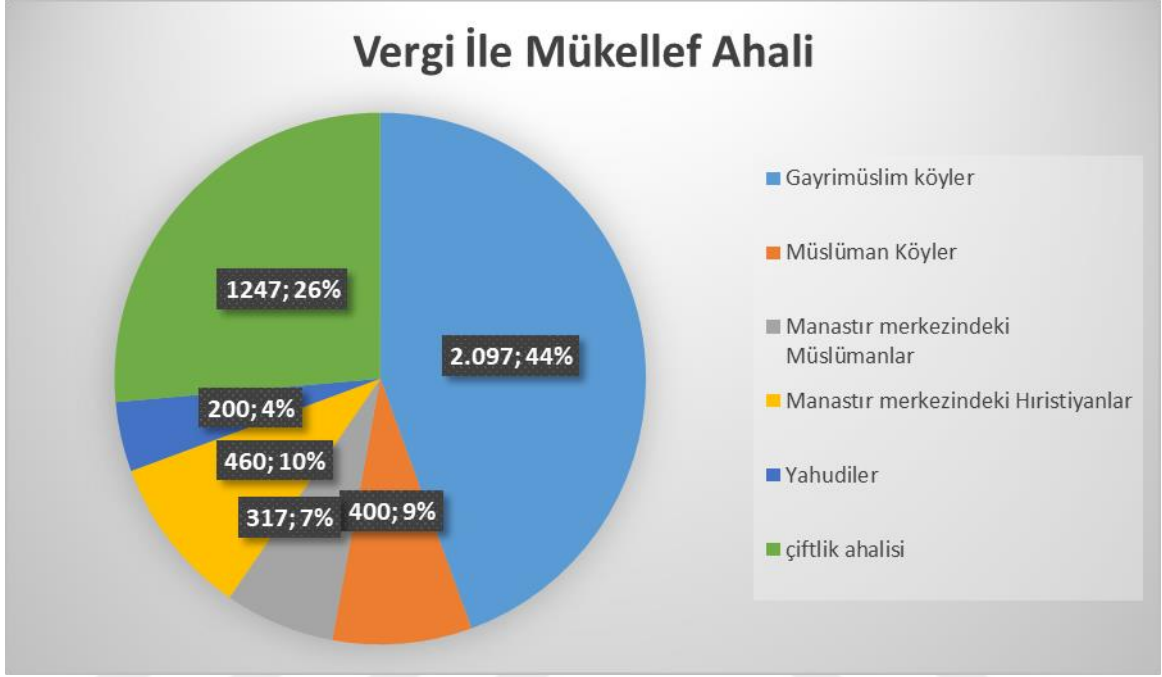
Grafik-1'de yüzdeleri ile belirttiğimiz dini grupların nüfusu tahmini bir nüfustur. Belli yöntemlerle elde ettiğimiz veriler belirttiğimiz sayının asgari düzeyde olan sayıdır. Biz bu sayıların belirttiğimizden daha üstünde bir sayı olacağı kanaatindeyiz. Yine Nüfus ile alakalı farklı gruptan olanların nüfusunu başka bir grafikte gösterecek olursak:

Grafik 2. 1700-1750 Manastır'ın Nüfus Durumu



Grafik-2 dikkate alındığında Manastır şehri nüfusunun büyük bölümünü vergiye tabi olan kesimin oluşturduğu görülecektir. Bu kesim reaya kesimi olup toplumun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu kesimde dini ve etnik bakımından farklı olan milletleri aynı grupta belirttik. Bunu ayrı bir grafikte belirtecek olursak:

Grafik 3. 1710 Senesi Manastır'ın Vergi ile Mükellef Ahalisi



Tablo 8'den grafik 2'ye aktardığımız bu verilerde ahalinin vergi veren bireylerin sayıları belirtilmiştir. Biz bu sayı ile Manastırın 4,5 olan aile bireylerin kat sayısını alırsak elde edeceğimiz nüfus aileleriyle birlikte 21.244 sayısını elde etmiş oluruz. Bu da nüfusun büyük çoğunluğunun vergi sorumluluğu altında olduğunu göstermektedir.

1661 senesinde Manastır şehrini ziyaret eden Evliyâ Çelebi şehirde yaklaşık 3.000 hanenin olduğunu yazar. Eğer Evliyâ Çelebi'nin verdiği sayıya bakılırsa yaklaşık 40 yıl zarfında merkezi nüfusun tez zamanda azalmasına neden olan şey nedir sorusu akla gelmektedir. Şu var ki Evliyâ Çelebi'nin verdiği sayıyı destekleyen bilgi daha öncesinde 1.621 senesinde şehirde 32 Müslüman mahallesi olması dolayısıyla kalabalık oluşudur.¹⁶³ Evliyâ Çelebi'nin işaret ettiği 3.000 hane ile yaklaşık kaba hesaplama yaparsak aradaki fark bariz bir şekilde görülmektedir. Bu fark şehirdeki bizim tespit ettiğimiz hane sayısı ile Evliyâ Çelebi'nin belirttiği hane sayısında kendisini göstermektedir. Yani 1683- 1699 savaş dönemi nüfus üzerindeki tesirine bakmak

¹⁶³ Galip Çağ, *a.g.e.*, s.129.

gerekiyor.¹⁶⁴ Ve ya Evliyâ Çelebi'nin hane deyimiyle sadece ailelerin oturduğu ikamet yeri evler mi, yoksa hane deyimiyle diğer yapılar da mı kastedilmiştir? Bu nu kestirmek biraz zor görünüyor.

Manastır şehrinin farklı dönemlerdeki nüfus tespitini yabancı seyyahların aktardığı bilgilerde de görebiliyoruz. 1591 yılında şehri ziyaret eden Venedik vekilinin sekreteri olan Lorenzo Bernardo şehrin (merkez) bu dönemde 1500 evi olduğu ve bunun 200'ünün Yahudi yerleşimi olduğunu belirtmiştir. Bir başka seyyah ise Feliks Bojur'dur. Bu seyyah 1794-1795 tarihli seyahatnamesinde şehrin yaklaşık 10.000 ile 12.000 arasında bir nüfusa sahip olduğunu belirtir. 1836-1838 tarihli seyahatnamede ise Anni Bue ise şehrin toplam nüfusunun 40.000 olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁵ Tüm bu rakamların tahminden ibaret olduğu kanaatindeyiz. Fakat yaklaşık olarak verdikleri bu rakamlar tarihin karanlık yüzünü aydınlatması bakımından dikkate değer olup çalışmamızda bulduğumuz hesaplamalarla karşılaştırma imkânı olduğu için dikkate değerdir.

Yine nüfus konusunu doğru yorumlayabilmek ve şehrin nüfus miktarında elde edilen veriler ile tahmini nüfusunu karşılaştırmak için kronolojinin dışına çıkarak yaklaşık bir asır sonra Manastır şehrinin 1872 yılı salnamesine baktığımızda aşağıda göstereceğimiz tablo Manastır şehrinin nüfusunu karşılaştırmada bize katkısı olacağı için tabloyu aynen veriyoruz.

Tablo 9. 1872 Manastır Vilayeti Salnamesinde Manastır Kazasının Nüfus Yapısı ve Miktarı¹⁶⁶

| Nüfus Yapısı | Nüfus miktarı |
|-----------------|---------------|
| Kıptî (çingene) | 1.042 |

¹⁶⁴ İncelediğimiz dönem büyük çapta firar ve göç durumu yaşanmamıştır. Ancak 1683-1699 savaş döneminde Rumeli genelinde ahali savaş ortamından etkilenmiş ve ahali İstanbul, Edirne ve Bursa taraflarına göç etmek zorunda kalmıştır. Çıkan fermanlarla Rumeli'nin üç kolunda da reayanın yerlerine iskân edilmesi ve evâmîr-i şerif dışında salyane alınmaması istenmiştir. Göç eden reayanın eski yerlerinde avârizhanelerine kaydedilmeleri istenmiştir. Savaş dönemi bizim araştırmamızın dışında kalan bir dönemi içerdiğinden bu göçlerle alakalı Manastır şehrindeki herhangi bir göç hareketi hakkında malumat sahibi değiliz. Bkz.: Nilüfer Alkan Günay; *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-kültürel Yapıya Etkileri(Bursa Örneği)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2010. s.149.

¹⁶⁵Sevil Bülbül, *a.g.e.*, s.28-31.

¹⁶⁶ Manastır Vilayet Salnamesi 1292. s.98.

| | |
|---------------|---------------|
| Yahudi | 916 |
| Hıristiyan | 22.511 |
| Müslüman | 10.956 |
| Toplam | 35.425 |

Elde ettiğimiz 24.933 şehrin tahmini nüfusu ile tablo-9'da belirtilen 35.425 şehrin nüfusu bir asırda 10.000 kadar arttığı görülür. Elde ettiğimiz verilere göre bir asır boyunca Yahudi ve Çingene nüfusunda fazla bir artış gözlenmezken Hıristiyan nüfusu 1,5 kat kadar, Müslüman nüfus ise yaklaşık 3,5 kat artmıştır. Hıristiyanların nüfus artışı normal iken Müslümanlardaki bu artışın sebebi ise batıdaki savaşın etkisi olarak buralara göçürülen nüfusa bağlanabilir.

1683-1699 Osmanlı'nın savaş döneminde Manastır şehrinin karye nüfusunda pek fazla değişim gözlenmemiştir. H. 1093-1094 (M. 1683-1684) senelerini ihtiva eden Manastır şer'iyye sicillerinde çıkan fermanda cizye ile mükelleflerin tahriri istenmiş ve yapılan sayımda 152 karyenin 1.455 cizye haneleri olup gerçek haneleri 3.806 çıkmıştır. Devlet 41 cizye hanesinden vergi almayarak cizye vergisinden de indirimine gitmiştir.¹⁶⁷

2.1.2. Manastır'ın Avârizhane ve Gerçek Hanelerine Göre Tahmini Nüfusu

Hazine-i Amire'de mahfuz olan *Mevkufat Defterlerine* kaydı olan avârizhane miktarlarının bir sureti de *sicil-i mahfuz* kısmına kaydedilmiştir. Bir vergi toplama yöntemi olan avârizhane sayılarından bir yörenin nüfusu hakkında bilgi elde etmek mümkün olmuştur.

Manastır kazasının nüfusu hakkında avâriz vergisinin tahsil edildiği defterlerinin bize sunduğu, vergi ile mükellef olanların verdikleri vergi miktarları ve belli bir matematiksel işlemin arkasından tahmini nüfusu yansıtacak olan avârizhane sayılarıdır. Avârizhane gerçek nüfusu yansıtmaması ile birlikte tarih camiasında kabul görmüş bir hesaplama ile tahmini bir veri elde etmek mümkün olmuştur.

Avârizhane üzerinden nüfus tespiti yapılırken Ömer Lütfi Barkan'ın tespitiyle formülleştirilmiş olduğu işlem bizimde nüfus tespitinde kullanacağımız hesaplama yöntemi olacaktır. Bu hesabın formülize edilmiş şeklini gösterecek olursak:

¹⁶⁷ Hülya Gözcü, *25 Nolu Manastır Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahraman Maraş, 2019, s.170-173.

$$(Avârizhane sayısı) \times (Avârizhane Katsayısı) = (Tahmini Gerçek Hane Sayısı) \times 5(4,5)^{168} = (Tahmini Nüfus) + (Muaf Nüfus) = (Toplam Tahmini Nüfus)^{169}$$

Bu hesaplama yönteminde avârizhane katsayısı değişken bir değere sahiptir. Zira bir avârizhanenin kaç haneye tekabül ettiği zamana, yöreye ve yörenin zenginliğe göre değişmektedir. Bu değişkenliği Rifat Özdemir çalışmasında avârizhane katsayısının 9 ile 61,5 arasında değişen sayılarda olduğunu belirtir.¹⁷⁰

Biz de çalışmamızda bir avârizhanenin kaç gerçek haneye karşılık geleceği hususunda herhangi bir veriye ulaşamadık. Bu yüzden sicillerde vergi için düzenlenmiş olan tevzî ve taksimi gösteren listelerde Manastır şehrinin merkezi nüfusu, karye nüfusu, çiftliklerin ve ahalisinin (Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi) vergi ile mükelleflerin sayılarını tespit ederek hane üzerinden yaklaşık nüfus tespit etmeye çalıştık. Böylece bulduğumuz sayının bir avârizhaneye karşılık gelecek gerçek hanesini yaklaşık olarak elde etmeye çalıştık.

“Şehrin Nüfusunun Tahlili ve Genel Nüfus” adlı başlıkta da tablo halinde sunduğumuz verilerden yola çıkarak gerçek vergi ile mükellef hane sayısı 4.721 olarak belirlenmiştir.¹⁷¹ Cizye vergisi ile mükellef Kıptî hanesini de yaklaşık 150 olarak eklersek toplamda 4.871 vergi ile yükümlü mükellef hanesine ulaşmış oluyoruz.

Öncelikle Manastır şehrinin incelediğimiz dönem olan 1700-1750 arasında tespit ettiğimiz avârizhane sayılarını bir tablo halinde gösterelim:

Tablo 10. Manastır Şehrinin Bazı Yıllara Ait Avârizhane Sayıları

| Sıra No. | Yıl | Avârizhane Sayısı |
|----------|------|-------------------|
| 1- | 1704 | 564,8 |
| 2- | 1705 | 564,8 |
| 3- | 1706 | 564,8 |
| 4- | 1710 | 566 |
| 5- | 1717 | 561,5 |
| 6- | 1719 | 561 |
| 7- | 1721 | 561 |
| 8- | 1728 | 571 |

¹⁶⁸ Biz bir ailedeki birey sayılarını yansıtan 4,5 sayısını terekelerden elde ettiğimiz 185 ailenin ortalaması olarak tespit ettik.

¹⁶⁹ Ömer Lütfi Barkan, *a.g.m.*, s.1-16.

¹⁷⁰ Rifat Özdemir, “Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. IV, Ankara, 1993, s. 1581-1613.; Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.106.

¹⁷¹ *Manastır ŞS.* 34 s.111-112-113. H. 30 Safer 1122/M. 29 Nisan 1710.

| | | |
|-----|------|-----|
| 9- | 1729 | 571 |
| 10- | 1731 | 571 |
| 11- | 1734 | 571 |
| 12- | 1736 | 571 |
| 13- | 1738 | 542 |
| 14- | 1747 | 542 |
| 15- | 1749 | 542 |
| 16- | 1750 | 542 |

Tabloda belli aralıklar halinde verdiğimiz avârizhane sayılarında aşırı bir değişme olmadığı görülmektedir.

Tablo 11. Manastır Şehrinin Bazı Yıllara Ait Avârizhane Sayıları ve Tahmini Nüfusu

| Sıra No. | Yıllar | Manastır şehrinin Avârizhane Sayısı | Tahmini Gerçek Hane Sayısı | Aile Kat Sayısı | Tahmini Toplam Nüfus |
|----------|--------|-------------------------------------|----------------------------|-----------------|----------------------|
| 1- | 1704 | 564,8 | 8,3 | 4,5 | 21.095 |
| 2- | 1705 | 564,8 | 8,3 | 4,5 | 21.095 |
| 3- | 1707 | 564,8 | 8,3 | 4,5 | 21.095 |
| 4- | 1711 | 566 | 8,3 | 4,5 | 21.140 |
| 5- | 1717 | 561,5 | 8,3 | 4,5 | 20.972 |
| 6- | 1719 | 561 | 8,3 | 4,5 | 20.953 |
| 7- | 1721 | 561 | 8,3 | 4,5 | 20.953 |
| 8- | 1728 | 571 | 8,3 | 4,5 | 21.356 |
| 9- | 1729 | 571 | 8,3 | 4,5 | 21.356 |
| 10- | 1733 | 571 | 8,3 | 4,5 | 21.356 |
| 11- | 1734 | 571 | 8,3 | 4,5 | 21.356 |
| 12- | 1736 | 571 | 8,3 | 4,5 | 21.356 |
| 13- | 1738 | 542 | 8,3 | 4,5 | 20.243 |

| | | | | | |
|-----|------|-----|-----|-----|--------|
| 14- | 1747 | 542 | 8,3 | 4,5 | 20.243 |
| 15- | 1749 | 542 | 8,3 | 4,5 | 20.243 |
| 16- | 1750 | 542 | 8,3 | 4,5 | 20.243 |

Hemen hemen her yıl şehrin avâriz ve nüzül sayıları belirtilmekle birlikte şer'iyeye sicillerinde şehrin merkezi ve karyeleri üzerine olan vergi tevzîlerinde tabloda belirttiğimiz avârizhane sayısı üzerinden gerçekleşmediği gözlenmektedir. Karyeler hane üzerinden hesaplanmış olup şehrin merkezindeki vergi mükellefleri akçe üzerinden hesaplanmıştır. Bu hesaplama ile nüfusun çoğunluğunu oluşturan karyelere eğer tabloda belirttiğimiz sayılar üzerinden taksimi yapılsaydı, hemen hemen belirttiğimiz avârizhanenin yarısı karyeler üzerine olacaktı ki bu sayı yaklaşık 250 avârizhane kadardır. Hâlbuki tevzî ve taksimi gösteren listelerde karyelerin avâriz miktarı genelde 70 ila 90 avârizhane arasında değiştiği görülür.

Bu durumun böyle hâsıl olmasının nedenini birkaç sebebe bağlayabiliriz. Mesela Rumeli Eyaleti'nin kazalarının hane-i avâriz ve bedel-i nüzülhane sayılarını belirten defterde 1708 senesine ait kayıta Rumeli kazalarının 11.040,5 avârizhaneleri olduğunu ve Manastır şehrinin avârizhane sayısının ise 221,5 olduğu kayıtlıdır.¹⁷² Hâlbuki şer'iyeye sicillerinde kaydedilen avârizhane sayısı 1700-ile 1750 seneleri arasındaki avârizhane sayısı 564,8 ile 542 arasında çok az bir fark ile değişim göstermiştir. Sicildeki kayıtlarda vergi taksiminden anlaşılacağı üzere bu sayı üzerinden taksimi yapıldığı görülmektedir. Zira hane avârizhane üzerinden vergilendirilen karyelerin vergi oranlamasında bu sayı makul görünmektedir. Bir başka olasılık vergi tevzî edilen yerlerin belli miktar üzerinden belirlenmiş sayı ile toplanıp yine Hazine- i Amire tarafından belirlenmiş olan sayıları (tabloda gösterilen avâriz sayıları) üzerinden hesap edildiğidir. Fakat bu durum karmaşık görünse ve işimizi ne kadar zorlaştırsa da biz sicil üzerinde yıl yıl belirtilmiş avâriz miktarını temel alarak elde ettiğimiz sayıların işlemi sonucu nüfus konusunda yaklaşık tahmini sonuçlarını ortaya koymaya çalışacağız.

¹⁷² BOA., MAD.d..19019. H. 29 Zilhicce 1119/M. 22 Mart 1708.- Büyük ihtimal 221,5 avârizhane sayısı dönemin Edirne Nahiyelerinden olan Manastır Nahiyesi'ne ait olduğudur.

Elli yıllık bir zaman diliminde nüfusun avârizhane hesaplamasına göre düştüğünü görüyoruz. Bu düşüşün bölgedeki eşkıya olaylarından mı yoksa şarkta zuhur etmiş olan ve uzun süren İran Savaşı'nın dolaylı olarak tesir ettiği ekonomik ve sosyal tesirlerinden mi kaynaklandığını tam olarak kestirmek zor görünüyor. Diğer bir olasılık bu sebeplerden kaynaklanmış olan reyanın fukara halinden ve avârizhane sayılarında vergi indiriminden dolayı düşüş yaşanmasıdır.¹⁷³ Yani avârizhane sayısı düşürülüp buna mukabil olan gerçek hane sayısı artırılmış oluyor. Yapılan işlemde ters orantı söz konusudur. Bu ihtimal mantık ilkelerine en yakın olarak görülüyor. Şayet durum bunlardan ibaret olmasaydı doğal olarak nüfus artmış olup vergi verenlerin sayısı da aynı doğrultuda artmış olacaktı.

Avârizhane sayılarının nüfus hesaplamalarında belirttiğimiz hususlar nedeniyle kesin sonuçlar vermesi mümkün görünmemektedir. Buna rağmen bazı hesaplamalarla yaklaşık tahmini sonuçlar elde ederek nüfus konusunda kesin ifadelerden sakınıyoruz.

2.1.3. Evlâd-ı Fâtihan Nüfusu

Manastır şehrinin sosyal, ekonomi ve askerî alanlarında etkili olan diğer bir taifesi ise evlâd-ı fâtihan taifesi olmuştur.¹⁷⁴ Bu taife askerî hizmetlerine binaen vergilerden muaf tutulsalar da zamanla bu muafiyetlikleri kalkmış olup vergilendirilmeye tabi tutulmuşlardır. Fakat vergi tahsili ahalden ayrı olarak tevzî kılınmıştır. Bu vesileyle de de evlâd-ı fâtihan'ın nüfus tespitini yapabilme imkânı buluyoruz.

Evlâd-ı Fâtihan'ın nüfusunu yapılan tahrirler göstermiştir ki ölüm, firar ve başka nedenlerden dolayı sık sık değişmiştir. Sayılarının zaman zaman azalması vergi gelirlerine yansdığından bu tahrirler yapılmıştır. Bu yüzden Manastır'da evlâd-ı fâtihan için oluşturulan 75 avârizhanesi Çayırılı karyesindeki ölüm ve firarlar yüzünden 1,5 hane düşülerek 73,5 avârizhane kayıt olunmuştur.

Tabi kayıtlar gösteriyor ki Rumeli'nin diğer kazaları için de aynı nedenlerden dolayı da tahrirler yapılmıştır. Evlâd-ı fâtihan nüfusunun farklı nedenlerden dolayı nüfuslarındaki dalgalanmaları kayıtlara yansdığı kadarıyla Rumeli genelindeki evlâd-ı

¹⁷³ *Manastır* ŞS. 33 s.1 H. 2 Şevval 1121/M. 5 Aralık 1709.- Koroşova, Ohrihvah, Patrika, Yobaki karyelerinin ekseri firar etmiş olup 2 rub' avârizhaneleri diğer hanelerin üzerine tevzî olunmuştur. Burada herhangi bir avârizhane kaybı yoktur. Burada izah ettiğimiz durumun tam tersi gerçek hane sayısında azalma olmuştur. Eğer ahalinin ödeyemeyeceği bir miktar olsaydı 2 rub' avârizhanesi vergiden düşmüş olacaktı.

¹⁷⁴ Evlâd-ı fâtihan taifesini *Evlâd-ı fâtihan* başlığı altında detayı ile vereceğimizden burada sadece nüfusları hakkında bilgi vermeye yetiniyoruz.

fâtihan sayısını da ilmi açıdan faydalı olması bakımından göstermeye çalışalım. 1653 yılında 10.560¹⁷⁵ olan evlâd-ı fâtihan sayısı 1691 senesi nizamına binaen artarak 16.582¹⁷⁶ nefer olarak kayıtlara geçmiştir. İncelediğimiz dönem kayıtlarında ise 1715 senesi Rumeli dâhilinde bulunan kazalardaki evlâd-ı fâtihan'ın vergiden muafiyetlikleri hususunda tahrir yapılmıştır. Bu tahririn neticesinde evlâd-ı fâtihan'ın 5,366 avârizhaneleri olup 1 avârizhaneye 2 nefer piyade evlâd-ı fâtihan düştüğünden toplam 10,733 nefer vergiye (avâriz, nüzül, celebkeşan) dâhil olmuştur. Aynı belgede yine 1715 ve 1716 seneleri için yapılmış tahrir kaydında ise evlâd-ı fâtihan'ın mahallinde tespit edilenlerin avârizhane sayıları 4.067,5 olduğu görülmüştür. Bu avârizhanenin nefer sayısı 7.775 nefer olmuştur. Bu şekilde zaman zaman bu taife üzerinde tahrir yapılarak muafiyetlikleri gözden geçirilmiştir.¹⁷⁷ Yine 1727 senesinde Rumeli'nin 25 kazasında bulunan evlâd-ı fâtihan ölüm, firar ve buldukları mahallerin harap olması ve ahalisinin perişan vaziyeti gibi nedenlerden dolayı vergi vermekte muhalefet etmişlerdir. Bunun vergi tahsilinin bir şekilde yapılacağı bildirilerek Selanik mutasarrıfı, kadısı ve evlâd-ı fâtihan zabıtının ittifakıyla evlâd-ı fâtihan'ın yeniden tahrir edilmesi kararlaştırılmıştır. Yapılan tahrirde 6.930 nefer icmal defterine kaydedilmiştir. Kayıтта her 6 neferden biri eşkinci (1.065) olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁸

Yine yapılan tahrirlerde Rumeli'nin geneline yayılan bu taifenin nüfusu içinde Manastır şehrine yerleşen bu yörüklerin az sayıda olduğu görülmüştür.¹⁷⁹ 1710 senesi avâriz ve nüzül kayıtlarını gösteren bir defter kaydında ek olarak belirtildiği üzere evlâd-ı fâtihan hane sayısı ise 220,5'tir¹⁸⁰

Daha önce belirttiğimiz üzere evlâd-ı fâtihan taifesinin vergilendirilmesi hususu için 75 avârizhane oluşturulmuştur. Daha sonra bu sayı Çayırılı karyesindeki bazı sebeplerden dolayı 1,5 hane nüfus kaybı olmuş olacak ki 73,5 avârizhanesi üzerinden

¹⁷⁵ Sofyalı Ali Çavuş *Kanunnamesi, Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Tasarruf Sisteminin Hukuki ve Mâlî Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, (Hazırlayan: Mithat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları No: 515, İstanbul, 1992. s.125.

¹⁷⁶ M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı fâtihan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No.743, İstanbul 1957, s. 272.

¹⁷⁷ *Manastır ŞS.* 38, s.47. H. 1Safer 1133/M. 2 Aralık 1720.

¹⁷⁸ *BOA., MAD.d.* 520 H. 9 Zilhicce 1139/17 Ağustos 1727.

¹⁷⁹ *BOA., MAD.d.* 520 H. 9 Zilhicce 1139/17 Ağustos 1727. - 1727 senesinde tahriri yapılan icmal defterine göre Rumeli'nin 25 kazasında 6.930 nefer kayıt olunmuştur. Ve her 6 neferden biri eşkinci olup eşkinci sayısı 1.065 sayısına tekabül etmektedir. Manastır'da bu nüfus belirttiğimiz üzere sadece 220,5 neferdir.

¹⁸⁰ *Manastır ŞS.* 34, s.13. H. 10 Muharrem 1122/M. 11 Mart 1710.

tevzî edilmeye başlanmıştır. Bunun 30 avârizhanesi şehrin mahallelerine tevzî edilirken 43,5 avârizhanesi de evlâd-ı fâtihan'ın yaşadığı karyeler üzerine tevzî edilmiştir.

1709 senesine ait evlâd-ı fâtihan üzerine tevzî edilen celebkeşan vergisinin taksim edilen listesini vererek şehirdeki ve karyelerdeki nüfuslarını belirtmeye çalışalım. Belirttiğimiz 220,5 evlâd-ı fâtihan nüfusunu taban alırsak her avârizhaneye 3 nefer düştüğü görülecektir. Daha önceden bu sayı 2 olarak kayıtlarda yer almış iken sonradan bu sayının 3 olduğunu görmekteyiz.¹⁸¹

Tablo 12. Evlâd-ı Fâtihan Avârizhaneleri ve Tahmini Nüfusunun Mahallelere Dağılımı¹⁸²

| Mahalle | Avârizhane Sayısı | Gerçek Hane Sayısı | Aile Kat Sayısı | Yaklaşık nüfus |
|---------------|-------------------|--------------------|-----------------|----------------|
| Karadebbağ | 3,5 | 3 | 4,5 | 47 |
| Hüseyinsubaşı | Rub' 3 | 3 | 4,5 | 10 |
| Oğulpaşa | 2 | 3 | 4,5 | 27 |
| Tomışkıbey | 1 | 3 | 4,5 | 13,5 |
| Karaoğlan | 2 | 3 | 4,5 | 27 |
| Emir | Rub' 3 | 3 | 4,5 | 10 |
| Eynebey | 2 rub'3 | 3 | 4,5 | 37 |
| Sinanbey | 2 | 3 | 4,5 | 18 |
| Yakupbey | 2 | 3 | 4,5 | 18 |
| Balivoyvoda | 3 | 3 | 4,5 | 40,5 |
| Hamzabey | 2,5 | 3 | 4,5 | 34 |
| Kasımçelebi | 1 rub'3 | 3 | 4,5 | 23,5 |
| Firuzbey | 2 | 3 | 4,5 | 27 |
| Aliçavuş | 3 | 3 | 4,5 | 40,5 |

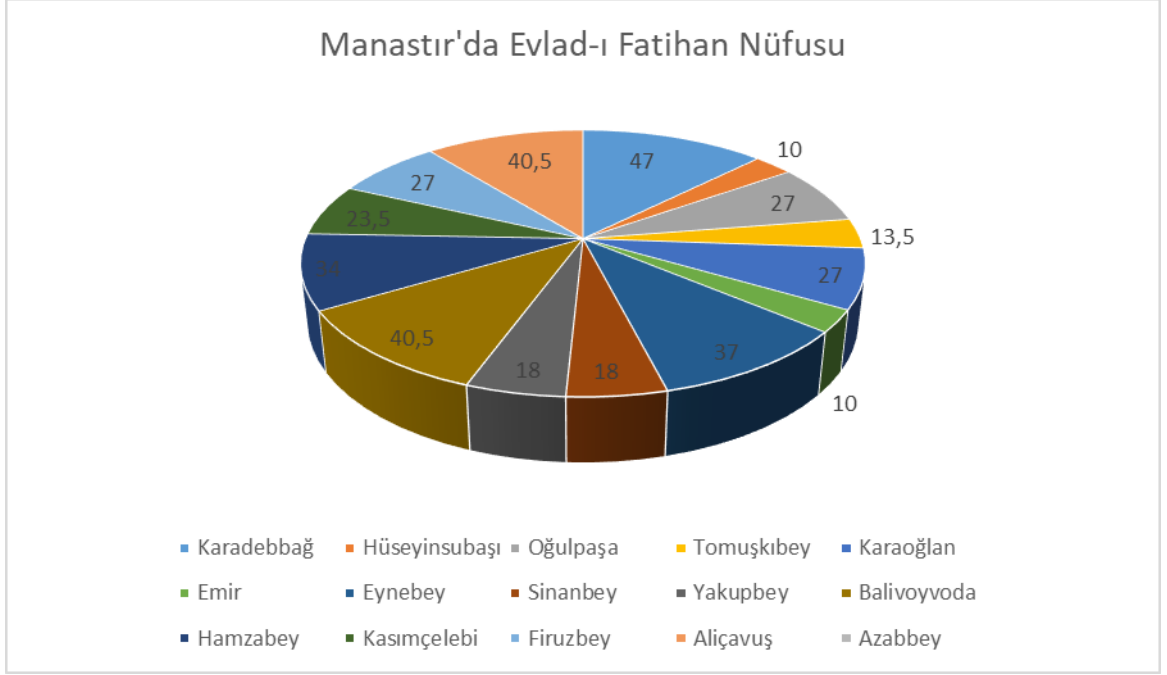
¹⁸¹ *Manastır ŞS.* 34, s.13. H. 1 Safer 1121/M. 12 Nisan 1709.

¹⁸² *Manastır ŞS.* 34, s.16. H. 1Safer 1121/M. 12 Nisan 1709.

| | | | | |
|---------------|-----------|---|-----|--------------|
| Azabbey | 1 | 3 | 4,5 | 13,5 |
| Toplam | 30 | | | 382,5 |

Bu verileri grafik üzerinde gösterecek olursak:

Grafik 4. Manastır'da Evlâd-ı Fâtihan Nüfusunun Mahallelere Dağılımı

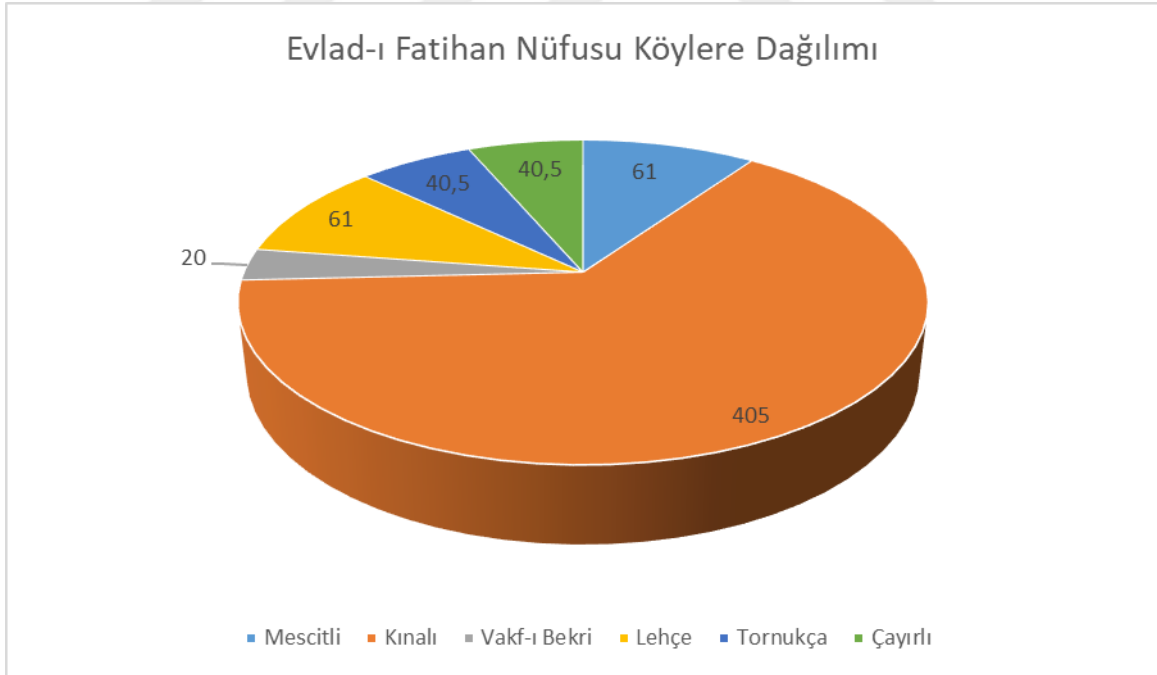


Tablo 13. Evlâd-ı Fâtihan Avârizhaneleri ve Tahmini Nüfusunun Köylere Dağılımı¹⁸³

| Karye | Avârizhâne Sayısı | Gerçek Hane Sayısı | Aile Kat Sayısı | Yaklaşık Nüfus |
|---------------|-------------------|--------------------|-----------------|----------------|
| Kınalı | 30 | 3 | 4,5 | 405 |
| Mescitli | 4,5 | 3 | 4,5 | 61 |
| Vakf-ı Bekri | 1,5 | 3 | 4,5 | 20 |
| Lehçe | 4,5 | 3 | 4,5 | 61 |
| Tornukca | 3 | 3 | 4,5 | 40,5 |
| Çayırılı | 3 | 3 | 4,5 | 40,5 |
| Toplam | 45 | | | 622 |

Tablo-13'te gösterdiğimiz verileri grafik ile gösterecek olursak:

Grafik 5. Manastır'da Evlâd-ı Fâtihan Nüfusunun Köylere Dağılımı



¹⁸³ *Manastır* ŞS. 34, s.16. H. 1 Safer 1121/M. 12 Nisan 1709.

Toplam 75 avârizhane olup köy ve şehir merkezindeki toplam evlâd-ı fâtihan nüfusu yaklaşık 1.004 kadardır.

2.2. Sosyal Hayat

İnsana dair yaşamsal faktörler ve hayatında rol alan birçok faktör insanoğlunun sosyal yönünü oluşturmaktadır. Bu yönüyle insanın içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında muhakkak insanın kendi çevresini oluşturan ailesi sosyal hayatta başta gelmektedir. Bu da o insanın başta aile ortamından etkilenmesini ilk sırada gösterebiliriz. Bununla birlikte insanın içinde bulunduğu mekân, mensubu olduğu etnik yapısı ve dini, sosyal hayatının şekillenmesinde doğrudan etki eden diğer faktörlerdir. Biz bu faktörleri ele alarak Manastır'daki sosyal hayat ile ilgili bazı bilgilere yer vereceğiz.

2.2.1. Aile Yapısı

Toplumun yapı taşı olarak kabul edilen aile, içtimaî hayatın şekillenmesine birinci derecede etki eden faktör olma özelliği taşıırken aynı zamanda içinde bulunduğu toplumun ve çevrenin tesiriyle şekil bulmuştur. Ailenin bu özelliğine binaen nüfus, ekonomi ve içtimaî gibi alanlara olan tesiri nedeniyle ele aldığımız şehir çalışmasına katkı sağlayacağından aile ile ilgili Manastır mahkemesine yansıyan evlenme, boşanma, mehir, nafaka, bakıma muhtaçlar için vasi tayini, eşlilik durumu ve ailelerin çocuk sayıları veriler ışığında ele alınarak aydınlatılmağa çalışılacaktır.

2.2.1.1. Evlilik Müessesesi

Aile, aralarında kan bağı bulunan karı, koca ve çocuklardan teşekkül etmiş bir müesses yapıdır. Evlilik ise bu müesses yapının kapısı hükmünde olup belli kural ve hukuk çerçevesinde evliliğe namzet kişilerin adım atacağı kurum olmuştur. Toplumların inanış, gelenek ve göreneklerine göre farklı uygulamalarla bir araya gelinerek oluşturulan aile, Osmanlı'da yöresel örf ve adetlerin yanında temel kaynağını İslami hukuktan almıştır. Şer'i muamelelerin aile hayatında etkili olduğu nikâh akdi, boşanma, mehir hakkı, miras paylaşımı gibi hususlar aile teşekkülünde belirleyici olmuştur.

Osmanlı tebaasında yaşayan gayrimüslimler, inançlarını ve geleneklerini yaşamada serbest olmuşlardır. Evlilik hususunda Osmanlı'nın bir müdahalesi olmayıp gayrimüslimlerin aynı zamanda İslam hukukunun kendileri için sunduğu imkânlardan

da faydalanmışlardır. Mesela mahkeme kayıtlarında miras taksimi hususunda gayrimüslimlerin de yer aldığını görüyoruz.¹⁸⁴

İslam hukukunda aile kurumunun prensipleri ayet ve hadislerle ortaya koyularak eş seçimi, karı-koca ilişkisi, çocukların neseplerinin tayini, evlatlık hak ve vazifelerinin tayini, miras, nafaka gibi hususların bir karara bağlanması için nikâh şart koşulmuştur.¹⁸⁵ Nikâh akdi evlilik yolunda ilk adım olup şer'i hukuka bağlılığı belirten ve şer'i hukukun ortaya koyduğu kurallar içerisinde aile müessesesinin teşkil edeceği hususlara riayet ile şahitler huzurunda Allah'a verilen sözdür. Evliliğe aday kişiler arasında şer'i bakımdan herhangi bir engel bulunmaması halinde tarafların rızasıyla nikâh akdi gerçekleştirilirdi. Eğer tarafların nikâhlanmaları uygun görülmez ise mahkemece reddedilebilirdi. Bu hususta kayıtlara yansıdığı kadarıyla nikâhı geçersiz kılan durumlardan dolayı nikâh işleminin iptal edildiğini görüyoruz. Mesela 1721 senesi Mustafa ve Ayşe'nin nikâhlarının kıyılmayacağı yönünde mahkmeden karar çıkmıştır.¹⁸⁶

Nikâh akdi mahkemede kıyıldığı gibi mahalle imamının da mahkemeye teşrif ederek bu işlemi gerçekleştirdiği olurdu.¹⁸⁷ Yine aynı zamanda köy ve kasabalarda da mahkemece tayin edilen imam ve mukayyitlerce ev ortamında nikâh işlemi yapılırdı. Vekâlet üzere nikâh akdinin gerçekleştirildiği de olurdu. Mesela vekâlet ile Süleyman bin Hüseyin, Hüseyin bin Sinan ile Saliha binti Muammer'in mihr-i müeccel olarak 1.200 akçe ile çuka, fıstan ve sim kuşak aralarında kararlaştırarak şahitler huzurunda nikâh akdi için vekil tayin edilmiştir.¹⁸⁸

Tüm bu işlemlerden sonra her iki tarafa nikâh hücceti verilerek bir nüshası da mahkeme siciline kaydedilirdi.¹⁸⁹ Fakat İncelediğimiz dönem şer'i sicillerinde nikâh akdi kayıtları pek fazla görülmemektedir. Öyle görülüyor ki nikâh akitlerinin çoğu ev ortamında imamlarca kıyılmış veya mahkemece kıyılıp taraflara hüccet verildiğinden sicillere geçme ihtiyacı duyulmamıştır. Zira mehir ve nafaka konularıyla alakalı

¹⁸⁴ *Manastır* ŞS. 31, s.12. H. 9 Rebiyülevvel 1117/M. 1 Temmuz 1705.- İncelediğimiz sicillerde birçok gayrimüslim ailenin veraset hususunda şer'i mahkemeye müracaat ederek miras hukukundan faydalanmıştır. Biz örnek teşkil etmesi bakımından gayrimüslimlere ait bir miras taksimini gösterir belgeyi ihtiva eden dipnot koyduk.

¹⁸⁵ Genel bilgi için bkz. Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı, 1771-1810", *Bellekten*, C.LIV, S.212, Ankara, 1990, s. 993-1052.

¹⁸⁶ *Manastır* ŞS. 39, s.38. H.27 Zilhicce 1133/M. 19 Ekim 1721.

¹⁸⁷ *Manastır* ŞS. 51, s.1. H. 16 Şevval 1163/M. 18 Eylül 1750.

¹⁸⁸ *Manastır* ŞS. 49, s.58 (tarihsiz)

¹⁸⁹ Rifat Özdemir, "Antakya, Antalya, Afyon Ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500- 1919)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VII, S.1-2, Elazığ, 1995, s.178-180.

mahkeme kayıtlarına yansıyan çokça belgelere rastlıyoruz. Bu hususta mehir ve nafaka hakkı talep edenler bu haklarını kanıtlamak için ellerindeki nikâh akdi hücceti vasıtası ile haklarını talep ettiği yönünde fikir yürütülebilir.

İslam dininin evlilik ile ilgili diğer bir uygulaması erkeğin üzerine bir yükümlülük getiren ve kadının hakkı olan mehirdir. Kadın isterse bu hakkından feragat da edebilirdi. Mehirin henüz evliliğin başında ödenmesine *mihr-i muaccel*, boşanma veya erkeğin ölümü halinde alacağı mehire ise *mihr-i müeccele* denilmektedir. Mehir, nikâh akdinden önce veya nikâh akdi sırasında tarafların anlaşacağı bir parasal bir miktar olarak belirlenir ve bu miktar genelde erkeğin ekonomik imkânı nispetinde tutulurdu. Mesela mehir hakkı paranın yanında eşya, mal ve mülkten ibaret de olabiliyordu. Mesela 1721 senesi Karaoğlan Mahallesi'nde Fatıma binti Halil mihr-i müeccele olarak 8,000 akçenin yanında 1 çuka ferace ve 1 kaftan talep etmiştir.¹⁹⁰ Yine Ekmekçi Ömer bin Hüseyin ile menkûhası Ayşe binti Osman yeniden nikâh tazelemişlerdir. Mihr-i müeccele olarak 2.400 akçe ile yanında kaftan ve kuşak şahitler huzurunda mahkemece kaydedilmiştir.¹⁹¹

Mehir hakkı eğer erkek hayatta iken karşılanmamışsa kadının hakkı olan mehir ölen kocasının terekesinden borç olarak düşülmekte ve kadının miras hakkına eklenmekteydi.¹⁹² Yine kadının kocasından önce ölmesi durumunda eğer mehir hakkı ödenmemişse mehir miktarı erkekten talep edilerek kadının terekesine dâhil edilmiş ve varislerin bu haktan faydalanması sağlanmıştır.¹⁹³ Yine mehir uygulamasının gayrimüslim tebaa tarafından da uygulandığı belirtilse de¹⁹⁴ aslında İslami bir kaide olan bu uygulama gayrimüslimlerde başlık parası olan *drahomadan* farklıdır.¹⁹⁵

Evlenecek olan fertler arasında belirlenen miktardaki mehir erkeğin ödeme gücüne veya kızın talebine göre belirlenirdi ki mehir miktarındaki asıl belirleyici ekonomik durum olmuştur. Mesela, incelediğimiz dönem ilk zamanlarına denk gelen 1705 senesinde mehir miktarları 2.000 ile 6.000 akçe arasında değişmekteyken 1745 senesine gelindiğinde yine 1.200 akçe ile 6.000 akçe arasında olup miktarın fazla değişmediği görülmektedir.¹⁹⁶ Büyük ihtimal piyasadaki para istikrarının neticesinden

¹⁹⁰ *Manastır ŞS.* 59, s.57. H. 24 Cemaziyülevvel 1133/M. 23 Mart 1721.

¹⁹¹ *Manastır ŞS.* 49, s.57. H. (tarihsiz)

¹⁹² *Manastır ŞS.* 39, s.13. H. 24 Şevval 1133/M. 18 Ağustos 1721. -Bakkal Yusuf ölünce hanımının mihr-i müeccel hakkı olan 6.000 akçe terekeden karşılanmıştır.

¹⁹³ Sadık Emre Karakuş, *a.g.e.*, s.189.

¹⁹⁴ Sadık Emre Karakuş, *a.g.e.*, s.190.- Yazarın belirttiğine göre gayrimüslim tebaadan ölenlerin terekelerinde "*mihr-i müeccel der- zimmet-i zevc*" tabirinin kullanılması gayrimüslimlerce de uygulanan bir uygulama olduğuna işaretir.

¹⁹⁵ Genel bilgi için bkz. Mahmut Tezcan, "İlkel Topumlarda Başlık Parası Geleneği", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9 (1), Ankara, 2019, s.415-426.

¹⁹⁶ *Manastır ŞS.* 31, s. 7a; 31, s. 7b; 31, s.8; 32, 8a; 32, s.8; 51, s.5; 51, s. 10; 51, s. 12; 51, s. 13.

olacak ki mehir miktarları da umumiyetle miktarlarını belirttiğimiz orta halli kesimin mehir miktarında da yükselme olmamıştır.

İslam dininde evlilik müessesesinin oluşması kadar devamlılığı üzerinde de durulmuş ve belli kaidelerle kişilerin hakları korunmaya çalışılarak aile hayatının nizamı sağlanmaya çalışılmıştır. İslam aile hayatı konusunda koyduğu hukuk ile ailenin parçalanmasına sebebiyet verecek unsurları izale etmeye ve yaşanacak olumsuzlukların önüne geçmeye çalışmıştır. Aile bireylerinin her birinin üzerine mesuliyetler yükleyerek bu kurumun sağlam temellere bağlamıştır. Bu bağlamda aile yapısının korunmasına yönelik olan İslami dairede de önemli bir sebep olmadıkça keyfiyet üzere evlilik bağlarının koparılmaması hususu vardır.¹⁹⁷ Eşler arasında boşanma yasaklanmadığı için yine de incelediğimiz dönem bu husus ile ilgili kayıtlar sicillere yansımıştır. Herhangi bir sebepten ötürü boşanmalar meydana gelirse ve bu eşler arasında bu boşanma belli bir bedele bağlanırsa *muhâla*'a, eğer boşama işlemi koca tarafından gerçekleştirilirse *tatlik* mahiyeti alırdı.¹⁹⁸ Genelde boşanma şekilleri *muhâla*'a üzere olup sicillere yansıyan boşanma hüccetinin bir örneğini vermek istiyoruz.

“Medine-i Manâstır'da Yunus Beg Mahallesinde sâkin olub zâtî İbrahim bin Mehmet ve diğer İbrahim bin Abdullah nâm kimesneler tarifleriyle ma'ruf olan Ayşe binti Mehmet nâm hâtun Meclis-i Şer'i Şerif- Hatırda zevç muhâla'a bâisü'l- küttâb İbrahim ibni Abdullah nâm beşe nâm kimesne mahzarında ikrâr-ı tam ve takrir-i kelâm idüb zevci İbrahim ile beyyinemizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmağla zimmetinde mukarrer ma' kud-u 'aleyh olan 1.800 akçe mihr-i müeccelim üzerine ve nafaka nafaka üzere zevcim mezbûr İbrahim ile muhâla'a -ı sahih-i şer'iyye ile hal' olub oldahi hal'-ı mezbûr ba'de'd- da'vî ve kâffe-i mutâlabâtan her birimiz aherin zimmetini ibrâ ve iskât eylediğine min-bâd birbirimiz ile da'vi ve nizâi husumetimiz kalmadı didikte gibbe't- tasdikü'ş-şer'i mâ-hüve'l- vâkî bi't-taleb ketb olundu. 3 Safer 1129”¹⁹⁹

İncelediğimiz dönem boşanmaların sebebi genelde eşler arasındaki geçimsizlikler yüzündendir. Belgelere yansıyan deyimiyile “*hüsn-i muaşeret*” olmaması ve “*adem-i imtizaç*” durumlarından kaynaklı boşanmalar olarak açıklama getirilmiştir. Yukarıda örneğini verdiğimiz boşanma hücceti gibi birçok hüccette boşanma sebeplerinin detaylarına inilmeden belirtilmesi ve genelde boşanmaların İslam'ın boşanmada açık kapı bıraktığı *muhâla*'a prensibine binaen bu iş gerçekleşmiştir. Kayıtlarda boşanma

¹⁹⁷ Bkz. Kuran-ı Kerim: Bakara2/ 228-232,236-237,241; talâk 1-4; Nisa4/19, 34-35,128.

¹⁹⁸ Genel bilgi için bkz. H. İbrahim Acar, “Talak” *TDVİA*, C.XXXIX, İstanbul, 2010, s.496-500.

¹⁹⁹ *Manastır ŞS.* 32, s.41. H. 3 Safer 1129/M. 17 Ocak 1717.

sebepleri belirtilen hüccetlerde ise ilginç örneklerle karşılaşmak mümkündür. Bunlardan bir tanesini misal verecek olursak, Azabbey Mahallesi imamı Mehmet Efendi tarafından mahkemede Zeynep Hatun ve Süleyman bin Abdullah'ın yeniden nikâh tazelemesine sebep olan durum Süleyman'ın şarap içmesinden kaynaklanmıştır. Süleyman: “Eğer bir daha şarap içersen avradım boş ola” diye şart koşturmuşur.²⁰⁰ Zeynep Hatun da: “Eğer bundan sonra kaçarsam benden boş olsun” diye mahkemece kaydedilmiştir.²⁰¹

Yukarıda belirttiğimiz mehir hakkı ile birlikte belli durumlarda kadın iddet nafakası ve eğer bakmakla yükümlü çocukları var ise *nafaka ve kisve bahâ* talep edebilmiştir.²⁰² Yine sahipsiz kalan reşit olmamış çocukların haklarının da korunması için *vasî ve nasb ta'yîn* edilmiştir.²⁰³ Ve bakımları için çocukların miras hakkından *nafaka ve kisve bahâ* olarak belli miktarda ücret karşılanmıştır.²⁰⁴

Manastır şehrinde ele aldığımız aile hayatı belgeler ışığında aydınlatmaya çalıştığımız hususlarından anlaşıldığı kadarıyla şer'i ve örfi yapılanmaya mahsus olarak babaerkil yapılanmanın olmasıyla birlikte aile bireylerinin şer'i hukuk ile haklarının ayrı ayrı korunduğu gözlenmiştir. Bunun yanı sıra gayrimüslimler, aile ile ilgili meselelerin mahkemeye yansıdığı kadarıyla şer'i hukuktan faydalanmışlardır. Özellikle miras paylaşımında şer'i hukuktan faydalanmaları dikkate şayandır.

2.2.1.2. Ailelerin Çocuk Sayıları

Şehirle ilgili idarî, iktisadî ve içtimaî hayat hakkında zengin bilgiler ihtiva eden şer'i siciller, içerdiği tereke kayıtlarıyla da bu alanlara yönelik aydınlatıcı veriler sunmaktadır. İncelediğimiz dönem aile yapısı hakkında da tereke kayıtlarından istifade ederek ailelerin çocuk sayıları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Tereke Defterleri, ölen kişinin geriye bıraktığı mal varlığının murislere taksiminin yapıldığı kayıtları ihtiva eden defterlerdir. Bu kayıtlar ölenin mal varlığını eğer bir vasiyeti yoksa aile bireylerine yani murislerine intikal ettireceğinden bu kayıtlarda aile bireylerini isimleriyle beraber görmek mümkün olmuştur. Ölen bir kişinin eğer varisi yoksa mal varlığı hesaplanıp satışı yapıldıktan sonra Beytülmal'a devredilirdi. Burada yalnız bir yaşamın son bulması ya da bir ailenin son ferdinin de hayattan ayrılması ile o

²⁰⁰ *Manastır ŞS.* 51, s.1. H. 16 Şevval 1163/M. 18 Eylül 1750.

²⁰¹ *Manastır ŞS.* 51, s.1. H. 17 Şevval 1163/M. 19 Eylül 1750.

²⁰² *Manastır ŞS.* 42, s.54. H. 29 Recep 1142/M. 17 Şubat 1730; *Manastır ŞS.* 39, s.5 H. 20 Ramazan 1132/M. 26 Temmuz 1720.

²⁰³ *Manastır ŞS.* 42, s.38. H. 1 Rebiyülevvel 1142/M. 24 Eylül 1729. - Rukiye binti Mehmet'in hacr ve terbiyesinde olan Ayşe binti Seyfullah için 50 aylık belirlenen nafaka miktarı 15.000 akçe olmuştur.

²⁰⁴ *Manastır ŞS.* 31, s.12. H. 1 Muharrem 1117/M. 25 Nisan 1705.

müessesenin feshi manasına gelir. Nadir de olsa belgelerde bu hususta örnekleri karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁵

Biz bu başlıkta tereke defterlerinin bize sunduğu bu imkânlardan yararlanarak ailelerin çocuk sayılarını belirlemeye çalışacağız ve gelecek başlıkta yine bu defterlerden çok eşlilik üzerinde durarak Manastır şehrindeki aile yapısına açıklık getirmeye çalışacağız. Bunun için 1700- 1750 seneleri arasında kaydedilmiş²⁰⁶ aşağıda dipnotunu vereceğimiz defterlerden ziyade ile rasgele seçmiş olduğumuz 186 tereke kaydındaki şehrin merkezi ve karyeleri dâhilindeki Müslim ve gayrimüslim ailelerin terekeleri ele alınmıştır. Çıkan sonuçta 463 çocuktan 228'i kız, 235'i erkek olduğu görülmüştür. 13 ailenin ise çocuğa sahip olmadıkları görülür. Bu ailelerden bir kaç 2 eşli olduğu halde çocuksuz oldukları da gözlemlenmiştir. Aile bireylerinin toplamı alınarak 186 aileye böldüğümüz zaman ortalama bir aileye yaklaşık 4,5 birey sayısı düşmektedir.²⁰⁷ Şimdi bu ailelerin kaç çocuklu olduklarını ve çocukların aile içindeki oranlarını tabloda gösterelim.

²⁰⁵ *Manastır ŞS.* 38, s.14. H. 20 Safer 1131/M. 12 Ocak 1719; *Manastır ŞS.* 38, s.14. H. 30 Safer 1131/M. 22 Ocak 1719.

²⁰⁶ *Manastır ŞS.*,31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52.

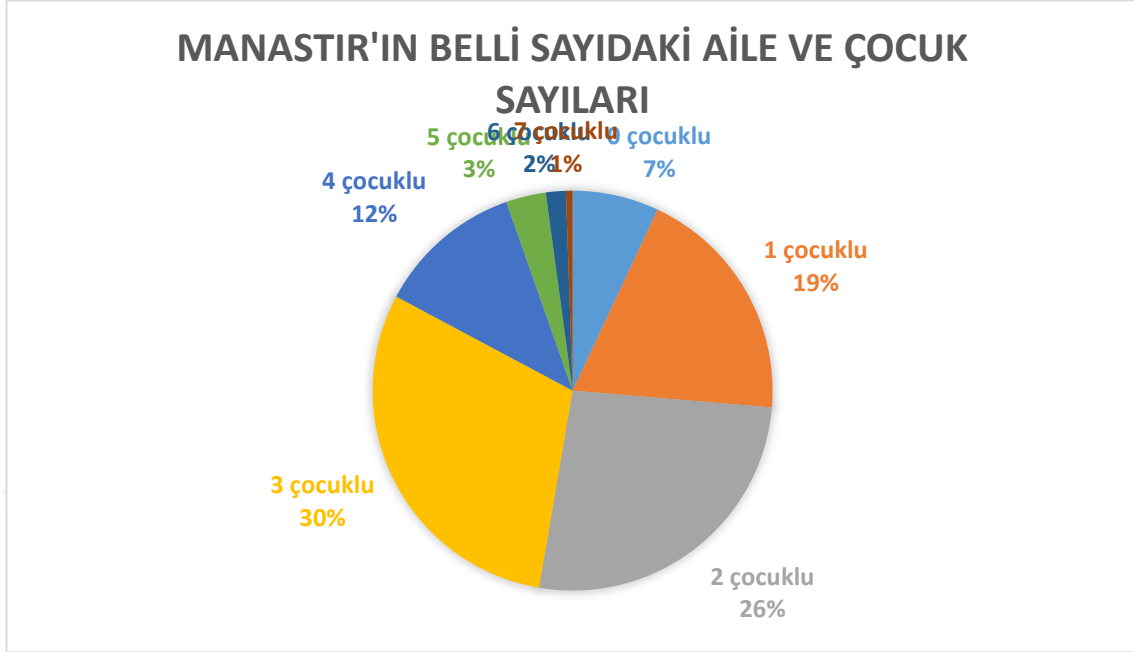
²⁰⁷ Biz bu sayıyı avârizhane üzerinden şehrin genel nüfusunu belirlemek için aile katsayısı olarak da kullanacağımız için tereke üzerinden elde edilen verilerin önemi ortaya çıkmaktadır.

Tablo 14. Tereke Defterlerine Göre Manastır'daki Ailelerin Çocuk Sayıları (1700-1750)

| Çocuk Sayısı | Aile Sayısı | Aileler İçiresindeki Oranları (%) |
|---------------|-------------|-----------------------------------|
| 0 Çocuklu | 13 | 6,98 |
| 1 Çocuklu | 36 | 19,35 |
| 2 Çocuklu | 49 | 26,34 |
| 3 Çocuklu | 56 | 30,10 |
| 4 Çocuklu | 22 | 11,82 |
| 5 Çocuklu | 6 | 3,2 |
| 6 Çocuklu | 3 | 1,6 |
| 7 Çocuklu | 1 | 0,53 |
| Toplam | 186 | 100 |

Tablo-14'deki çocuk sayıları 186 tereke kaydı incelenerek elde edilen veriler olup çocukların aileler içindeki yüzdeler oranı % 53,7 ile bir aileye ortalama yaklaşık 2,25 çocuk sayısı düşmektedir. Tabloda belirttiğimiz verileri grafikte gösterecek olursak:

Grafik 6. Tereke Defterlerine Göre Manastır'daki Ailelerin Çocuk Sayıları (1700-1750)



2.2.1.3. Çok Eşlilik

İslam dini erkeklerin birden fazla eşle evlenmesine yasak koymamıştır. Bu erkeğe verilen bir hak olduğu gibi tek eşli evliliği de teşvik etmiştir.

Türk toplumunda çok eşlilikten ziyade genelde tek eşlilik esas olmuştur.²⁰⁸ Görülen çok eşlilik ise herhangi bir geleneğin tesiri olmayıp İslam dininin çok eşliliğe verdiği ruhsat ile neslin devamı, erkek çocuk sahibi olma ve saire gibi nedenlerden dolayı bu evlilikler olmuştur. İncelediğimiz dönem Manastır şehrinde de bu esas geçerli olmuş olup genelde erkekler tek evlilikle yetinmişlerdir.

İncelediğimiz dönem Manastır şehrinde ise çok eşlilik verileri sunan kaynak yine tereke kayıtları olmuştur. Aile yapısını açıklayacak veriler sunan tereke kayıtları, erkeklerin tek eşli veya çok eşli olma durumlarını da ortaya koymaktadır. Ele aldığımız 186 tereke kaydından toplamda 6 erkeğin 2 eşli olduğu görülmüştür.

Erkeklerin çok eşli olma durumundan hâsıl olan çocuk sayılarına baktığımız zaman 2 eşli 2 erkeğin çocuk sahibi olmadığını görüyoruz.²⁰⁹ Ali Çavuş Mahallesi'nde

²⁰⁸ Mehmet Karagöz, *a.g.e.*, s.220.

²⁰⁹ *Manastır ŞS.* 42, s.59. H. 9 Şaban 1142/M. 27 Şubat 1730.

sakin olup vefat eden Hallaç Süleyman bin Abdi'nin 2 eşi olup 2 kızı vardır.²¹⁰ Karaoğlan Mahallesi'nden olup vefat eden Bezzaz Elhac İbrahim'in ise 2 eşi olup 2 kızı ve 1 oğlu vardır.²¹¹ Oğulpaşa Mahallesi'nde ise sakın olup vefat eden İbrahim Efendi ibni İsmail Efendi 2 eşi olup 2 oğlu ve 2 kızı vardır.²¹² Yine Eslümce Karyesinden olup vefat eden Mehmet Havace ibni Hüseyin'in ise 2 eşinden 1 erkek çocukları vardır.²¹³

Örneklerini verdiğimiz ailelerin sahip oldukları çocuk sayılarına bakarsak çoğunun çocuk sahibi olmadığı veya az sayıda çocuğu olduğu görülecektir. Bu tablodan anlaşılıyor ki büyük ihtimalle aile reislerinin çocuk sahibi olma isteğinden kaynaklı ikinci eşin tercihi ediliyor olmasıdır.

Ortaya çıkan sonuca göre Türk-İslam toplum geleneğinde genelde tek eşliliğin olduğunu ve Manastır şehrinde ise incelediğimiz tereke kaydı neticesi ile 186 aile içinden toplamda 6 aile 2 eşi olup tek eşi kesime oranla % 3,2 oranında kalmıştır.

2.2.2. İdare ve Halk Arasında Münasebetler, İdarî Aksaklıklar ve Alınan Önlemler

Manastır şehri değişik dini ve etnik yapıdan insanları bir arada barındıran bir şehir olmuştur. Bu yönüyle devlet izlediği politika ve yönetim anlayışıyla farklı kesimden insanları beş yüz otuz yıl kadar aynı çatı altında tutmaya çalışmıştır. Tabi olarak farklı kesimdeki grupların ilişkileri kontrol altında tutularak aynı zamanda devlet, ortaya çıkan olumsuzlukları da bertaraf etmeye çalışmıştır. Bu başlık altında bu hususlara değinerek toplumun yaşıyışı hakkında bilgiler sunmaya çalışacağız.

2.2.2.1. Gayrimüslim Tebaa

Osmanlı Devleti tebaasında yaşıyan gayrimüslimlere cizye karşılığı can, mal güvenliği sağlandığı gibi inançlara da saygı duyulmuştur ve bu inançları yaşatmada gayrimüslim tebaanın isteklerine cevap verilmiştir. Bu hususta kiliselerin, manastırların, havraların tamir ve termimi devlet eliyle tespit edilip görevliler kanalıyla inşa ettirilmesi mubah görülmüştür. Bu hususta da gayrimüslimlerin talepleri olmuştur olup²¹⁴ Osmanlı Devleti tebaasından olanları Manastır'ın da içinde bulunduğu Rumeli'nin sol kol

²¹⁰ *Manastır ŞS.* 42, s.59. H. 7 Şaban 1142/M. 25 Şubat 1730.

²¹¹ *Manastır ŞS.* 45, s.16. H. 3 Cemaziyülâhır 1147/M. 31 Ekim 1734.

²¹² *Manastır ŞS.* 46, s.3. H. 1 Zilhicce 1147/M. 24 Nisan 1735.

²¹³ *Manastır ŞS.* 47, s.16-17. H. 25 Şaban 1153/M. 15 Kasım 1740.

²¹⁴ *Manastır ŞS.* 36, s.2 H. 21 Ramazan 1125/M. 11 Ekim 1713.

kazalarında manastır ve kiliselerinin ihtiyaç duyulana tamir ve termimi için mübaşir tayin edilmiştir.²¹⁵

Manastır'ın da içinde olduğu *Ohri ve Tevabi Aklamı* dâhilinde olan patriklik gayrimüslim reayasının din işlerinin yürütüldüğü bölgesel bir kurumu olup görevlilerine berat verilen ve bazı gelirleri olan din yetkilisi rahibin sorumluluğunda olduğu gibi kiliseler den de metropolitler sorumlu olmuştur. Patrikliğe mahsus gelirlerin dışında papazların, keşişlerin ve saire din adamlarına sorumluluklar yüklenerek mükellef oldukları *sınır-u miri riisumu ve tasdik akçeleri* her görevli gayrimüslim üzerine 12'şer akçe ve papazdan bir altın olmak üzere devlet yükümlü kılmıştır.²¹⁶

Gayrimüslimlerin kocabaşları olup bu kocabaşları devlet ve gayrimüslim arasında söz sahibi durumundadır. Kocabaşları gayrimüslimlerin reisleri durumunda olan pozisyona sahiplerdi. Bir nevi devlet ile gayrimüslim arasındaki ilişkileri düzenleyici rollere sahiptiler. Gayrimüslimlerin hak ve hukuklarının aranmasında etkili oldukları gibi gayrimüslimlerin gayrinizami durumları hakkında da devlete karşı sorumlu olmuşlardır. Vergi toplamaktan eşkıya ile mücadeleye kadar kocabaşlarla işbirliğine gidilmiştir.²¹⁷ Devlet kocabaşlarını tanımaya başlasa da herhangi bir olumsuz hareketlerinde kocabaşlıktan ref'leri söz konusu idi. Mesela 1748 senesi kocabaşlarının Fatma Sultan ve Gazi İbrahim Paşa mülhakatından olmak üzere Marku, Estürado, Povaça gayrimüslimlerin reayaya karışmayıp kocabaşlıktan ref' olundukları buyruldu ile bildirilmiştir.²¹⁸ Daha sonra ref' olunan kocabaşların ifadeleri alınmaları için mübaşir tayin edilmiştir.²¹⁹

Kıptîyân taifesinin ise sorumlu oldukları, devlet ile ilişkilerinde aracı durumunda olan *muhtarları* vardır. Bu muhtarların da Rumeli valisine bağlı *muhtarbaşılığı* mevcut olup Kıptî taifesi ile devlet arasında sorumluydu.²²⁰

Osmanlı tebaasında yaşayan gayrimüslimlerin aşağıda da değineceğimiz üzere Müslimlerle alım-satım yaptıkları gibi çoğunlukla kendi milletlerinden yana tercih hakkını kullandıklarını görüyoruz. Mesela ev, bahçe, tarla vs. satışlarında komşuluk

²¹⁵ *Manastır* ŞS. 34, s.21 H.22 Recep 1122/M. 16 Eylül 1710.

²¹⁶ *Manastır* ŞS. 35, s.22 H.24 Muharrem 1124/M.3 Mart 1712.

²¹⁷ *Manastır* ŞS. 49, s.41 H. 7 Recep 1159/M.26 Temmuz 1746; *Manastır* ŞS. 51, s.41. H. 30 Zilhicce 1161/M.20 Aralık 1748.

²¹⁸ *Manastır* ŞS. 51, s.47. 5 Cemaziyülevvel 1161/M. 3 Mayıs 1148.

²¹⁹ *Manastır* ŞS. 51, s.48. 8 Ramazan 1161/M. 3 Mayıs 1748.

²²⁰ *Manastır* ŞS. 51, s.48. 1 Safer 1161/M. 1 Şubat 1748.

ilişkileri dikkate alınmış olacak ki gayrimüslimler bu tercihi kendi dindaşlarından yana kullanmışlardır.²²¹ Mesela Eflah karyesinde bağ satışı gayrimüslimler arası olup satışı olan bağa komşu olan bağların da sahipleri gayrimüslimdir.²²² Gayrimüslim taifesi her türlü ticari ve zanaat işleri ile meşgul olmuş esnaf gurupları içinde de yer alabilmişlerdir.

Osmanlı sosyal bir devlet olma anlayışını gayrimüslimler üzerinde de göstermiştir. Mesela Manastır sakinlerinden Torno veledi Kosta cizye vergisini vermeye kudreti olmadığından durumunu arz etmiş ve Rumeli valisi tarafından cizye vergisinden muaf tutulmuştur.²²³

2.2.2.2. Müslim - Gayrimüslim İlişkileri

Osmanlı Devleti fethettiği topraklar sayesinde nüfuz alanını genişletmiş ve tebaasındaki değişik milletlerden kimseler de bu vesile ile belli şartlar altında tebaaya dâhil olmuştur.

Gayrimüslimler tebaadan sayılmaları cihetiyle de herhangi bir mukataanın halkasında yer alabiliyordu. Aynı zamanda Müslimler ile ortak iş tutabiliyorlardı. Mesela *Manastır İhtisaplığı* Mehmet Çelebi ve Yahudi Yasef'e 980 kuruşa iltizam edilmiştir. Yine 1718 yılı muhteseplik 2 Müslim ve 2 Yahudi'ye iltizam edilmiştir.²²⁴

Müslim ve gayrimüslim tebaanın iç içe yaşamalarının bir gereği olsa gerektir ki aralarında alış-veriş (alım- satım) kaçınılmaz olmuştur. Yine bu alış-veriş neticesinde birbirlerine borçlanmalar da oluyordu. İncelediğimiz tereke kayıtlarında mal varlığının taksimi yapılmadan alacaklılara ödemesi yapılır, taksim işlemi ondan sonra yapılırdı. Bu taksimat kayıtlarına borç bilgilerinin yansması Müslim ve gayrimüslimler arasındaki alışveriş gibi durumlardan dolayı ortaya çıkan ilişkileri de bize göstermektedir. Mesela 1729 senesi İlibasan'lı Ahmet Efendi Manastır'da vefat edince 3 Yahudi'den toplam 2.100 kuruş alacağı kayıtlara yansmıştır.²²⁵ Yine birbirlerine alım-satımda konusunda bağ, bahçe, ev, iş yeri ve saire dolayısıyla da ilişkileri olmuştur. Her ne kadar Müslim ve gayrimüslimler birlikte yaşama geleneğini

²²¹ *Manastır ŞS.* 36, s.11. H. 9 Rebiyülevvel 1126/M. 25 Mart 1714. - *Manastır ŞS.* 36, s.6. H. 24 Cemaziyülahir 1126/M. 7 Temmuz 1714.- Belgelerde konuyla ilgili birçok örneğine rastlamak mümkün olmuşsa da dipnot külfeti oluşturmamak için biz iki tane dipnot vermekle yetindik.

²²² *Manastır ŞS.* 36, s.16. H. 3 Recep 1126/M.

²²³ *Manastır ŞS.* 51, s.3. H. 25 Cemaziyülevvel 1161/M.23 Mayıs 1748.

²²⁴ *Manastır ŞS.* 38, s.78. H. 14 Rebiyülahir 1130/M. 17 Mart 1718.

²²⁵ *Manastır ŞS.* 42, s.26. H. 22 Muharrem 1142 /M. 17 Ağustos 1729.

oluşturabilmişlerse de çoğunlukla bir arada yaşama, alışveriş ve sosyal ilişkilerinde kendi milletinden olanlarla bu ilişkileri sürdürmeyi öncelik kabul etmişlerdir. Mesela, Eflahça karyesinde yapılan bağ satışı gayrimüslimler arasında olmuş olup satılan bağa komşu olan bağın sahipleri de gayrimüslimler olmuştur.²²⁶

Gerek yönetim anlayışı olsun gerek toplumun kültür yapısı olsun tüm bu unsurlara binaen Manastır şehrinde oluşturulan hoşgörü ve güven ortamı içtimaî hayatta kendini hissettirmiş ve incelediğimiz kayıtlara da yansımıştır. Mesela, Eynebey Mahallesi sakinlerinden olan Estüban veledi Volko'nun terekesinde bir adet 15 akçe değerinde seccade olduğu görülmüştür. Bu da büyük ihtimalle Estüban veledi Volko'nun Müslim bir komşuya sahip olduğunu ve komşusunu misafir kabul ettiğinde ihtiyaç hâsıl olacağı için bu seccadeyi evinde bulundurduğu ve Müslim komşunun misafirligi esnasında dini vecibesinin aksamaması için böyle bir durumun ortaya çıktığı kanaatindeyiz.²²⁷ Bir gayrimüslim terekesinden Müslimlerin kültür ve inanışlarına ait bir eşyanın çıkması aynı çatı altında yaşayan ve Osmanlı tebaasında uzun soluklu hayatın müdavimi farklı milletlerin huzur içinde yaşadıklarının bir göstergesidir. Sosyal ilişkilere dayalı bu hoşgörü ortamının oluşması karşılıklı bir anlayışın tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Gayrimüslim bir kişinin bu tutum içinde olması Müslim bir komşunun kendisine verdiği güven ve hoşgörünün yansımalarıdır.

Tüm bunların yanında beşeri münasebetlerin ortaya koyduğumuz olumsuz durumları da yaşanıyordu. Manastır şehri mahallerinde karışık milletten kimselerin bulunması hasebiyle de zaman zaman birbirleri ile anlaşmazlık çekişmeler, gasp ve sair hareketler yaşandığı gibi mahallerin güvenliği ve şehrin huzurunu da bozan durumlar da ortaya çıkabiliyordu. Mesela şehirde bulunan Yahudi, Hristiyan, Müslüman ve Kıptiler'den bazılarının mahalle arasında birkaç haneye şekavet ve gasp hareketlerinden dolayı Rumeli Valiliği'nce mahkeme ve voyvodaya verilen görev ile mahallelerde, çarşı ve sokak aralarında *mataracı* ve *tüfenkçibaşı* kol gezmeleri ilam olunmuştur.²²⁸ Yine Tornuh karyesinde bir gayrimüslim Mehmet bin Hasan'ı kurşunla kasığından yaralamıştır. Gayrimüslimi öldürmeye teşebbüs ettiğinden hakkında dava açılmıştır.²²⁹

²²⁶ *Manastır* ŞS. 36, s.16. H. 3 Recep 1126/M. 15 Temmuz 1714.

²²⁷ *Manastır* ŞS. 42, s.26. H. 25 Muharrem 1142/M. 20 Ağustos 1729.

²²⁸ *Manastır* ŞS. 51, s.62. H. 18 Safer 1161/M.18 Şubat 1748.

²²⁹ *Manastır* ŞS. 36, s.14. H. 3 Cemaziyülevvel 1126/M.17 Mayıs 1714.

Kasım Çelebi Mahallesi'nde iki aile arasında kan davası, yaralama ve saire yüzünden devam eden husumetler gibi durumlar da yaşanmıştır.²³⁰

2.2.2.3. Kırsal Yaşam (Köy Hayatı)

Osmanlı'da taşra, merkezi yönetimin dışında kalan yerler için kullanılırken kaza yönetiminde ise bu tabir karyeler için kullanılmıştır. Yani merkezi yönetimin dışında kalan tüm yönetim birimleri için oluşturulmuş teşkilatlanma yapısı içinde köyler taşra olarak en ücra yerler olmuştur.

Reaya (vergi ile mükellef) olarak nitelendirilen köylü kesimi üretimde iktisadî zincirin ilk halkasını teşkil eder. Bu itibar ile devletin gelir kaynağını teşkil etmesi nedeniyle vergilendirmede nüfus potansiyelinin kalabalık olduğu yerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tımar usulüne tabi olan köyler, incelediğimiz dönemde iltizam usulüyle tımarlar tevcih edilmiştir.²³¹ Köylerin kalabalık oluşuna göre muayyen miktarlar ile mutasarrıflara tevcih edilmiştir. Tımarların sorumluluğu alaybeyine bırakılmış ve sefer zamanlarında tımar güçleri alaybeyinin sancağı altında toplanmışlardır.

Köyler devletin malî gelirlerinin temelini oluşturur.²³² Klasik dönemin özelliklerini koruduğu bir dönem olan XVIII. yüzyılda bu kaynağın işletilmesi hala tımar dâhilinde olup devlet paranın piyasada kıt olduğu zaman dilimi olan bu asırda köylüden elde edeceği vergiyi nakit olarak temin etmek için mukataa sisteminde olduğu gibi tımarların da gelirlerini elde etmek için mutasarrıflara tevcih etmiştir. Zira devlet tarafından toplanacak aynî vergiler zaman açısından külfet olmuştur. Mesela bu nedenler yüzünden tımar sahiplerine tevcih edilen yerlerin rüsum-u şer'iyye, rüsum-u örfiyye, cürüm-u cinayet, tapu harcı, aşar-ı kovan, bostan harcı ve her ne hâsıl olur ise tahsilat aynî veya nakdî yapılarak her sene gelir mukabelesinde muayyen bir miktar devlete iltizam olarak ödenirdi. Bu tımarlardan bir tanesi Dobruşa karyesi olup 1737 senesi için Ebubekir Ağa'ya 30.000 akçe mukabeleyle iltizam edilmiştir.²³³

²³⁰ *Manastır ŞS.* 33, s.26. H. 1121/M. 1709.

²³¹ Bkz. *Manastır ŞS.* 30, s.6-7-8-9-15.

²³² Suraya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, (çeviren: Zeynep Altıok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları 121, İstanbul, 2003, s.82.- Faroqhi, kırsal kesim üzerinde yapılan çalışmaların azlığından bahseder ve Osmanlı'nın ekonomik temellerini bu kesime dayandırarak önemine dikkat çekip üzerinde durulması gerektiğini belirtir.

²³³ *Manastır ŞS.* 46, s.72. H. 1 Muharrem 1150/M. 1 Mayıs 1737.

Köylüler vergileri genelde aynî olarak ödedikleri gibi ürettikleri metalleri şehirlerde satarak paraya çevirme imkânı da bulmuşlardır.²³⁴ Büyük ihtimal şehirde pazar ortamında yer kirilayarak gerçekleştirdikleri bu faaliyetler üreticinin kendisi olduğu gibi tüccar taifesinin girişimleriyle de bu fasıl gerçekleşiyordu. Şehirde tezgâh kurabilmek için ise zemin kirası vermek zorundaydılar. Nitekim Sığır Pazarı denilen pazar yerinin gelirleri 1723 senesinde *Mukataa- yı Zemin* olarak Havace Mustafa'ya tevcih edilmiştir.²³⁵

Köylü sattığı ürünü nakde çevirebilme imkânı bulmuştur. Fakat bu nakit devletin koymuş olduğu aynî vergilerin yanında nakdî olarak tahsil ettirilen vergi kalemleri yüzünden elde kalma imkânı kalmıyordu. Özellikle devletin sefer dönemlerinde vergiler hat safhaya çıkıyordu. Bu da köylünün üretim kaynaklarının tez zaman da erimesine neden oluyordu. Böylece köylü vergisini vermekte zorlandığı gibi fakir düşerek çiftini çubuğunu bırakmak zorunda kalıyordu. Devlet reayanın fakir durumunu gözetse de her hâlükârda köylünün imkânı nispetinde vergi tahsilini gerçekleştireyordu. İncelediğimiz dönem savaş dönemleri ve eşkıyalık faaliyetlerine bağlı olarak köylü ahali bu durumdan ziyadesiyle etkilenmiştir. Mesela 1714 senesinde Manastır kazasına tabi bazı köy ahali Arnavut eşkıyasının saldırıları sebebiyle çoğu sağa sola dağılmış, geride kalanların ise durumları kötü olduğundan avâriz, nüzül ve sürsat malı bedellerini ödemede zahmet çektiklerinden bir miktar avârizhanelerinin azaltılarak köylerin yeniden mutemet ve müstakim hale gelinceye kadar bir yazıcı tarafından tahrir ettirilmesi hususunda kadıya *emr-i şerif* gönderilmiştir.²³⁶

Köy hayatı zorlayıcı şartlara sahiptir. Bu nedenle ortak hareket etme (imece) anlayışı gelişmiştir. Özellikle klasik dönem dediğimiz zaman diliminde teknolojinin gelişmediği dönemde bu durum daha belirgindir. Bu da beraberce ağır iş yükünü ortadan kaldırmak için sergilenmesi gereken davranış durumlarının belirleyicisi olmuştur. Toplumsal yaşam, birlikte yaşamayı gerektirdiğinden bazı sorumluluk ve kuralları da beraberinde getirmiştir. Eğer kurallara riayet edilmezse, sorumluluklar yerine getirilmezse toplumsal sorunlar hâsıl olur. Özellikle şehir hayatında toplumsal kuralların ihlali bariz bir şekilde görüldüğü gibi kırsal yaşamda da ister istemez meydana çıkmıştır. Özellikle su sorunu kişiler arasında çıktığı gibi iki köy arasında da

²³⁴ *Manastır ŞS.* 53, s.15. H. 1 Zilkade 1163/M. 2 Ekim 1750.

²³⁵ *Manastır ŞS.* 40, s.7. H. 4 Cemaziyülahır 1135/M. 12 Mart 1723.

²³⁶ *BOA. AE. SAMD.III.* 203- 19580. H. 28 Cemaziyülahır 1125/ M.22 Temmuz 1713.

bir sorun teşkil edebiliyordu. Cürüm ve cinayetler, arazi yüzünde çıkan tartışmalar ve saire sorunların sebepleri arasında yer almıştır.

Ortak alanlar üzerinde köy ahalisinin hassasiyeti vardı. Zira sosyal alan ve geçim kaynağı olan bu yerlerdeki hareketlilik dikkatten kaçmazdı. Mesela köy ahalisi meradaki otlaklık alana çiftlik kurup arazi açmasına karşı Mutasarrıf İsmail'i şikâyet etmişlerdir.²³⁷ Tabi böyle bir durum söz konusu bile olamayacağından eğer böyle bir şey varsa mahkemece men'i ve def'i istenmiştir. Yine Çer karyesi ahalisi, başka karyelerden gelip otlak alanlarında hayvan güttüklerinden mahkemeye müracaat edilmiş ve mübaşir tayin edilerek çözüm istenilmektedir.²³⁸ Yine çayır ve araziler üzerinde ziraî işlemler yapanların çayırları ve arazileri sipahiler veya vekilleri tarafından temessük ile zapt ettiklerinden karye ahalisi şikâyette bulunmuştur. Bu hususun araştırılması istenmiş ve hilaf-ı şeri üzere davranan olursa Rumeli Divanı'na haber edilmesi istenmiştir.²³⁹ Köyle alakalı bunun gibi birçok hadise kayıtlara yansımıştır. Yine Manastır'ın köylerinden olan Moğıla ve Koricân karyelerinde tarlalarına, bağlarına, bahçelerine ve mera gibi alanların korunmasına yönelik günlük 4 akçe ile bekçi tayin edilmiştir.²⁴⁰

Eğer köy halkı sürüleri için gerekli otlak alanı bulamazsa şehrin geniş meralarında otlatmak için sürücü kaydı altında kayıtları yapılarak sürüleri şehrin geniş meralarında otlatılmalarına izin verilirdi.²⁴¹ Bu izin neticesinde koyun sahiplerine kimsenin müdahalesi olmazdı. 1727 senesi bu şekilde Manastır'ın meralarında recep ve şaban ayları içerisinde şehir ve köylerden olmak üzere 8 kişi yaklaşık 920 koyunu otlatmak için ismini sicillere kaydettirmiştir. Tabi hayvanlar için geniş meraların otlatılması yine bir devlete ödenen bedel karşılığında olmuştur.²⁴²

Tımar sistemi düşünüldüğü kadar köylüyü toprağa mahkûm eden bir sistem değildir. Çift yerleri üzerinde devletin katı tutumu yoktur. Toprakların işlenmesine teşvik ve üretimin devamlılığının sağlanmasına karşın bir mülk geçici olarak işlenmek üzere başkasının nezaretine bırakılabilirdi. Bunun için hüccet verilir ve vasi tayin edilirdi. Herhangi bir sebepten dolayı boşalan köylere devlet özellikle mali durumu olmayanlara dönüşü desteklemek için köye dönüş yapanlara vergiden iki sene muafiyetlik hakkı bile getirmiştir. Mesela buyruldu ile bu bildirildikten sonra daha önce

²³⁷ *Manastır ŞS.* 32, s.4. H. 27 Safer 1118/M.10 Haziran 1706.

²³⁸ *Manastır ŞS.* 49, s.14. H. 1156 (gün ve ay belirtilmemiştir)/M. 1744.

²³⁹ *Manastır ŞS.* 45, s.27. H. 22 Ramazan 1148/M. 5 Şubat 1736.

²⁴⁰ VGMA. Rumeli Hurufat Defteri No: 1174, s. 201. H. 17 Cemaziyülahır 1200/M. 17 Nisan 1786.

²⁴¹ *Manastır ŞS.* 40, s.56. H. 8 Recep 1139/M. 1 Mart 1727.

²⁴² *Manastır ŞS.* 42, s.3. H. 25 Şaban 1141/M. 26 Mart 1729.- Manastır Mukataası adı altında belli bir muhitten 1729 senesinde otlak vergisi olarak 40 kuruş alınmıştır.

Manastır'ın Çar karyesinden olup Üsküp sancağı sakinlerinden olan bir gurup ahali Çar karyesine yeniden yerleşmek için talepleri olmuştur. Buraya nâkil ve iskân olan ahalden ziraat işleri aynı senede olmadığı için kolaylık sağlamak amacıyla iki yıl vergi alınmayacağı belirtilmiştir.²⁴³

Köy yaşamında zorlayıcı unsurlardan olan doğal şartlar ve ziraat için insan gücüne duyulan ihtiyaçtan ziyade köylünün boynunu büken ve ona yük olan vergilerin çok oluşu olmuştur. Konuyla ilgili gerekli izahlar ilgili başlıklar altında belirtildiği üzere köylünün hali bu durumdan yana pek de iç açıcı görünmemektedir. Dönemin savaş ortamından etkilenmesi, eşkıyalık olaylarının sık sık yaşanması ve köylüye şekavet göstermeleri de köylü üzerinde ayrı bir yıpratıcı etki bırakmıştır. Bu vesilelerle kayıtlar da genelde reaya için kullanılan tabir “*fukara*” olmuştur. Köylünün ekonomik ve sosyal durumunu yansıtan bu verilerin dışında nadir de olsa köylü üzerinde derin izler bırakan doğa olayları kayıtlara yansımaktadır. İncelediğimiz dönem kayıtlarımıza köylüyü eşkıyalık ve vergi yükünden başka sarsacak herhangi bir olay yansımamıştır. Buna mukabil üretim metaları üzerinde etkili olan iklim şartları ise etkili olsa da köylüyü derinden sarsacak bir etkiye sahip olmamıştır.

2.2.2.4. Çiftliklerin Durumu

Çiftliklerin ortaya çıkması, köylünün ağır vergi yükü altında ezilmesinin sonucu köyünü terk ederek firar yolunu seçmesi veya eşkıya olması neticesinde boş kalan büyük arazilere askerî sınıftan yöneticilerin sahiplenmesi ile olmuştur. Özellikle XVII. yüzyıl başlarında celali isyanları neticesinde boş kalan arazileri büyük çiftlik sahipleri doldurmuş ve bu araziler iş gücüne fazla gereksinim olmadığından dolayı hayvan yetiştirme ve mandıracılığın olduğu çiftlikler olmuştur.

Halil İnalçık çiftliklerin ortaya çıkma hususunu şu kaidelere bağlamıştır: İlk olarak boş veya devlet topraklar üzerinde kurulmuş olan çiftliklerdir ki; zengin ve nüfuzlu kimselerin devletin resmi defterinde kayıtlı bulunmayan veya işlenmeyen sahipsiz topraklarını satın alıp oraya esirleri yerleştirmek suretiyle çiftlik haline getirmeleridir. İkincisi, saraya yakınlığı olan nüfuzlu kimselerin devlet araziye kendilerine bağışlatmaları ve daha sonra bu büyük araziye vakıf haline sokmak suretiyle vergiden hariç büyük tarım işletmeleri yoluyla oluşturulmuştur. Üçüncü yol ise devlet toprakların kiralanması yoluyla gerçekleşmiştir. Yani devlet büyük arazileri mukataa

²⁴³ *Manastır* ŞS. 34, s.39. H. 11 Safer 1123/M. 31 Mart 1711.

yolu ile özel kişilere kiraya vererek zengin ve nüfuzlu ağaların sahip olduğu çiftlikler olarak karşımıza çıktığını ifade eder.²⁴⁴

İncelediğimiz dönem çiftliklerin işleniş şekli şöyle olmuştur: Çiftlik sahipleri Müslüman tebaadan olup genelde çiftlikler ayân değimiz kesimin elindedir.²⁴⁵ Genelde Mustafa Akdağ'ın çiftlikler hakkında izah ettiği gibi çiftlik sahipleri şehirlerde oturup bir şekilde köylere el atmış ağalardan oluşmuştur. Gerçek sahibi devlet olan bu arazilerin çiftlikler biçiminde düzenlenmesinden ibarettir.²⁴⁶ İncelediğimiz dönemde bu çiftliklerin özel mülkiyet statüsünde olduğudur. Satış hüccetlerinden ve tereke kayıtlarında bu çiftlikler başka birine satılabilmiş ve varislerine de miras olarak kalmıştır.²⁴⁷

Çiftlik sahipleri vergiden muaf tutulmuşlardır. Bu yüzden Manastır şehrinde bulunan 27 Eşkinçi gurubundan 13'ünün çiftliklerde yer edindiğini görüyoruz²⁴⁸ 1721'de 285 çiftlik²⁴⁹ var iken 1728'de 426 çiftlik olup çiftlikte yaşayan gayrimüslimden 1005 çift üzerine vergi tevzî edilmiştir.²⁵⁰ 1734 senesinde ise çiftlik sayısı 454 olup çift sayısı 1087'ye ulaşmıştır.²⁵¹

Bu çiftlikler dâhilinde yaşayan ailelerin çoğunluğu gayrimüslim kesimindedir. Vergi yükümlülüğünden kaçan ve saklanmak isteyenlerin sığınacağı yerlerden biri çiftlikler olmuştur. Çoğu vergi zamanı sık sık yaşanan bu hadise köylerdeki ahalinin çiftliklere saklanması ve çiftlik ağalarının hizmetine girmesiyle tahsil edilen vergi, kalan kişilerin üzerine eklenmesi vergi yükünü ağır hale getirmiştir. Bu da zaman zaman tımarların birleştirilmesine neden olduğu için incelediğimiz dönemde zaman zaman tımarları eksiltmiş ve çoğaltmıştır.

Firar eden reayanın çiftliklere saklanmaları ile çoğunluğu gayrimüslim köyleri olan Manastır'ın köylerinde cizye vergisi tahsilinde de sıkıntılar oluşturmuştur. Cizye tahsilinde evrak uygulaması neticesinde firar eden köylüler yüzünden evraklar

²⁴⁴ Geniş bilgi için bkz, Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, C.I, 44. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.670-678.

²⁴⁵ *Manastır ŞS.* 44 s.22-24. H. 21 Rebiyülahir 1147/M. 20 Eylül 1734.

²⁴⁶ Mustafa Akdağ, *a.g.m.*, s.203.

²⁴⁷ *Manastır ŞS.* 39, s.32. H. 25 Zilkade 1133/M. 17 Eylül 1721.- Karyesi'nde Rabia han binti Hüseyin'e ait olan çiftlik yeri Ahmet Çelebiye 4.800 akçeye ve yanında 3.000 akçeye çayır ve otlak satmıştır.

²⁴⁸ *Manastır ŞS.* 37 s.42. H. 20 Rebiyülahir 1128/M. 13 Nisan 1716.

²⁴⁹ *Manastır ŞS.* 39 s.20-21. H. 29 Zilkade 1133/M. 21 Eylül 1721.

²⁵⁰ *Manastır ŞS.* 34, s.46-47. H. 21 Rebiyülahir 1141/M. 24 Kasım 1728.

²⁵¹ *Manastır ŞS.* 44, s.22-24. H. 21 Rebiyülahir 1147/M. 20 Eylül 1734.

tahsildarın elinde kalıyordu. Bu durumda açığın diğer gayrimüslimlerin üzerlerine yıkılması reaya ile tahsildarı karşı karşıya getirmiştir. Bunun için tahsildarların çiftliklerde yaşayan köylülerin mahallinde kayıt edilmelerini talep ettikleri görülmüştür.

252

Manastır'ın köylerinde bulunan çiftlik sahipleri genelde ağa namıyla tanınmış olup birçok çiftlikte yurt tutabilmişlerdir. Manastır kazasında ikamet edip de başka kazalarda da yine aynı şekilde çiftliklere sahip olabilmışlerdir. Bu hususta Elhac Abdi Ağa bin Ahmet'in terekesi çiftliklerin durumunu izah etmek için iyi bir örnek olacaktır. 470.220 akçe gibi bir varlığa sahip olan Elhac Abdi Ağa Manastır kazasında ikamet edip köy dâhilinde çiftlik yerlerinin de terekede miras olarak kaldığı görülür. Yine aynı şekilde Pirlepe kazasında da çiftlik sahibi olan Hacı Abdi Ağa'nın çiftlik yerinde sahip olduğu hayvan miktarı ve 18.200 akçe değerinde buğday, arpa, yulaf gibi tahıl ürünleri ile çiftlik geliri fazlaca idi. Yine sırf 62,000 akçe değerinde tahıl ile birlikte ambar yerine sahip olduğu gözlenmektedir.²⁵³

Çiftlikler tarım ve hayvancılık için uygun olan kapasitesinden dolayı verimimin yüksek olduğu yerler olmuştur. Tımar sistemine dâhil olan çift yerleriyle karşılaştıracak olursak çiftlikler, sermaye birikiminin artırılacağı, üretime fevkalade katkılar sağlayan üretim alanları olmuştur. Bu yönüyle çiftlikler ticari ve sanayi alanının ham madde kaynağını teşkil etmiş, barındırdığı insan gücü ile ekonomiye katkı sağlamıştır. Tarım ve hayvancılık alanındaki potansiyeline binaen öyle görülüyor ki İstanbul'daki Çuka Kârhanesi için yapağı (yün) temini, şehrin kasap ve debbağları için et ve deri temini, devletin bürokrasisi, askeriyesi ve sefer hizmetlerinde istihdam edilmek üzere hayvan temininin sağlandığı muhakkaktır. Yukarıda belirttiğimiz gibi çiftlik sahiplerinin geriye bıraktıkları mal varlıkları incelense çiftlik sahiplerinin sahip olduğu hayvan ve tarım ürünlerindeki miktarın ne derecede olduğu görülecektir.

2.2.2.5. Eşkîyalık Olayları

Eşkîyalık, daha ziyade düzene tabi olmak istemeyen asilerin bireysel veya guruplar halinde sergiledikleri faaliyetleriyle kimliklerinden sıyrılmış kimseler olup devamlı bir şekilde yer değiştiren ve güçleri nispetinde devlet ve reayaya karşı kanun dışı tavırları ile eylemlerde bulunanların sergiledikleri asilik hareketleri olarak telakki

²⁵² *Manastır* ŞS. 41, s.36. H. 7 Ramazan 1140/M. 17 Nisan 1728.

²⁵³ *Manastır* ŞS. 42, s.62-63. H. 2 Ramazan 1142/M. 21 Mart 1730.

edebiliriz. Durmadan yer değiştirerek kasaba ve köylerde baskınlar verip gasp, cinayet, ırza ve mala tecavüz gibi hareketleriyle devamlı reayayı durumundan bezdiren ve devleti güvenlik alanda uğraştıran haydut taifesi devlet ve reaya için bir mazarrat olmuştur.

Eşkîya taifesinin, ulaşımın ve iletişimin zayıf olduğu zamanlarının yaşandığı klasik dönemde varlık göstermek ve mevcudiyet bulmak için reayayı sindirme yolunu seçmesi ve devletin güvenlik güçleriyle karşılaşmamak için devamlı yer değiştirmesi ve dağları mesken tutması eşkıyalığın yaşamsal rollerini oluşturmuştur. Biz bölgesel olan bu sorunun Manastır şehrine yansıyan yönlerini ele almış olup yeri geldiğinde Rumeli'nin diğer şehir ve kasabalarının da ortak bir sorunu olması hasebiyle belgelere yansıyan yönleri üzerinde de durarak özel ve genel mahiyetiyle konuyu irdelemeye çalışacağız.

İncelediğimiz dönem eşkıyalık faaliyetinin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu yoğunluk sadece Manastır şehri ile sınırlı kalmamış esasında 1683-1699 yıllarında meydana gelen savaş ortamında ve sonrasında Rumeli'nin hemen hemen geneline yayılmıştır.²⁵⁴ Zira eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçebilmek için 1733 senesinde Rumeli Eyaleti'nin merkezinin geçici bir süreliğine Manastır'a alınması için Hatt-ı Hümâyûn bile çıkmıştır.²⁵⁵

Eşkîyalık olaylarının artmasında ve güvenlik zaafiyetinin ortaya çıkmasında birçok faktör etkili olmuştur. Osmanlının içinde bulunduğu savaş sonrası asayiş ortamı en büyük etken iken Rumeli'nin bir jandarma kuvveti niteliğinde olan ve derbentlerin güvenliğinden sorumlu martolos teşkilatı ise gerekli güvenliği sağlamada başarı gösterememişlerdir. Hatta asi davranışlarıyla eşkıyalığa bile kalkıştıklarından kaza ve köy ahalisinin durumu zayıflamış ve reaya fakir düşmüştür. Vergilerini vermekte zorluk çeken reaya bu yüzden zaman zaman bu hususta devletten aman dileyerek vergi tahsilinde indirim talep etmişlerdir.²⁵⁶ Öyle ki 1737 senesinde Orduyu Hümâyûn'da bulundurulmak üzere Manastır kazasından istenilen 60 kıta öküz

²⁵⁴ Mehmet Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, S.2, Elazığ, 2006, s. 376-379. M. Karagöz, mühimme defterleri üzerinde yaptığı çalışmada eşkıyalık ile ilgili hükümlerin Rumeli kazalarının çoğuna gönderildiğini belirtir.

²⁵⁵ BOA., AE. SAMD. III. 1-21, H. 18 Rebiyülevvel 1143/M. 1 Ekim 1730.

²⁵⁶ BOA., AE. SAMD. III. 203-19580. H. 28 Cemaziyülahır 1125/M. 22 Temmuz 1713.

arabasından ahalinin fakir durumu gözetilerek 30 kıta arabaya indirilmiştir.²⁵⁷ Ahalinin bu fakirlik durumuna mukabil Manastır'ın ziraî ve hayvancılık potansiyeli yüksektir. Bu faaliyetler ziraî hayatı ve hayvancılığı olumsuz yönde etkilemiştir. Aslında Manastır'ın bu alanlarda ne kadar zengin olduğunu Mehmet Tevfik'in bir seyyahattan aktardığı bilgilerde görebiliyoruz. Meşhur seyyah 1773'de Manastır'dan geçtiğinde Manastır'da bahsedilen beygir, kısrak vs. hayvanatın Avrupa'nın her tarafına özellikle Macaristan'a gönderilmesinde Manastır'ın büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.²⁵⁸

Martolosların ve eşkıya guruplarının zaman zaman müşterek olarak eşkıyalık faaliyetlerine giriştikleri olmuştur. Bu eşkıyaların "biz martolosuz" demeleri ile derbentlerden geçenlerden haksız yere geçiş akçesi talep etmeleri, vermeyenlerin mallarına el konulması, kaza ahalisinden altın toplamaları, nefisleri için adam öldürmeleri, yağma ve çapulculuk etmeleri ve dahi Arnavut eşkıyası ile martolosların birbirlerinin girdiği mahallere girmelerine izin vermeleri hep martolos kisvesi altında gerçekleştirdikleri eylemleri olmuştur. Devlet bu durumu acilden halletmek için Arnavut taifesinden olan martoloslar hariç tutularak yerliden birbirlerinin kefaletiyle birer martolosbaşı ve 30-40 kadar nefer kazalara sevk edilerek kaza ahalisi ve derbent yolları güvenlik altına alınmaya çalışılmıştır. Martolosların bu tutumlarından dolayı martolos teşkilatlanmasına düzen ve intizam verilmesi yönünde değişikliğe gidileceği görülecektir.²⁵⁹ Tüm bu gelişmeler neticesinde emr-i şerif üzere *Han-ı Cedid ve Üsküp Nezareti Derbentleri* 'nden gayri diğer martolosbaşı ve martolos kayıtları iptal olunmuş ve Defterdâr Mehmet tarafından ilam olunmuştur. Saray-ı Atik dizdarlarından Hacı Mehmet'in martolosbaşılığı Hatt-ı Hümayûn ile olmuştur. Diğer martolosbaşılar ise kendi talepleriyle ve ahalinin ittifakları üzere olmuş olup ilâm ile bildirilmiştir.²⁶⁰

Bu düzenlemelerden sonra bile bu teşkilatla ilgili sorunların bitmediğini görüyoruz Manastır'ın ileri gelenleri ve devlet görevlileri mahkemeye başvurarak martolosların nizamını istemişlerdir. Ve eşkıyanın tedip edilerek askerî masrafların mahalli kaynaklardan karşılanmasını ve yeniden martolos başı tayin edilmesini istemişlerdi.²⁶¹ Fakat her nedense genelde martolosbaşı olarak başa gelenler eşkıya ile bir olma yolunu seçmişlerdir. Mesela Manastır ve Pirlepe kazalarının Martolosbaşı Kara Ali'nin uhdesine verilen işlerle yetinmeyip başına topladığı eşkıya ile berâtına dâhil

²⁵⁷ BOA., AE. SMHD. I. 27-1638. H. 4 Zilkade 1149/M. 6 Mart 1737.

²⁵⁸ Mehmet Tevfik, a.g.e., s.26.

²⁵⁹ Bkz. *Derbent Teşkilatı ve Martoloslar* başlığı altında detayını verdiğimiz üzere Martolosların tutum ve davranışlarından dolayı teşkilat lağvedilmiş ve yerli ahaliden bu teşkilat için alım yapılmaya başlanmıştır.

²⁶⁰ *Manastır* ŞS. 30, s.19. H. 10 Rebiyülahir 1116/M. 12 Ağustos 1704.

²⁶¹ BOA., A.DVNSMHD.d. 118-1701. H. 10 Safer 1124/M. 19 Mart 1712.

olmayan kazalara gidip köy köy gezerek ahaliye zulmettiği ihbarları alınmış ve bunun takibi istenmişti.²⁶²

Martolos teşkilatı eşkıyaya karşı şehrin güvenliğinde yer almış olup bu teşkilatı şehrin mahallelerinin asayişinde de bir güvenlik birimi olarak görmekteyiz. 1709 yılı haydutluk ve eşkıyalık faaliyetleri zuhur edince vilayet sakinlerinin şikâyetleri doğrultusunda mahallelerin muhafazası, sekbanların tedariki (Arnavutlardan olmamak şartıyla), bölükbaşı ve sekbanların dikkate alınması hususunda yerliden seçilmesi gibi güvenliğin ehemmiyetini artıracak tedbirler gözden geçirilmiştir.²⁶³ Martolosların olumsuz tutum ve davranışlarından dolayı özellikle yerli ahalden seçilmeleri istenmişti.

Manastır'da eşkıyalığın sık sık görülmesindeki sebeplerden bir tanesi de şehrin bulunduğu konum itibarıyladır. Sınır ve hududa yakın olması ve bir tampon bölge olması Arnavut eşkıyasının saldırılarına ve faaliyet göstermesine açık kapı bırakmıştır. Bunun yanında Rumeli dâhilinde olan kazalar ile komşu olması ve ilişkili olması eşkıyaların hareket alanını genişletmiştir. Eşkıyalık faaliyetlerinde şehrin nüfusunun kalabalık olması ve yerli şakilerin ortaya çıkması diğer bir etken olmuştur. Yine de eşkıyalık olaylarına ana etken sefer zamanlarında haydut, kuttau't- tarik eşkıyası, yerli şakiler ve başıboş levendatların eşkıyalık hususunda ortaya koydukları faaliyetleri olmuştur.²⁶⁴ Bunun için geçitlerin ve derbentlerin muhafazası muhkem hale getirilerek kaza yöneticileriyle ittifak halinde olunmaları fermanla bildirilmiştir. Saydığımız bu etkenler doğrultusunda özellikle baharın gelmesiyle birlikte yerli şakiler de boy göstermişlerdir. Bundan dolayıdır ki şakilerin kazadan kazaya dolaşması ile Rumeli valisi Rumeli dâhilindeki kazaların görevlilerine birlikte hareket etmelerini ve olayların üzerine gitmelerini tembih etmiştir.

Eşkıyalık olayları yukarıda belirttiğimiz üzere sadece Manastır dâhilinde olan bir husus değildir. Aynı zamanda Rumeli'nin diğer kazalarında da ortak bir sorun teşkil etmiştir. Rumeli'nin sağ, sol ve orta kolunda olan kazalarda da eşkıyalık olayları görülmüş ve ahalinin nizamı, ticaret ehlinin huzuru ve yolların güvenliği temin edilmesi için daha yüzyılın başlarında 1704 senesinde Hüseyin Çavuş görevlendirilmiştir.²⁶⁵ Zira gayrimüslim ve Arnavut eşkıyasının şekavetleri (zulümleri, tecavüzleri, haksızlıkları) ile martolos taifesinin bunlarla iş tutması ile birlikte yoldan gelip geçenlerden para

²⁶² BOA., A.DVNSMHH.d. 118-1701. H. 29 Rebiyülahir 1124/M. 5 Haziran 1712.

²⁶³ Manastır ŞS. 33, s.28. H.16 Safer 1121/M. 27 Nisan 1709.

²⁶⁴ Manastır ŞS. 50, s.31. H. 1158 (ay ve gün belirtilmemiştir)/M.1746.

²⁶⁵ Manastır ŞS. 30, s.10. H. 20 Zilkade 1115/M. 26 Mart 1704.

almaları ve köylere ikişer ve üçer yüz eşkıya ile baskın vererek şer'i dışı uygulamada bulunmaları dolayısıyla bunların katledilmeleri ve şerhlerin def edilmeleri istenir. Eşkîyanın yol kesmesi sıklıkla olan bir şeydi özellikle İstanbul'a giden güzergâhlar firar olan eşkıyalarca tutulurdu.²⁶⁶ Tüm bu olaylar karşısında ahalinin sığınacağı ve aman dileyeceği yer nizam koyucu devletten başkası değildi. İster Müslim ister gayrimüslim olsun devleti sahip görmüş ve bu olumsuz atmosferi tasvip etmemişlerdir. Manastır'da ve Rumeli'nin sol kol kazalarında *kuttau't-tarik* eşkıyası ve haydut taifesinin yol kesme, gasp etme, baskın, tecavüz, katletme gibi zararlardan köy ahalisini oluşturan gayrimüslimler mustarip olduğu için ve bu zararları def etmek için haydutluk faaliyetlerini sık sık mahkemeye taşımışlardır. Ve ele geçirilen eşkıyaların çoğunun sadakatli olacağına hükmedilmiştir. Aynı çetenin bir başka mensubuna ise yaptıklarından dolayı katline karar verilmiştir.²⁶⁷

Eşkîyalık faaliyetleri sık sık yaşanan hadiseler olmuştur. Bu faaliyetler adam öldürme, yaralama, gasp, sekbanlarla çatışmak ve muhabere etmekten köylünün mallarına zarar verme ve reayaya zulmetmeye kadar (cana kıyma, gasp, kulak kesme, dağa çıkarmak gibi) birçok alanda kendisini göstermiştir. Fakat bu saldırılara karşı durulması için de sık sık ferman çıkmıştır.²⁶⁸ Bununla birlikte kaza ahalisi birbirlerine sahip çıkması için devlet tarafından birbirlerini kefil etme yoluna gidilerek *Baş Muhasebe Defterine* kaydettirilmiştir.²⁶⁹ Bundaki amaç eşkıyaya karşı işbirliği içinde olmak ve eşkıyanın ihbar edilmesini sağlamaktır. Mesela bu uygulamanın pratikteki faydasına misal getirecek olursak: Manastır'da Bazarık karyesinde sakin olan Üstüpoki adlı gayrimüslimnin çiftliğini basıp eşyalarını ve zevcesini gasp eden şakinin mahkemece kefiline müracaat edilmiş ve Rumeli Divanı'na bildirilmiştir.²⁷⁰ Yine başka bir amaç eşkıyayı sırtını dayayacağı yatakçıdan (yatakçı, genelde eşkıyanın sindirmiş olduğu köylü veya zengin toprak ağaları ile asi olan devlet yetkilileri olmuştur)²⁷¹ yoksun bırakmak olmuştur. Çünkü yatakçı eşkıyaya yaşamsal bir alan oluşturmaktadır. Aksi takdirde herhangi bir mıntıkada yatakçı olmadan barınması imkânsızdır. Bu yüzden yatakçılar tespit edildiği zaman cezalandırılırdı. Bu amaçla Manastır'da sakin

²⁶⁶ *Manastır ŞS.* 44, s.39. H. 29 Şaban 1147/ M.24 Ocak 1735.

²⁶⁷ *Manastır ŞS.* 33, s.6. H. 9 Rebiyülahir 1121/M. 18 Haziran1709.

²⁶⁸ *Manastır ŞS.* 44, s.11. H. 29 Zilkade 1146/M. 3 Mayıs 1734.

²⁶⁹ *Manastır ŞS.*33, s.28. H.16 Safer 1121/M. 27 Nisan1709.

²⁷⁰ *Manastır ŞS.*45, s.24. H. 6 Ramazan 1148/M. 20 Ocak 1736.

²⁷¹ Mücteba İlgürel, "Osmanlılar'da Eşkîyalık Hareketleri", TDVİA., C.XI, İstanbul, 1995, s.466-469.

olan Dürzi Piyo veledi Görgev isimli gayrimüslim sürekli huzursuzluk çıkardığı ve eşkıya ile birlik olup karışıklığa sebebiyet verdiği için Manastır'dan sürgün edilmişti.²⁷²

Şehrin güvenliğini en çok etkileyen unsur ise Arnavut eşkıyası olmuştur. Bunun için de Manastır kazasının Arnavut eşkıyasından muhafazası için zaman zaman kurra kocabaşlarıyla işbirliğine gidilmiştir. İttifak ve ahalinin iltimaslarıyla bir de bekçi olarak iki bölükbaşı tayin edilmiş ve her ay 60 kuruş olmak üzere ulufe bağlanmıştır. Hizmetine verilen 38 nefer sekban için ise her ay 3 kuruş ulufeden 6 aylık toplam 756 kuruş ve diğer masraflar dâhil 826 kuruş kaza ahalisine tevzî edilmiştir.²⁷³ Yine aynı şekilde Manastır kazasının eşkıya ve hayduttan muhafazası için sık sık yeniçeri tayin edilmiş; ulufe, zehayir ve çuka bedelleri gibi masraflar ise kaza ahalisine vergi olarak tevzî edilmiştir.²⁷⁴

Herhangi bir eşkıyalık ve haydutluk olayları ile ilgili kazada, köylerde, yollarda ve derbentlerde olaylar zuhur ederse Rumeli Divanı'na bildirile diye buyruldu ile bildirilmiştir.²⁷⁵ Bu hususta Rumeli Divanı'na çokça ihbarlar olmuştur. Mesela 1720 senesine bakıldığında Arnavut eşkıyasının yol keserek vakıf mallarını gasp ettiklerini ve dahi cinayet işledikleri görüyoruz. Bu gibi hadiseler Rumeli Divanı'na intikal ederdi.²⁷⁶ Böylece Rumeli valisi tarafından takibi yapılırdı. Eşkıyalık ve haydutluk olayları çok zuhur ediyor olmalı ki²⁷⁷ bu husus üzerinde ısrarla durulmuş ve eşkıyalık olaylarının Rumeli Divanı'na bildirilmesi yönünde sık sık ferman çıktığı ve ilgili makamlara buyruldu irâd edildiği görülmektedir. Bu faaliyetlere karşı ise devlet erkânının beraber hareket etmesi, eşkıyaya karşı önlem alınması resmi yazışmalarla tembih edilmektedir.

Eşkıyalık olayları toplumu ekonomik ve sosyal yönden olumsuz etkileyen yönleriyle direk etki ettiği gibi dolaylı olarak da zararı ise devletin malî kaynağı olan ahalinin zararlarından dolayı devlete karşı yükümlü oldukları vergileri veremez olmalarıdır. Mesela 1714 senesine gelindiğinde Hotin taraflarından gelip Manastır'ın da içinde bulunduğu sol kol kazalarının karyelerinde zuhur eden Marhalaç eşkıyasının baskınlar yapıp hayvanları gasp etmişlerdir. Reayanın bu yüzden mustarip oldukları ve

²⁷² BOA., A.DVNSMHH.d. 116-696. H. 20 Cemaziyülevvel 1121/M. 28 Temmuz 1709.

²⁷³ Manastır ŞS. 49, s.41. H. 7 Recep 1159/M. 26 Temmuz 1746.

²⁷⁴ Manastır ŞS. 51, s.44. H. 27 Şevval 1160/M. 1 Kasım 1747.

²⁷⁵ Manastır ŞS. 35, s. 23. H. 2 Cemaziyülahır 1124/M. 7 Temmuz 1712.

²⁷⁶ Manastır ŞS. 39, s.17. H. 7 Zilkade 1132/M. 10 Eylül 1720.

²⁷⁷ Bu hususta Evliyâ Çelebi de Manastır şehrinin eşkıyasının çokluğundan bahseder. Özellikle Arnavut eşkıyasının çok olduğunu belirtir. Bkz. Evliyâ Çelebi., a.g.e., s.574.

mal varlığı kaybı yaşadıkları olmuştur. Fakir düşen reaya zaman zaman bazı vergileri vermekte zorlanmışlardır.²⁷⁸ Hatta bu yüzden köylerin boşaldığı dahi olmuştur. Öyle ki mukataa sahibi olan İbrahim paşa Hümâyûn'a arzuhal ederek eşkıyalardan dolayı yerlerinden ayrılan reayanın kadim yerlerine nakil ve iskân edilmesini istemişti.²⁷⁹ Sıkça yaşanan eşkıyalık olaylarına karşı Rumeli valisi bölgeyi teftiş ettirmiştir.

EşkİYaların doğrudan verdiği bir zarara örnek gösterecek olursak: EşkİYaların büyük hünerlerinden sayılan dağa adam kaçırma olaylarından bir tanesi ki sıklıkla olan bir şeydi- mesela Değirmenci İsmail dağa kaçırılan çocuğunun salıverilmesi için değirmenin iflasını vermek zorunda kalmıştır.²⁸⁰

Devlet eşkıya ile mücadelede üstüne düşen vazifeyi yerine getirmek için önlemler almış ve bunlarla mücadele içinde olmuştur. Gerek güç kullanarak gerek aman vererek eşkıyaları topluma kazandırma yolu olsun şer'i olanaklar içerisinde çözüm yolunda emin davranmıştır. EşkİYalık hareketlerine karşı birçok önlemler alınmaya çalışılmış ve nizam tesis edilmeye çalışılmış olup bu hususta birçok ferman çıkmıştır. Bir fermanda belirtildiğine göre özellikle kırsal alanda kaçak olan eşkıyalar yüzünden reaya mustarip olduğu belirtilerek devlet bunları yok etmek için bu işin üstüne gitmiş ve ister Müslüman olsun ister gayrimüslim hallolmaları, iyi niyetlilerine aman verilmesi yönünde de barışçıl bir yaklaşım sergilemiştir. Ve bu itibarla geriye hiçbir eşkıyanın kalmaması amaçlanmıştır. Şehrin güvenliği hususunda gönderilen fermanlarda da eşkıyaya karşı kadı, voyvoda, kethüdâyeri, yeniçeri serdarı gibi devletin önde gelen yöneticileriyle ayân ve iş erleri de dâhil olmak üzere top yekûn karşı konulması ve her nerede bir eşkıya zuhur etse tutuklanarak hallolması istenilmişti.²⁸¹ Bu hususta adımlar atılarak eşkıyayı sindirmek için çözüm yolları sunulmuş eşkıyanın tasfiyesine çalışılmıştır. Önemli bir adım olarak eşkıyaların devletin iyi niyetine teslimiyet göstererek bu işin güç kullanmadan hal olunması yoluna gitmesi olmuştur. Mesela, kazalarda bulunan eşkıyaların silahlarını bırakıp önceden sakin oldukları mahallerde tekrardan sakin olmaları için ferman çıkmış ve martolos olmamaları şartıyla ziraatla

²⁷⁸ *Manastır ŞS.* 36, s.28. H.20 Rebiyülahir 1126/M. 5 Mayıs 1714. Manastır kazası için 2,000 kuruş olan sürsat bedelinin eşkıyadan dolayı durumu zayıf düşen reayadan 1,000 kuruş alınması kararlaştırılmıştır.

²⁷⁹ *Manastır ŞS.* 30, s.9. H. (ay ve gün belirtilmemiş) 1115/M. 1703.

²⁸⁰ *Manastır ŞS.* 39, s.4. H. 27 Ramazan 1132/M. 2 Ağustos 1720.

²⁸¹ *Manastır ŞS.* 42., s.104. H. 1 Zilkade 1142/M. 18 Mayıs 1730.

uğraşmalarına veya meşguliyetleri her ne ise o işle meşgul olmalarına müsaade edilmiştir.²⁸²

Yine bu hususta haydutluktan ferağ edip eline cizye evrakı verilip affedilenler de olmuştur. Böylece şaki topluma kazandırılmıştır.²⁸³ Manastır kazasında ellerine evrak verilip reaya sıfatı alan kişiler belgelerde kayıtlı olduğu üzere birbirlerine kefil olmak suretiyle kaydedilmiş olup toplamda 256 haydut ve hırsızın şaki olmaktan vazgeçip reaya sınıfına dâhil oldukları görülmektedir.²⁸⁴ Eşküyaya aman vermek ve topluma kazandırmak amacı güden bu Osmanlı'nın eşkıyalık faaliyetlerine karşılık izlediği politikaların ne denli başarılı olduğu diğer kazalardaki topluma kazandırılan şakilerin sayılarından da anlayabiliriz.

Manastır kazasının yanı sıra Kalurunya, Kesriye Tokuş, Pirlepe ve Moruhova gibi kazalarda da Arnavut taifesinden martolos eşkıyası 700- 800 kadar ki; “Biz martolos olmaktan vazgeçip tüfek ve kılıç bırakıp...” demeleriyle cizye vermek şartıyla ellerine cizye evrakları verilip *mahfuz* defterlere kaydı yapılması istenir. Bu eşkıyalar artık biz martolos değiliz deyip yerleştikleri mahalde ileri gelenlerin kefil olmalarıyla eşkıyalıktan kurtulmaları hususunda ferman çıkmış olup reayanının malına, şahsına ve saire zararları dokunmamak için kayıt altına alınmaları istenir. Ve eşkıyalıktan ref'leri hususu söz konusu olup aynı zamanda mesfur oldukları yerlerde martolos namıyla ayânların kefil olmasıyla mütemekkin (sakin, bir yerde ikamet eden) olabilmeleri hususu söz konusudur ki bu eşkıyalar daha öncesinde biz martolosuz deyip kazalardan akçe almaları sebebiyle üzerlerine bir gurup asker gönderilerek dağıtılan eşkıyadan başkası değildi.²⁸⁵ Yine martolos namıyla gezenler de vardı ki bunlar kaza kaza gezip biz martolosuz demeleriyle Manastır ve civarındaki kaza ve köylerinde gezip dolaşan Arnavut eşkıyası, ahaliden parasız yem, yiyecek, mal ve erzak talep ediyorlardı.²⁸⁶

Devletin tüm bu tedbirlerinin yanında Rumeli kazalarındaki ahali eşkıyalık faaliyetlerine karşılık birbirlerine kefil ettirilmişlerdir. Bu tutum eşkıyalığa karşı bir tedbir ve eşkıyayı tez zamanda tanıyabilme imkânı sağladığı gibi reayanın birbirinden emin ve salim olmalarını sağlamıştır.²⁸⁷ Bu yöntem eşkıyalık faaliyetlerinde caydırıcı bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Zira önceki yıllara göre eşkıyalık olaylarında azalma

²⁸² *Manastır ŞS.* 33, s.23. H.20 Zilkade 1120/M. 31 Ocak 1709.

²⁸³ *Manastır ŞS.* 31, s.59 (tarihsiz)

²⁸⁴ *Manastır ŞS.* 41, s.56. H. 1141 (ay ve gün belirtilmemiş)/M. 1729.

²⁸⁵ *Manastır ŞS.* 32, s.25. H. 8 Cemaziyülevvel 1118/M. 18 Ağustos 1706.

²⁸⁶ *BOA., A.DVSNMHH.d.* 119-111. H.30 Ramazan 1123/M. 11 Kasım 1711.

²⁸⁷ *Manastır ŞS.* 46, s.43-44. H. 15 Safer 1150/M.14 Haziran 1737.

olduğu ve herhangi bir olayın belgelere yansımadığını söyleyebiliriz. Eşkîyaların zarar verdiği ahalinin, zararlarının giderilmesi hususunda da devlet zaman zaman duyarlılık göstererek zararların telafisini yapacağı Hatt-ı Hümâyûn ile bildirmiştir. Bu hususta eşkîyalarca katledilen Haneli karyesi imamın durumunun keşfi ve tahriri yapılarak Rumeli Divanı'na bildirilmiştir.²⁸⁸

Eşkîyalık olayları ahaliye o kadar bıkkınlık vermiş olacak ki ahaliyi yerinden edecek dereceye ulaşmıştır. Bu hususta Rumeli taraflarından İstanbul'a göç eden reaya için buldukları yerden firar etme durumları ortaya çıkmıştır. Devlet-i Aliye'ce ihbar alınan bu durum devlet erkânına bunları yerlerine teslimi hususunda emir buyurulmuştur. Zira vergi ve nüfus konusunda sıkıntı yaşanacağından uygun bulunmamıştır.²⁸⁹

Devlet sadece eşkîyalık olayları zuhur ettiği zaman onlarla mücadeleye girmemiştir. Her zaman için teyakkuzda olmuş ve tedbirler almıştır. Özellikle bahar aylarında ortaya çıkan eşkîyalara karşılık hemen hemen her bahar gelmeden bahar aylarında eşkîyalık için oluşan müsait ortama binaen önlemler alınması için fermanlar çıkmıştır.²⁹⁰ Tabi asıl tedbir eşkîyalığa karşı güvenlik güçlerinin oluşturulması olmuştur. Derbentler muhkem hale getirilip şehrin muhtelif zayıf noktalarında da sekban görevlendirilmiştir. Mesela şehrin eşkîyadan muhafazası için Kevat ve Sahra koluna 39, Teymürhisar koluna ise 50 sekban 110'ar para ücret ile yerleştirilmiştir.²⁹¹

Manastır şehrinde XVIII. yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde zaman zaman eşkîyalık olayları gerçekleşse de bu faaliyetler alınan tedbirler ve eşkıya ile mücadele neticesinde sükûnet bulmuştur. Osmanlı'nın batı hudutlarını güvence altına alması bu hususta önemli bir faktör olmuştur.

2.2.3. Köleler

Çok eski zamanlara dayanan köleliğin başlıca kaynağı savaş esareti olarak gösterilse de kişiyi hürriyetinden yoksun bırakan şartlarla zamandan zamana, toplumdan topluma kölelik kaynağı ve anlayışı değişmektedir. Eski çağ ekonomisinin iş gücü kaynağını oluşturan köleler orta çağda da bu anlayışla bir mal olarak çeşitli toplumlarca kullanılmaya devam etmiş nihayetinde sanayi ve teknolojik alandaki gelişmelere binaen

²⁸⁸ *Manastır* ŞS. 43, s.76. H. 14 Zilkade 1144/M. 9 Mayıs 1732.

²⁸⁹ *Manastır* ŞS. 44, s.39-40. H. 20 Recep 1165/M. 3 Haziran 1752.

²⁹⁰ *Manastır* ŞS. 53, s.50. H. 29 Safer 1165/M. 17 Ocak 1752.

²⁹¹ *Manastır* ŞS. 53, s.67. H. 1 Recep 1166/M. 4 Mayıs 1753.

insan gücüne dayalı iş gücüne ihtiyacın azalmasıyla köle kullanımında da azalma meydana getirmiştir. Medeniyetin gelişmesine bağlı olarak insan haklarındaki bir takım düzenlemeler ile de kölelik XX. yüzyılda ortadan kalkmaya başlamıştır.²⁹²

Köleler üzerinde genel geçer bir hukuk sistemi yoktur. Esasında efendisinin tasarrufunda olan köle mal hükmündeydi. İslam dini de var olan köleliği kaldırmadığı gibi köleliği uzun vadede izale edecek tavsiye ve prensipleriyle köleye bakış açısını değiştirmiştir.²⁹³

Osmanlı Devleti'nde İslam'ın köleler hakkındaki tavsiyelerinin uygulamaları tezahür ettiği söylenebilir. Şer'i bir yönetimi benimseyen Osmanlı'nın örfi hukuktaki köleler ile ilgili tutumları (hükümler) şeriata uygun düşmüştür. Hükümler kölelikle ilgili elverişli şartları genişletmiştir. Toplumda aşağılık bir unsur olarak bakılmaz; hatta bazı durumlarda kul sıfatı bir nüfuz ve itibar vesilesi olmuştur.²⁹⁴

Osmanlı Devleti'nde kölenin kullanılacağı alanlar yönetim için kapu halkı, denizcilikte kullanılmak üzere kürekçi ve kısmen de olsa toprağın işletilmesinde kullanılan köleler dönemin özelliğine binaen savaşlar yoluyla elde edilen köleler olmuştur. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra yüksek rütbeli devlet adamlarının çiftliklerde kullanılmak üzere çok sayıda kölenin kullanıldığını görüyoruz.²⁹⁵ Fakat toprak sistemi kölenin toprak üzerindeki kullanımını sınırlamıştır. Toprak tasarrufu parçalar halinde olmasının ötesinde zaten toprağı tasarruf hukuku da buna müsaade etmiyordu. İncelediğimiz Manastır şehrinde var olan çiftliklerde dahi kölenin kullanıldığına dair bir ipucu olmamasına karşın çiftliklerde istihdam edilenler gayrimüslimler olup gayrimüslimlerin durumu zaten Osmanlı'da açık bir şekilde bellidir. İlgili başlıkta açıkladığımız üzere bu çiftliklerde istihdam edilen gayrimüslimler Osmanlı tebaasından sayılıp vergi vermekle mükellef olan ahaliden başkası değildir.

İncelediğimiz dönem Manastır şehrinde kölenin mevcudiyeti hususunda kaynaklarımızda ölen kişilerin geriye bıraktıkları tereke kayıtlarındaki cariyelerin dışında başka verilerle karşılaşma imkânımız olmadı. Toplumda çok az kişinin sahip olduğu cariyeye ise hem bir köle muamelesi görmüş hem de İslam hukukunun cariyeler

²⁹² Genel bilgi için bkz. Bülent Tahiroğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 45(1-4), İstanbul, 2011, s. 649-676.

²⁹³ Kuran-ı Kerim: Nisa/21-36, Mü'minîn/6, Nahl/71, Nûr//33, Mücâde 1/3, Me'âric/30.

²⁹⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı Klasik Çağ (1300-1600)*, (çeviren: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s.91.

²⁹⁵ Bülent Tahiroğlu, *a.g.m.*, s.660.

üzerindeki tasarruf modeliyle bir hanım şekline büründüğü de olmuştur. Az da olsa şehir hayatında ahalinin ferdi tasarrufunda yer almıştır. Cariyeler ile ilgili kaynaklarımıza yansıyan muameleler ile cariyelerin bulunduğu statüyü göstermesi bakımından faydalı olacağı düşüncesiyle bir kaçını örneklemeye çalışacağız.

- Emir Mahallesi'nde yaralı iken vefat eden Elhac Hüseyin bin Elhac Halil'in veraseti 5 çocuğuna ve karnında çocuğu olan anneye ve karnında çocuğu olan cariyeye kalmıştır.²⁹⁶

- Manastır'da Hasan isimli kimse cariyeye ve bir miktar eşyayı emanet koymuş ve emanete sadakatsizlik olmuştur.²⁹⁷

- Eynebey Mahallesi'nde Sinan Ağa bin Osman'ın tereke defterinde 3.200 akçe değerinde kayıtlı cariyesi vardır.²⁹⁸

- Sinanbey Mahallesi'nde Kapuzâde Hasan'ın vefat etmesi ile zevcesi Hatice binti Ömer, 2 çocuğuna ve cariyesine günlük 6 akçe nafaka ve kisve talep etmiştir.²⁹⁹

- Hüseyin Ağa ibni Elhac'ın cariyesi vefat etmiş ve bu cariyenin yaşadığı kiralık hanesinde sakladığı bölmelerde 70 adet zencirli altunu ve 250 kuruş miktarı kalmıştır. Ev sahibinden mahkemece bu miktar varisleri için istenmektedir.³⁰⁰

Verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere kişilerin cariyeye üzerindeki tasarruf şekilleri farklı farklı olmuştur. Kişilerin cariyeye sahip olma gayeleri genelde kendilerine eş tutma, çocuk sahibi olma, evlatlık edinme, yardımcı ve hizmet amaçlı gibi nedenlerin etkili olduğu görülmektedir. Cariyelerin sahiplerinin yanında gördükleri muamele ise bir köleden çok İslam'ın köleler hususunda belirttiği kaidelere uygun olarak değer gördükleri açıktır. Cariyeler bir eş olarak kabul görmeleriyle hürriyet kazandığı gibi diğer durumlarda da bir mal gibi tereke kayıtlarında miraslar arasına girmekten kurtulamamıştır.

2.2.4. İhtida

İhtida hareketleri özellikle Osmanlıların Rumeli'de yayılmalarına binaen Balkanların ve Orta Avrupa kesiminin İslamiyet'i tanınmalarıyla İslam dinine geçişlerin

²⁹⁶ *Manastır* ŞS. 31, s.6. H. 19 Recep 1126/M. 31 Temmuz 1714.

²⁹⁷ *Manastır* ŞS. 31, s.36. (tarihsiz)

²⁹⁸ *Manastır* ŞS. 41, s.21. H. 22 Zilkade 1141/M. 19 Haziran 1729.

²⁹⁹ *Manastır* ŞS. 42, s.15. H. 1 Şevval 1147/M. 24 Şubat 1735.

³⁰⁰ *Manastır* ŞS. 53, s.17. H. 20 Zilkade 1163/M. 21 Ekim 1750.

yoğun olduğu zaman dilimlerinde olmuştur. N. Limanoski'den aktarılan bilgilere bakılacak olursa 1569 tarihinde Rumeli kazalarında bulunan Müslümanların % 22'si mühtedi sıfatıyla Müslüman olanlardır. Manastır şehrindeki bu oran Limanoski'nin sunmuş olduğu tabloda belirtilen kısmını yansıtabileceğiz olursak:

Tablo 15. 1569 Senesinde Manastır Şehrinde Mühtedilerin Müslüman Hanelere Oranı³⁰¹

| Müslüman Hane Sayısı (merkez) | Mühtedi Hane Sayısı (merkez) | (%) | Müslüman Hane Sayısı (karyeler) | Mühtedi Hane Sayısı (karyeler) | (%) | Toplam Müslüman Hane Sayısı | Toplam Mühtedi Hane Sayısı | (%) |
|-------------------------------|------------------------------|------|---------------------------------|--------------------------------|-----|-----------------------------|----------------------------|-----|
| 608 | 248 | 40,7 | 561 | 56 | 9,9 | 1.169 | 304 | 26 |

Tablo-15'de 1569 senesine ait mühtedilerin Müslümanlar içindeki oranları azımsanmayacak miktardadır. Şehrin ve bölgenin İslam kimliğine bürünmesinde bu azımsanmayacak derecede olan din değiştirme sonucu Müslüman olan ahalinin katkısı muhakkaktır.

İncelediğimiz dönem kayıtlarda ihtida (din değiştirme) hareketlerine az rastlanılmaktadır. Şehirdeki çoğu Müslimlerin varlığı da zaten din değiştirmeden ziyade daha önce diğer başlıklar altında değindiğimiz üzere bölgenin fethinden sonra bu topraklara Müslümanların Anadolu'dan iskân ettirilen Türkmenler olduğu görülmektedir. Şehrin merkezi ile Kınalı, Mescitli, Hâneli gibi yerleşim yerlerindeki Müslümanların varlığını iskân politikası ile açıklamak yerinde olacaktır. Hoca Saadeddin tarihinde de Müslüman yerleşimlerinin fetih ile birlikte yurt tutma neticesi ile olduğunu yazar.³⁰² İncelediğimiz Yarım asırlık dönemde ise İslamlaşma din değiştirme yolu ile nadir olarak görülmektedir. Yani az sayıda Müslümanlık ile şereflenenler olmuştur. Bu bakımdan incelediğimiz dönem mühtedi sayısı yukarıda tabloda belirttiğimiz mühtedi sayısının yanında kısır kalmaktadır. Tespit edebildiğimiz mühtedileri belirtecek olursak:

³⁰¹ Galip Çağ, *a.g.e.*, s.124.

³⁰² Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü't- Tevarih*, (çeviren: İsmet Parmaksızoğlu), C.1, Ankara, 1979. s.154

- Tornukça Karyesinde sakin Esünko Hatun İslam ile müşerref olmuş ve Ayşe ismini almıştır.³⁰³

Angu binti Kosta Müslümanlık ile müşerref olmuş ve Fatma ismini almıştır. Şahitler huzurunda kaydedilmiştir.³⁰⁴

Valko binti Karosta İslam ile müşerref olmuş ve Ayşe ismini almıştır.³⁰⁵

Manastır sakinlerinden olup İslam ile müşerref olan Kürkiye Mehmet ismini almıştır.³⁰⁶

Karaoğlan Mahallesi'nden Potku veledi Dimo İslam ile müşerref olmuş ve Ayşe ismini almıştır.³⁰⁷

2.2.5. Suç ve Cezalar

Osmanlı Devleti daha küçük bir beylikken fetih hareketleri ile tez zamanda yayılma imkânı bulmuş ve değişik milletlerden insanları tebaasına katabilmiştir. Gittiği yere adalet tesis ederek, örfî ve şer'î hukuk kurallarını uygulayarak sosyal düzenin sağlanmasıyla altı yüz küsur ömür sürebilmiştir. Bünyesine aldığı değişik milletlerin haklarına da saygı göstermiş, kendi hukuklarının geçerli kılınmasına da müsaade etmişti. Ancak devletin nizamını bozacak hal ve hareketlere müsaade edilmemiştir. Bunun için de devlet, nizamı teşkil etmek için idarî teşkilatlanma içinde bir de adli teşkilatlanma olan kaza birimlerini oluşturmuştu.

Devlet sınırlarının geniş olması ve birçok milleti tebaası altında toplaması nedeniyle uygulanacak olan nizamların zamana ve mekâna göre düzenlenerek esnek ve uygulanabilir hukuk kuralları oluşturmuştur. Bu sayede hem tebaadakerinin düzeni sağlanmış hem de devlet uzun soluklu bir yönetim sürdürebilmiştir. Manastır kazası Mahkemesi de bu hususta merkez adına yargı organı olarak hizmet vermiştir. Şer'î davaların yanında şer'î hukuka ters düşmeyecek olan örfî muameleler ile de yargı görevini üstlenmiştir. İncelediğimiz dönem sicillere yansıyan şer'î ve örfî muameleler neticesinde haklaştırma yoluna gidilmiştir.

Tüm bu haklaştırma işleminden sonra davalı suçlu bulunursa hapsedilmek üzere hapse gönderilirdi. Fakat Manastır'da suçluların cezalandırılacağı bir hapisane yoktur.

³⁰³ *Manastır* ŞS. 44 s.51. H. 22 Safer 1147/M. 24 Temmuz 1734.

³⁰⁴ *Manastır* ŞS. 49 s.2. H. 28 Şevval 1159/M. 13 Kasım 1746.

³⁰⁵ *Manastır* ŞS. 49 s.57. H. 3 Rebiyülahir 1159/M. 25 Nisan 1746.

³⁰⁶ *Manastır* ŞS. 51 s.3. H. 14 Muharrem 1161/M. 15 Ocak 1748.

³⁰⁷ *Manastır* ŞS. 50 s.3. H. 25 Rebiyülevvel 1161/M. 25 Mart 1748.

Bu yüzden suçlu bulunanlar başka kazalara gönderilirdi. Mesela Manastır'da Niko adlı gayrimüslimi darp edip parasını gasp eden Ohri Kalesi neferlerinden Abdulkadir, Adakale'de kalebent edilerek emr-i şerif gelmeden serbest bırakılmaması yönünde talimat verildiğini görüyoruz.³⁰⁸

Suç işleyenlerin cezalandırılmasında cezalıların başka kazalara hapis için gönderilmesi Manastır'da kalenin yokluğundan kaynaklanmaktadır. Zira Evliyâ Çelebi, bu şehrin fethinden sonra padişah Hüdavendigâr Murat'ın bu kaleyi temel taşlarına kadar söktürdüğünden bahsetmektedir.³⁰⁹

Suç işleyenlerin kalelerde ıslahına çalışılırdı. Bunun için de Manastır'dan Selanik'e kadar olan kazalardakilerin ıslahı için suçluların Selanik Kalesi'ne gönderildiğini görüyoruz. Şayet durumunda düzelme olanlar olursa topluma kazandırılmaları için de konaklarda mutemet olarak vazifelendirilmeleri buyruldu ile şehir görevlilerine bildirilmiştir.³¹⁰

Manastır kazasının, karyelerinin, mahallelerinin zaman zaman eşkıyaya karşı ve meydana gelecek herhangi bir güvenlik zafiyetine karşı ahali, birbirlerine karşı kefil ettirme yoluna gidilmiştir. Bunun yanında ferdi suç işleyenler ise bir daha suç işlememek kaydıyla bir kefil göstererek serbest olma hakkına ulaşabilmiştir. Mesela Holun karyesinde İbrahim, Hüseyin bin Derviş'e herhangi bir cinayet işlemeyeceği hususunda kefil olarak serbest kalmasını sağlamıştı.³¹¹

Sosyal düzenin korunmasına yönelik kaza olsun karyeleri olsun hukuk alanında bir nizam oluşturulmuştur. Şer'i meseleler fikhî kaidelere göre çözümlenirken Örfî mevzular ise genelde merkezden gönderilen nizamnameler ve fermanlar ile tatbik alanı bulmuştur. Mesela karye ahalesinin sık sık karşılaştığı bir durum olan husus için uygulanacak olan ceza şu şekilde belirtilmiştir. Eğer birinin bağına, bahçesine veya tarlasına at, katır veya merkep gibi davar girerse hayvan başına 5 akçe, inek girse 4 akçe, buzağı girse 1 akçe cerime yazılırdı.³¹²

Feragat ve hapis hususlarını daha iyi aktarabilmek için bu konuda birkaç örnek vermek istiyoruz. Manastır karyelerinden olan Asmaluk'ta haydutluktan ferağ eden

³⁰⁸ BOA., AE. SAMD. III. 122-11962. H. 8 Şaban 1141/M. 21 Mart 1729.

³⁰⁹ Evliyâ Çelebi, a.g.e., s.572.

³¹⁰ Manastır ŞS. 28, s.30. H. 15 Cemaziyülevvel 1131/M. 5 Nisan 1719.

³¹¹ Manastır ŞS. 53, s.1. H. 11 Zilkade 1164/M. 1 Ekim 1751.

³¹² Manastır ŞS. 39, s.29. H. 29 Zilhicce 1132/M. 1 Kasım 1720.

Vasal veledi Musha isimli gayrimüslime cizye evrakı verilerek affolunmuştur. Ve şahitler huzurunda hüccet verilmiştir.³¹³ Manastır varoş mütemekkinlerinden Papazoğlu Angele gayrimüslimin 1.100 kuruş borcu mukabelesinde hapsolmuştur. Oğlu papa Alya Dimetri kefil olmuş ve ancak bu şekilde hapisten çıkabilmiştir.³¹⁴ Yani hukuk kuralları ahalinin lehine uygulamaları ile esnek bir yapıdadır. Kurallar daha ziyade insan merkezli olup önemli davaların merkeze kadar intikal ettiği olurdu. Bu hususta adaletin tecelli etmesi için devlet kendisine intikal eden olayları halletmeye çalışırdı. Bunun için ayrıca mübaşir tayin edilerek cinayetin aydınlanması için mahallinde soruşturulup mahkemesi görüle diye ferman çıkardı.³¹⁵ Yine ferman üzere Rumeli valiliğince bu cinayetin aydınlatılması için Manastır kadısına buyruldu ile bildirilmiştir.³¹⁶

³¹³ *Manastır* ŞS. 31, s.59. H. 1121 (ay ve gün belirtilmemiştir)/M. 1710.

³¹⁴ *Manastır* ŞS. 44, s.51. H. 21 Safer 1147/M.23 Temmuz 1734.

³¹⁵ *Manastır* ŞS. 33, s.30. H. 20 Zilhicce 1121/M. 20 Şubat 1710.

³¹⁶ *Manastır* ŞS. 33, s.17. H.10 Şevval1120/M. 23 Aralık 1708.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İDARİ TEŞKİLAT VE ŞEHİR YÖNETİMİ

Bu bölümde, Manastır'ın 1700-1750 yılları arasında idarî yapısı ve şehrin yönetimi ele alınarak şehrin görevlileri olan ulemâ ve ümerâ zümresi teferruatıyla açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1. Manastır'ın İdari Teşkilatı ve Şehrin Yönetimi

Osmanlı Devleti, merkezi teşkilatlanmasının yanında taşra teşkilatlanmasını eyalet ve sancak idaresi biçiminde oluşturmuştur. Toprak sahanlığı genişledikçe devletin idarî birimleri de o ölçüde artmıştır. Hiç şüphesiz bu idarî birimlerin oluşması siyasi, ekonomi, askerî ve sosyal düzene göre olmuş olup devlet tımar sistemi düzeni ile ihtiyaçlara cevap verebilmiştir. Merkeze bağlı olan bu düzen ile Osmanlı her ne kadar geniş bir coğrafyaya hâkim olsa da ve diğer milletlerden insanları bünyesinde barındırsa da bölgesel ve mahalli ihtiyaçlara cevap verebilmiştir.

Taşra teşkilatı idarî birimleriyle köy, köylerin bağlı bulunduğu nahiye ve nahiyelerden müteşekkil kazalar, kazaların oluşturduğu sancak birimleri ve en büyük idarî yapı olarak beylerbeyi (eyalet veya vilayet) karşımıza çıkmaktadır.³¹⁷ Bu idarî ve adlî yapılanmanın yani örfî ve şer'î birimlerin birlikte uygulanma alanı bulması kul ve tımar sistemi ile mümkün olmuştur.³¹⁸ Çalışmamızda da görüleceği üzere tımar sistemi sayesinde taşra yönetimi kendine ait vergilerin direk hazineye aktarmak yerine başta askerlik hizmetleri ve birtakım yükümlülükleri yerine getirmek için devlet kendisine bağlı olan asker ve devlet görevlilerine bırakmıştır.

Osmanlı, yönetiminde uyguladığı toprağa bağlı düzeni Balkanlar'da da tatbik etmiştir. Osmanlı Devleti Rumeli'ye geçtiğinde ilkin *Rumeli Beylerbeyiliği*'ni kurmuştur. Rumeli Beylerbeyiliği'ne ilk olarak Edirne merkez olduğu gibi sırasıyla Filibe, Sofya ve Manastır da merkez olmuştur. Sancak Tevcih Defterleri verilerine göre 1700 – 1730 yılları arasında 44 eyaletten Rumeli Eyaleti'nin merkezi Manastır (paşa

³¹⁷ Yusuf Halaçoğlu, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995. S. 83.

³¹⁸ Genel bilgi için bkz. Abdullatif Armağan, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler" *Akademik Bakış*, C.5, S. 9, 2011, s.139-156.

sancağı) ise de eyalet valileri vazife icabı Sofya, Filibe ve Edirne’de oturmuşlardır.³¹⁹ Yine 1730 senesi Hatt-ı Hümayûn ile geçici süreliğine Rumeli Eyaleti’nin eşkiya ile mücadelede Manastır’ın uygun olacağı belirtilmiştir.³²⁰ Mesela 1708 senesinde Rumeli Valisi İsmail Paşa Manastır kazasını ziyaret etmiş ve masrafları taksimi kaydedilmiştir.³²¹ Yani Manastır paşa sancağı olmasına rağmen beylerbeyi Manastır’da ikamet etmiyordu. 1740 senesinden sonra ise Rumeli valisinin Sofya’da ikamet edeceği kaydı mevcuttur.³²²

1700- 1730 yılı tevcih defterlerinden tespit edilen Rumeli Eyaleti’ne bağlı sancaklar 18 sancaktan müteşekkil idi. Biz tespit edilen sancak listesinin gösterildiği tabloyu aynı şekliyle gösterecek olursak:

Tablo 16. Rumeli Eyaleti’ne Bağlı Sancaklar (1700- 1730)³²³

| | | |
|----------------------------|-----------------|----------------------|
| 1. Paşa Sancağı (Manastır) | 7. İskenderiyye | 13. Prizrin |
| 2. Köstendil | 8. Avlonya | 14. Üsküp |
| 3. Tırhala | 9. Ohri | 15. Vulçitrin |
| 4. Yanya | 10. Alaca Hisar | 16. Voynugân Sancağı |
| 5. Delvine | 11. Selanik | 17. Çengân Sancağı |
| 6. İlbasan | 12. Dukakin | 18. Yörükân Sancağı |

Eyalet ve sancak idaresinin yanında yönetimin adlî kolu olan kaza denilen şer’î idarî birimler oluşturulmuştur. Kaza yönetiminin başında olan kadılara adlî görevlerinin yanında idarî görevler de yüklenerek sorumluluk alanları genişletilmiştir. Bu idarî ünitelerde de nahiyeler oluşturulmuştur. Nahiyeler oluşturulurken Müslümanların

³¹⁹ Orhan Kılıç, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”, *Osmanlı*, C.VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.89-110. Bu makalede incelenen tevcih defterine göre Rumeli sancakları 18 tanedir: Manastır (Paşa Sancağı), Köstendil, Tırhala, Yanya, Delvine, İlbasan, İskenderiyye, Avlonya, Ohri, Alacahisar, Selanik, Dukakin, Prizrin, Üsküp, Vulçitrin, Voynugan, Çengan, Yörükân.- Bkz. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008. isimli çalışmada F. Başar, Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730), Ankara, 1997. adlı çalışmadan aldığı bilgide Rumeli’nin 13 sancağı olduğunu ve Çengan Sancağı ile Voynugan Sancağı’nın 1717- 1730 yılı tevcih defterine kaydedilmediğini belirtir.

³²⁰ BOA., AE. SAMD. III. 1-21, H. 18 Rebiyülevvel 1143/M. 1 Ekim 1730.

³²¹ *Manastır ŞS.* 33, s.13. H. 9 Recep 1120/M. 24 Eylül 1708.

³²² *Manastır ŞS.* 47, s.3. H. 30 Cemaziyülahır 1153/M. 21 Eylül 1740.

³²³ Orhan Kılıç, a.g.m, s.89-110.

niceliğine göre nahiye sayısı belirlenmiştir.³²⁴ Öyle ki Manastır kazasının bir tane nahiyesi olup o da aynı isimle Manastır nahiyesinden müteşekkildir. Çalışmamızda nüfus başlığı altında zikrettiğimiz üzere nüfus verileri bu durumu izah etmeye yetecektir. Zira Manastır kazasının merkezinde Müslüman çoğunlukta iken bu durum köylerde tam tersidir. Birkaç köy dışında çoğunluk zımmî köyleridir. Yani Manastır kazasının bir nahiye olması buradaki Müslüman kesimin yeterli çoğunluğu kâfi gelmiştir.

Ahmet Halaçoğlu'nun 1733-1734 yıllarına ait *Rumeli Muhasebe Defteri*'nde Manastır kazasının da bağlı olduğu Paşa sancağının 36 kazası mevcut olduğu görülür. Yine yazma eserden naklettiği listede ise 1740-1741 senesine ait Paşa sancağının 32 tane kazası olduğu bilgisi yer almaktadır.³²⁵

Manastır'ın Osmanlı'nın son zamanlarına kadar mülkî yapısında değişimler olmuştur. Bunun sebebi 1806 senesinde Manastır şehrinin yeniden inşa edilmiş olması ve şehrin Müslüman'a münhasır bir yer haline getirilmesinden kaynaklandığı söylenebilir.³²⁶ 1831 senesinde Rumeli Eyaleti'ne bağlı olup sancak konumunda olan Manastır şehrinin 1853 yılında 11 kaza ve 7-8 nahiyesi mevcuttur. 1863'te eyalet konumunda olan Manastır 3 sancak 20 kaza; 1873'de 5 sancak ve 42 kazadan müteşekkil idi. 1876'da 4 sancak ve 33 kaza var iken 1877-78'de 4 sancak 16 kaza mevcuttur. 1892'de Serfice kazası da dâhil edilerek 5 sancaklı vilayet konumunu 1910 yılına kadar korumuştur.³²⁷

Nahiyelerin idarî bir birim olarak teşkilatlanması ise 1871'de "*İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizâmnamesi*" ile olmuştur. Bu nizamname ile 500 kişiden fazla olan köy ve çiftliklerde nahiye oluşturulmuş ve nahiye müdürlükleri oluşturulmuştur.

Manastır'a şehir özelliği katan bir diğer unsur da karyeleridir (köy). Kazaya bağlı karyelerin çoğunluğu gayrimüslim karyelerden oluşmaktadır. Vergi birimlerinin kaynağını oluşturan nüfusun çoğu karyelerde yaşamaktadır. Dolayısıyla şehrin ve

³²⁴ Genel bilgi için bkz. Aleksandar Stoyanovoski, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdarî Taksimatı" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 4-5 Ağustos 1973- 1974, İstanbul, 1974.

³²⁵ Ahmet Halaçoğlu, '1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri', *Türk Tarih Kongreleri Bildirileri*, C.III, Ankara 1999 s. 869-897.

³²⁶ Mehmet Tefrik, *a.g.e.*, s.26.

³²⁷ Mucize Ünlü (Sarı), *Manastır Vilâyeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1996, s. 11.

merkezi yönetim için Manastır şehrinin karyeleri oldukça dikkate değer bir vergi geliri potansiyeline sahip olduğudur.

Karyelerin çoğu tımar olup; zeamet, has ve vakıf karyelerinden oluşmaktadır. Bunun yanında bazı köylerin evlâd-ı fâtihan ve derbent olması gibi özelliklerine itibar ile vergiden muaf tutulmuşlardır. Tabloda belirteceğimiz üzere tuz temini hususunda tevzî olunan defter suretinde 117 köyün yanında tuğralı, evlâd-ı fâtihan ve derbent karyesi - Haneli, Mescitli, Lezçe, Tornukça (Müslüman), Vakf-ı Bekri (Müslüman), Kevat (derbent), Noğuşân (Müslüman), Viranşance, İsmail Avar Hisar, İlineler, Peresil Keferesi, Salduca, Kavaye- ile toplamda 131 köy ismi geçmektedir. Sicil kayıtlarında Vakf-ı Bekri, Viranşance gibi karyeler ile vakıf kayıtlarında geçen bazı karyelerde Müslim ve gayrimüslimin karışık halde oldukları belirtilir.³²⁸

Tablo 17. Manastır Kazasına Bağlı Köyler³²⁹

| | | |
|-----------------|--------------------|----------------|
| 1- Escâr | 40- Tarin | 79- Boğırıkzir |
| 2- Ortabekri | 41- Karkarine | 80- Sericepaşa |
| 3- Sekripaşa | 42- Kokracân | 81- Loznan |
| 4- Vakf-ı Bekri | 43- Ezmirnak | 82- Noşopâl |
| 5- Zâybân | 44- Sekrân | 83- Râdabor |
| 6- Bokripaşa | 45- Oblâkan | 84- Târab |
| 7- Baridüm | 46- Lasulây | 85- Dobrişka |
| 8- Noğucan | 47- Lobasha teymür | 86- Bodhul |
| 9- Haluhoşta | 48- Çernefçe | 87- Robrimir |
| 10- Bomet | 49- Kardine | 88- Orihok |
| 11- Botuş | 50- Vardine | 89- Paralva |
| 12- Dâkakan | 51- Belce | 90- Viranefçe |
| 13- Üstürde | 52- Zaşla | 91- Palducan |

³²⁸ VGMA. Rumeli Hurufat Defterleri No: 1169, s. 16-20.- 1825-1833 yıllarındaki vakıf kayıtlarında Obrinik, Maruhva, Peresil, Rahva, Nezepol, Sehüdol, Çernofça, Berilce, Oblakân karyelerindeki camilere imam tayin edildiğini görüyoruz. Bu da bu Karyelerde gayrimüslimlerin yanında Müslimlerin karışık yaşadıkları belirtir. Zira aynı karyelerde gayrimüslimlerden vergi tahsili de yapılmıştır.

³²⁹ *Manastır ŞS.* 30, s.12 H. 29 Zilhicce 1116/M. 24 Nisan 1705.

| | | |
|------------------|------------------------|-----------------------|
| 14- Darâğoş | 53- Zohaşta | 92- Raparca |
| 15- Esüktaboka | 54- Virdebâlâ | 93- Noğakayin |
| 16- Yoylucân | 55- Marinka | 94- Dolesel |
| 17- Arâdoşance | 56- Bazarnik | 95- Berut |
| 18- Vâdeşne | 57- Velence | 96- Eslüvice |
| 19- Bareşân | 58- Berzuh | 97- Alanaş |
| 20- Halun | 59- Teymürhisar | 98- Tabâkçe |
| 21- Petriç | 60- Bostân | 99- Eskiçavır |
| 22- Kostahka | 61- Çersefazir | 100- Keşka |
| 23- Barence | 62- Çer | 101-Orbahva-moruhva |
| 24- Bokva | 63- Kahoşateymür | 102- Dobakabâlâ |
| 25- Asmâluh | 64- Rakasce | 103- Berilce |
| 26- Eflahçe | 65- Bosulteymür | 104- Koçtana –şehr |
| 27- Borsanik | 66- Sehügâl | 105- Bozdaş |
| 28- Dihve | 67- Sopatça | 106- Leskaka |
| 29-Mağaruh | 68- Cevân | 107- Çersefa |
| 30- Sapari | 69- Üstürelce | 108- Eslübce |
| 31- Kâran | 70- Arnakofçe | 109- Zürce |
| 32- Maluşta | 71- Esükân | 110- Esküşence |
| 33- Esüşta | 72- Donan | 111- Obrinik |
| 34- Lara | 73- Bâlâçekân | 112- Moğula |
| 35- Radon | 74- Peresil Arnavtları | 113- Üsteril |
| 36- Serbec köçek | 75- Obruşân | 114-Rohutuna |
| 37- Râştan | 76- Eskatodor | 115- Rastovice |
| 38- Karâman | 77- Boğırıkbâla | 116- Yâbanad |
| 39- Çernebuka | 78-Tarnaka | 117- Peresil Keferesi |

Tablo 18. Manastır Kazasına Bağlı Evlâd- ı Fâtihan, Derbent ve Vakıf Karyeleri³³⁰

| | | |
|-----------------|-------------------------|-----------------|
| 1- Haneli | 6-Çayırılı | 11- Viranşance |
| 2- Mescitli | 7- Noğucan | 12- Sopol |
| 3-Lezçe | 8- Kaluhošta | 13- Asmaluk |
| 4-Tornukça | 9- Kevat ³³¹ | 14- Teymürhisar |
| 5- Vakf-ı bekri | 10- İlineler | |

1700-1750 seneleri arasındaki vergi tevzîsini gösteren defter suretlerinde köy sayıları farklı sayılarda karşımıza çıkmaktadır. Köy sayıları çoğu senelerde farklılık göstermesinin -artması veya azalması- nedeni ise boş, çürük veya münhal olan yerlerin tımarlarının birleştirilmesinden kaynaklıdır. Mesela 1730 senesinde Paşa Sancağının Demirhisar ve Manastır kazalarının köylerinde münhal olan *bil - hâsıl* çürük tımarların birleştirilerek bir berat ile Humbaracı Ali'ye tevcihi söz konusudur.³³² Ohri kazasına bağlı olan Rosna karyesinin ise 4,5 avârizhaneye Manastır kazasına bağlanması için ferman çıkarılmıştır.³³³ Fakat herhangi bir şekilde bu karye kayıtlarda karşımıza çıkmamıştır.

1728 senesinde Ohri kazasına tabi olan Rosna nahiyesi idarî işlerdeki zorluklara binaen Manastır şehrine bağlanması kararlaştırılmış ve 4,5 avârizhaneye *Mevkufat Defterine* nakli kayıt olunmuştur.³³⁴

3.2. Ümera (Ehl-i Örf)

3.2.1. Mutasarrıf (Vali)

Mutasarrıfın sözlük manası; tasarruf eden, kendinde kullanma hakkı ve salahiyeti bulunan manasında olup³³⁵ Osmanlı idarî teşkilatında herhangi bir görevi, makamı ve memuriyeti elinde bulunduranlar için bu tabir kullanılmıştır. Mutasarrıflık makamını farklı görevlerin ifası için kullanıldığını görüyoruz. Birincisi has, malikâne veya tımar

³³⁰ *Manastır ŞS.* 30, s.12. H. 30 Zilhicce 1116/M. 16 Ocak 1705

³³¹ Kevat, derbent karyesidir.

³³² *BOA., AE. SAMD. III.* 5-397. H. 20 Cemaziyülevvel 1142/M. 11 Aralık 1142.

³³³ *Manastır ŞS.* 42, s.81. H. 22 Şevval 1141/M. 21 Mayıs 1729.

³³⁴ *Manastır ŞS.* 41, s.27. H. 20 Cemaziyülevvel 1140/M. 3 Ocak 1728.

³³⁵ Ferit Develioğlu, “*Mutasarrıf*”, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 2015.

tasarrufunda bulunanlar için kullanılmıştır.³³⁶ Diğer bir görev alanı ise mutasarrıfın sancağın idarecisi durumunda olmasıdır.³³⁷

XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra sancak idaresinde değişimler olmuş, sancakbeylerinin yerini mütesellimler almıştır. Sancak yerine mutasarrıflık getirilmiştir. Bazen de birkaç sancağın yönetimi eline verilen mutasarrıflar bağlı sancaklara mütesellim göndermişlerdir.³³⁸ Mutasarrıf veya mütesellimler idarî, malî, askerî ve sosyal yönden sorumlu olmuşlardır. İcra işlerini kapılarında barındırdıkları *kapu halkı* ile yürütüyorlardı. Bazı kazalarda ise *subaşı* ile icra işleri yürütülmüştür.³³⁹ Vergi başlığı altında değineceğimiz üzere bazı vergi gelirleri valilere tahsis edilerek maiyetinde bulunan kapu halkı için giderler karşılanmıştır.

XVIII. yüzyılda mutasarrıf tabiri eyalet yöneticisi için de kullanılmaya başlandı. İncelediğimiz dönem Manastır mutasarrıfı yine paşa sancağı olması nedeniyle Rumeli Beylerbeyi olup ayrıca buraya mutasarrıf atanmamıştır. Vezir rütbeli paşalar *beylerbeyi*, *mîr-i mîrân*, *mutasarrıf* gibi unvanlardan ziyade “*vali*” unvanı ile karşımıza çıkmaktadır.³⁴⁰

Manastır şehri, paşa sancağı durumunda olduğu için Rumeli valisi şehir yönetimiyle yakından alakalı olmuştur. Başka bir deyişle Manastır bir paşa sancağı durumunda olduğu için şehrin idaresi valinin idaresinde olmuştur. Bunun içindir ki şehre mutasarrıf tayin edilmemiştir. Fakat valinin ikamet yeri Sofya’dır.³⁴¹

Rumeli kazalarıyla ilgili idarî ve adlî konular *Rumeli Divanı*’nda görüşülerek çözüm üretilmeye çalışılmıştır. En küçük davadan eyaleti ilgilendiren konulara kadar şikâyetlerin adresi durumundaki Rumeli Divanı³⁴² bu yönüyle Rumeli kazalarının ortak bir hukuk merciidir. Bu divan sayesinde vali kazalarla ilgili sorunları yakından takip

³³⁶ *Manastır ŞS.* 31, s.23. H. 10 Rebiyülevvel 1117/M. 2 Temmuz 1705.

³³⁷ Ali Fuat Örenç, “Mutasarrıf”, *TDVİA.*, C. XXXI, İstanbul, 2006, s.377-379.

³³⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çeviren, Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003. s.108-109.

³³⁹ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.141.

³⁴⁰ Örnek için bkz. *Manastır ŞS.* 41, s.48; *Manastır ŞS.* 42, s.16; *Manastır ŞS.*80, s.16; *Manastır ŞS.* 49, s.16.

³⁴¹ *Manastır ŞS.* 47, s.3. H. 30 Cemaziyülahır 1153/ M. 20 Eylül 1740.

³⁴² Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı*, C.VI, s.80.- Beylerbeyilik Divanı, Divan- ı Hümâyûn’un bir benzeri olarak görev görmüş ve üyeleri (XVII. yüzyıl verilerine dayanılarak) beylerbeyi başkanlığında toplanan divan efendisi yazı işlerini yürütürdü, Paşa Sancağı Kadısı, hazine ve tımar deftarları ve tımar kethüdâsı olup yardımcı olarak çavuşlar, asesbaşı ve subaşılar ile yardımcılarının olduğu belirtilmiştir. Bu divanda kadının var olup olmadığı belli değildir.

edebilmiş ve ahali bu divan sayesinde şikâyetlerini ve davalarını merkeze göre daha ulaşılabilir bir adlî mercide halledebilmişlerdir. Kaza ile ilgili her hangi bir davada o kazanın ileri gelenlerinden bir kimsenin mahkemede mübaşir olarak bulunması istenmiştir.³⁴³

Mutasarrıflar emrinde olan kapu halkının maaş ve personel giderlerini sancak ahalisine tevzî edilen vergilerden olan *imdâd-ı hazariye* ve *imdâd- seferiye* ile karşılamışlardır.³⁴⁴ 1737 senesi Rumeli Valisi Abdullah Paşa'nın maiyetinde olan Bender Kalesi seraskeri için bu yıla mahsup olmak üzere imdad-ı seferiyye tayin olunmuştur. 2.791,5 Kuruş olan bu gider kaza ahalisi üzerine bir vergi olarak tevzî edilmiştir.³⁴⁵ Olağanüstü durumlarda yine bu vergiler sefer giderleri için karşılanır olmuştur. Mesela 1734 senesi sefer yardımını için imdad-ı seferiyyeden Rumeli Valisi Ebubekir Paşa Manastır kazasından 2.295 kuruş vergi toplamıştır.³⁴⁶ Yine şehrin güvenliği, imarı ve sair giderlerini şehir halkına tevzî ederek karşılıyordu.³⁴⁷ Bu da kaza ahalisini şehir masrafı adı altında vergi yüküyle karşı karşıya bırakıyordu.³⁴⁸

Rumeli valisine tahsis edilen imdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiyyenin yanında yine ahali üzerine vergi olarak tevzî edilen masraflarda görülen devlet görevlileri için harç, konaklama, iâşe, beygir temini, sevkiyat alanındaki harcamalar ve saire giderler valiliğin gelir kalemi olmuştur.³⁴⁹

Eyalet giderlerinin karşılanması yukarıda belirttiğimiz vergilerle olup vergilerin düzenli ve eksiksiz toplanması gerekiyordu. Vergilerin toplanmasında sorunlar çıkmış olmalı ki dönemin valisi Abdi Paşa bir mektup ile Rumeli dâhilindeki kazalarının imdad-ı hazariyyesine tertip ve düzen verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Valinin bu mektubuna karşılık merkezi yönetim toplanan vergilerde defter tutulmasını ve toplanan mahallin kayıt edilerek tahsil işleminde kadıların ve naiplerin belli bir miktarını zimmetine geçirmemeleri hususunda ferman çıkmıştır.³⁵⁰

³⁴³ *Manastır ŞS.* 30, s.10. H. 11 Muharrem 1115/M. 27 Mayıs 1115.- Manastır sakinlerinden imambaşı olarak bilinen Günoğlu Ahmet'in buyruldu gereğince Rumeli Divanı'na gitmesi ve mübaşir sıfatıyla bulunması istenmiştir.

³⁴⁴ Hazariye ve seferiye vergileri için çalışmamızdaki *Diğer Vergiler* başlığına bakınız.

³⁴⁵ *Manastır ŞS.* 46, s.35. H. 3 Safer 1150/ M. 2 Haziran 1737.

³⁴⁶ *Manastır ŞS.* 44, s.34. H. 21 Ramazan 1147/M. 14 Şubat 1734.

³⁴⁷ *Manastır ŞS.* 43, s.87. H. 25 Cemaziyülahır 1144/M. 25 Aralık 1731.

³⁴⁸ Rumeli valisinin şehri teftişi (güvenlik, denetim, imar çalışmaları ve saire) ve diğer devlet görevlilerinin masrafları için *Şehir Masrafları* başlığı altında ki giderlere bakınız.

³⁴⁹ *Manastır ŞS.* 44, s.4. H. 23 Zilkade 1146/ M. 27 Nisan 1734.

³⁵⁰ *Manastır ŞS.* 41, s.48. H. 20 Rebiyülevvel 1141/ 24 Ekim 1728.- İmdad-ı hazariye senede iki taksit halinde toplanmaya başlanmıştır. Bu verginin 1728 senesinde 278 kuruş olduğu görülmektedir.

Ahali için bir bedeli olan tüm hizmetlerin karşılığı vergilendirme yoluyla yerel yönetimce temin edilmesi ve gerekli hizmetlere harcanması klasik dönemin özelliklerine binaen elzem olmuştur. Mesela askeri bir sistemin içerisinde yerel uygulamalar ile askerin iâşesi, giyim–kuşamı, ücretlerinin karşılanması gibi giderleri devletin vergi kanallarından daha hazineye girmeden hesaplanıp ahaliye tevzî ettirilmesi ile birim zamanda elde edilen verimi artırmış ve merkezi yönetim üzerindeki külfeti hafifletmiştir. Eğer bu işlemler merkezi yönetimden direk sağlansaydı. Kurumlar arası yazışmalardan levazımların tedarikine kadar olan işler için çok zaman gerekecekti. Öyle ki merkezi yönetimce Hotin Kalesi'nin muhafazasında yer alan yeniçerilere çuka, mutfak masrafı ve ulufelerinin karşılanması için tahrir yapılmasını isteyen mektup iki ayda yerine ancak ulaşabilmiştir.³⁵¹

Merkezi yönetimin yerel yönetime vergi tahsili, askeri sevk ve idaresi ve içtimâi alanda sorumluluk ve salahiyet vermesi dönemin ulaşım ve iletişim olanaklarından dolayı yerinde bir uygulama olmuştur. Böylelikle giderlerin direk ahaliden karşılanması hem merkezi bütçeyi hafifletmiş hem de hâsıl olan ihtiyaçlar tez zamanda karşılanabilmiştir.

Yerel yönetime tüm bu sorumluk ve salahiyet verilirken merkezi yönetimin denetimi ve devletin ağırlığı, uygulamalar üzerinde kendisini göstermiştir. Devlet reayanın gözetilmesini istemiştir. Aksi durumda yerel yönetim unsurlarının cezalandırılacağı vurgulanmıştır.³⁵² 1720 senesinde çıkan nizamnâmede imdad-ı seferiyenin Rumeli Valisi için tayin olacağını, her sancaktan durumuna göre tahsil işlemi yapılarak reayanın durumu gözetilmesi istenmiştir.³⁵³

Öncelikli görevi güvenliği temin etmek³⁵⁴ ve vergileri toplamak³⁵⁵ olan Mutasarrıf, sefer zamanında emrindeki kapu halkıyla savaşa iştirak etmekle yükümlü idi. Mukataaların denetimi ve iltizam işleriyle doğrudan ilgileniyorlardı.³⁵⁶ Eşkıya ile

³⁵¹ *Manastır ŞS.* 46, s.27. H. 9 Zilkade 1149/M. 11 Mart 1737.

³⁵² *Manastır ŞS.* 46, s.12. H. 10 Rebiyülahir 1153/M. 5 Temmuz 1740.

³⁵³ *Manastır ŞS.* 38, s.86. H. 30 Muharrem 1133/M. 1 Aralık 1720.

³⁵⁴ *Manastır ŞS.* 31, s.34. H. 20 Ramazan 1116/M. 16 Ocak 1705; *Manastır ŞS.* 49. s.16. H. 10 Şevval 1156/M. 2 Temmuz 1724.- Rumeli Valisi Derviş Ahmet Paşa'nın teftişinde ortaya çıkan masraf 4.521,5 kuruş olmuştur.

³⁵⁵ *Manastır ŞS.* 31, s.17. H. 7 Rebiyülevvel 1117/ M. 29 Haziran 1705; *Manastır ŞS.* 31, s.29. H. 13 Recep 1116/M. 11 Kasım 1704.

³⁵⁶ *Manastır ŞS.* 32, s.15. H. 10 Recep 1117/M. 28 Ekim 1705; *Manastır ŞS.* 32, s.22. H. 1 Rebiyülevvel 1118/M. 13 Haziran 1706.

mücadele³⁵⁷, sancağın bayındırlık ve inşaat işleri, dinî ve sosyal yapıların tamiri de³⁵⁸ görevleri arasındadır.

Görevde kalma süreleri değişiklik gösteren mutasarrıfların görev süreleri genelde bir yıl idi. Mesela 1704 yılında Rumeli Valisi Hüseyin Paşa'ya 1705 senesinde göreve devam (ibkâ) için berat verilmiştir.³⁵⁹

3.2.2. Mütesellim

Mütesellim, Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevlerin ifasında bulunan görevlilerdendir. Beylerbeyinin ve sancakbeyinin vekili olarak sefer zamanlarında veya görev yerlerine gitmedikleri zamanlarda yerlerine bakarlardı. Beylerbeyinin ve sancak beyinin vekili olmasından dolayı onların yetki ve salahiyetlerine sahip de olmuşlardır.³⁶⁰

Mütesellimlik müessesesi, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren valilerin ve sancakbeylerinin görev başına gelinceye kadar vekâleten geçici bir zaman için idare etmesiyle oluşmuş bir müessese idi. Bu müessese üzerinde yapılan araştırmalarda XVI. yüzyıl müessesesi olduğu ve XVII. yüzyıl ile birlikte sancakların paşalara *arpalık* olarak verilmeye başlanması ile paşaların bu sancaklara gitmeyip yerine mütesellim ataması ile bu müessesede değişiklik olduğu belirtilmektedir. Ortaya çıkan bu değişimde sancağın mali ve idarî işlerini yürüten mütesellim iltizam yoluyla gelirin bir miktarını alıp geri kalanını mutasarrıfa havale eder olmuşlardı.³⁶¹

İncelediğimiz dönem mütesellimlik vazifesi daha ziyade bir eyalet yöneticisi vekilliğinden ziyade valinin tayin ettiği görevleri icra ettiren bir yardımcı durumunda olduğudur.

Rumeli Eyaleti'nin yönetici sıfatını taşıyan valilerin genelde görevlerini ifa ettiklerini, herhangi bir mesele için önemli olmadıkça mütesellim tayin etmediklerini görüyoruz. Rumeli Eyaleti'nin merkezi yönetimce muteber bir yeri olmalı ki bu hususta gevşeklik göstermemiş valilerin yerlerine gerekmedikçe yardımcı atamamışlardır. Eğer durum zaruri bir hal alırsa merkezi yönetim bilinen salim ve muhkem kimseleri vekil olarak tayin ediyordu. Mesela 1744 senesinin safer ayının yirmi dördünden itibaren

³⁵⁷ *Manastır ŞS.* 32, s.32. H. 7 Safer 1118/M. 21 Mayıs 1706; *Manastır ŞS.* 32, s.40. H. 10 Muharrem 1119/M. 13 Nisan 1707.

³⁵⁸ *Manastır ŞS.* 51, s.27. H. 27 Safer 1116/ 1 Temmuz 1704.

³⁵⁹ *Manastır ŞS.* 31, s.27. H. 10 Recep 1117/M. 17 Kasım 1705.

³⁶⁰ Yücel Özkaya, "Mütesellim", *TDVİA. C.XXXII*, İstanbul, 2006, s.203-204.

³⁶¹ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.147-148.

Vidin muhafazasına Rumeli Valisi Vezir Abdullah Paşa gönderilince merkezi yönetimce Rumeli kadılıklarına hitaben kapıkullarından olan Kapu Kethüdâsı Elhac Mehmet'in mütesellim olarak atandığı fermanla bildirilmektedir.³⁶²

Mütesellim, mutasarrıfın kaza yönetimine gelmeyip de vezir rütbeli paşaların tayin edildiği kişilerdir. Veya Mutasarrıf olmadığı zaman yerine vekil tayin edilen yardımcı durumunda bir devlet görevlisidir.³⁶³ Aynı zamanda mutasarrıf kendisine arz edilen iş için mütesellim sıfatıyla vekil tayin edebiliyordu. Mesela 1744 senesinde İran tarafına olan Sefer-i Hümâyûn için yine Rumeli Valisi Mustafa Paşa Seyyit Osman'ı mütesellim tayin etmiştir.³⁶⁴

Manastır sicillerine yansıyan bir fermanla ise mütesellimin bir başka vazife alanını Sofya müteselliminin icraatında görmekteyiz. Mütesellimin bu görevi Rumeli'nin sol ve orta kazalarında 4.000 piyadenin tahririnin yapılmasına memur olmasıdır.³⁶⁵ Görülüyor ki merkezi yönetimin isteklerinin yerine getirilmesinde idareci bir sıfat taşıyan mütesellim farklı görevlerde istihdam edilebiliyordu. Muhtemelen Sofya mutasarrıfının üstlendiği bu vazifeyi mütesellim eliyle yerine getiriyordu.

3.2.3. Yeniçeri Serdarı

XVII. yüzyıl ile birlikte sayıları hayli artmış olan kapıkulları (yeniçeriler ve altı-bölük halkı) 1558'de Şehzade Bayezid isyanından sonra Anadolu şehirlerinde garnizonlar kurmuşlar ve buralara yerleşmişlerdi. Devlet de şehir yönetiminde bulunan kadı, subaşı, şehir kethüdâsı ve şehrin ileri gelenlerinin yanı sıra yeniçerilere bakan bir yeniçeri serdarı ve altı- bölük halkından sorumlu kethüdâyeri tayin etmekle vilayet idaresine yeni görevliler tahsis etmiş oluyordu.³⁶⁶

Kanun üzere serdarlık ataması ocaktan olup ismi ve ahvali kayıtlı kişilerden seçilirdi. Ataması yapılan serdar; yeniçeri, cebeci, top arabacı ve kuloğullarının zabıtı ve serdarı durumundadır. Yeniçeri serdarı ocaklığın yani yeniçeri serdarının *mektubu* ile

³⁶² *Manastır ŞS.* 50, s.26. H. 10 Rebiyülevvel 1157/M. 23 Nisan 1744.

³⁶³ *Manastır ŞS.* 50, s.26. H. 10 Rebiyülevvel 1157/M. 23 Nisan 1744.- 1158 senesinde Rumeli Eyaleti için Mehmet Mütesellim tayin edilmiştir. Çünkü Vali (Vezir rütbeli) Abdullah Paşa Vidin muhafazası için görevlendirilmiştir. Mehmet'e mütesellimlik görevi Hükm-ü Hümâyûn ile olmuştur.

³⁶⁴ *Manastır ŞS.* 50, s.21. H. 10 Cemaziyülahır 1157/M. 21 Temmuz 1744.

³⁶⁵ *Manastır ŞS.* 50, s.20. H. 25 Zilhicce 1157/ M. 29 Ocak 1745.

³⁶⁶ Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileri ile XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.VI, C.IV, Ankara, 1996, s.213.

atanıyordu.³⁶⁷ Her sene yeni bir serdar ataması olmuş olup belli bir yerdeki görev süreleri bir yıl kadardı. Mesela bu şekilde 1728 senesinde 49 Bölük İsmail yeniçeri serdarı tayin olmuştur.

1736 senesi yeniçeri taifesinin Manastır şehrinde sayıları 100 olmuş olup³⁶⁸ Yeniçeri Serdarı, maiyetindeki askerleri ile buldukları bölgenin güvenliğini sağlarken aynı zamanda harp zamanı harbe iştirak için kazada bulunan taifesiyle sancak altında toplanarak hazır olup ferman olan mahalde toplanmaları gerekiyordu. Böylece Rumeli kazalarındaki yeniçeri serdarlarıyla birlikte sefer meydanına ihraçları sağlanıyordu.³⁶⁹

Genel itibariyle yeniçeri serdarı maiyetindeki yeniçerilerden sorumlu olmuştur. Mesela 1724 senesinde kaza serdarı olan Süleyman Ağa'dan yeniçeri ve ehli örf arasındaki anlaşmazlığın çözülmesi istenmiştir. Zira yeniçeri taifesi ehli örfçe küçük düşürülüp itibarsız görülmeye çalışılmıştır.³⁷⁰

Yeniçerilere askerî ve kaza güvenliğinin dışında başka görevler yüklendiğini de görüyoruz. Kapı halkına zehayir temini için görevlendirilmiştir. Gayrimüslim tebaanın ibadet yerlerinin tamiri istenmiştir. Vergilerin toplanmasından sorumlu tutulmuştur. Sefer-i Hümayûn için sürsat bedelinin avâriz ve nüzülden tevzî edilmesi yeniçeri serdarından istenilmektedir.³⁷¹

Yeniçeri serdarı, maiyetindeki askerler ile Karacadağ civarındaki eşkıyaların temizlenmesi ve harap olan Manastır Kalesi'nin hizmetinin görülmesi de istenmiştir.³⁷² Yine Niş seferi için menzillerde beygir temini yapılması istenmişti.³⁷³

Yeniçerilerin umumi bir harbe iştirakları istendiği zaman bir ferman çıkardı. Yeniçeri serdarları ve şehrin diğer yöneticilerine hitap ile yeniçerilerin eskiden beri hudut ve beledî hizmetlerinin yanında sefere katılması gerektiği hatırlatılarak yeniçeri serdarının taifesiyle birlikte bayrak altında toplanarak hazır olup ferman olan mahalde bulunmak için ocak tarafından mübaşir tayin edilmiştir. Rumeli'nin kazalarındaki yeniçeri serdarlarıyla birlikte sefer meydanına ihracı bu şekilde olmuştur.³⁷⁴

³⁶⁷ *Manastır ŞS.* 39, s.44-45. H. 20 Safer 1133/M. 21 Aralık 1720.

³⁶⁸ *Manastır ŞS.* 48, s.28 H. 10 Rebiyülevvel 1155/M. 15 Mayıs 1742.

³⁶⁹ *Manastır ŞS.* 45, s.33 H. 30 Zilkade 1148/M. 12 Nisan 1736.

³⁷⁰ *Manastır ŞS.* 34, s.36 H. 10 Ramazan 1136/M. 2 Haziran 1724.

³⁷¹ *Manastır ŞS.* 35, s.24. H. 24 Rebiyülahir 1124/M. 31 Mayıs 1712.

³⁷² *Manastır ŞS.* 35, s.20. H. 6 Cemaziyülevvel 1124/M. 11 Haziran 1712.

³⁷³ *Manastır ŞS.* 38, s.85. H. 19 Cemaziyülahir 1130/M. 20 Mayıs 1718.

³⁷⁴ *Manastır ŞS.* 45, s.33. H. 30 Zilkade 1148/M. 12 Nisan 1736.

Umumi bir sefer esnasında yeniçeri serdarı maiyetindeki neferlerle birlikte savaşa katılmak zorunda idi. Şayet harbe iştirak etmeyen olursa bunlar hakkında cezaî yaptırımlar söz konusu idi. Mesela 1745 senesinde İran tarafına gerçekleşecek olan sefer için Yeniçeri ve serdarlarının sefere katılması ferman olunmuştur. Bu askerî sevk ocak tarafından olup mübaşir ve çavuş vasıtasıyla tahriri olan yeniçerilerin şayet savaştan kaçma veya savaşa dâhil olmaması durumunda buldukları mahalde kale dizdarına teslim edilerek kaleye haps veya kalebent olarak kalede tutulmaları durumu söz konusudur. Bu karar zamanın Yeniçeri Ağası İbrahim'in mektubu üzerine ferman buyrulmuştur.³⁷⁵

İncelediğimiz dönem Manastır şehri için 10 bölükbaşılığı tahsis edilmiştir. Bunları bir liste şeklinde verecek olursak:

Tablo 19. Manastır Şehrinde İkamet Eden Bölükbaşılar

| Sıra No. | Bölük Başı | Bölüğü |
|----------|---------------------|-----------|
| 1- | İsmail Hüseyin | 46. bölük |
| 2- | Mustafa İbrahim | 36. bölük |
| 3- | Mahmut Mustafa | 49. bölük |
| 4- | Ahmet Hasan | 49. bölük |
| 5- | İbrahim Sinan | 27. Bölük |
| 6- | Mehmet Beşir | 49. bölük |
| 7- | İbrahim Mustafa | 49. bölük |
| 8- | Mehmet Hasan | 46. bölük |
| 9- | Topçu Osman Mustafa | 17. bölük |
| 10- | İsmail Ali | 39. bölük |

Tabloda adı geçen yeniçeri taifesinden bölükbaşılarının kayıtlarda listelenmiş olmalarının sebebi Rumeli'nde vaki kadı, yeniçeri serdarı, ayân ve iş erlerine hitaben belirtilmiştir ki Sefer-i Hümâyûn'a sevki istenen yeniçerilerin yoklaması yapılmış ve

³⁷⁵ *Manastır* ŞS. 50, s.25. H. 30 Safer 1158/M. 2 Nisan 1745.

yoklamada yeniçeri sayısı noksan çıkmıştır. Buna binaen eksik olan yeniçerilerin yerini doldurmak için reayadan kimselerin yeniçeri olmak isteyenlerden kanun ve defter mucibince yeniçerilerin vergi hususları ve reaya ile devlet ilişkileri düzene konulmak şartıyla birkaç kazadan arz ve ilam olunmuştur. Bu iş için Rumeli Valisi Vezir Osman Paşa memur kılınmıştır. Yeniçeri olarak sefere sevk olan yeniçeri taifesi ise Sefer-i Hümâyûn bertaraf oluncaya kadar seferde; sefer olmadığı zaman ise Niş serhatlarında ve İskenderiye Kalesi'nde bir yeniçeri olarak görev yapacağı belirtilerek isteyen kendi mahallinde yeniçeri taifesi bayrağı altında askerî bir statü ile hayatına devam edeceği belirtilmiştir. Böylece yeniçeri noksanlığı giderilmeye çalışılmıştır.³⁷⁶

3.2.4. Kethüdâ Yeri

Yeniçeri serdarlık görevi gibi kethüdâ yeri de 1558 Bayezid isyanından sonra ortaya çıkmış bir müessese olup altı –bölük halkından sorumludur. Anadolu şehirlerinde garnizon kurarak şehirlere yerleşen bu taife zamanla çiftçilik, esnafılık, ticaret yapmaya başladılar. Hal böyle olunca devlet bu kesim için baş tayin ederek şehir yönetiminde bazı vazifeler yüklemiştir.³⁷⁷

XVII ve XVIII. yüzyıllarda vezir, beylerbeyi ve sancakbeylerine ait kapı halkı levantalardan oluşuyordu. Kapı halkına sahip olmak özellikle sınırlarda bulunan stratejik eyaletlerde daha kolay olmuştur. Beylerbeyi kapı halkından bir levendatı elinde bulundurmak için elde ettiği gelirlerin her 70 kuruşu karşılığında bakımlı ve silahlı bir kapı halkı istihdam etmek zorundaydı. Bunun için imdad-ı seferiyye, mübaşiriyye, kapı harcı adı altında vergiler beylerbeyine bağlanmıştır.³⁷⁸

Altı – bölük halkına (sipah, silahdâr, sağ ulûfeciler, sol ulûfeciler, sağ garipler, sol garipler) zabıt ve kethüdâ yeri olmak üzere altı- bölük ağalarının ortak imzası bulunan mektubu ile atanıyordu.³⁷⁹ Şehrin birçok hizmetini yüklenen kethüdâ yeri ve taifesi şehrin güvenliği ve huzurunu temin etmek, beledî işlerini halletmek ve askerî vazifeleri yerine getirmek gibi görevlere haiz idiler.³⁸⁰ Kethüdâ yerinin yerine getirmekle sorumlu olduğu görevleri belirtecek olursak:

³⁷⁶ *Manastır ŞS.* 39, s.120. H. 2 Muharrem 1134/M. 23 Ekim 1721.

³⁷⁷ Mustafa Akdağ, *a.g.m.*, s.213.

³⁷⁸ Mehmet İpşirli, "Kapı Halkı", *TDVİA*, C. XXIV, İstanbul, 2001, s.342-343.

³⁷⁹ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.152.

³⁸⁰ *Manastır ŞS.* 38, s.85. H. 19 Cemaziyülahır 1130/M. 20 Mayıs 1718. – Niş'e yapılacak sefer için yeniçeri serdarı ve kethüdâ yerinden menzillerde beygir temini yapılması istenmiştir.

1708-1712 seneleri aralığında Kethüdâ yeri Süleyman Ağa'dır. Manastır ve Tevabi Mukataası, malikâne ile uhdesinde olan Süleyman Ağa kapıkulu mevaciplerinin taksitlerinin toplanması işi ile yükümlüdür.³⁸¹ Kapı halkına zehayir temini için sorumlu tutulmuştur. Avâriz ve nüzül vergilerinin toplanması,³⁸² eşkıyalık hususunda tedbirler alınması kethüdâ yerinden istenmiştir. Kethüdâ yerinden gayrimüslim tebaaya ait kilise, manastır gibi ibadet yerlerinin tamiri ve termimi de istenmiştir.³⁸³

Askerî yapının bir mensubu olması hasebiyle de kethüdâ yeri ve taifesindekiler sefer zamanı yeniçeriler gibi sefere iştirak etmek zorundaydılar. 1712 senesi Mesgu keferesi üzerine sefer için eyalet askerleri ile kapı halkının Asakçı (İsakçı) Sahrası'na toplanmaları istenir. Bunun yanında kapı halkına zehayir temin edilmesi için Manastır kazası ahalisinden 3.500 kuruş tedarik edilmesi gerektiğini görüyoruz.³⁸⁴

Merkezi yönetimce gönderilen yazışmalardan anlıyoruz ki: Kethüdâ yeri, kadı, yeniçeri serdari, voyvoda, ayân ve iş erleri gibi şehrin yönetiminde söz sahibi olanlarla birlikte ittifak halinde olmaları ve özellikle şehrin güvenliği hususunda beraber hareket etmeleri istenmekteydi. 1712 tarihli sicil kaydında da kethüdâ yerinin katılımıyla yol eşkıyası, haydut ve şakilerin teftişinin yapılması ve Rumeli Divanı'na rapor edilmesi istenmişti.³⁸⁵

3.2.5. Alaybeyi

Osmanlı Devleti'nde yönetici kadrosunda olan başka bir görevli ise alaybeyidir. Genelde askerî meseleler ile alakadar olan alaybeyinin askerî görevleri yanında diğer meselelerle de alakadar olup ileri gelen diğer yöneticilerle birlikte belgelerde adı sıkça zikredilmiştir.

Alaybeyi herhangi bir askerî hareketlilikte beylerbeyinin (vali) emri ile emrinde bulunan zeamet ve tımar ehli ile ferman üzere istenilen bölgede toplanmaları alaybeyinin üzerine düşen en mühim görevlerindedir. Eyaletin yerel gücü olan zeamet ve tımar sipahilerinin sefere sevki alaybeyi bayrağı altında olmuştur. Mesela Mesgu Çarı ile 1711'den beri süregelen sulhun bozulması ile üzerlerine sefer hazırlıkları için Rumeli sağ ve sol kazaları alaybeylerinin zeamet ve tımar ehlinin süvarileri ve

³⁸¹ *Manastır* ŞS. 35, s.23. H. 5 Cemaziyülevvel 1124/M. 10 Haziran 1712.

³⁸² *Manastır* ŞS. 35, s.24. H. 24 Rebiyülahir 1124/M. 31 Mayıs 1712.

³⁸³ *Manastır* ŞS. 34, s.37. H. 11 Safer 1123/M. 31 Mart 1711.

³⁸⁴ *Manastır* ŞS. 35, s.31. H. 16 Zilkade 1124/M. 15 Aralık 1712.

³⁸⁵ *Manastır* ŞS. 31, s.23. H. 27 Cemaziyülevvel 1124/ M. 2 Temmuz 1712.

piyadeleri ile birlikte sefere iştirakleri istenir.³⁸⁶ Eğer alaybeyinin sancağı altında sefere iştirak etmeyen bir tımar mutasarrıfı olursa bu durum alaybeyi tarafından bildirilir. Tımar yeri sefere katılmayandan alınarak başka birine tevcih edilirdi.³⁸⁷

Birçok tımar sahibinin keyfiyet üzere sefere iştirak etmediği görölmektedir. Bu durumda tımarın düzeni alaybeyinin mektubu üzere bir başkasına devrediliyordu. Mesela 5.400 akçe tımara sahip olan Halil oğlu İsmail Sefer-i Hümâyûn için cebeli çıkartmamıştır. Bulunduğu sancağın alaybeyi sancağı altında cebeli çıkartılması istenir.³⁸⁸ Yine Orta Bekri karyesine mutasarrıf olan Mustafa ve maiyetindekiler Sefer-i Hümâyûn'a katılmayınca tımar elinden alınmış ve 3.400 kuruşta Mehmet'e verilmiştir.³⁸⁹

Tımar tevcih işlemleri alaybeyinin yoğun olduğu vazifeleri arasındadır. Tımar işleyiş kurallarına riayet etmeyen olursa alaybeyinin müdahalesiyle tımara düzen vermeye çalışılırdı. 1704 senesinde Sol kol Alaybeyi Recep 920 akçelik Roha Çersak ve 410 akçelik Navak karyelerinin hassa tımarına mutasarrıf olan Sipahi Hasan riayet etmeyince İbrahim'e 1.320 akçeye alaybeyi silahı altında sefere çıkmak şartıyla tevcih edilmiştir.³⁹⁰

Tımar tevcihin uygulanması, sefere askerî sevkini yapılması ve yerel askerî güç ile bayrağı altında sefere katılmasının yanında kapıkullarının mevaciplerinin temini görevlerinden bazıları olup alaybeyi görev alanında olmadığı zamanlarda yerine vekil atayabiliyordu.

1721 senesinde vefat eden Sol kol Alaybeyi Ali Bey Manastır'ın Yakupbey Mahallesi'nde ikamet ediyordu. 587.200 akçelik veraseti ile şehirdeki ekonomik durumu ve şehre kattığı canlılık azımsanamaz derecededir. Biz, şehre kattığı canlılığa binaen merhumun terekesinde kayıtlı mal varlığından bazılarını tabloda göstermek istiyoruz.

³⁸⁶ *Manastır ŞS.* H. 35, s.29. 20 Zilkade 1123/M. 30 Aralık 1711.

³⁸⁷ *Manastır ŞS.*35, s.30. H. 20 Şevval 1124/M. 20 Kasım 1712.- Çernebuk karyesine mutasarrıf olan Mustafa Sefer-i Hümâyûn hizmetine dâhil olmadığından elindeki tımar 2.555 akçeye Süleyman'a tevcih edilmiştir.

³⁸⁸ *Manastır ŞS.* 35, s.5 H. 24 Cemaziyülevvel 1123/M. 10 Temmuz 1711.

³⁸⁹ *Manastır ŞS.* 35, s.8. H. 20 Muharrem 1124/M. 28 Şubat 1712.

³⁹⁰ *Manastır ŞS.* 30, s.18. H. 4 Ramazan 1115/M. 11 Ocak 1704.

Tablo 20. Sol kol Alay Beyi Ali Bey'in Terekesi³⁹¹

| Sıra No. | Eşya adı | Akçe | Sıra No. | Eşya Adı | Akçe |
|----------|----------------------------|---------|----------|----------------------|----------------|
| 1- | Mülk yeri | 48,000 | 9- | Kovan 3 adet | 360 |
| 2- | Ambar yeri | 160,000 | 10- | Öküz 2 adet | 3600 |
| 3- | Dükkân | 60,000 | 11- | İnek 10 Adet | 6000 |
| 4- | Bağ 8 dönüm | 7,000 | 12- | Düve 2 adet | 200 |
| 5- | Koyun ve toklu 150 adet | 15,000 | 13- | Merkep 4 adet | 1,200 |
| 6- | Öküz 8 adet | 4,800 | 14- | Dana ve tosun 8 adet | 3,200 |
| 7- | İnek 8 adet | 4,800 | 15- | Tosun 7 adet | 3,600 |
| 8- | At 6 adet | 10,000 | 16- | Merkep 6 adet | 3,600 |
| | | | 17- | Diğer eşyalar | 256,200 |
| | | | | Toplam | 587,200 |

3.2.6. Voyvoda

Voyvoda, Osmanlı maliyesinde vergi gelirlerinin tahsil edildiği bir kurumdur. XVI. yüzyıldan sonra yaygınlık kazanan bu kuruma tarihi seyir içerisinde çeşitli görevler atfedilmiştir. Yerel halktan ve kapı halkından seçilebilen voyvodalar; Tımar, zeamet ve has gelirlerinin yanında merkezi hazineye ait vergilerin toplanmasında görevli kılınmışlardır.³⁹²

İncelediğimiz dönem voyvodası, mutasarrıfın (vali) kendi adına görevlendirdiği ve kazanın idarî ve mali görevlisi durumundaki kimse olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergi tahsilinin yanında askerlere mevacic (ücret) temin etme, istenilen yerlere erzak ve hayvan tedariki yapma ve askerî sevkiyat yapmak gibi görevler üstlenmişlerdir.

Voyvodanın saydığımız görevleri içerisinde şehrin huzurunun temin edilmesi ve gayrimüslim ahalinin durumu gözetilmesi gibi görevlerin tahsis edildiğini de görmekteyiz. Mesela bir buyruldu ile Manastır Voyvodası Süleyman Ağa'ya bildirilerek

³⁹¹ *Manastır* ŞS. 39, s.68. H. 23 Cemaziyülahır 1133/M. 21 Nisan 1721.

³⁹² Erol Özvar, "Voyvoda", *TDVİA.*, C.XLIII, İstanbul, 2013, s.129-131.

adam öldürme ve hırsızlığın alenen olması hasebiyle bu olayların takipçisi olması istenerek Rumeli Divanı'na bildirilmesi istenmişti.³⁹³ Yine iki Yahudi'nin ölümü ile verasetlerinin incelenip *Kassam* Defteri gereğince Beytülmal'a teslimi istenir. Bu işle Manastır voyvodası ilgilenenektir.³⁹⁴ Haydutlar tarafından kız kaçıırma olayı ile ilgili yine voyvodaya buyruldu gönderilmiştir.³⁹⁵

Manastır voyvodası gayrimüslimlerin ahvalleri ile pek alakadar olmuştur. Bunun nedeni şehirdeki gayrimüslim tebaanın çokluğu dikkate alınmış olmalı ki Rumeli valisi özellikle gayrimüslimlerin durumlarının gözetilmesi, haklarının aranması ve gayrimüslimlerin olumsuz durumlarının takip edilmesi voyvoda ve diğer görevliler üzerine bir sorumluluk olmuştur. Mesela 1730 senesinde Manastır Voyvodası Osman Ağa eşkıyaların saldırısına maruz kalan gayrimüslimlerin haklarının aranması için ayân ve zabıtân ile birlikte failerin yakalanması için ortak hareket etmişlerdir. Failerin yerleri tespit edilerek Rumeli Divanı'na bildirilmişti.³⁹⁶

3.2.7. Çeribaşı

Çeribaşı, bir gurubun veya bir takımın başı manasında olup³⁹⁷ Memlük ve Dulkadiroğulları'ndan Osmanlı Devleti'ne intikal ettiği düşünülen çeribaşılığı; Memlüklüler'de ve Dulkadiroğulları'nda *çerbaş*, *çerici* veya *çericiyân* olarak telaffuz edilmiştir. Muhtelif zamanlarda farklı görevler üstlenen çeribaşı; *sırayla müselle* *çeribaşısı*, *sipahi çeribaşısı*, *çingene çeribaşısı*, *yürük çeribaşısı*, *evlâd-ı fâtihan çeribaşısı* gibi unvanlarla vazifelerde bulunmuşlardır. Başlangıçta bürokrasideki yeri nahiyenin sorumluluğu kendisindeyken sancak beyinden sonraydı.³⁹⁸ Zamanla bir zümrenin belli sayıdaki fertlerinden sorumlu hale gelmişlerdir.³⁹⁹

Manastır şehrinin çeribaşılığı Rumeli'de vaki olan Kalurunya ve Pirlepe kazalarının da çeribaşılığı durumundadır. Rumeli valisinin arzı üzerine berat-ı şerif ile ataması yapılan çeribaşının *Hâsıl Mukataası Defteri*'nde kaydı olup devlet malının tahsil işi başlıca görevi dâhilindedir. Daha ziyade kendilerine tımar tevcihi olmayanların eşkinci sekbanlarından olmak üzere evlâd-ı fâtihanın her bir piyadesinden bedelleri

³⁹³ *Manastır ŞS.* 32, s.5. H. Zilhicce 1118/M. 10 Mart 1707.

³⁹⁴ *Manastır ŞS.* 34, s.21. 26 Recep 1122/M. 20 Eylül 1710.

³⁹⁵ *Manastır ŞS.* 32, s.26. 26 Recep 1122/M. 20 Eylül 1710.

³⁹⁶ *Manastır ŞS.* 43, s.100. 4 Rebiyülevvel 1143/M. 17 Eylül 1730.

³⁹⁷ Şemsettin Sami, "Çeribaşı", *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., C. 1-2, İstanbul, 2007, s.510.

³⁹⁸ Abdulkadir Özcan, 'Çeribaşı', *TDVİA.*, C. VIII, İstanbul, 1993, s.270-272.

³⁹⁹ *Manastır ŞS.* 33, s.27. H. 22 Zilkade 1120/M. 2 Şubat 1709.- Belgelerde geçtiği üzere evlâd-ı fâtihan ve Kıptî taifesinin (çingene) her 50 ferdi bir çeribaşının sorumluluğuna verilmiştir.

tahsili yapılır. Herhangi bir sebeple çeribaşının yokluğunda sorumlu olduğu zabıtın arzı ile ataması yapılırdı.⁴⁰⁰

Çeribaşları, maiyetindeki taifelerin sorumlusu olup maiyetindekilerine diğer devlet erkânının müdahalesi söz konusu olamazdı. Her hangi bir durumda çeribaşının maiyetindekilerinin devlete karşı görevleri çeribaşı aracılığı ile gerçekleştiriliyordu. Bu itibarla evlâd-ı fâtihanın yükümlü olduğu *bedel-i muafiyet* vergisinin tahsil edilmesi çeribaşından istenmişti.⁴⁰¹ Çeribaşları görevlerinde gösterdikleri gevşeklik ve usulsüzlüklerden dolayı da azledilip reaya kesimine ilhak edildikleri olmuştur.⁴⁰²

Evlâd-ı fâtihan çeribaşılığı kaza ve nahiye müdürlüğüne dönüştürülünceye kadar varlığını sürdürmüş ve yine aynı zamanda da varlığını evlâd-ı fâtihandan düzenlenen dört tabur halinde sürdürürken 5 Haziran 1845’de de ilga edilmiştir.

3.2.8. Şehir Kethüdâsı

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri var olan bu görevlinin yetki alanı şehir ahalisiyle devletin arasındaki ilişkileri düzenlemek olmuştur. Çeşitli vergilerin, harcamaların tevzîsi ile şehre girip çıkan devlet görevlilerinin karşılanması gibi görevleri üslenen şehir kethüdâsının vazifesi bir ara ahali tarafından seçilen ayânların eline geçmiştir.⁴⁰³

Şehir ve kasaba statüsünde bulunan kazalarda görev yapan şehir kethüdâsı, kaynaklarda şehir kâhyası, şehir emini, şehir vekili, kefare kethüdâsı gibi unvanlarla da karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰⁴

Ahalinin ve şehrin ileri gelen ulema ve sulehası tarafından seçilen şehir kethüdâsının nasıl seçildiğine dair bir bilgi yokken, ahalinin her kesiminden ve meslek guruplarının herhangi bir dalından kişiler seçilebiliyordu. 1732 senesinde Manastır’da şehir kethüdâsını da ulemadan kişiler ve çarşı ehlinden olanların ittifakıyla Berber Hasan’ı şehir kethüdâsı olarak atamışlardı.⁴⁰⁵ Seçilen görevli kadının arzı üzere berat-ı şerif ile tayin olurdu. Görev sürelerince askerî zümreden sayıldıkları için vergilerden de muaf tutulurlardı.

⁴⁰⁰ *Manastır ŞS.* 42, s.80. H. 25 Şaban 1141/M. 26 Mart 1729.

⁴⁰¹ *Manastır ŞS.* 40, s.64. H. 28 Muharrem 1138/M. 6 Ekim 1725

⁴⁰² *Manastır ŞS.* 33, s.27. H. 22 Zilkade 1120/M. 2 Şubat 1709.

⁴⁰³ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.157.

⁴⁰⁴ Şenol Çelik, “Şehir Kethüdâsı”, *TDVİA.*, XXXVIII, İstanbul, 2010, s.451-453.

⁴⁰⁵ *Manastır ŞS.*44, s.3. H. 17 Cemaziyülevvel 1145/M. 5 Kasım 1732.

Göreve gelen şehir kethüdâsı eğer ahalinin memnuniyetini kazanabilirse uzunca bir zaman görevde kalma şansı elde edebiliyordu. Mesela Harput sancağında şehir kethüdâsı olan Ahmet'in 50 yıl kadar görevde kaldığı belirtilmektedir.⁴⁰⁶ Ücretler ise kadı tarafından tevzî olarak kayıtlı edilip ayda bir, altı ayda bir veya senede bir şehir kethüdâsı harçlığı adı altında ödenmekteydi.⁴⁰⁷

XVIII. yüzyıldan sonra ayânlığın güçlenmesine paralel olarak zayıflayan bu kurum 1870'den itibaren belediye teşkilatının oluşturulmasıyla tarihe karışmıştır.

3.2.9. İhtisap Nâzırı

İslami bir uygulamanın devamı olan ihtisaplık, Osmanlı Devleti'ne İslam'ın ilk zamanlarında vücut bulup İslam devletlerinin de uyguladığı bir kurumsal yapı olarak intikal ettiği bilinmektedir. Şehir ve kasabaların iktisadî alandaki idarecisi durumundadır.

Muhtesip, kadının beledî işlerindeki yardımcısı olup esnaf ve zanaatkârları denetlemek, satılan ürünlere narh koymak, kullanılan ölçü birimlerini kontrol etmek başlıca görevi idi. Bu işlere karşılık devlet adına *ihtisap rüsûmu*, *damga resmi*, *mizan resmi*, *bac-ı pazar* gibi vergileri toplamakla yükümlüydü.⁴⁰⁸

Klasik dönem uygulamasında mutasarrıfın görevini *Mahkeme-i Şer'* veya mahkemenin denetlediği bir kişi tarafından hallediliyordu. İncelediğimiz dönem Manastır şehrinin ihtisaplık kurumu malikâne usulü ile işletilmiş olup malikâne sahibi bu kurumu işletmek üzere başkasına temessük ile bir yıllık süreliğine iltizama devredebilmiştir. Bu kurumun malikâne sahibine mukataa usulleri çerçevesinde tevcih edildiği görülmektedir. Mukataanın idaresi büyük ihtimalle Rumeli Valiliği'nce oluyordu. Zira mukataanın gelirleri hazine adına toplanıp mübaşir vasıtasıyla havale olunuyordu.

İhtisaplık Mukataası malikâne sistemi usulü ile işlerken iltizama verilme süresi bir yıllığına oluyordu. İltizam usulünde işletmecinin Müslümanın yanında gayrimüslim reaya da yer alabilmiştir. Bunlara örnek verecek olursak: Manastır Hassı'na tabi olan *ihtisaplık* İbrahim ve babasının elindedir. Bir seneliğine Yusuf ve Mehmet'e temessük

⁴⁰⁶ Mehmet Ali Ünal, "Harput Şehir Kethüdâlığı", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Günümüze Harput Sempozyumu*, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, s. 735-741.

⁴⁰⁷ *Manastır ŞS.* 35, s.89. H. 25 Safer 1130/M. 28 Ocak 1718.

⁴⁰⁸ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.159.

ile 950 kuruşa iltizam edilmiştir.⁴⁰⁹ 1712 senesi için ise Mehmet Çelebi ve Yahudi Yasef'e 980 kuruşa iltizam edilmiştir.⁴¹⁰ Görüldüğü gibi bu kurumun işletilmesi Müslimler tarafından olduğu gibi Müslimlere ortak olan gayrimüslimler de olmuştur. Mesela *ber-vech-i malikâne* şeklinde tasarruf olunan ihtisaplık 1718 yılı için 2 Müslime ve 2 Yahudi'ye 1,000 kuruşa iltizam olarak verilmiştir.⁴¹¹

Muhtesibin üzerine vazife olan narh kayıtlarını tutmak ve esnaf sayısını belirtmek olmuştur. Özellikle ahalinin zaruri olan ihtiyaçlarından bakkal dükkânı, ekmekçi ve simitçi fırını denetim altında olmuş olup fiyatlar ve esnaf sayıları her yıl sicillere kaydedilmiştir. Gerekliğinde ürünlere zam verilmiş, gerektiğinde fiyatlarda indirime gidilmiştir.⁴¹² Sicillere yansıdığı kadarıyla bu kurum sayesinde esnaf sayıları ihtiyaca göre tutulmuş olup rekabetin ve karaborsacılığın önüne geçilmiştir. Bu sayede üretim kontrol altında tutulmuş ve fiyat hareketlerinde istikrar sağlanmıştı.

II. Mahmut zamanında bu kurum üzerinde ıslahlaştırmaya gidilmiştir. Daha sonra şehirlerde *İhtisaplık Nâzırlıkları* kurularak muhtesibin görevleri buraya devredilmiştir.⁴¹³

3.2.10. Kâimakâm (Kaymakam)

Kâimakâm (kaymakam), sözlükte birinin yerine geçen, vekil, nâib anlamında Kâim-makâm kelimesi Osmanlıda bir unvan olarak kullanılmıştır. Bürokrasinin farklı makamlar için kullandığı⁴¹⁴ kaymakam unvanını biz XVIII. yüzyılda Manastır şehrinde şehir yönetiminde bir vekil yönetici olarak görmekteyiz.

Manastır'da şehir yöneticilerine hitaben gönderilen belgelerde kaymakamın adı da zikredilmektedir. Belgelerde adı çok az geçmesi nedeniyle çok az bir zaman için görev ifa ettiği anlaşılmaktadır. Bunun için kâimakâm ile ilgili aktaracağımız bilgilerimiz sınırlı kalmıştır. Büyük ihtimalle Rumeli valisinin vekili durumunda olup mütesellim yerine atanmış bir görevli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kâimakâmlık makamı, incelediğimiz sicillerde 1711 tarihli evraktan itibaren karşımıza çıkmaya başlamıştır. Elde ettiğimiz bilgilerde Manastır kâimakâmının Seyyit

⁴⁰⁹ *Manastır ŞS.* 34, s.35. H. 22 Muharrem 1123/M. 12 Mart 1711.

⁴¹⁰ *Manastır ŞS.* 35, s.13. H. 1 Safer 1124/M. 10 Mart 1712.

⁴¹¹ *Manastır ŞS.* 38, s.78. H.14 Rebiyülahir 1130/M. 17 Mart 1718.

⁴¹² *Manastır ŞS.* 32, s.2. H. 1 Cemaziyülevvel 1117/M. 21 Ağustos 1705.

⁴¹³ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.159.

⁴¹⁴ Yücel Özkaya, "Kaymakam", *TDVİA.*, C.XXV, s.84-85. Kaymakamın Osmanlı Devleti'ndeki farklı dönemlerde ve farklı makamlarda kullanıldığı yerler için bu makaleye bakınız.

Rüstem Bey olduğu görülmüştür. Merkezden gönderilen fermanla şehir görevlilerinin arasında zikredilen kâimkâmı sefer hazırlıklarında bulunması ve sefer giderlerinin temin edilmesi hususunda sorumluluklar yüklenmiştir.⁴¹⁵ Bazı görevler uhdesine de verilmiştir.⁴¹⁶

3.3. Ayân

Ayân, Osmanlı şehir toplumunda devlet ve reaya arasındaki ilişkileri düzenleyen reaya temsilcisi ve devlet emirlerinin uygulanmasında resmi görevlilere yardımcı olan bir grup olarak tanımlayabiliriz. Ayanların şehrin ileri gelenlerinden olması ve toplumda söz sahipleri olması gibi niteliklerinden dolayı doğal bir sonuç olarak hem toplumda sivrilme imkânı bulmuş hem de devlet nezdinde itibar görmüşlerdir.⁴¹⁷

Merkezi hükümetçe resmi bir hüviyet verilmeyen ayânlar XVIII. yüzyıla gelindiğinde devletin takip ettiği iktisadî, siyasi ve sosyal düzene bağlı olarak güçlenmişlerdir. Devlet gayrimüslimlerin başı olan kocabaşılara ve muhtarlarıyla işbirliği içerisinde hareket edip onların söz sahibi olmalarında etkili kıldıkları gibi ayânlarla da işbirliği yapmaları devlet nezdinde statü elde etmelerine sebep olmuştur.⁴¹⁸ Öyle ki 1785’de ayânların durumuna nizam verilerek şehir kethüdâlığının yerini bile almıştı.⁴¹⁹

Ayânların devlet nezdinde söz sahibi olması ve sivrilmesi itibarlarını korumak, şanların artırmak ve daha fazla gelir elde etmek isteğinden kaynaklanmış olacak ki bu statüyü elde etmek isteyen ayânların özellikle XVIII. yüzyılda iktisadî alandaki değişikliklere binaen devletin gelir kanallarında yer alabilmişlerdir.⁴²⁰ Bu vasıttan nema bulmuş olacaklar ki ileride beylerbeyliğine, sancakbeyliğine terfi edenler olduğu gibi buldukları bölgelerde hanedan sahipleri gibi büyük aileler ortaya çıkmıştır.⁴²¹

⁴¹⁵ *Manastır ŞS.* 43, s.63. H. 5 Ramazan 1123/M. 17 Ekim 1711.

⁴¹⁶ *Manastır ŞS.* 43, s.64. H. 22 Recep 1123/M. 5 Eylül 1711.

⁴¹⁷ Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayân Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul, 1982. s.105-118. – Ergenç, Ayânların sahip olduğu itibarın kaynağını esnaf, ticaret ehli, ulema ve beylerbeyine yakın kimseler olması nedeni ile olduğunu çalışmasında ortaya koymuştur.

⁴¹⁸ *Manastır ŞS.* 32, s.32. H. 7 Safer 1118/ M. 21 Mayıs 1716.- Devletin eşkıyaya karşı Ömer Ağa ile beraber hareket etmesi ayânların bulunduğu statüyü belirtmektedir.

⁴¹⁹ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.170. Özdemir’in çalışmasında ayânlar için merkezi yönetimin belirlemiş olduğu nizamname maddelerine bakınız.

⁴²⁰ *Manastır ŞS.* 46, s.47. H. 25 Ramazan 1150/M. 16 Ocak 1738. – H. 1149 senesi Ovlonya, İlibasan, *Manastır ve tevabi Kalemi Adet-i Ağnam Mukataası ber- vech-i malikâne* olarak Ayân İbrahim’e ve Mustafa’ya tevcih edilmiştir.

⁴²¹ Özcan Mert, “Ayân”, *TDVİA.*, C.IV, İstanbul, 1991, s.195-198.

İncelediğimiz dönem ayânlar yerel yönetimce tanınmaya başlanmış ve ahaliyi temsil edecek ve devletin verdiği vazifeleri ifa edecek kişiler her kim ise kabul edildiğinde mahkemece kayıt altına alınarak akit ile sicillere işlenmiştir. Bu hususta Rumeli Valiliği kadıya gönderdiği buyrudduda: Memleketin düzeni için memleketin sakinleri ve fukara reayanın hakkını tecavüzden ve zulümden korumak için memleketin ahvalini bilen ve memleketin ahvaline vakıf kişilerden müstakim ve halis kişiler olmak üzere idare etmek, gözetlemek için cümlesinin üzerine ayân nasp ve tayin olunması lüzum görülmüştür. Bu yüzden Manastır sakinlerinden buyruldu üzere Rüstem Bey Zade, Hasan Ağa, Rüstem Zaim Ağa cümlesinin muhtarı olup reaya ile iltimaslarını devlet erkânına haber vermeleri için ayân olarak nasp ve tayin olunmuşlardır. Manastır Mahkemesi'nce *akd-i meclis-i şer'* olup sicil-i mahfuza kaydedilmiştir. Herkesçe malum olunması ve gerekli vazifelerin bildirilmesi buyruldu ile bildirilmiştir.⁴²²

Memleket nizamı adı altında ayânların durumu hususunda düzenlemeler ile ahalinin temsilcisi olarak statüleri belirlenmiş olup devletçe varlığı reayanın hak arayıcısı ve devletle aracı durumu ortaya çıkmıştır. Bu nizamdan sonra belgelerde şehir yöneticilerinin yanında unvanının "*reaya temsilcisi*" olarak geçmesi ayânların sorumluluk alanlarını sınırlamış ve belirlemiş gözükmektedir.⁴²³ Her ne kadar sorumlulukları belirlense de merkezden veya yerel yönetimden gelen emirler ve buyruddularda şehir yöneticileri arasında ayânların isminin zikredilmesi devlet işlerinde ayânlara yetki alanı ortamı oluşturmuştur. Şehrin yöneticileriyle birlikte öncesinde olduğu gibi ayânlarla bu nizamdan sonra da iş tutmaya devam etmişlerdir.⁴²⁴ Devlet toplumdaki bu gurubun statüsünden faydalanmaya devam etmiş; ayânlar da belgelerde resmi bir statüsü ve çıkarı görülmemesine karşın çıkarları doğrultusunda hizmet ehlinde olmaya devam ettikleri görülmektedir.

Şehir ve kasabalarda buldukları yöreyi iyi bilen, tecrübe sahibi ve halkla olan iltimaslarına bağlı olarak merkezi yönetimce devlet işlerinin görülmesinde devlet, ayânları muhatap almıştır. Sefer hazırlıklarından vergilerin tahsiline, sosyal hizmetlerden iaşe teminine kadar devlet görevlilerine birer yardımcı sıfatıyla şehirdeki vazifeleri yürütmüşlerdir. Mesela 1736 Babadağ tarafına düzenlenecek olan sefer için hazırlıklar yapılması şehir görevlileri ile birlikte ayânlardan da istenmişti.⁴²⁵ Yine

⁴²² *Manastır* ŞS. 49, s.48. H. 15 Cemaziyülahır 1150/ 10 Ekim 1737.

⁴²³ *Manastır* ŞS. 50, s.8. H. 23 Zilkade 1157/M. 28 Aralık 1744.

⁴²⁴ *Manastır* ŞS. 50, s.11. H. 10 Şevval 1158/M. 5 Kasım 1745.

⁴²⁵ *Manastır* ŞS. 45, s.33. H. 30 Zilkade 1148/M. 12 Nisan 1736.

Sefer-i Hümâyûn için vergi tahsilinde yardımcı unsur olarak vazife görmeleri ayânlardan istenmişti.⁴²⁶

3.4. Esnaf Yöneticileri

Köklü bir yapıya sahip olan esnaf teşkilatı, gelenek çerçevesinde şekillenmiş bir uygulama olarak karşımıza çıkan ve esnaf teşkilatında aynı türden esnafların oluşturmuş olduğu gurubun başı durumunda olan esnaf yöneticileri mevcuttu. Değişik iş kollarına mensup olanların kendi aralarında seçtikleri başlar ile esnaf zümresi nizam altında tutulmaya çalışılmıştır.

Manastır şehrinde ekmekçi, simitçi, kasap, bakkal, hallaç, kuyumcu, sabuncu, terzi, demirci, kazancı, urgancı gibi mesleklerden teşkil esnaf gurupları mevcuttu.⁴²⁷ Her esnaf dâhil olduğu meslek dalının ilkelerine uymak zorundaydı. Bu esnaf kethüdâsı sayesinde gerçekleştiriliyordu. Rekabeti önlemek, narhları kontrol etmek, esnafın mağduriyetini önlemek görevi olduğu gibi devletle olan ilişkilerde temsilci sıfatı taşıyordu.

Şehir ve kasabalarda üretim ve tüketim faaliyetlerinde düzen içerisinde olan esnafın tabi olduğu başı vasıtasıyla esnaflar, aralarında veya devlet görevlileri ile olan ilişkilerini gerçekleştirmiş oluyorlardı. Öyle ki devletin muhatap olduğu esnaftan sorumlu başlarına “*Esnaf Kethüdâsı*” deniyordu. Şehirdeki esnaf taifesinden sorumlu olan esnaf kethüdâları, *kuyumcubaşı*, *kasapbaşı*, *ekmekçibaşı*, *pazarbaşı*, *kethüdâ*, *ustabaşı*⁴²⁸ gibi esnaf başları tabi oldukları meslek guruplarının başları idi. Esnafla ilgili olası bir durumda esnaf başı, dâhil olduğu gurubun esnafından sorumlu olmuş ve esnaf başlarına bir temsil yetkisi verilmiştir. Mesela Manastır esnafı devlet tarafından konulan para düzenine uymamış olmalı ki merkezi yönetimce çarşı esnafının ve sarraf taifesinin para düzeni hususunda olumsuz tavırları sonucunda bozulan düzenin sağlanması için esnaf kethüdâları tembih edilmiştir.⁴²⁹

3.5. Mahalle İmamaları ve Mütevellî

Türk-İslam geleneğindeki şehir yapılanmasına bağlı olarak şehirleşme merkezden dışa doğru bir gelişme, yayılma takip etmiş; merkezde daha ziyade ilk kurulan cami,

⁴²⁶ *Manastır ŞS.* 50, s.12. H. 3 Zilhicce 1158/M. 27 Aralık 1745.

⁴²⁷ *Manastır ŞS.* 46, s.50-53. H.1150/M. 1738.

⁴²⁸ Örnek olarak, Debbağ esnafının ustabaşılığı Ömer bin Ali’ye tevcih edilmiştir H. 10 Safer 1200/M.13 Aralık 1785. Yine mumcu esnafından mumcubaşılığı gayrimüslimlere verilmiş olup Elhac Ali Cami’sine senede 5’er vukiyye olmak üzere aydınlatma için balmumu ve yağ verilmesi kararlaştırılmıştır(H.6 Safer 1200/M. 9 Aralık 1785). Bkz. VGMA. Rumeli Hurufat Defteri No:1174, s. 201.

⁴²⁹ *Manastır ŞS.* 40, s.16 H. 22 Şevval 1135/M. 26 Temmuz 1723.

mescit, pazar yeri, çarşı gibi insanların ortak paydada bulunduğu alanlar şehirleşmede merkezi belirleyici olmuştur. Yani merkezde her şeyden önce merkezi belirleyen unsur mabet olmuştur. Genelde toplumun yoğun olduğu yerlerde olan ibadethaneler ve görevlileri de sosyal ve kültürel alanda etkili olmuşlardır.

Osmanlı'nın birçok şehrinin ortak özelliği merkezinde büyük camilerin olmasıdır. Mahalleler de bu yapıların etrafında şekillenmiş ve her mahallede ihtiyaca göre cami ve mescitlerle sosyal ihtiyaçlara cevap verecek yapılarla külliyeler oluşturulmuştu. Bu yapılar için ihtiyaca göre görevliler de atanmıştır.

Hayır ve hasenat sahiplerinin vücuda getirmiş olduğu vakıflar ile şehrim fiziki, sosyal ve kültürel gibi alanlarda bir çehre oluşturmuştur. Bu yapıların şehir hayatını şekillendirdiği gibi vakfiyelerin oluşturulması ve görevlilerin devletin sorumluluğunda olması vakıflara resmi bir hüviyet katmıştır. Zira vakıflar için görevli atamaları Hümâyûn'a tasdiklenerek resmi bir atama belgesi olan berat-ı şerif ile olmuştur. Bu da vakıfların ve hizmet ehlinin devletçe teftişini sağlayarak devletin müessesesi halini almıştır. Bu kurumların iki görevlisi olan imam ve mütevellisini de şehir hayatı içindeki rollerine binaen açıklamaya çalışacağız.

Manastır şehri Osmanlı'nın eline geçtiği vakit ilk işi şehrin merkezinde cami inşa etmek olmuştur.⁴³⁰ Müslüman nüfus çoğaldıkça mahalleler artmış, cami ve mescit sayısı da o oranda çoğalmıştı. Banilerin ismini alan ve anılan camiler gibi mahalleler de çoğunlukla ilk kurucularının ismini almıştı. Vakıflar sayesinde varlık bulan cami ve etrafında oluşturulmuş dinî, eğitim ve sosyal yapıların devamlılığı yine vakıflar tarafından sağlanmıştır. Bu gibi yapıların yönetimine, devamlılığını sağlayacak olan *mütevelli* atanmıştır.

Manastır şehrinin mahallelerindeki cami ve mescit imamları mahalle ile bütünlük arz edecek bir görev olan imamlık göreviyle ahalinin dinî vecibelerinin icrasından, eğitim, sosyal ilişkiler, asayiş ve mahallenin huzuruna kadar etkili olmuşlardır. Mahkeme kayıtlarında evlilik, boşanma, miras, bakıma muhtaca kisve ve bahâ

⁴³⁰ İshakiye cami ilk yapılan camilerden olup Manastır'da İslamiyet'in inkişaf etmesine paralel cami sayısı da git gide çoğalmıştı. İlk camiler için *Camiler ve Mescitler* başlığı altındaki metne bakınız.

bağlanması, ibra, sulh gibi konularda dinî bir temsilci ve devlet yetkilisi olarak imamın görevleri ve sosyal yaşantıdaki yerine değinilmiştir.⁴³¹

İmamların atama usulü cami ve mescitlerin bir vakıf müessesesi olması nedeniyle ya vakfın halef kıldığı kişiler⁴³² ya da işin ehli olanlar kadının arzı üzerine padişahın beratı ile atanmıştır.⁴³³ Ücretleri yevmi olarak hesaplanıp vazife yaptığı yerin vakfi veya bağlı olduğu vakıf tarafından karşılanırdı. Bir de imamlar için imam başı tayin edilmişti. Mesela 1707 senesi *şehir imam başısı* Şaban Efendi'dir.⁴³⁴ Ara ara şehir yönetiminde sorumluluklar verilen imam ve imambaşları sorumluluklarının dışına da çıkabiliyorlardı. Bu durumda sû-i hali göz önünde tutularak görevden ihracı dahi sağlanıyordu. Mesela 1704 senesinde İmam başı Günoğlu Ahmet ferdi davranışları yüzünden Manastır reayasının şikâyetleri ile karşı karşıya kalmıştı. Manastır reyası arzuhal ederek şikâyetlerinde İmambaşı Günoğlu Ahmet'in bazı İmamlarla, kadı, nâip, mübaşir ve ehl-i örf mensuplarından dâhil olan kimselerle aynî olarak akçe toplamalarının dışında ferdi davranmış ve haksız akçe toplaması ile reyanın hakkına tecavüz olduğu bildirilmişti. Bunun üzerine mübaşir tayin edilerek toplanan paraların reayaya geri teslim edilmesi istenmişti.⁴³⁵

Hayır ve hasenat için oluşturulmuş kurum olan vakıflardan ise müteveli vazife olarak vakıf eserlerinin ve icrasının devamı sağlanırdı. Kendisine vakfiyelerde belirtilen sorumlulukları yerine getirmesiyle görevlendirilen mütevellinin tayininde vakfedenin iradesi rol oynamıştır. Aksi halde mütevellinin belirlenmesinde mahkeme karar verici organ olmuştur.⁴³⁶

Müteveli ataması kadının arzı üzerine Hümâyûn'ca uygun bulunursa berat-ı şerif ile müteveli ataması yapılıyordu. Şayet vakıf kurallarına riayet etmeyen olursa görevden ihraç edilerek işinde ehli olanlar müteveli tayininde önemliydi. Bu hususta 1735 senesi 8 akçe yevmiye ile Sungur Çavuş Vakfı'nda müteveli olan Ali bin Ahmet

⁴³¹ *Manastır* ŞS. 51, s.1. 16 Şevval 1163/M. 18 Eylül 1750.- Azabbey Mahallesi imamı Mehmet Efendi, Zeynep Hatun ve Süleyman bin Abdullah'ın nikâh akdini mahkemede tazelediği görülür.

⁴³² *BOA., A.DVNSMHH.d.* 121-937. H. 20 Şevval 1125/M. 9 Kasım 1713.- Nusuhbey Mescidi'nde Hızır Halife vefat edince görevi oğlu Mustafa Halife devralmıştır. Bu husus daha çok vakıf mütevellileri için geçerlidir. Atamalar daha çok evladiyet üzere olmuştur.

⁴³³ *Manastır* ŞS. 39, s.93. 1 Recep 1133/M. 28 Nisan 1721. - İmamın atamasıyla ilgili bir örnek olarak Karadebbağ Mahallesi'nde Piri Efendi Mescidi'ne yevmi 4 akçe ile Seyfullah'a berat verilmişti.

⁴³⁴ *Manastır* ŞS. 32, s.4 19 Zilhicce 1118/M. 24 Mart 1707.

⁴³⁵ *Manastır* ŞS. 30, s.10. 19 Zilhicce 1115/M. 24 Nisan 1704.

⁴³⁶ Nazif Öztürk, "Müteveli", *TDVİA.*, C.XXXII, İstanbul, 2006, s.207-208.

vefat edince yerine üvey oğlu Abdullah ibni Hüseyin'e berat verilmişti. İşinde riayetsizlik yapınca elinden beratı alınarak işinde ehli olan diğer oğlu Mehmet Halife'ye berat-ı şerif verilmişti.⁴³⁷

Mütevellinin görevi, vakfiyelerde belirtilenlerin eksiksiz yerine getirilmesi, vakıf görevlilerinin değişimi ve atamaları, ücretlerin ödenmesi, hizmet binalarının bakımı ve onarımı, akar mallarının kiraya verilmesi, hesapların tutulması gibi vakfa ait hizmetlerin yerine getirilmesinden ibaretti.⁴³⁸

Mütevelli atamasında aranan şartlar arasında mütevelli olacak kişinin erkek veya kadın olmasında bir ayırım yapılmamıştır. Kadınlar da mütevelli olarak tayin edilmiştir. Mahmut Efendi Vakfı'na Rabia Hatun tayin edilmiş ve eline berat-ı şerif verilmişti.⁴³⁹ İshak Efendi Vakfına yevmi 10 akçe ile Ahmet mütevelli atanmıştır.⁴⁴⁰ Sungur Çavuş Vakfı'na imam olan Monla Ahmet ve kıraat hatibi olan Muharrem Zade, Cami-i Cedid Muallimhanesi'ne vekil tayin edilmişlerdir.⁴⁴¹ Bunun gibi mütevelli atamalarını gösteren kayıtlar oldukça fazladır.

3.6. Derbent Teşkilatı ve Martoloslar

Farsça geçit tutma manasına gelen derbent, Osmanlı Devleti'nde geçit boğaz ve sınır bölgelerinde emniyeti sağlamak için güvenlik güçlerinin istihdam edildiği yerler olmuştur.⁴⁴² Yol güvenliğini sağlamak için kurulan teşkilat özellikle tehlikeye açık, eşkıyanın baskın verebileceği güzergâhlarda oluşturulmuştur.⁴⁴³

II. Murat zamanından beri süre gelen teşkilatta martoloslar da yer almış ve martaloslardan insan gücü olarak istifade edilmiştir. İncelediğimiz dönem Rumeli'de eşkıyalık olaylarının çok olması nedeniyle de derbent teşkilatına önem verilmiş ve teşkilat uygulamalarında değişikliğe gidilmiştir. Derbent teşkilatının güvenlik gücünü oluşturması ve teşkilattaki tutumlarını ortaya koymak nedeniyle martoloslar üzerinde durularak derbent teşkilatını açıklamaya çalışacağız.

⁴³⁷ *Manastır ŞS.* 44, s.31. 21 Şaban 1147/M. 16 Ocak 1735.

⁴³⁸ *Manastır ŞS.* 44, s.33. 23 Ramazan 1147/M. 16 Şubat 1735.

⁴³⁹ *Manastır ŞS.* 45, s.53. 5 Muharrem 1149/M. 16 Mayıs 1148.

⁴⁴⁰ *Manastır ŞS.* 3, s.10. 19 Zilhicce 1115/M. 24 Nisan 1704.

⁴⁴¹ *Manastır ŞS.* 38, s.85. 27 cemaziyülevvel 1130/M. 28 Nisan 1718

⁴⁴² Yusuf Halaçoğlu, "Derbent", *TDVİA.*, C. IX, İstanbul, 1994. s.162-164.

⁴⁴³ Detaylı bilgi için bakınız: Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, İstanbul, 1990.

Kaynaklarda değişik yazımları ile karşımıza çıkan martolos kelimesi, Bizanslılarda bir milis güç olan *Armatolos* veya *Amartolos*'a bağlanır. Martolos, Osmanlı'nın ilk zamanlarında Hristiyan güçlerden savaşlarda faydalanma yoluna gidilmesiyle birlikte bir teşkilat olarak Osmanlı Devleti'nde vücut bulmuştur. Osmanlı bunları farklı zamanlarda farklı görevlerde istihdam etmiştir. Muhbir ve casus olarak kullanıldıkları gibi muhafız ve derbentçi olarak da görevlendirilmişlerdir. Bu teşkilatta gayrimüslimler görev aldıkları gibi ihtiyaç halinde Müslümanlar da teşkilata dâhil edilmiştir.⁴⁴⁴ Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri derbent teşkilatında yer alan martolosların diğer alanlardaki faaliyetleri azalmakla birlikte iç hizmette kullanımları devam etmiştir.⁴⁴⁵

XVI. yüzyıl boyunca güçlü dönemlerini yaşayan martoloslar, daha XVII. yüzyıla girmeden baş gösteren savaşlarda çıkan ayaklanmalardan dolayı teşkilat zayıflık göstermiştir. XVII. yüzyılda sefer martolosları kalkmış⁴⁴⁶; iç hizmet martolosları önem kazanmıştır. Mahalli makamların girişimiyle teşkilat kurulmaya başlandı. Merkezi yönetimin onayı ile teşkilatın görevi kesinlik kazanmış oluyordu. Teşkilat, görevlerini ilgili kadıların martolosbaşı ile yaptığı anlaşmaya göre icra ederlerdi. Güvenlik görevlerinin yanında miri malı tahsili, toprağın devamlı meskûn olması, işlenmesi, maden muhafızlığı ve göçebelerin iskânının yanında Balkanlarda daha ziyade mülkî ve adlî mercilerin muhafızları durumundaydılar.⁴⁴⁷ XVII. yüzyıldan sonra derbent teşkilatına bağlandı ve teşkilat Müslümanlaştırılmaya çalışıldı.⁴⁴⁸ Devlet teşkilat için vergi almaya başladı ve askerlerin ücretleri karşılandı⁴⁴⁹. Teşkilat 1708'de düzene sokulmaya çalışılsa da başarılı olunamamış⁴⁵⁰, martoloslardan oluşan teşkilat daha sonra lağvedilmiştir.⁴⁵¹

Martoloslar kendilerine çizilen bölgelerin güvenliliğinden sorumlu olmuşlardır. *Martolosbaşının* Manastır kazasının da içinde bulunduğu Kalurunya, Üstürde, Kesriye,

⁴⁴⁴ Abdulkadir Özcan, "Martolos", *TDVİA.*, C.XXVIII, Ankara, 2003, s.64-66.

⁴⁴⁵ Bilge Keser, "Osmanlı Devleti'nde Martolos Teşkilatı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.12, Erzurum, 1999. s.273.

⁴⁴⁶ *BOA.*, C.DH. 229-11433. H. 29 Safer 1143/M. 13 Eylül 1730.

⁴⁴⁷ Abdulkadir Özcan, *a.g.m.*, s.64-66.

⁴⁴⁸ *Manastır ŞS.*34, s.47. 10 Rebiyülahir 1123/M. 26 Temmuz 1711.- Pirlepe, Karaferye, Üstürde, Kalurunya, Kesriye ve Manastır derbentleri için Tırhala ve Yanya sancaklarından Müslüman ve mutemet kişiler martolos olmak için talep edilmiştir.

⁴⁴⁹ *Manastır ŞS.* 33, s.48. 19 Cemaziyülevvel 1121/M. 26 Ağustos 1709.

⁴⁵⁰ *Manastır ŞS.* 33, s.9. H. 20 Rebiyülahir 1120/M. 9 Temmuz 1708. -1708- ve 1711 senelerinde martolosların nizamı için memur olarak Osman görevlendirilmiştir.

⁴⁵¹ Abdulkadir Özcan, *a.g.m.*, s.64-66.

Vodonya ve Pirlepe kazalarındaki derbentlerin ve bu kazalardaki kendilerine güvenliğin sağlanması gereken yerlerin sorumluluğu verilmiştir.⁴⁵² Derbentlerin ve güvenliğinin sağlanacağı mahallere ise sorumluluğuna verilen martoloslarla “*bölükbaşı*” atanmıştır. Bölükbaşı ise kendisine vekil de atayabiliyordu.⁴⁵³

Merkezi yönetim martolosların nizamını tesis etmek için martolosbaşı tayin etmiştir. Hatta devlet bu görevliyi dahi keyfiyet üzere bırakmayıp takibini yapmış olup teftiş ettirmiştir.⁴⁵⁴ Rumeli sol kazalarında ferman üzere teftiş ile martolosların faaliyetlerinin neler olduğu, kaç nefer oldukları, ne kadar harç ve masraflarının olduğunu vs. mübaşir vasıtasıyla görebilmişlerdir.

Zaman zaman görevi kötüye kullanma ve keyfiyet hallerinden dolayı haydutluk ve eşkıyalık olaylarının artması üzerine ahalinin şikâyetleri olmuştur. Bu yüzden merkezi yönetimden uyarılar olmuştur. Mesela 1711 senesinde martolosbaşının keyfiyet üzere olması nedeniyle uyarılsa da martolosbaşı durumunu düzelttiği için göreve devam etmesi istenmiştir.⁴⁵⁵

Martoloslar görevlerini icra etmek yerine zaman zaman eşkıyalık faaliyetlerinde bulunarak teşkilat bazında yeni düzenlemelere gidilmesine neden olmuştur. Mesela Vezir Hüseyin Paşa'nın haydutlar hakkındaki malumatlarına binaen çıkan fermanla, Rumeli dâhilindeki kazalarda martolosbaşı ve maiyetindeki neferlerin ve Arnavut eşkıyasından bazılarının vardıkları zulüm ile hareket etmeleri, cebren altın ve akçe toplamaları ve saire martolosların lağvedilerek yerine yerliden martoloslar toplanması ve *Sicillat-ı Mâhfûza* kaydı yapılarak geçitlerin ve kazaların güvenliğine ihtimam gösterilmesi emredilmişti. Böylece martolosların gücünü oluşturan gayrimüslim güçlerin yerine derbentlerin olduğu yerlerden kişilerin derbentçi olması kararlaştırılarak teşkilat denetim altında tutulmaya çalışılmıştır.⁴⁵⁶ Daha 1707 senesi Manastır şehri civarında ferman gereği martolosların dağıtılması istenmiş yerine derbentlerin yer aldığı karye ahalisinin derbent muhafazasına getirilerek yolların ve güzergâhların emin ve salim olması için buyruldu çıkarılmıştı.⁴⁵⁷

⁴⁵² *Manastır ŞS.* 33, s.44. 20 Şaban 1121/M. 25 Ekim 1709.

⁴⁵³ *Manastır ŞS.* 34, s.5. H.1123/M. 1711.

⁴⁵⁴ *Manastır ŞS.* 33, s.9. H.20 Rebiyülahir 1120/M. 9 Temmuz 1708.

⁴⁵⁵ *Manastır ŞS.* 34, s.48. H. 1 Rebiyülahir 1123/M. 19 Mayıs 1711.- Yenişehir kadısı tarafından Martolosbaşı Osman'a yetkilerini aşır keyfiyet üzere olup olmadığının takibi ve teftişi için mübaşir tayin edilmiştir.

⁴⁵⁶ *Manastır ŞS.* 30, s.20. (tarih düşülmemiştir)

⁴⁵⁷ *Manastır ŞS.* 32, s.50. H. 25 Safer 1119/H. 28 Mayıs 1707.

Martoloslar üzerindeki değişiklikler bir sonuç vermemiş olacak ki birçok köy sakinlerinden gayrimüslimler dahi, şikâyetlerinde Manastır'da bulunan Derbend-i Adide'de kefere taifesinden olan sekbanların olumsuz tutumlarından dolayı teşkilat için dürüst olan Müslümanlardan kişilerin martolos olmalarını istemişlerdi.⁴⁵⁸

Kazaların derbentlerinde görev yapan martolosların bazılarının değişmesi ve azli ile Müslümanlardan bu vazifeye görevli seçilenlere *hüccet* verilmiştir. Böylece Manastır'da Povant Derbent'ine 40 kadar nefer ile bunlara bölükbaşı olan Kasım vazifeli olmuştur.⁴⁵⁹ Yine martolosların azl ve tayin işleri ile ilgili olarak Kasım Bölükbaşı'na (kumandan) 40 neferi ile derbent muhafızlığı için *Temessük* verilmiştir.⁴⁶⁰ Kasım Bölükbaşı'nın yerine 1708 senesinin ikinci yarısı için İbrahim'e *mürasele* ve *temessük* verilerek İbrahim *bölükbaşılığa* getirilmiştir.⁴⁶¹

Martolosların derbent teşkilatında sonunu getiren hususlar şüphesiz asli görevlerinin zıttı olan eşkıyalık yolunu seçmeleri olmuştur. Nitekim eşkıyalık olayları ile birlikte martolosların eşkıyalığa soyunması hususunda martolosbaşı merkezi yönetimce uyarılmıştır. İstihdam edilmeyen ve tebdil üzere olan martolos eşkıyalığına karşı tedbir alınması istenmiştir. Bu gibi durumlardan dolayı teşkilata yeni üyelerinin güvenilir Müslümanlardan seçilmesi istenmişti.⁴⁶²

Martolosların eşkıyalığa bürünmesinin yanında yine başka bir tehlike eşkıyaların martolos kılığı altında eşkıyalık yapmaları olmuştur.1713 senesine gelince Manastır'ın da içinde bulunduğu Rumeli sol kazalarında martolos kılığına bürünmüş eşkıya ve haydutluğa karşı önlem alınması isteniyor.⁴⁶³

Derbentlerin güvenliği sadece ahalinin huzur ve güvenliğinin temini için değil aynı zamanda devlet erkânının, ulakların ve İstanbul'a olan nakillerin ve hazinenin geçişlerinde güvenli bir geçiş imkânı sağlamıştır. Bu gibi durumlarda derbentlerin güvenliğinin tesis edilmesi hususunda önlemlerin alınmasına yönelik güvenli geçişin temin edilmesi istenmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁵⁸ *Manastır ŞS.* 33, s.2. H. 10 Rebiyülevvel 1120/M. 30 Mayıs 1708.

⁴⁵⁹ *Manastır ŞS.* 33, s.2. H. 10 Rebiyülevvel 1120/M. 30 Mayıs 1708.

⁴⁶⁰ *Manastır ŞS.* 33, s.7. H. 9 Rebiyülahir 1120/M. 28 Haziran 1708.

⁴⁶¹ *Manastır ŞS.* 33, s.20. H. 1 Muharrem 1120/H. 23 Mart 1708.

⁴⁶² *Manastır ŞS.* 33, s.21. H. 30 Zilkade1120/H. 10 Şubat 1709.

⁴⁶³ *Manastır ŞS.* 33, s.37. H. Rebiyülevvel 1125/M. 26 Nisan 1713.

⁴⁶⁴ *Manastır ŞS.* 31, s.31. H. 9 Recep 1116/M. 7 Kasım 1704.

1722 senesinden itibaren Rumeli’nde vaki derbentlerin martolosları, “*pandur neferatinin*” (derbent bekçisi) ve “*pandurbaşılığının*”, Hatt-ı Hümâyûn ile külliye ref’i söz konusu olmuş olup hudut ve geçit ahalilerinin buldukları yerlerin muhafazasını yapmaları şartı ile nizam verilmiştir.⁴⁶⁵ Bu tarihten itibaren *pandurbaşılığı* yerine *derbentçiyânbaşı* tabiri getirilmiştir. Yeniçeriler üzerine ise *başbuğ* tayin edilmiştir. Kaza ahalisinin arzuhalı ile bunun da ref’i istenmiş, yerine kaza ahalisinden olan muhafızların birbirlerine kefaleti ile *hüccet-i şer’iyye* verileceği üzere tanzim kılınmıştır. 1748 senesi derbentçiyânbaşı görevi kaza ahalilerinden olan Ömer ve İsmail’e tevcih edilmiş olup berat-ı şerif verilmiştir. Fakat kaza ahalilerinin istekleri üzere ref’ olunmuşlardır. Yeni nizam gereğince telhis ile kaza ahalilerinin kendi derbentlerini savunmalarını istenmiştir.⁴⁶⁶

Tüm bu değişimler sonucunda martoloslar ilga edilmiştir. Derbent teşkilatına ise derbentlerin bulunduğu yerin ahalileri tarafından korunacağı belirtilerek derbent teşkilatı Tanzimat’a kadar varlığını sürdürmüştür.

3.7. Menzil Teşkilatı

Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’daki menzil güzergâhı Anadolu’dan Rumeli’ye sağ, sol ve orta kol olmak üzere üçlü yol ağı⁴⁶⁷ üzerinden belirlenmişti. Üçlü yol, merkez (İstanbul) ile taşra arasındaki iletişim ve ulaşımı sağlıyordu. Menzilhanelerin asıl amacı devletin resmi yazışmaların sağlanması ve sefer zamanı ordu için konaklama ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için olmuştur.⁴⁶⁸

1712 senesinde Mesgu keferesi üzerine sefer hâsıl olmuş ve güzergâh tayin edilerek sefer için gerekli ihtiyaçların temini istenmiş ve menzillerde hazır bulundurulması istenmiştir. Mesgu seferi için geçiş ve duraklama yerlerinde yeteri kadar beygirin hazır bulundurulması eyalet yönetimin ileri gelen yöneticilerinden istenmektedir. Bu menzil alanı Rumeli’nin sol kol yolu, İnebahtı ve Arnavutluk’a varıncaya kadar olan menzillerdir.⁴⁶⁹ Manastır’dan 72.000 akçeye beygir temininde derbent karyesi olan Kevat karyesi’nin de dâhil olduğunu görüyoruz.

⁴⁶⁵ *Manastır ŞS.* 51, s.46. H. 29 Şevval 1161/M. 22 Ekim 1748.

⁴⁶⁶ *Manastır ŞS.* 51, s.46. H. 29 Şevval 1161/M. 22 Ekim 1748.

⁴⁶⁷ Yol ağı hakkında genel bilgi için bkz. *Birinci Bölüm/Manastır şehrinin Fiziki Yapısı ve Nüfusu/Yol ağları*

⁴⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul, 2014.

⁴⁶⁹ *Manastır ŞS.* H. 35, s.30. H. 20 Şevval 1124/M.20 Kasım 1712.

Manastır şehri incelediğimiz dönemde bu üç yoldan sol kol üzerinde önemli bir güzergâh üzerinde olup menzil konumundadır. Bu konumuna binaen devlet erkânının ve ulakların sıkça uğradığı bir menzil olmuştur. Mesela 1729'dan 1730 senesine kadar bir yıllık sürede toplamda 350 beygir üzerinden vasıta sağlandığını görüyoruz.⁴⁷⁰ Menzil sadece ulakların durak ve istirahat alanları olmayıp aynı zamanda orduya zahire temininin yanında merkezi yönetim için lazım gelen mubayaanın temininde önemli işlevler görmüştür.⁴⁷¹

Önemli işlemlere haiz olan bu yerlerin kesintisiz ulaşım ve iletişim için her zaman düzenli bir şekilde işletilmesi ve yönetilmesi gerekiyordu. Bunun için de menzillere nizam verilmişti. Bu düzen ile menziller için *menzilci* tayin edilmişti. Belli bir ücret karşılığında tayin edilen menzilcinin ücreti aşağıda da belirteceğimiz üzere zaman zaman menzilhane için belirlenen nizamlar çerçevesinde olup genelde ahali üzerine vergi olarak tevzî edilmiştir.⁴⁷²

Menzilhanenin teşkilattaki demir başı sayılan ve ulaşımın ana unsuru beygirlerin temini ve menzillerde bulundurulması hususunda da zaman zaman değişik izlekler uygulanmıştır. Zaman zaman idare tarafından ulaklar için beygir temininin bedeli karşılanırken zaman zaman da ahaliye vergi olarak tevzî ettirilmiştir.

Menziller için beygir temini menzillerin işleyişinde ve ulakların ulaşımında başlıca sorunlar da arz etmiştir.⁴⁷³ Beygir temini sadece menziller için bir problemin ötesinde idarî işlerin aksamasına da sebebiyet verdiği için bu hususta önlemler alınmış ve devlet işlerinin aksamasına neden olacak şeyler bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu hususta alınan önlemlerden bir tanesi menzilciye ulaklar tarafından ödenen beygir ücretinin valiler tarafından ve serhat muhafızları tarafından ödenmesi kararı olmuştur. Bu karar ile ulakların vardıkları menzilde bilgi gizliliği için fermanın başkasına gösterilmesi ihtimaline karşı bir önlem olarak ve ulakların fazladan beygir temin etmelerinin önüne geçmek için beygirin saat başına 10 akçe olarak belirtilen ücret miktarı menzilcilere ulaklar tarafından verilmeyip bundan sonra serhat muhafızları ve valiler tarafından verilmesi istenmiştir. Daha sonra beygir için ödenen meblağ taraf-ı

⁴⁷⁰ BOA., A.DVNSMHH.d. 118-1701. H. 29 Cemaziyülevvel 1143/M. 10 Aralık 1730.

⁴⁷¹ Manastır ŞS. 31, s.22. H. 7 Recep 1116/M. 5 Kasım 1704.

⁴⁷² Manastır ŞS. 50, s.8. H. 27 Şevval 1157/M. 3 Aralık 1744.

⁴⁷³ Manastır ŞS. 43, s.98. H. 3 Rebiyülahir 1143/M. 14 Aralık 1730. - Beygir temini ve ahır sorunu yüzünden ulakların şikâyetleri olmuştur. Bu nedenle Rumeli kazalarında bulunan menziller için nizam verilmeye çalışılmıştır.

miriden serhat muhafızlarına ve valilere ödenerek mahkemede *sicillâta* kaydedilecektir diye ferman çıkmıştır.⁴⁷⁴

1703 senesinde ise bir yıllığına 80.000 akçe ücret ve *canib-i miriden (devlet tarafından)* 4 beygir tahsis edilerek Hasan Ağa uhdesine verilen menzilcilik görevinde kimsenin beygirine karışmamak şartıyla gelen ulaklara beygir temin edileceği ve kılavuz için de ayrı bir ücret olarak 2.400 akçe ile birlikte bu giderler kaza ahali üzerine tevzî edildiği görülmüştür.⁴⁷⁵ Yine 1735 senesinde ulaklara beygir temini, menzilci ücreti ve kılavuz ücreti için 140.000 akçe Manastır kazasına tevzî edilmiştir.⁴⁷⁶

Daha öncesinde Devlet-i Aliye tarafından gelip Manastır şehriden geçiş yapan ulakların binek temini için bir seneliğine olmak üzere 1709 senesinde binek kirası için 60,000 akçe meblağ ayrılmıştır.⁴⁷⁷ Genelde ulaklar için beygir temini bedelleri Manastır kazasına tevzî ettirilmiştir.⁴⁷⁸ Manastır kazasında menzil kayıtları olmamakla birlikte ulakların ellerindeki *emir-i mühimme* gereğince 10'ar sağ akçe ile beygir temini olacağı bildirilse de Manastır kazasına ulakların çok uğramasından dolayı (özellikle sefer zamanlarında) beygir bedelinin Manastır kazasına düşen miktarındaki sayısının sabitlenmesi için ve ulakların cebren beygir temin etmesinin önüne geçilmesi için Manastır kadısının arzuhalı üzerine 15 menzil beygiri bedelinin karşılanacağı ve fazlasının fukara Manastır reayasına yük olacağı ifade edilmiştir.⁴⁷⁹

Menzilhaneler için menzilci tayini genelde bir yıllık süreliğine seçilmiştir. Mesela menzilci olarak Abdi 700 kuruşa bir yıllığına menzilci tayin olmuştur. Ve menzilcinin yevmiyesi kaza ahalisinden tevzî edilerek karşılanmıştır.⁴⁸⁰ Tanzimat'a kadar bu teşkilat varlığını sürdürmüş olup yerine posta teşkilatı kurulmuştur. Böylece menzilhane teşkilatı tarihe karışmıştır.

3.8. Evlâd-ı Fâtihan

Evlâd-ı fâtihan tabiri genel olarak Rumeli'nin fethi ile Anadolu'dan göç ettirilip bu bölgeye iskân ettirilen yörükler için kullanılan tabir olmuştur. Evlâd-ı fâtihan,

⁴⁷⁴ *Manastır ŞS.* 36, s.23. H. 5 Şevval 1125/M. 25 Ekim 1713.

⁴⁷⁵ *Manastır ŞS.* 43, s.76. H. 29 zilkade 1144/M. 16 Nisan 1703.

⁴⁷⁶ *Manastır ŞS.* 44, s.28. H. 23 Şaban 1147/M. 18 Ocak 1735.

⁴⁷⁷ *Manastır ŞS.* 33, s.43. H. 23 Şaban 1121/M. 28 Ekim 1709.

⁴⁷⁸ *Manastır ŞS.* 36, s.27. H. 1 Zilkade 1125/M. 19 Kasım 1713.

⁴⁷⁹ *Manastır ŞS.* 36, s.30. H.29 Şaban 1126/M.9 Eylül 1714.

⁴⁸⁰ *Manastır ŞS.* 50, s.8. H. 25 Şaban 1157/M. 3 Ekim 1744.

teşkilatlanma altına alınan Türkmen veya yörük guruplar için XVII. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁸¹

XVIII. yüzyıla kadar geçen zamandaki yörüklerin durumlarına bakacak olursak, Batı'ya doğru seferlerin ilerlemesiyle Rumeli'ye nakledilen yörüklerin sayısı artmıştır. Bunlar askerî yapıya dâhil edilerek bir nizama tabi tutuldular. Askerî ve malî statüleri belirgin hale gelen yörükler XVII. yüzyılda Avrupa'daki savaşlar, toprak düzeni ve iktisadî şartlar yüzünden dağılma noktasına gelmiştir. Öyle ki yapılan tahrirlerde nüfuslarının azaldığı ve görevlerini yapmadıkları tespit edilmiştir. İkinci Viyana Kuşatmasının başarısızlığı ve akabindeki savaşların etkisiyle savaşlar için insan gücü elde etmek amacıyla eski statülerine kavuşmaları için 1691'de yeniden nizam verildi.⁴⁸²

XVII. asırda yörük teşkilatı göç, firar ve keyfiyet yüzünden dağılma noktasına gelmiştir. 1691 senesi padişahın Hatt-ı Hümayûnu ile disiplin verilmeye çalışılmıştır. Evlâd-ı fâtihan adı altında Rumeli'nin sağ, sol ve orta kolunda olmak üzere yeniden yazıldı. Daha sonra evlâd-ı fâtihan tabiri eski tüm yörük taifesi için kullanılır oldu.⁴⁸³

Daha önce belirttiğimiz üzere Manastır'da bulunan evlâd-ı fâtihan, yörük taifesinden Selanik Yörüklerinin bir kolu olarak Manastır'la birlikte toplam 31 ayrı muhite yayılmışlardır. 1543 yılına ait Yörük Defterine kayıtlı Selanik Yörükleri 500⁴⁸⁴ ocak olup Manastır'da ki kolu sadece 7 ocaklıktır. 1653'de 400⁴⁸⁵ ocak olan Selanik Yörükleri içinde Manastır'daki 7 ocak bu sayısı ile yörüklerin en az yoğunlukta olduğu yer olmuştur. Yani her ocak 30'ar nefer olarak tertiplenmiş olup Manastır'daki 7 ocakta toplam 210 nefer mevcut olmuştur.

Evlâd-ı fâtihan taifesi kadimden süregelen askerî bir taife olarak sipahi, yeniçeri, topçu, top arabacısı, cebeci, kapucu, tımar ve saire sıfatlarla görev alsalar da her ne iş ile meşgul olsalar da yörük olduklarından dolayı sefere iştirak ettiklerinde yörüklükten çıkmazlardı.⁴⁸⁶ Ancak bunlar daha çok seferlerde top arabaların hizmetinde bulunmuşlardır. Bu sebeple evlâd-ı fâtihan buldukları askerî durum itibariyle vergi konusunda muafiyetlikleri olmuştur. Yani sefer zamanları sadece askerî vazife ile

⁴⁸¹ Yusuf Halaçoğlu, "Evlâd-ı Fâtihan", *TDVİA.*, C.XI, İstanbul, 1995, s.524-525.

⁴⁸² Yusuf Halaçoğlu, "a.g.m.", s.524-525.

⁴⁸³ M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 255-256.

⁴⁸⁴ M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, s.74.

⁴⁸⁵ Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, *a.g.e.*, s.17.

⁴⁸⁶ *BOA.*, *AE. SAMD. III.* 20-1885. H. 15 Şevval 1116/M. 10 Şubat 1705; Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, *a.g.e.*, s.125.

görevli oldukları için askerî zümreden sayılmışlardır. Bu sebeple de sefer olmadığı senelerde tekâlîf-i örfîyeden ve şakkadan muaf tutulmuşlardır.⁴⁸⁷

Zaman zaman bu taife üzerinde tahrir yapılarak muafiyetlikleri gözden geçirilmiştir.⁴⁸⁸ Ve zamanla bazı vergi muafiyetlikleri üzerlerinden kalkmış olup Yörük Defteri'nden düşürülerek hane sistemine ilhak olmuşlardır.⁴⁸⁹ Avârizhaneye dâhil olmalarının sebebi, piyade neferatının, çeribaşlarından şikâyet etmeleri olmuştur. Bu hususta *Evlâd-ı Fâtihan Defteri*'nden (yörük defteri) ihraçlarını isteyerek eskiden olduğu gibi avârizhane olarak kaydedilmelerini talep etmişlerdir. Avâriz, nüzul, celebkeşan ve adet-i ağnam vergilerini kaza halkıyla beraber ödemek istemeleri üzerine 1708 senesinden itibaren avârizhane olarak kabul edilmişlerdir.⁴⁹⁰ Böylece Manastır'da sisteme ilhak olan fertlerden her 2'si bir hane olmak üzere toplamda 75 avârizhane ve nüzülhane oluşturulmuştur. 1716 yılına gelindiğinde askerî gurupta yer alan evlâd-ı fâtihan taifesi 25 eşkinci neferinden sadece 13'ünün kaydı olunmuştur. Diğerlerinin kaydı vergiden muaf olması nedeniyle ayân çiftliklerinin üzerine kayıt olunmuştur. Böylece avâriz, nüzul, celebkeşan ve diğer vergilerden muaf olacaklarını düşünmüşlerdir. Fakat bu durum vergi tahsildarlarının gözünden kaçmamış, çiftlik üzerine kaydolanların bundan sonra mahallinde kayıt olmaları istenmiştir.⁴⁹¹ Yani çiftlik sahipleri olmaları yörük olmalarını değiştirmemiştir.

Evlâd-ı fâtihan taifesinin vergi ve muafiyetlik hususları için Rumeli Eyaleti'ndeki sancakların genelindeki evlâd-ı fâtihan için *zabıt* görevlendirilmiştir. 1716 senesinde evlâd-ı fâtihan zabıtı Şaban Ağa olduğu görülmektedir. Şaban Ağa'nın bu taife için uygulanan muafiyetlik hususu, vergilerinin tahsili ve askerlik vazifeleri gibi mevzular görevleri dâhilinde olmuştur.⁴⁹² 1727 senesinde ise sadece Manastır, Pirlepe ve Kalurunya kazalarından sorumlu *zabıtı* Hamza atanmıştır. Manastır şehrinde ise bu zabıta bağlı *çeribaşları* olup Hamza görevinden ref' olunca Haneli Köyü'nden bölükbaşlarından olan Elhac Abdi Ağa vekil olarak atanmıştır.⁴⁹³

⁴⁸⁷ BOA., AE. SAMD. III. 20-1885. H. 15 Şevval 1116/M. 10 Şubat 1705

⁴⁸⁸ BOA., MAD.d., 520. H.29 Zilhicce 1139/M.17 Ağustos 1127.-1727 senesinde Rumeli kazalarında 6.930 nefer evlâd-ı Fâtihan 1065 eşkinci olup her bir eşkincinin 35 neferi mevcut idi. Toplamda 25 kazanın 37.275'tir. Bir önceki tahrirde (1722 senesi) Evlâd- Fâtihan taifesinin sayısı 39.206 olarak kaydedilmiştir. Evlâd-ı fâtihan taifesindeki bu azalma firarlar ve ölüm nedenleri ile alakalıdır.

⁴⁸⁹ Manastır ŞS. 37, s.61. H. 20 Rebiyülevvel 1129/M. 4 Mart 1717.

⁴⁹⁰ BOA., A.DVSMHM.d. 115-2069. H. 29 Şevval 1119/M. 23 Ocak 1708.

⁴⁹¹ Manastır ŞS. 37, s.42. H. 20 Rebiyülahir 1128/M. 13 Nisan 1716.

⁴⁹² Manastır ŞS. 39, s.122. H. 20 Rebiyülahir 1128/M.13 Nisan 1716.

⁴⁹³ Manastır ŞS. 41, s.24. H. 7 Rebiyülahir 1140/M.22 Kasım 1727.

Avârizhaneye dâhil olmadan önce evlâd-ı fâtihanın üzerine yükümlü olduğu vergi ise “*bedel-i muafiyet*” vergisi olmuştur. Zira bu taife sefer olmadığı senelerde bu vergiyi ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Çünkü sefer olmadığı yıllarda evlâd-ı fâtihan da diğer reaya gibi ziraat edip diğer işlerle meşgul olabiliyorlardı. Mesela 1704 senesi de dâhil olmak üzere Manastır’ın da içinde bulunduğu kazalarda evlâd-ı fâtihan olanlardan bedel-i muafiyetlerinin toplanması için Ahmet Ağa mübaşir olarak görevlendirilmiştir.⁴⁹⁴

1705 senesinde evlâd-ı fâtihanın vergilerden muafiyetlik hususunda çıkan fermada Selanik kolu (sol kol) tabir olunan mahallerde olan evlâd-ı fâtihan bedel-i malların toplanması hususunda evlâd-ı fâtihanın muafiyetlikleri belirtilmiştir. Sefer-i Hümâyûn taifesinden olmaları hasebiyle sefer zamanı seferde ve muhafazalarda bulunmaları gerektiği bildirilip bedel-i avâriz, bedel-i nüzül, celebkeşan ağnam ve tekâlif-i örfiyeden muaf olup ziraat ettikleri ve hasadını aldıkları mahsulüne karışılmayıp askerî sınıftan sayılmak kaydı ile ve içlerinden vârisiz ölen olur ise kimse karışmamakla “*min- külli vücuh*” üzere serbest olup muaf ve Müslimler olarak kaydedilmeleri istenmiştir.⁴⁹⁵ Şayet bu kurallara uyulmaması durumunda cezalandırılacakları kendilerine tembih edilse de kuralları “*ihlal-ı faal*” edip Sefer-i Hümâyûn’a katılmayanların neferinden 5’er, eşkinci neferinden 30’ar kuruş bedel-i muafiyetleri tahsil olunmuştur.⁴⁹⁶ Evlâd-ı fâtihanın bu kadar yüksek meblağla cezalandırılması sefer olmadığı zamanki yaşam standartlarının iyi olduğuna dair işarettir. Ya da vazifelerini icra ettirmek için ağır bir cezaî yaptırım söz konusudur. Ve yahut da vergi ile mükellef şehir ahalisinin üzerlerindeki vergi yükünü karşılaştırsak; vergi yükü reayanın yaşamına ne derece yük olduğu dikkate şayandır.

Evlâd-ı fâtihan serbestliyetlik üzere olmaları sorumluluğun kendilerine baş olan zabıtları çerçevesinde olmaları ile sınırlandırılmıştır. Bu serbestliyetlikle bazıları yeniçeri edasında olsa da bu duruma yeniçeri ağasının müdahil olmaması istenerek durum düzeltilmeye çalışılmıştır.⁴⁹⁷

İncelediğimiz dönemde evlâd-ı fâtihan’ın avârizhane üzerine kaydolmalarının diğer bir sebebi ise sefer zamanı seferlere olan iştiraklerinin azlığından dolayı üzerlerindeki vergi muafiyetlikleri yıkılarak (sefer zamanları hariç) hane, Müslim olarak

⁴⁹⁴ *Manastır* ŞS. 31, s.27. H. 5 Cemaziyühahir 1116/M.5 Ekim 1704.

⁴⁹⁵ *Manastır* ŞS. 31, s.54. H. 20 Muharrem 1117/M.14 Mayıs 1705.

⁴⁹⁶ *Manastır* ŞS. 31, s.27. H. 10 Cemaziyülevvel 1117/M. 30 Ağustos 1705.

⁴⁹⁷ *Manastır* ŞS. 49, s.15. (tarihsiz bir ferman suretinde geçmektedir.)

kaydedilmeye başlanmıştır. Bu vergilerin toplanmasına sebep seferin olmayışıdır. Bu yüzden şehir görevlilerinden kadıya, evlâd-ı fâtihan çeribaşısına ve ihtiyarlarına bildirilerek ferman olan mal-ı bedellerin tayin olan mübaşir marifetiyle toplanması istenmiştir.⁴⁹⁸ Mesela 1708 senesi evlâd-ı fâtihan taifesinin celebkeşan koyun vergisi her bir hanesi 2 mükellef olmak kaydıyla 75 haneye tevzî edilmiştir.⁴⁹⁹ Bu veriler üzerinden sefere katılmayan evlâd-ı fâtihanın mahallelere ve köylere göre dağılımını tabloda gösterecek olursak:

Tablo 21. Evlâd-ı Fâtihan Avârızhanelerinin Mahallelere Dağılımı⁵⁰⁰

| Mahalle | Avârızhane |
|----------------|-------------------|
| Karadebbağ | 3,5 |
| Hüseyinpaşa | Rub' 3 |
| Oğulpaşa | 2 |
| Dıvışkıbey | 1 |
| Karaoğlan | 2 |
| Emir | Rub' 3 |
| Eynebey | 2 rub'3 |
| Sinanbey | 2 |
| Yakupbey | 2 |
| Balivoyvoda | 3 |
| Hamzabey | 2,5 |
| Kasımçelebi | 1 rub'3 |
| Firuzbey | 2 |
| Aliçavuş | 3 |
| Azabbey | 1 |
| Toplam | 30 |

⁴⁹⁸ *Manastır* ŞS. 31, s.55. H. 29 Safer 1117/M. 22 Haziran 1705.

⁴⁹⁹ *Manastır* ŞS. 33, s.12. H. 24 Cemaziyülevvel 1120/M.11 Ağustos 1708.

⁵⁰⁰ *Manastır* ŞS. 33, s.12. H. 24 Cemaziyülevvel 1120/M.11 Ağustos 1708.

Tabloda gösterilen evlâd-ı fâtihan avârizhanelerinden her biri 2 vergi mükellefine isabet etmektedir. (1710 senesinden sonra her avârizhaneye 3 vergi mükellefi belirlenmiştir)

Tablo 22. Evlâd-ı Fâtihan Avârizhanelerinin Karyelere Dağılımı⁵⁰¹

| Köy | Avârizhane |
|---------------|-------------------|
| Kınalı | 30 |
| Mescitli | 4,5 |
| Vakf-ı Bekri | 1,5 |
| Lehçe | 4,5 |
| Tornukca | 3 |
| Çayırılı | 3 |
| Toplam | 45 |

Toplam 75 avârizhanesinde 150 kişi vergi ile mükelleftir. Yani bu nüfus sefere katılıp sefer olmadığı zaman vergi ile mükellef olan köy ve şehir merkezindeki toplam Evlâd-ı fâtihan nüfusu yaklaşık aileleri ile birlikte 675 kadardır. Daha sonra her avârizhane için 3 nefer mükellef kılınmıştır. Bu hesap ile 220,5 nefer olan evlâd-ı fâtihan aileleriyle birlikte yaklaşık 992 kadar oldukları görülmektedir.

Tanzimat döneminde evlâd-ı fâtihan muafiyetlikleri kaldırılarak diğer halk gibi vergiye tabi tutuldular ve askerliğe dâhil edildiler. Teşkilat tam manasıyla 1845’de Tanzimat ile lağvedildi.

3.9. Ulema (Ehl-i Şer’)

3.9.1. Kadı (naib) ve Kadının Şehir Yönetimindeki Yeri

Devlet işlerinin icra organı olan Kadılık Kurumu taşra teşkilatının kilidi konumundadır. Öyle ki merkezden çıkan belgeler eyalet idarecisine gönderilir; oradan da sancak kazalarına bir buyruldu ile bildirilerek kadının elinden geçmek suretiyle memleketin en ücra köşesine kadar ilgili makamlarca sirayeti sağlanırdı. Böylece belgede geçen hususun pratiğe dökülmesi sağlanırdı. Merkezden gönderilen belgelerin

⁵⁰¹ *Manastır ŞS.* 33, s.12. H. 24 Cemaziyülevvel 1120/M.11 Ağustos 1708.

Sicil-i Mahfûz-u Defterlü bir sureti de mahkemede tutulan sicil defterlerine kaydedilirdi. Sorumluluk alanı fazla olan kadı şehrin diğer görevlileri olan ulema ve ümera ile birlikte iş görür ve emri altındaki yardımcılarıyla⁵⁰² iş hal olunurdu.

Osmanlı Devleti'nde kadılık önceki İslam devletlerinin yargı kolunun devamıdır. Diğer İslam devletleriyle şekil, üslup ve tarz olarak aynı idi.⁵⁰³ Bu İslami kuruma Osmanlı, adlî görevlerinin yanında idarî, askerî, iktisadî ve beledî görevler yükleyerek kurumun sorumluluk alanını genişletmiştir. Sorumluluklar ulema ve ümeradan olan şehir yöneticilerden başka mahkemede kadının mahiyetinde bulunan geniş bir kadroyla yerine getiriliyordu. Kadı, padişah beratıyla kaza ve nahiyelere ataması yapıp görev süreleri 24 aya kadar uzayabiliyordu.

İdarî ve mülkî taksimata muvâzi olarak bütün bölgeler, kadılıklara bölünmüştü. Kadılıklar Müslümanların ikamet ettikleri bütün bölgelerde normal birer idarî ünite olarak kurulmuştu. Başlangıçta birden fazla nahiyeden sorumlu olan kadılar sonraları sadece bir nahiyeden sorumlu olur hale gelmişlerdir ki incelediğimiz dönem Manastır şehri sadece kendi adıyla anılan Manastır Nahiyesi'nden ibarettir.

Manastır Kadılığı, aynı adı taşıyan nahiyeden başka Karasu civarındaki Demir Hisar nahiyesiyle Morihova nahiyesinin bir kısmından müteşekkildi.⁵⁰⁴ Stoyonovski, bu bilgiyi Manastır şehrinin incelediğimiz dönemden farklı bir zaman dilimi için belirtmiş olması gerekir. Evliyâ Çelebi eserinde ise; "*Sultan Ahmet I' in kızı Fatma Sultanın hası olan Manastır iktisadî, malî ve idarî dokunulmazlıklara sahiptir. Kadılığı üç yüz akçalıktır. Şehrin yönetimi Beyin elinde olup, şehirliden yirmi yük akça almaktadır. Manastır kadısı kendisine bağlı olan üç yüz altmış köyden on beş kese varidat toplamaktadır.*" şeklinde yazmaktadır.⁵⁰⁵

1078 (1667/68) tarihinde yapılan düzenlemeyle Rumeli kadılıkları yukarıdan aşağıya on iki dereceye ayrılmış ve her derecede bulunan kadılıklar belirtilmiştir. Günümüze ulaşan bir deftere göre Rumeli'deki kadılıkların sayısı 361'dir. Defterde

⁵⁰² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C.II, İstanbul,1979. S.63. Mustafa Akdağ mahkemede yardımcıları olan naib, kâtip, muhızır, mahkeme imamı ve şuhudu'l- hal ile birlikte kethüdâ ve çukadarın da eşlik ettiğini belirtir.

⁵⁰³ Ahmet Akgündüz, *Şer'îyye Sicilleri*, C.I, İstanbul,1988, s.76-77.

⁵⁰⁴ Aleksander Stoyonovski, "17. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdarî Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.4-5, 1974, s. 215, 218.

⁵⁰⁵ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.573.

Manastır için “Paşa sancağıdır. On beş konakdur. Cevanibi Florina ve Pirlepe ve Pirespe’dür” şeklinde yazmaktadır. Yine bu deftere göre Manastır Kadılığı ikinci derece bir kadılıktır.⁵⁰⁶

Ahmet Dabakoğlu’nun bir yazma eserden elde ettiği verilerde ise 1740-1741 senesi Manastır’ın kadılık derecesi ülä olup Rumeli’deki 52 sancak dâhilinde 209 kadılık mevcut olduğu görülmektedir. Yine Başbakanlık Osmanlı arşivinden elde ettiği verilerde 1733-1734 senesinde 23 sancak dâhilinde 207 kadılık mevcuttur.⁵⁰⁷

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde vilayet olan Manastır’a; Kırçova, İlbasan, Görice, Debre, Resne, Florina, Pirlepe, Ohri sancakları bağlanmıştır⁵⁰⁸. Böylelikle Manastır Kadılığı kendine bağlı olan sancakların bir üst makamı durumuna gelmiştir

Kadılık dereceleri kazanın nüfusu ve coğrafyasına göre belirlenmiş olup kadıların alacakları ücret de buna göre farklı miktarlarda olmuştur. Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi’nde yer alan 13928 – 13929 numaralı eserde Manastır Kadılığı’nın rütbe derecesi ülä olup yevmi 300 akçe ve üzeri olması hasebiyle kadılık derecesinin göstergesi olan ücret sıralamasında en düşük 100 akçeden başlayan sıralamada 300 ve üzerinde ücret alması kadılık derecesinin de Manastır Kadılığı’nın yüksek rütbe konumunda olduğunu göstermektedir.⁵⁰⁹

XVIII. yüzyılın ilk yarısının sonlarına kadar naib kadının yardımcısı durumundadır. Bu dönemden sonra kadı görev yerine gitmeyip naib atamıştır.⁵¹⁰ Bu durum Manastır Kadılığı’nda çok az rastlanan mevzudur. Sadece 1748 senesinde Manastır Mahkemesi’nde kadının yerine naib mahkemeye vekillik ettiği görülmektedir.⁵¹¹ Zira üst makamlardan gönderilen yazışmalarda naibe hitap edildiği

⁵⁰⁶ Muammer Kemal Özergin, “Rumeli Kadılıklarında 1078 (1667-68) Düzenlenmesi”, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, Ankara, 1976, s.251-359.

⁵⁰⁷ Ahmet Halaçoğlu, “1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri” *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.III, Ankara, 1999, s.869-897.

⁵⁰⁸ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniye’nin Tarihi ve Coğrafya Lugatı*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1896, s. 780.

⁵⁰⁹ Ercan Alan, “1078 (1667-1668) Tarihli Rumeli Kadılık Rütbeleri Düzenlenmesine Dair Yeni Bir Kadı Mecmuası” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 41, İstanbul 2019. s. 49-56.

⁵¹⁰ Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, s.178 - 179

⁵¹¹ *Manastır ŞS.* 51, s.5. H. – Cemaziyülahır 1161/M. - Haziran 1748- Manastır Kadısı İshak sü-i halinden dolayı görevi terk etmiştir.

görülmektedir. 1737’de de idarede kadının yerine naib vekillik ettiği görülür.⁵¹² Fakat Manastır’ın incelemiş olduğumuz XVIII. yüzyılın başlarında görevi icra ettiren kadıdır. Naib burada yardımcı sıfatındadır. Mesela 16 Haziran 1714 tarihinde Manastır’ın Yakupbey Mahallesi’nden Rabiahân binti Mehmet, Hatipzâde Ali Efendi ibni Mustafa ile olan davasında mahalline gönderilecek naibi istememiştir. Kadı Mevlana Haşımzâde Monla İbrahim’e müracaat ederek mahkeme görülmüştür.⁵¹³

Şer’iyye sicillerinde kaydedilen ferman, buyruldu, mektup gibi belgelerde paye derecesinin büyüklüğünden dolayı yöneticiler arasında ilk kadının ismi zikredilmektedir. Davaların görülmesi, görevlilerin denetlenmesi, vergilerin taksimi ve tahsili, imar işlerinin hallolması, usulsüzlüklerin giderilmesi, menzil işlerinin yürütülmesi, mubayaa ve nakil işlemlerinin gerçekleştirilmesi gibi hususlar⁵¹⁴ kadının doğrudan sahip olduğu sorumlulukları arasındadır. Diğer hususlarda da kadı şehir görevlileri ile birlikte zikredilmiş olup dolaylı da olsa sorumluluk alanını hayli genişletmiş oluyordu. Kadı üstüne vazife olan sorumlulukları yerine getirmek zorundaydı. Aksi bir durumda görevden ihraç edilirdi.⁵¹⁵

Devlet işlerinin icra organı olan kadılık kurumunda idarî, adlî, malî, askerî ve saire hususların kurum üzerine ister vazife olsun ister olmasın intikal etmesi bu kurumun merkez teşkilatının taşradaki bir temsilcisi durumunda olduğunun göstergesidir. Devletle ilgili hususların birinci derecede muhatabı olması, yazışmaların kayıt altına alınması ve bu kurumun birçok alanda yetkili kılınması ile merkezi hükümetin eli kolu olmuştur. Yetki alanın geniş olması ve diğer devlet görevlileri içerisinde kıdemli olması hasebiyle tahsis edilen görevlerin icrasının ilgili mercilere yaptırımını sağlamak görevi olmuştur. Zira devletin idarî, malî ve saire alanlarda bir sistemi olup kadılık kurumu direk icrasıyla meşgul olduklarının dışında bir merkezi yönetimin emir buyruğu ve denetim mekanizması durumundadır. Merkezi yönetim bu kuruma sınırsız bir yetki yüklememiştir. Kanun hükümleri çerçevesinde hareket alanı çizilen kadıların mahkemedeki yardımcılarının ataması dahi merkez eliyle olmuştur.

⁵¹² *Manastır ŞS.* 46, s.28. H. 5 Zilkade 1149/M. 7 Mart 1737.

⁵¹³ *Manastır ŞS.* 36, s.15. H. 3 Cemaziyülahır 1126/M. 16 Haziran 1714.

⁵¹⁴ *Manastır ŞS.* 38, s.38. H. 17 Cemaziyülevvel 1131/M. 7 Nisan 1719- Kadı idari görevlerini kendisine vazife kılınan iş için mübaşir tayin ederek işler hal olunmuştur. Mesela 1719 senesi imdad-ı hazariyye vergisinin tahsil işlemi Rumeli dâhilindeki kadıların üzerine vazife kılınmıştır. Ve bu işler mübaşir marifetiyle hal olunmuştur.

⁵¹⁵ *Manastır ŞS.* 51, s.5. H. 1 Şaban 1161/M. 27 Temmuz 1748 - 1748 senesi Kadı İshak’ın Sû-i halinden dolayı yerine Kadı Süleyman atanmıştır.

Burada kadının istihdam olmak isteyenler için sadece arzda bulunduğunu atama belgeleri olan berat- 1 şeriflerde görüyoruz. Veya başka bir misal ile ferman ve buyruldu gereğince eşkıyaya karşı şehir görevlilerinin ittifak halinde olunması istenirken⁵¹⁶ bu kurumun üstüne düşen vazife kendisine atfedilen yetkileri dâhilinde olmuştur. Yoksa bu iş için asıl vazifeli ve yetkili askerî merciden olan alaybeyi ve yeniçeri serdarıdır. Yani kadılık kurumu görevlerin icrasında etken bir rol değil ettirgen bir rol oynamaktadır. Tabi bu husus adlî görev için geçerli bir hüküm sayılmaz. Yargı işleri kadının asli vazifesi olup maiyetindekilerle mahkeme yapılır ve hükümler şer'î ve örfî kurallara göre verilirdi. Mahkemede *şühûdu'l- hâl* denen grubun yer alması ise kanunlara göre hükümlerin verildiğinin bir göstergesi olarak yargının işleyişini bize göstermektedir. Örfî kurallar dahi şer'î hükümlere ters düşmeyeceğinden yargının bağımsız bir hüviyete sahip olduğu görülmektedir.

Kadı mahkemedeki diğer görevliler ile birlikte nikâh akdi, boşanma, nafaka bağlanması, vasi tayin edilmesi, anlaşmazlıkların çözümlenmesi, miras paylaşımı gibi mahkemeye intikal eden davalara bakmaktaydı.⁵¹⁷ Tüm bu davalarda etnik ve dinî ayırım yapılmaz mahkemece her türlü anlaşmazlık hallolurdu.⁵¹⁸ Bu davalar mahkemede çözüme ulaştırıldığı gibi olay mahallinde de davalar görülüp karara bağlanabiliyordu.⁵¹⁹

Kadınların üzerine vazife olan diğer bir görev ise ticari ürünlere narh koymasıdır. Bu hizmetlerine mukabil yılda bir kez olmak üzere *narhiyye* adı altında esnaftan ücret almışlardır.⁵²⁰ Ticari ürünlere narh koyulması piyasanın rekabet ortamından ve karaborsacılıktan korumasının yanında esnafın devlet tarafından denetim altında tutularak esnafa toplumsal olarak bir ticari ahlak ve disiplin kazandırdığı aşikârdır.

Kadınların ölen kişilerin tereklerini yazarak İslam'daki miras hukuku gereğince borçlar düşüldükten sonra mirasın İslami ölçüye göre varisleri arasında taksim etmek diğer bir görevi olmuştur. Tereke hesaplanırken piyasa değeri üzerinden hesaplanma yapılmış olup eğer ölenin murisi yoksa hesaplanan değer Beytülmal'a aktarılırdı. Tüm bu işlemler gerçekleştirilirken mahkeme bu işlemlerden resm-i kısmet, hazariyye,

⁵¹⁶ *Manastır* ŞS. 43, s.11. H. 1 Şaban 1148/M. 17 Aralık 1735.

⁵¹⁷ *Manastır* ŞS. 31, s.3-5-8-9-10-23-30; Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.186.

⁵¹⁸ *Manastır* ŞS. 44, s.51 H. 21 Safer 1147/M.23 Temmuz 1734.

⁵¹⁹ *Manastır* ŞS. 36, s.15. H. 3 Cemaziyülahır 1126/M. 8 Mart 1714; *Manastır* ŞS. 32, s.6. H. 24 Şaban 1118/1 Aralık 1708.

⁵²⁰ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.182.

kalemiyye, delaliyye, hadamiyye, kassamiyye adı altında tereke malından ücret almıştır. Mahkeme belirli bir orana göre yaptığı ücretlendirmede usulsüzlükler olduğu zamanlar oluyordu. Bu yüzden zaman zaman mahkeme aleyhinde şikâyetler hâsıl oluyordu. Kadılar ile ilgili reayanın şikâyetlerinin çoğu bu konu ile alakalı olmuştur. Mesela bir şikâyette vefat eden kişilerin tereke işlemlerinden alınan ücretin kanunda belirtilen miktarın üzerinde alınması olmuştur. Bu icapla kadı, kanun gereği ücretleri alsın diye uyarılmıştır. Yani “*hulaf-ı şer*” üzere davranmaya diye tembih edilmiştir.⁵²¹

Kadıların devletçe karşılanan herhangi bir sabit maaşları yoktu. Genellikle icra ettikleri görevleri karşılığında harç ve ücret ile geçinirlerdi. Harç miktarları kadının keyfiyetine göre bir ücretlendirme olmayıp nizam gereğince belirlenmiş olan miktara razı olmak zorundaydılar. Aksi halde zaman zaman harç ve miktarı hususunda reaya ile karşı karşıya gelebiliyorlardı. Tabi bu durumda da kadılar hakkında şikâyetler olmuştur. Kadılar ile ilgili reayanın şikâyetlerinin çoğu bu konu ile alakalı olmuştur. Mesela yukarıda bahsettiğimiz kadı resmi kısmet payının fazladan almasının yanında⁵²² yine kadı ve naib zaman zaman vergi gelirlerinden de keyfiyet üzere davranarak fazladan pay ayırma yoluna gitmiştir. Bu hususta da yine ferman ile uyarılmışlardır.⁵²³

Manastır Şer’iyye Sicilleri’nde kadının ataması ve görev sürelerinin kayıtlarını genelde sicilin ilk sayfasında yer aldığını görüyoruz. Kadılık süreleri genelde bir yıl ile sınırlı olmuştur (1707 senesi Mevlana kadı Ahmet’tir, 1708 senesi Kadı Elhac Hüseyin’dir, 1709 Mevlana Elhac Mehmet’tir ve saire). Fakat görev süreleri uzatılarak göreve ibkâ beratı ile devam edebiliyorlardı. Mesela 1722 ve 1725 seneler arasında kadılık vazifesi Mevlana Süleyman’da olduğu görülmektedir. 1722 ile 1725 arası toplam 28 ay Manastır’da yevmi 400 akçeye kadılık hizmetinde bulunmuş ve kadılık görevi biten Kadı Süleyman’ın görev sürelerinin kısa olduğunu deftere düştüğü şerhte şöyle izah etmiştir.⁵²⁴

“Şarab içmekten devir sanma bizi saki

Değildir mübzî fâni, cihan da kimseye bâki.”

⁵²¹ *Manastır* ŞS. 39, s.90. H. 10 Şaban 1133/M. 6 Haziran 1721.

⁵²² *Manastır* ŞS. 39, s.90. H. 20 Cemaziyülevvel 1133/M.19 Mart 1721.

⁵²³ *Manastır* ŞS. 42, s.77. H. 21 Cemaziyülahır 1141/M. 23 Aralık 1728.

⁵²⁴ *Manastır* ŞS. 40, s.32. (tarihsiz)

(Şarap içmekten sarhoş oldum sanma saki

Ne dünyanın kârı kaldı yanımıza ne de dünya kimseye bâki.)

Kadı Süleyman'ın yerine göreve Mehmet devam (ibkâ) etmiştir. Rumeli Kadıaskeri göreve devam kararı vermiştir.

Kadıların atandıkları yerlerdeki kısa süreli vazifelerine binaen kendilerine ait bir haneleri olmayıp genelde kiraladıkları bir konakta ikamet etmişlerdir. Aynı zamanda görevlerini ikamet ettikleri haneden icra ettirmişlerdir. Buna misal olarak Konak sahibi olan Hüseyin Ağa 1744-1745 senesi için dönemin kadı efendisinden 16 ay boyunca her ay 5'er kuruş olmak üzere menzil kirası almıştır.⁵²⁵ Kadının ödediği kira miktarına bakılacak olursa aylık 5 kuruş azımsanmayacak bir meblağdır. Konağın bu kadar kira tutması konağın büyük olduğuna işaret etmektedir ki konak büyük ihtimalle mahkeme binası olarak da kullanılmaktaydı.

3.9.2. Mahkeme Görevlileri

Başkâtip ve kâtipler hakkında incelediğimiz sicillerde belgelere yansıyan fazla bir bilgi mevcut değildir. Fakat mahkemedeki konumu ve önemine binaen mahkemenin işleyiş biçimini anlayabilmek için mahkeme görevlilerinden olan başkâtip, kâtip, muhızır ve diğerleri hakkında genel bilgi vermekle yetineceğiz.

Mahkemede kadı ve naibin yokluğunda mahkemeye tam yetkili bir şekilde vekâlet etmekle haklaştırma işlerini gerçekleştirmektedirler. Bu yetkilerine binaen önemli olan makamları için başkâtiplerde bazı özellikler aranmıştır. Başkâtipliğe seçilecek kişilerin bilgili, dindar, müstakim, fenni ilim sahibi ve emin kişiler olmasına özen gösterilmiş ve bu hususlar göz önünde bulundurularak başkâtibin seçimi ferman ile belli kaidelere bağlanmıştır.⁵²⁶

Kadının müraselesiyle mukayyid olarak seçilen kâtipler arasından bu işe layık olanın belirlenmesinin ardından padişahın berat vermesi ile başkâtip göreve başlamış oluyordu. Başkâtip olabilmek için mukayyitlikten kâtipliğe geçişte uzun bir zaman gerekmektedir. Görev süreleri de herhangi bir olumsuz durum olmaması halinde uzun

⁵²⁵ *Manastır ŞS.* 49, s.58. H. 1 Rebiülevvel1157/M. 12 Haziran 1744.

⁵²⁶ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.186-187.

bir süre devam edebilmişlerdir.⁵²⁷ İncelediğimiz dönem mahkemesine başkâtibin atamasını gösteren berat kaydında başkâtip için “*kâtib-i evveli*” tabiri kullanılmıştır. Mesela 1745 senesinde Manastır kazası mahkemesinde kâtip olan Halil vefat edince yerine Kadı Mevlana Mehmet Emin’in arzı üzerine İbrahim Halife’ye berat-ı şerif verilerek kâtib-i evveli olarak atanmıştır.⁵²⁸

Başkâtipler buldukları konum gereğince kadı ve naiblerin yardımcısı ve temsilcileri olması hasebiyle mahkeme işlerinin yürütülmesinden ve diğer vazifelilerin nizamından mesul olmuşlardır. Bu itibarla şehri ilgilendiren tamirat, keşif ve bazı işlerde şehrin diğer görevlileri ile beraber bulunarak mahkemeyi temsil etmişlerdir.⁵²⁹

3.9.2.2. Kâtipler ve Mukayyidler

Kâtip ve mukayyitlerin asıl görevi mahkeme kayıtlarını tutmaktır. Günümüze intikal eden şer’iyye sicillerini bizzat kaleme alan mahkeme görevlileridir. Mahkemede mukayyid olarak göreve başlayan birisi kâtipliğe ve başkâtipliğe yükselebilirdi.

Mahkeme davalarının usulünce kayda geçirilmesi, ferman, berat, mektup, buyruldu ve saire belgelerinin mahkeme siciline kaydedilmesi, mahkeme dışında meydana gelen davaların kayda geçirilmesi ve mahkemeyle ilgili kadının ve başkâtibin vereceği görevleri yerine getirmeleri vazifeleri arasındadır.

Mahkemede başkâtipten sonra görev yapan diğer kâtiplerde vardır. Sayıları ne kadar olduğunu belirleyemediğimiz kâtiplerin asıl kaynağını mahkeme mukayyidleri ve mahkeme imamları oluşturmuştur.⁵³⁰

Mukayyidin atama usulü kadının arz-ı ilamı üzere berat-ı şerif ile olmuştur. 1711 senesinde bu usulle Manastır Mahkemesi’ne kâtip olarak İbrahim Halife tevcih olunup berat-ı şerif verilmiştir. Ve merkezi yönetimce bu atama Kadı Mevlana Mehmet’e bildirilmiştir.⁵³¹ Mahkemede kâtip eksikliğinden dolayı bir kâtip tayini talep edilmiş ve bu iş için ehli olan İbrahim Halife layık görülmüştür. Eğer işinde başarı gösterirse müdavemet göstereceği diye beratta bildirilmiştir.

⁵²⁷ Sadık Emre Karakuş, *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2018. s.273-274.

⁵²⁸ *Manastır ŞS.* 50, s.6 H. 2 Safer 1158/M. 6 Mart 1745.

⁵²⁹ Sadık Emre Karakuş, *a.g.e.*, 2018. s.277.

⁵³⁰ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.190-191.

⁵³¹ *Manastır ŞS.* 35, s.5. H. 25 Recep 1123/M.8 Eylül 1711.

Kadı ve naibin yardımcısı durumunda olan kâtipler mahkeme dışında, olay mahallinde gerçekleştirilen duruşmaların kaydını yapmak için görevleri icabı kadı ve naiblerin yanında bulunarak görevlerini icra ettirmişlerdir. Mesela mahkeme kâtibi ile mahkeme kadısı olan Mevlana Mehmet Efendi, Kalurunya Kazası kadısı olan Sekerizade Mustafa'nın vefatıyla veraseti hususundaki dava için Karadebbağ Mahallesi'ndeki hanesine vararak akd-i meclis ile duruşma kayıt altına alınarak mahkemede sicile geçirilmiştir.⁵³²

Gelirleri hususunda ne kadar bir ücrete sahip olduklarını kestiremediğimiz kâtip ve mukayyitlerin kalemiyye, kaydiyye adı altında ücretlerinden başka mahkeme dışında görevli kıldıkları işlerden kâtip için pay ayrıldığını görüyoruz.⁵³³

3.9.2.3. Muhzırbaşı ve Muhzırlar

Muhzırlar ve sorumlu oldukları muhzır başılar Osmanlı mahkemelerinin nizamı ve emniyetini temin eden adlî bir polis örgütü olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin daha ilk zamanlarından beri var olan bu örgüt farklı dönemlerde (elamanın temin edildiği kaynak, görev süreleri, aldıkları ücret ve saire) farklı yapılanmasyla her yüzyılda farklı uygulamaları bulunmaktadır.⁵³⁴

Belgelerde daha çok adlarına şühûdu'l- hâl üyeliğinde rastladığımız muhzır ve muhzırbaşı olarak karşımıza çıkan ve mahkemenin bir güvenlik gücü olarak nitelendirilen görevleriyle kadının maiyetinde olan görevlilerdir. 1729 senesinde muhzırbaşı Ali ve muhzır olarak Hasan ve Yusuf'un adı şühûdu'l-hâl üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵³⁵

Atanma usulü ve ücretleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız muhzırların ne tarzda bir ücretlendirmeye tabi tutuldukları hakkında ise tereke kayıtlarında mahkeme görevlilerinin ücretleri için ayrılan kısımdan ihzariyye adı altında alınan meblağın muhzırlar için tahsis edildiği bilgisine ulaşıyoruz.⁵³⁶ 1700-1730 yılları arasında Kayseri ile 1786 senesinde Ankara Mahkemesi'nde görev alan muhzırların görevlendirilmeleri mukataa ile iltizam usulü üzerine olduğu görülmektedir. *İhzariye ve Muhzırbaşılığın Mukataası*'nın 8 ay 3 günlüğü 833 kuruşa iltizama

⁵³² *Manastır ŞS.* 42, s.38. H. 1 Rebiyülahir 1142/M. 24 Ekim 1729.

⁵³³ *Manastır ŞS.* 40, s.4. H. 7 Cemaziyülahır 1135/M.15 Mart 1723.

⁵³⁴ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.196.

⁵³⁵ *Manastır ŞS.* 42, s.21. H. 2 Zilkade 1141/M. 30 Mayıs 1729.

⁵³⁶ Mehmet Karagöz, *a.g.e.*, s.169.

verilmiştir. Yine 1788 senesi ise bir yıllığına kuruşa muhızırbaşı olan Mustafa'ya berat-ı şerif verilmiş; o da bir başkasına 1.250 kuruşa iltizama vermiştir.⁵³⁷ İncelediğimiz dönem Manastır'da muhızırların görevlendirilmeleri ve ücretlendirilmeleri hususunda mukataa üzerine olduğu hususunda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Fakat 1729 senesi mahkeme için muhızır temin edilmesi hususunda bir belgeden görevinde sû-i istimalde bulunan muhızırın yerine Manastır'da Bali Voyvoda Mahallesi sakinlerinden olan birinin mahkemeye muhızır olarak alındığını görüyoruz.⁵³⁸

Mahkemenin muhafızlığını yapan bir de bekçisi vardı. Mahkeme muhafızı olan Hasan işinde riayetsizliği sebebiyle atılıp yerine Halil bin Mehmet tayin olunmuştur.⁵³⁹

3.9.3. Müderrisler

Müderris, İslam eğitim sisteminin temel kurumundan olan mekteb-i sibyan ve muallimhaneden sonra en yüksek derecedeki eğitim kurumu olan medreselerin tadrîs hizmetinde bulunan kişidir.

Osmanlı ilk zamanlarında bu kuruma önem vermiş; yeni fethettiği yerlere de medrese inşa etmesi bir gelenek olmuştur. Medresenin yaygınlık kazanması sadece eğitime yönelik olmayıp İslam dininin ve kültürünün yayılmasında ve devlet, aydın ve halk kesiminin kaynaşmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle Balkanlar'da medreselerin yapımına önem verilmiştir.⁵⁴⁰ Medrese eğitiminden yetişenlerin devlet kadrolarında yer alması ve Müslüman olmak şartı ile toplumun her kesiminden kişilerin bu teşkilata girebilmesi devletle halk münasebetini artırmış ve halkı yönetim kademelerine dâhil kılmıştır.

Medrese eğitiminin temel unsuru müderris olmuştur. Medresede eğitim gören bir talebe derece derece yükselerek sonunda müderris olurdu. Medreseyi bitirenler görev alacakları öğretim (tedris), fetvâ (iftâ), yargı (kazâ) alanlarına yönelik Anadolu ve Rumeli kadiaskerinin *mülâzım* olarak kaydedildikten sonra atama sıralarını beklerlerdi.⁵⁴¹

Müderris ataması kadı arzı üzerine şeyhülislamın *işâreti* ile *Ru'ûs-u Hümayûn* gereğince padişah beratıyla yapılırdı. Bu şekilde 1730 senesinde Ahmet Paşa

⁵³⁷ Mehmet Karagöz, *a.g.e.*, s169.; Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.196.

⁵³⁸ *Manastır ŞS.* 42, s.2. H. 7 Safer 1142/M. 1 Eylül 1729.

⁵³⁹ *Manastır ŞS.* 42, s.2. H. 30 Rebiyülahir 1143/M. 11 Kasım 1730.

⁵⁴⁰ Mehmet İpşirli, "Müderris", *TDVİA.*, C.XXXI, İstanbul, 2006, s.328.

⁵⁴¹ Genel bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara,1988.

Medresesi'ne ücreti vakıf mahsulünden karşılanmak üzere Manastır'da mezun olan ulemadan Mevlana Abdurrahman umumi ders hocalığı için müderris olarak atanmıştır.⁵⁴² Ücretleri medresenin bağlı olduğu vakıflarca tayin olunurdu. Mesela 1748 senesinde Merhum Mahmut Bey Vakfı'na bağlı medresede görev yapan Müderris Elhac İbrahim Efendi günlük 60 akçeye vazife görüyordu.⁵⁴³

Temel işleyişi vakıflar ile sağlanan medresenin mali kaynağı, bu kaynağın kullanılması⁵⁴⁴, denetlenmesi yine vakıf şartları çerçevesinde olurdu. Temel esası eğitim olan medresenin toplum üzerindeki etkisine binaen devletin denetiminde olmuştur. Vakıflar kanalıyla varlığını sürdüren medreselerin devlete karşı sorumluluğu da devletin vakıflar üzerindeki denetimi dolayısıyladır.⁵⁴⁵ Medreseler genelde bir cami ittisalinde olup medresenin sorumluluğu için ayrı bir mütevellî atanmamıştır. Genellikle küçük çaptaki medreselerin sorumlusu, mütevellisi müderrisler olmuştur⁵⁴⁶

Medreselerin eğitim ve ilmi faaliyetlerini gerçekleştirmede önemli bir unsur da mevcut vakıf kütüphanelerinin var olmasıdır. Ayrıca bu kitaplardan sorumlu kâtip olarak kütüphanelere *kitâbet* ünvanıyla görevlilerin atandığını da görüyoruz.⁵⁴⁷ İncelediğimiz dönem medreselerin müfredatına hangi kitapların girdiği hakkında bir bilgimiz yok ancak; vakıf edilmiş eserlerin bize incelediğimiz dönem talebelere okutulmuş olan kitaplar hakkında bilgi vereceğini düşünerek Mahmut Ağa Vakfı'na hayır olarak vakfedilen kitap listesini vermek istiyoruz.⁵⁴⁸

Mahmut Ağa'nın vakfetmiş olduğu kitap listesi:

- Mushaf-ı Şerif

- Hidâye cild-i evveli

⁵⁴² *Manastır* ŞS. 43, s.97. H. 30 Rebiyülahir 1143/M.11 Kasım 1730.

⁵⁴³ *Manastır* ŞS. 51, s.36. H. 5 Zilhicce 1161/M. 26 Kasım 1748.

⁵⁴⁴ *Manastır* ŞS. 43, s.23. H.27 Şaban 1142/M. 17 Mart 1730. - 1730 senesine mahsup olmak üzere Mahmut Bey Vakfı'nın gelirinden yine Mahmut Bey Medresesi'nin müderrisi için bir yıllık ücret olarak 22.980 akçe karşılanmıştır.

⁵⁴⁵ Vakfın işleyişi için bkz. *Üçüncü Bölüm/Manastır'da İktisadi ve Sosyal Hayat/İktisadi Hayat/Vakıf Gelirleri*

⁵⁴⁶ *Manastır* ŞS. 38, s.28. H. 13 Cemaziyülevvel 1131/M. 3 Nisan 1719.

⁵⁴⁷ VGMA. Rumeli Hurufatı Mahlut Defteri, 1204, s.20.- Yeni cami havlusunda bulunan Ali Paşa'nın Medrese Kütüphanesi için kitâbet olarak Yusuf halife tayin edilmiştir. (H. 10 Şevval 1168/M. 20 Temmuz 1755). Yine başka bir kitâbet ataması Manastır Mahkemesi'ne olmuştur. (H.5 Şevval 1163/M. 12 Eylül 1750).

⁵⁴⁸ *Manastır* ŞS. 36, s.39. H. 7 Rebiyülahir 1156/M. 31 Mayıs 1743.

- Beyzâvi 2 cilt
- Tefsir-i Nisâburi 3 cilt
- Tevsir-i Ebu'l-'Avd 2 cilt
- Mesâbîh
- Mişkâtü'l- Mesâbîh
- Şerh-i Mesâbîh
- Diğer Şerh-i Mesâbîh 4 cilt
- Târik-i İbnü'l- Mülk
- Sâdî Aliü'l- Beyzâvi
- Neşr-i Kebirü'l- İbnü'l – Cezirî
- Kamûsu'l-'Akd
- Diğer Kamûs
- Şerh-i Mesnevi
- Türk-i Lüğat ve Lüğat-ı Çelebî
- Şerh-i Husus
- Şerh-i Maksud Şafi-i Muhtasar
- Risale-i Der- Nusuf-u Makâkât
- Kitab-u ferü'l-Mantık
- Menasık-ı Cem'
- Suret-i Vakf
- Estarlâb
- Hüsn-i Hatlı vakfiye
- Diğer Suret-i Vakfiye
- Eşbâh
- Hayutu'l- Hayvan
- En'âm-ı Şerif
- Şakâyık

Müftü Efendi zimmetinde olan kitaplar:

- Sâ'di Celi 'Aliü'l Beyzâvi
- Muhyittin Arabî 7 cilt
- İhtâr-ı Kebir
- Hidâye cild-i sani
- Cerrahnâme
- Fetavâ-yı Sofya
- Rûznâme-i Şeyh Merka Zeyli
- Şerh-i Mesakibi Mütercim
- Şerh-i Aliü'l- Hidaye
- Hülâsa
- Bedâyi 2 cilt
- Müeyyidzâde
- Netâic-i Kanun
- Asl-ı Vakfiye
- Tevcid-i Mütalaa-i Risale
- Niğmetü'l- 'Aş Mütercim
- Şerh-i Meşârik Mütercim
- Tefsir-i Hüsn-i Va'az

Vakıf Kütüphanesi'nde mevcut olan kitaplar:

- | | |
|-----------------------------|------------------------|
| - Vahid Pâşâ | - Cevâhir-i Bahâr |
| - Kimya-ı Sa'âdet-i Farisi | - İhtâr-ı Kati |
| - Tervihü'l- Ervâh fi't-tab | - İfâ-ı Hattü'l- Envâr |
| - Kanunnâme | - Menazili'l- 'Arifin |
| - Diğer Cevâhürü'l- Bahâr | - Fütuhu-l- Vâfire |

Şaban Efendi zimmetinde olan Kitaplar:

- | | |
|-----------------------------|----------------------------------|
| - Mushaf-ı Şerif | - Muhammediye |
| - Mukahame | - Zürnâmelü |
| - Vakfiye | - Kadihân |
| - Tevârih-i Hevâce Efendi | - Fezail-i Cihâd |
| - Ma'lümü't- Tenzil | - Ferc-i Bade's- Sıdk |
| - Vevâfık-ı Menzum | - Mişkâtü'l Envâr-ı Arabî |
| - Mütercim Mişkâtü'l- Envâr | - Fütüvvetnâme |
| - Hayâl | - Mushaf-ı Şerif |
| - Makâmât-ı Evâhir-i Risail | - Sa'dî aliü'l-Kemal el- Havkiye |
| - Bi- Hücetü'l- Envâr | - Tezkiretü'l- Evliyâ |
| - Sa'âdetnâme | - Metin-i Mesârık |
| - Ma'recü'l- İyâl | - Cevâhîrnâme |
| - Kadihân Terki | - Lütüfnâme |
| - Lügat-ı Farisi | - Muallimu'l- Yakin |
| - Risale-i fi't- Tab | - Tevakib-i Eşriye |
| - Faziletler | - Mütakil |
| - Diğer Mülâzil-i Müttekin | - Diğer Makâmât-ı Evliyâ |
| - Tezkiretü'l- Garra | - Mecmu'a |

- Diğer Mecmu'a
- Ferâiz-i Sa'di
- Sevk-i Ferâiz
- Terk-i İnayet
- Cami'-i Hikâye
- Hayutu'l- Hayvan
- Tevsirü'l- Hadis 4 cilt
- Hulûyât
- Esnafü'l Cenne ve'n- Nar
- Terk-i Mu'aza
- Minhâcü'l- 'Abidin
- K1ssa-ı Yusuf ve Züleyha
- Tercüme-i Mir- Havacemiz Der- Nusuh
- Ma'adenü'l- Zehb Der- Nusuf
- Risale-i Der- Sinan
- Terk-i Şer'ü'l- İslam
- Sehimü'l- Mülük
- Diğer Tezkirü'l- Evliyâ
- Tevâhirü'l- Sultan Selim
- Vekâyıkü'l- İhbâr Terki
- Tercüme-i Hadis-i Arifin
- Tevârih-i İbn-i Kesir
- Fütuhu'ş- Şam
- Baytarnâme
- Kanunnâme ve Sûkuk
- Metin-i Ferâiz
- İşü'l- 'Arifin
- Tevsir-i Hadis-i Şerif
- Lügat-ı Farisi
- Kamusu'l- Lugat
- Kitab-ı Sağır-u Ezen Salih
- Gusulü'l- Erba'in
- Tezarru'-u Sinan paşa
- Divan-ı Ahmedî
- 'Amedü'l Kelâm
- K1ssasü'l- Enbiya
- Kadile Hüsn-i Hat
- Envârü'l- Kâşifin
- 'Avârif- Ma'rif
- Naküdü'l- Evkâf
- Tevâif-i Aşere
- Tecrid Zikri
- Cevâhürü'l- Esdâf
- Kitabü'l Sekâfi El- Adis
- Osman Paşa
- Divan Emiri
- Terk-i Mekkume
- Mecmu'a-ı et-Taif
- Hatibeler
- Terk-i Mesârik cild-i sani

- Kimya-ı Sa'âdet
- Silâhşörnâme
- Menakıb-ı İmam-ı 'Azam
- Gülistân
- Diğer Kanunnâme
- Evrâk-ı Perişân
- Tezhibü'l- Ahlâk

Listesini verdiğimiz kitapların müderrisler tarafından talebelere ders kitabı olarak okutulduğu muhtemeldir. Listede yer alan kuran, hadis, fıkıh, tefsir gibi dini ilimlerin yanında tıp, biyoloji, tarih, coğrafya gibi fenni ilimlerden kitapların var olması medrese eğitiminde aklî ve naklî ilimlerde talebelerin eğitimi sağlandığını göstermektedir. Medreseden *icazet* alan talebenin kadılık, müftülük ve tedrisat alanlarından birine aday olması hasebiyle listede mevcut olan kitapların bu alanlara yönelik olup eğitim ile birlikte mesleğe hazırlığın da dikkate alındığını görüyoruz.

Vakıf kütüphanelerini teferruatıyla ele alacak çalışmaların bize Osmanlı eğitim sistemi, medrese ve müderrisler hakkında detaylı bilgiler sunacağı kanaatindeyiz.

Medrese ve mekteplerde ayrı bir mescit yoktu. Ancak medrese ve mektep ehli vakit namazlarını oldukları yerlerde eda ediyorlardı. Hatta bu yerlerde ezan dahi okutulmuştur. Beş vakit ezanın zamanında okunmaması nedeniyle de dersanelerde okutulan ezan-ı şerifin okunması iptal edilerek Rumeli Divanı'na ilam edilmiştir.⁵⁴⁹

XVI. yüzyıla kadar kadıaskerliğine bağlı olan medreseler bu tarihten sonra şeyhülislama verilmiş ve nihayetinde XIX. yüzyılda meşihat makamına devredilmiştir. Daha sonra Nizamiye Medreseleri ve akabinde Hukuk Mekteplerinin açılması ile medreseler sadece dini eğitim amaçlı kalmıştır.⁵⁵⁰

3.10. Diğer Dinî Görevliler ve Vakıf Görevlileri

Daha önce üzerinde durduğumuz şehir görevlilerinden olan kadı, müderris ve müftüden başka şehrin dinî ve manevi hizmetinde vazifeli olan cami, mescit, zaviye ve tekkelerde görev yapan imam, müezzin, vaiz, devirhân, cüzhân, şeyh, türbedâr gibi görevliler ile şehrin ekonomik ve sosyal yönüne katkı sağlayan vakıf kurumunda görev alan mütevellî, nâzır, kâtip, cabi, kaymakam (mütevvlî vekili) gibi görevliler şehir hayatında yer almıştır.

⁵⁴⁹ *Manastır ŞS.* 37, s.31. H. 29 Safer 1128/M. 23 Şubat 1716.

⁵⁵⁰ Mehmet İpşirli, "Medrese", *TDVİA.*, CXXVIII, Ankara, 2003 s.333.

İmam, müezzin, hatip ve diğer görevliler ahalinin dinî vecibelerinin yerine getirilmesine vesile olurken aynı zamanda toplumun itikâdî ve amelî konularda da bilinçlenmesini sağlıyorlardı. Cüzhân, devirhân, vaiz gibi görevliler sabah-ı şeriflerde Yasin-i şerif ve diğer sureleri okumakla birlikte cuma günleri, ramazan ayları ve mübarek dinî gecelerde talep üzere değişik cami ve mescitlerde görevlendirilirdi.⁵⁵¹

Belirtmiş olduğumuz dinî görevliler ile vakfın işleyişinde yer alan diğer görevlilerin sorumluluk alanları vakıfça belirlenmiş kurallar çerçevesinde olmuştur. Devlet bu kurumun görevli atama işlemlerini yüklenerek kurumun işleyişi hususunda denetimcisi olmuştur. Tekke ve zaviyeler ise ya bağlı olduğu bir vakıf sayesinde varlıklarını sürdürüyorlardı ya da kendi imkânları ile oluşturmuş oldukları vakıf sayesinde ayakta kalmaya çalışıyorlardı. Mesela: Manastır'da vaki Merhum Şeyh Mehmet Efendi Tekkesi Hamzabey Mahallesi'nde olup hali harap olmakla onarıma ihtiyacı olmuş ve tekyenin şeyhi olan Molla İbrahim kendi imkânları ile onarmak zorunda kalmıştır.⁵⁵²

Sayıdığımız tüm bu görevliler elinde berat bulunduran kişilerdi. Bu görevliler kadının arz-ı ilamı üzerine padişahın beratı ile atanmaktaydı. Ataması yapılacak kişilerin işinde ehli ve müstahak olanlara tevcih edilmesi özellikle belirtilmiştir. Eğer beratı elinde bulunduran görevli işinde riayetsizlik gözlenirse elinden beratı alınarak başka birisine görev tevcih edilirdi. Mesela Sungur Çavuş Vakfı'nın Poylucan karyesindeki akarların işleriyle vazifelendirilen müteveli Ahmet'e vakıf şartlarını yerine getirmek için berat-ı şerif verilmişti. Fakat vakıf kurallarına riayet etmediği için mütevellilik görevi İbrahim'e tevcih edilmiştir.⁵⁵³

⁵⁵¹ *Manastır* ŞS. 34, s.29. H. 3 Zilkade 1123/M13 Aralık 1711; *Manastır* ŞS. 45, s.62. H. 30 Ramazan 1149/M.1 Şubat 1737.

⁵⁵² *Manastır* ŞS. 49, s.3 H. 21 Recep 1160/M. 29 Temmuz 1747.

⁵⁵³ *Manastır* ŞS. 49, s.13. H. 22 Rebiyülahir 1155/M. 26 Haziran 1742.

3.9.4. Müftü

İlmiye sınıfına mensup olan müftü, medreseden *icâzet* ile mezun olduktan sonra şeyhülislamın berat teklifinden sonra mektubu ile ataması yapılırdı. *İftâ* (fetva) görevi müftüye verilmiş olup şeyhülislamın kazadaki temsilcisi sıfatındadır. Herhangi bir konu ve muamele hakkında ayet, hadis, kıyas ve içtihat gibi temellere dayanılarak şer’i hükümler ile toplumun önündeki engeller kaldırılırdı. İfa ettiği görevle şehir yönetiminde mutasarrıf, mütesellim ve kadı kadar pek de etkili değildi. İdare işine karışmaları istenmezdi. Ancak sosyal hayata etkisi azımsanmayacak kadar büyük olmuştur.⁵⁵⁴

Müftü şeyhülislamın taşradaki temsilcisi olup ayet, hadis ve kıyasa göre (Hanefi fikhî üzere) hüküm verirken meseleler hakkında önceden fetva verilmiş örnekleri ile de amel etmiştir. Bu hususta 1742 senesi şehir müftüsünün faydalandığı kitaplar arasında “*Fetavâ-yı Sofya*” kitabının olduğunu görüyoruz.⁵⁵⁵

Müftülük sadece dinî hususlarda ahalinin danışacağı bir kurum olmamıştır. Aynı zamanda Kadı da her hangi bir olay karşısında hüküm veremediği durumlarda danışacağı merci müftülük olmuştur. Mesela Tornuh Karyesi’nde Müslim ve gayrimüslim arasındaki davada şehrin müftüsü Müftü Efendizâde Monla İbrahim’e danışılmıştır. Yine aynı şekilde mülk tasarrufu hususunda da müftüye müracaat edilmiştir.⁵⁵⁶

Müftü kendisine tahsis edilen makamı gereğince ahalinin ihtiyaçlarını giderecek dirayeti göstermesi gerekmiştir. Eğer müftülük yapacak kişide cehalet ve ilmi kudretinde noksanlık görülürse müftünün azline kadar varan durumla karşı karşıya kalabilirdi. Mesela 1742 senesi Manastır Müftüsü Abdurrahman sû-i hal üzere olduğundan Rumeli Valisi Ahmet Paşa tarafından fetva yetkisi kısıtlanmıştır.⁵⁵⁷ Daha sonra iyi hali üzere fetva yetkisi yeniden verilmiştir.⁵⁵⁸ 1729 senesinde Manastır’a

⁵⁵⁴ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s205.

⁵⁵⁵ *Manastır* ŞS. 36, s.39. H. 22 Rebiyülahir 1155/M. 26 Haziran 1742- Manastır müftüsünün müracaat ettiği diğer kaynaklar için bkz.

⁵⁵⁶ *Manastır* ŞS. 36, s.15. H. 23 Cemaziyülahır 1126/M. 26 Haziran 1742.

⁵⁵⁷ *Manastır* ŞS. 49, s.6. H. 25 Zilkade 1155/M. 21 Ocak 1742.

⁵⁵⁸ *Manastır* ŞS. 49, s.13. H. 22 Rebiyülahir 1155/M. 26 Haziran 1742.

atanan müftü İmam zâde Mehmet'in sorumluluğuna Karadağ kazası da dâhil edilmiştir.⁵⁵⁹

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MANASTIR'DA TİCARET VE İKTİSADİ HAYAT

Bu başlık altında 1700 – 1750 tarihleri arasında Manastır şehrinin iktisadî yapısı ve bunu etkileyen unsurlar ele alınacaktır.

Şehrin iktisadî yapısını şekillendiren unsurların başında tarım, hayvancılık, sanayi ve ticaret gelmiştir. Bu yapının şekillenmesi sadece incelediğimiz döneme münhasır değildir. Osmanlı'nın diğer kurumları gibi bir alt yapısı ve zaman içinde değişen uygulamaları mevcuttur. Biz Manastır şehrinin iktisadî tablosunu aktarmadan önce dönemin iktisadî durumunu genel olarak belirtirsek üzerinde duracağımız unsurlar daha iyi anlam ve mana kazanacaktır.

4.1. Şehir Ekonomisini Etkileyen Faktörler

Osmanlı'nın idarî, askerî ve malî düzeni genelde toprağa bağlı tımar sistemi ile biçimlenmiştir. Osmanlı, bu geleneği farklı uygulama ve yöntemler deneyerek yıkılışına kadar devam ettirmiştir.⁵⁶⁰ İktisadî düzenin oluşmasında ve şekillenmesinde toprağa bağlı bu geleneğin önemli tesirleri olmuştur. Devletin malî kaynaklarının temelini oluşturan bu sistematik ile devlet bir bakıma saydığımız alanlar ile varlığını korumaya yönelik dönemin en mükemmel işleyişine haiz olmuştur. Fakat toprağa bağlı bu uygulamalar dönemin özelliklerine binaen büyük çapta sanayi ve ticaret alanındaki gelişmelere ahalinin dâhil olmasını engelliyordu. Zira düzen içinde bir ailenin geçimini temin edecek araziye işleme esasları ahalinin başka alanlara girişimini sınırlamıştır.

Toprağı tasarruf şekliyle devlet, orduya asker temini sağladığı gibi hazineye masrafsız nakit akışı da sağlıyordu. Fakat bu nakit akışını zamanla oluşturmuş olduğu iltizam sistemiyle halletmiştir. Zira devlet dönemin özelliklerine binaen vergileri tahsil etmede piyasada nakdî darlıktan dolayı vergileri aynî olarak toplayıp külfetli bir işe

⁵⁵⁹ *Manastır* ŞS. 42, s.6. (tarihsiz)

⁵⁶⁰ Dönemin tarih yazıcıları Osmanlı'nın çıkış ve çöküş nedenlerini tımarın uygulanması ve bozulmasına bağlamaktadırlar. Bkz. Koçibey Risalesi, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara,1985.s. 57-58.

girmek zaman kaybı oluşturacağından özel bir teşebbüs olan bu sistemi devreye sokmuştur.⁵⁶¹

XVIII. yüzyılda devlet tımar geleneğini devam ettirmiş; ancak tasarruf biçimini değiştirerek iktisadî anlamda büyük çaptaki işletmelere özel girişimlerin önünü açmıştır. Bu uygulamanın adı malikâne sistemi olmuştur. Devletin askerî ve malî alanlardaki ihtiyaçlarına binaen zuhur eden bir gelişme olarak malikâne, XVII. yüzyılda bazı devlet adamlarına uzun süreliğine (hayatta kaldığı sürece) verilmeye başlanmışsa da 1683-1699 savaş döneminden sonra bu uygulama yaygınlık kazanmıştır. Devletin bu uygulamaya geçmesinin sebebi mültezimlerin ekonomi ve sosyal hayattaki yıkıcı etkisini azaltarak bütçe açıkları için kaynak temin etmekten kaynaklanmaktadır. Bu sayede devlet gelirlerin bir bölümünü peşin almış oluyordu. Bir yandan da vergi kaynağını oluşturan kesim emin ellere teslim edilmiş oluyordu.⁵⁶² Zaman zaman çıkan fermanlarla bu sistemin usulleri ve şartları belirlenerek mukataa sahiplerinin reaya üzerindeki olumsuz tavırları bertaraf edilmeye çalışılmıştır.⁵⁶³

XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı uzun süren savaşın arkasından Karlofça Antlaşması ile rahat bir nefes almıştır. Ancak savaşın geriye bıraktığı askerî, malî, sosyal tesirlerinin olumsuz yönlerinin giderilmesi için hızlı adımlar atılmaya mecbur kalınmıştı. İmarlaşma hareketine hız verilmiş, para ayarına düzen verilmeye çalışılmış, mukataa gelirleri gözden geçirilmiş ve mukataaların malikâne tarzında idaresine gidilmiştir.⁵⁶⁴

Özellikle Rumeli’de asayiş sorunu yaşanmıştır.⁵⁶⁵ Hudutlar geri kaydığı için yeni hudut alanlarındaki kaleler inşa ve tamir işlemleriyle muhkem hale getirilmiştir. Hudut

⁵⁶¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, 11. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s.97.

⁵⁶² Mehmet Genç, *a.g.e.*, s.100.

⁵⁶³ *Manastır ŞS.* 49, s.52 H. 14 Cemaziyülahır 1160/M 23 Haziran 1747.- 1747 senesi çıkan fermanla birçok eyalette mîr-î mukataanın devlet erkânının elinde olması ve bu mukataaların birçok kişiye iltizam edilmesiyle ahalinin durumu göz ardı edilmiş ve ahali ezilmiştir. Bu nedenlerle yeni nizam verilmesi gereği duyulmuştur. Reayaya zulmeden mültezime yeniden iltizam edilmesi yasaklanmıştır. *Muaccele* ile malikânenin satılması belirtilirken *kayd-ı hayat* şartı ile mukataa sahibine berat verilmiştir. Mukataanın başka birine satılmasına ruhsat verildiği gibi eğer malikâne sahibi ölürse mukataanın oğluna devredilebilme imkânı da sunulmuştur.

⁵⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.5, s.9.; yine bir şehir tarihi çalışmasında bu konuya değinmiş olan çalışma için bkz: Yalçın Bazna, *Osmanlı Taşra İdaresi: Kastomonu Örneği (1839-1876)*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Çankırı, 2021, s. 34-40.

⁵⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.5, s.3-4.; *Manastır ŞS.* 46, s.64-65. H. 10 Ramazan 1150/M.1 Ocak 1738.; *Manastır ŞS.* 46, s.48. H.(ay ve gün belirtilmemiş) 1150/M. 1737- Bender, Vidin, Niş, Bosna gibi hudutlarda keferenin tutumlarından dolayı askeri sevkîyat ile buraların asayiş sorunlarının giderilerek muhkem hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle sefer için gerekli olan 85.320 kuruş meblağ Hazine-i Amire’den karşılanması hususunda ferman çıkmıştır.

boylarına yapılan taciz saldırıları ve eşkıyalık faaliyetleri gibi yaşanan asayiş sorunları ile ahali hem içtimaî hem de malî olarak olumsuz etkilenmiştir. Hudut bölgelerinin güvenliğinin sağlanmasına ihtimam gösterilse de bu hem hazineye hem de reaya üzerinde vergi yükünün artmasına neden olmuştur.⁵⁶⁶

Dönemin tüm bu gelişmelerine rağmen reaya fakir düşse de⁵⁶⁷ Manastır şehrinin ekonomisini oluşturan iç dinamikler istikrarını korumuştur. Osmanlı'nın geneli için geçerli olan para düzeninden, fiyat hareketlenmelerine kadar belgelere yansıyan ekonomik veriler gösteriyor ki şehrin iktisadî vaziyetinde derin yaralar hâsıl olmamıştır.⁵⁶⁸

4.1.1. Mukataalar

İktisadî düzenin sağlanmasında yukarıda bahsi geçen uygulamalar (timar, iltizâm ve malikâne gibi) Manastır şehrinde de uygulama alanı bulmuş, vergilerin temini malikâne uhdesine verilerek mukataalar muayyen bir zaman için iltizam usulüyle sağlanmaya çalışılmıştır. Mukataalar ekseri ya askerî zümre dediğimiz yönetici kesimi ya da bu zümreden emekli olmuş kişilerin elindedir.⁵⁶⁹

Mukataalar, şehirlerdeki ticaret, endüstri ve diğer gelir kaynaklarının vergilendirme biçimidir. Bu sayede elde edilen gelir akçe olarak hazineye girmiştir. Mukataaların iltizama verilmesi vergilerin hazineye nakit olarak girmesini sağlarken malikâne sistemiyle de iltizam üzerindeki denetimini pekiştirmiş oluyorken vergilerin bir kısmı da hazineye peşin girmiş oluyordu.

Devletin gelir kaynaklarının büyük bir kısmını oluşturan mukataalardan Manastır şehrinde de irili ufaklı birçok mukataa görülür. Sadece Manastır şehri gelirleri için oluşturulmuş olan mukataaların yanında birkaç kazanın gelirleri ortak bir mukataa

⁵⁶⁶ *Manastır ŞS.* 46, s.60. H. 1 Şaban 1150/M. 24 Kasım 1737.; *Manastır ŞS.* 46, s.61. H. 2 Ramazan 1150/M.24 Aralık 1737.; *Manastır ŞS.* 46, s.65-66 H. 7 Ramazan 1150/M. 29 Aralık 1737- Hudut bölgelerine yapılacak askeri sevkیاتlar iaşe, beygir, araba ve ücret teminleri ahali üzerine vergi olarak yüklenmiştir. Şayet devlet bunların tedariki için zaman bulamazsa işlerin hızlı yürümesi için devlet *icra akçesi* temin etme yoluna gitmiştir. Bkz, *Manastır ŞS.* 45, s.63-64 H. 25 Ramazan 1150/M. 16 Ocak 1738.

⁵⁶⁷ *Manastır ŞS.* 46, s.12 H. 10 Rebiyülahir 1153/M. 5 Temmuz 1740.- Şehir görevlilerinden vergi hususunda reayanın fukara hali gözetilmesi istenerek reayanın himaye edilmesi ferman edilmiştir.

⁵⁶⁸ Manastır şehrinin iktisadî alandaki bu istikrarı Osmanlı'nın diğer şehirlerinde de var olmalı ki; savaş nedeniyle meydana gelen bütçe açıkları 1701'de artı duruma geçmiştir. Teferruatlı bilgi için bkz: Mehmet Genç, *a.g.e.*, s.100.

⁵⁶⁹ *Manastır ŞS.* 34, s.34. H. 1 Şaban 1122/M. 25 Eylül 1710. Vali, voyvoda, muhassıl gibi yöneticilerin elinde olan mukataaların nizamına yönelik buyruldu ile devlet bu mukataaların işleyişine yönelik düzeni belirtmeye çalışmıştır.

altında toplanan mukataalar da olmuştur. Mesela 1728 senesi *Manastır ve Ohri Tevabi Aklamı Cizye Mukataası'na*⁵⁷⁰ 1703 senesinde Manastır, Pirlepe ve Moruhva kazaları tabidir.⁵⁷¹ 1719 senesinde bu mukataaya Kalurunya Kazasının da tabi olduğu görülür.

İncelediğimiz dönem Manastır şehrinin dâhil olduğu Mukataaları şer'i siciller üzerinden tespit etme imkânı olmuş olup belli başlı mukataalar başlıklar halinde verilerek hakkında az bilgi olan mukataalar da diğer mukataalar başlığı altında değerlendirilecektir.

4.1.1.1. Adet-i Ağnam Mukataası

Malikâne usulü ile işletilen *Manastır ve Tevabi Adet-i Ağnam Mukataası*, iltizam yoluyla küçükbaş hayvanlardan alınan vergilerin tahsilini yapmak için oluşturulmuş bir mukataadır. Manastır ve bu mukataaya bağlı olan kazaların hasları, zeametleri, tımarları, köyleri, kışlakları, mahallelerinde bulunan koyun, kuzu, keçi ve oğlaklardan senede bir kereye mahsus olmak üzere alınır.

Bu mukataaya dâhil olan mıntıkalar: Manastır, Ovlonya ve İlibasan ve tevabi kazalardır. Bu mukataa diğer mukataaların tevcih usulünde olduğu gibi bir kısmı *muaccele* (peşin) olarak alınır.⁵⁷² Mesela 1711 senesi bu mukataa dâhilinde Manastır, Kalurunya, Pirlepe ve Morihova kazaları yer almaktadır. Bu mukataa bu usullerle 3,900 kuruşa⁵⁷³ Manastır cizyedârı olan Mustafa Ağa'ya ve Süleyman Ağa'ya müşterek olarak iltizama verilmiştir.⁵⁷⁴

Vergi miktarı pek değişmeyen mukataanın 1709 senesinde her koyundan 1 akçe devlet için talep edilirken her yüz koyundan 20'şer akçe *adet-i alamiyye*, her 300 koyundan 20'şer akçe *adet-i gulamiyye* ve her 300 koyundan 5'er akçe *resm-i ağıllar* için tahsil edilmiştir. Ayrıca sefer-i asker taifesinde bulunanlar ve emekli olanları bu vergiden muaf olmak isteseler de bu istek kabul görmemiş ve 150 koyundan 1 akçe tahsil edilmiştir. Avârız defterine kaydı olan evlâd-ı fâtihanın ise daha önce muaf oldukları 20 koyundan *alamiye* ve *gulamiye* vergilerinin alınması istenir.⁵⁷⁵ 1716

⁵⁷⁰ *Manastır ŞS.* 41, s.36. H. 7 Ramazan 1140/M.17 Nisan 1728.

⁵⁷¹ *Manastır ŞS.* 30, s.2. H. 20 Recep 1115/M. 29 Kasım 1703.

⁵⁷² *Manastır ŞS.* 37, s.33-34. H. 8 Rebiyülevvel 1128/M. 2 Mart 1716.- 8.944 kuruş olan mukataa bedelinin 3.000 kuruşu muaccele olarak alınmıştır.

⁵⁷³ Bu miktar adet-i ağnam vergisinin tahsil şartlarında belirtilen miktarları üzerinden hesaba tabi tutulduğunda yaklaşık hesapta küçükbaş hayvan sayısı 365.000 adet olduğu görülmektedir.

⁵⁷⁴ *Manastır ŞS.* 34, s.33. H. 6 Muharrem 1123/M. 24 Şubat 1711.

⁵⁷⁵ *Manastır ŞS.* 33, s.22. H, 25 Zilkade 1120/M. 5 Şubat 1709.

senesine gelindiğinde bu mukataanın işletilmesi Ayân Elhac Osman'a verilmiş olup toplamda 8,944 kuruş olan gelirin 3,000'i peşin ödenmesi şartı konulmuştur. Yine ilgili fermanla mîrî (devlet) tarafından tahsildar çıkarılmayıp vakıf görevlileri tarafından tahsildar çıkarılması hususuna da yer verilmiştir.⁵⁷⁶ 1720 senesine gelindiğinde koyun üzerinden alınan vergi miktarı aynı kalmıştır.

4.1.1.2. Bedel-i Ağnam-ı Celebkeşân Mukataası

Mukataa üzerine toplanan ağnam vergileri iki kısma ayrılarak *adet-i ağnam* ve *ağnam-ı celebkeşân* olarak belirlenmiş mukataa adı altında vergilendirilmeye tabi tutulmuştur. Bunlardan *adet-i ağnam* ahali üzerindeki küçükbaş hayvanlar için alınan vergi mukataası iken *Ağnam-ı Celebkeşân Mukataası* İstanbul'a koyun götürmekle görevli kişilerce alınan vergiler olmuştur.⁵⁷⁷

Celebkeşân ağnam vergisi hane gibi ağnam üzerinden ahali üzerine tevzî edilmiştir. Genelde bu miktar incelediğimiz dönem olan 50 yıllık bir süre boyunca miktarı pek değişmemiştir. 1706 senesinde 3.635 ağnam üzerinden⁵⁷⁸ bu vergi tevzî edilirken 1750 senesine gelindiğinde 3.595 ağnam vergisi olmuştur.⁵⁷⁹ Ve 1706 senesi gelir 174.480 akçe iken 1750 senesi elde edilen gelir 197.746 akçe olmuştur.

Manastır şehrinin merkezi ile Müslüman karyelerin celebkeşân ağnam vergisi akçe üzerinden tevzî edilmiş olup 110 karyenin ise 240 adet celebkeşân ağnamı üzerinden tevzî olunup her ağnamdan 685 akçe bedel alınmıştır. Şehir merkezindekilerden ve Müslüman karyelerinden de akçe itibari ile 29.420 akçe tahsil edilerek toplamda 193.820 akçe gelir elde edilmiştir.⁵⁸⁰

Evlâd-ı fâtihanın daha önce muaf olduğu bu vergiye dâhil olması ile evlâd-ı fâtihana ait 1.250 celebkeşân vergisi vardır. Koyun başına 48'er akçe tahsil edilmiştir. 36'şar akçe *mîrîye*, 8'er akçe *gulamiyye* ve 4'er akçe *tahsildara* tahsis olurken toplamda 48 akçedir. Eşkinçi, köprücü, derbentçi takımı bu vergiden muaf tutulmuştur.⁵⁸¹ Toplamda tahsil edilen miktar 60.000 akçedir. Bu vergi 1712 senesi 73,5 hane üzerinden toplanarak 76.513 akçe olmuştur.⁵⁸²

⁵⁷⁶ *Manastır ŞS.* 37, s.33-34. H. 8 Rebiyülevvel 1128/M. 22 Mart 1716.

⁵⁷⁷ Sadık Emre Karakuş, *a.g.e.*, s.317.

⁵⁷⁸ *Manastır ŞS.* 32, s.50. H. 3 Rebiyülevvel 1119/M. 4 Haziran 1707.

⁵⁷⁹ *Manastır ŞS.* 52, s.25. H. 23 Safer 1163/M. 1 Şubat 1750.

⁵⁸⁰ *Manastır ŞS.* 33, s.30. H. 1 Recep 1121/M. 6 Eylül 1709.

⁵⁸¹ *Manastır ŞS.* 33, s.28-29. H. 5 Muharrem 1121/M. 17 Mart 1709.

⁵⁸² *Manastır ŞS.* 35, s.19. H. 20 Rebiyülahir 1124/M. 27 Mayıs 1712.

Şehir yöneticileri ve vücuh-ı ahali tarafından kararlaştırıldıktan sonra tahsili yapılan Celebkeşân Mukataası ağnam gelirleri fermanla belirtildiği üzere Yeniçeri meydan ve mutfağının et masrafı ile diğer giderler için ayrılır. Ve tedavülde olan paraların akçe üzerinden hesaplanarak para birimlerin geçerliği korunmuştur. Mesela her 108 akçesinden 1 kuruş, 1 eşrefi cedit, frengi altın 2,5 kuruş, zayıf ayar para 40'da 1 kadardı.⁵⁸³

4.1.1.3. Kıptîyân Cizye Mukataası

Cizye, şer'i bir uygulamanın gereği olarak gayrimüslimlerin erkeklerinden alınan baş vergisidir. Manastır şehrinde Yahudi ve Nasârân taifesinin cizyeleri⁵⁸⁴ ayrı bir mukataada, Kıptîlerin cizyeleri ise ayrı bir mukataada toplanmaktaydı. Hanefi mezhebi üzere toplanan vergiler malî gücü olup da müstahak olanlar *â'la*, *evsât*, *ednâ* olarak sınıflandırılmıştır.

Selanik ve Tevabi Kalemî Kıptîyân Aklamı'na bağlı olan Manastır'ın da içinde olduğu Selanik, Ohri, Yenişehir, Mora ve Ovlonya Kıptîyân cizyesi vergileri bir mukataa altında toplanmış ve *Ohri ve Tevabi Aklam-i Kıptîyân Mukataası* koluna bağlı Manastır, Pirlepe, Kalurunya kazalarının cizyeleri ise iltizam usulüyle işletilmekteydi.

1709 senesinde tahsilatı Mustafa'ya berat-ı şerif ile tefviz olunan mukataanın *Ohri ve Tevabi Aklam-i Kıptîyân Mukataası* koluna bağlı Manastır, Pirlepe, Kalurunya kazalarının maktu' ve cizyeleri ise 1709 yılında bir seneliğine olmak üzere berat-ı şerif ile Hasan ve Hüseyin Beylere 2.350 kuruşa iltizâma verilmiştir.⁵⁸⁵

H. 20 Ramazan 1120'de (M. 3 Aralık 1708) çıkan fermanla belirtildiği üzere Kıptîyân taifesine cizye hususunda verilen nizam gereğince devlet tarafından verilen mühürlü Kıptîyân *evrakı* tahsis olunmuş olup Müslüman namından olanlar *maktu* namıyla⁵⁸⁶ 660'şar akçe ve keferesinden 730'ar akçe cizye miktarı belirlenmiştir. Kıptîyân taifesine verilen bu nizam zaman zaman çıkan fermanla hatırlatılıp tahsili yapılan cizyenin de değişen miktarı bu nizamnâmelerde belirtilmiştir. Mesela 1714 senesine gelindiğinde keferesinden 700 akçe alınmıştır.⁵⁸⁷ Bazen de bu meblağ

⁵⁸³ *Manastır ŞS.* 39, s.31. H. 17 Safer 1133/M.18 Aralık 1720.

⁵⁸⁴ Yahudi ve Nasârân (Hristiyan) cizye mukataası *Cizye* başlığı altında detayı ile verilecektir.

⁵⁸⁵ *Manastır ŞS.* 33, s.81 Muharrem 1121/M. 13 Mart 1709.

⁵⁸⁶ *Manastır ŞS.* 40, s.24. H. 30 Rebiyülahir 1136/M. 25 Ocak 1724. - Maktu olarak alınan cizye vergisi 3 yıllığına mukataa olarak tevcih edilmiştir. Mesela 1134-35-36 seneleri cizye muhassılı Abdi Ağa'ya berat üzere tevcih edilmiştir.

⁵⁸⁷ *Manastır ŞS.* 36, s.26. H. 21 Zilhicce 1125/M.8 Ocak 1714.

değişebiliyordu. 1722 senesine gelindiğinde yine 730 akçe olmuştur.⁵⁸⁸ Bunun yanında cizyedâr masrafları için bir varaktan 9 para, muhasebeci ve kâtiplerine 1'er para ve mukataa maaşı adı altında 1'er para da giderler için tahsil edilmiştir. Kıptîyân taifesinden alınan cizye bedeline karşılık serbestiyetlik verilmiş ve mîr-î mîrân, voyvoda, subaşı, zeamet sahibi, tımar sahibinin sorumluluğu altında değillerdir.⁵⁸⁹

Kıptîyânın sorumluluğu cizyedârbaşına verilmiş olup ehl-î örfün müdahalesi olmamak şartıyla serbestiyetlik verilmiştir. Herhangi bir kabahat ve firar durumu olursa kadim gelenek üzere mesuliyet cizyedârbaşında olup mevzuyu icra ettirecektir. Eğer oturdukları mahalden kalkıp başka kasaba ve köylere giden olursa 300 akçe cerime yüklenmiştir. Yine aynı şekilde herhangi bir has, zeamet, tımar, çiftlik, hane veya ehl-î örfün yanında saklanan olursa aynı işlem ona da uygulanacaktır. Eğer vakıf malında Kıptî (çingene) var ise *Vakıf Defteri* 'nde kaydı olsa bile cizye alınacaktır.⁵⁹⁰

Kıptîlerin durumlarından haberdar olmak için her 50 ferde bir çeribaşı tayin edilmiştir. Tabi çingenelerden sorumlu olan çeribaşlarının sayısı seneden seneye değişebiliyordu. Mesela 1715 senesine gelindiğinde her 6 adam için 1 çeribaşı tayin edildiği kayıtlara yansımıştır.⁵⁹¹

Manastır şehrinin incelediğimiz dönem Kıptîlerin cizye evrak sayısı ve vergi miktarı Pirlepe, Kalurunya, Kırçova kazaları ile mukataa dâhilinde ortak tahsil edildiği için mukataa geliri ve evrak sayısını tespit etme imkânı olmamıştır. Mukataa dâhilindeki bağlı kazalar zaman zaman değiştiği için tahsil edilen miktar da değişiklik göstermiştir.

4.1.1.4. Güherçile Ocaklığı

Ocaklık, bir çeşit arazi tasarruf şeklini ifade eder. Fakat bu başlık altında inceleyeceğimiz ocaklık bir yörenin gelirinin bir işletmeye aktarılması manasında kullanılmıştır. Bu şekildeki ocaklık tayini özellikle Donanmayı Hümâyûn için gerekli levazımların tedariki için olmuştur.⁵⁹²

⁵⁸⁸ *Manastır ŞS.* 39, s.39. H. 3 Zilkade 1133/M. 15 Ağustos 1722.

⁵⁸⁹ *Manastır ŞS.* 33, s.25. H. 8 Muharrem 1121/M. 20 Mart 1709.

⁵⁹⁰ *Manastır ŞS.* 33, s.25. 20 Muharrem 1121/M. 28 Mart 1709.

⁵⁹¹ *Manastır ŞS.* 37, s.54. 3 Muharrem 1127/M. 9 Ocak 1715.

⁵⁹² Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, *a.g.e.*, s.15.- Donanma için gemi yapımında kullanılmak üzere kürek, urgan, kenevir halat, demir halat, zift, tente, yelken bezi gibi gerekli olan malzemelerin temini Anadolu ve Rumeli'nin bir çok kentinden ocak şeklinde temin edilmiştir. Bu kentler içinde Manastır şehri de Güherçile Ocaklığı olup zaman zaman da kenevir halat, urgan tedarik edildiği de görülmüştür.

Paşa Sancağı'nda bulunan Selanik Baruthanesi'ne güherçile temini için ocaklık tayin edilen Manastır kazası aynî veya nakdî olarak güherçile bedelini karşılar durumunda olan bir ocaklık olmuştur. Zira istenilen miktarda güherçilenin aynî olarak karşılanamadığı için daha ziyade ahaliden nakdi bedeli tahsis olunmuştur. Daha ziyade Selanik Baruthanesi'ne güherçile temini farklı dönemlerde Serez, İştîp, Koçona ve Köprülü tarafından olmuştur.⁵⁹³ Her sene güherçile bedeli toplana gelen bir vergi olmuş olup ihtiyaç zamanında tahsil zamanı değişebiliyordu. Genelde ocaklık tayin edilen gelir kalemi *Kuyûd-ı Tezakire-i Ahkâm Defterleri* ile hasılatı lazım gelen levazımların tedariki istenirdi.⁵⁹⁴

Manastır kazasının Selanik Baruthanesi'ne ocaklık tayin buyrulan 5 bin vukiyye güherçilenin aynı olarak tahsili mümkün olmadığı için tahsili bedel-i tahsil olagelmekle her bir vukiyyesi 48 akçeden olmuş olup 1709 senesi için tahsiline Elhac Süleyman Ağa atandığını görüyoruz.⁵⁹⁵

Her sene için 250 avârizhaneye karşılık güherçile ocaklığı olup her haneye 20'şer vukiyye pay düşmektedir. Toplam 5.000 vukiyye güherçile temin edilmektedir. Selanik Baruthanesi'nden elde edilen cephaneye ise başta İskenderiye(İşkodra) ve Hersenk başta olmak üzere sancaklarda vaki kale muhafazası için gönderilmiştir.⁵⁹⁶ Ancak Rumeli kazalarından elde edilen güherçilenin harp taraflarına satılması hususunda ihbarlar olmuş ve Selanik Baruthanesi'ne satılması ve harice gönderilmesi istenmiştir.⁵⁹⁷

Kazalarda üretimi yapılan güherçilenin baruthane haricine satımı yapılmasından dolayı baruthane için güherçile tedariki sıkıntısı olmuştur. Bu hususu Selanik Baruthanesi Nazırı Abdurrahman Der-Saadete gönderdiği arzualde ferman gereğince Manastır kazasında güherçile kazanları kurulup güherçile işlenmesi ile kârhaneye nakil olur iken ve birkaç seneden beri kaza ahalisinin hali bu iken ve sair madenlerin yok olması sebebiyle kârhanenin vazifesinin zayıflamış olduğunu ve buna mukabil kaza ahalisine ücretleri kârhane nazırı eliyle verilmek üzere Manastır, Üsküp, Köprülü, Pirlepe, Tokuş ve daha birçok kazalarda ahalinin ve tımar sahiplerinin kazanların işlenmesine müsaade edilmesine; ancak kârhane haricine satılmayıp Selanik Baruthanesi'ne aktarımının sağlanması durumunda güherçile işlenmesine müsaade

⁵⁹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.6, s.578

⁵⁹⁴ *BOA, MAD.d.* 9892. H. 13 Cemaziyülahir 1116/M. 13 Ekim 1704.-

⁵⁹⁵ *Manastır ŞS.* 33, s.36. H. 2 Rebiyülahir 1121/M.11 Haziran 1709.

⁵⁹⁶ *Manastır ŞS.* 36, s.17. H. 23 Ramazan 1125/M. 13 Ekim 1713.

⁵⁹⁷ *Manastır ŞS.* 44, s.37. H. 5 Şevval 1147/M. 28 Şubat 1735.

edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁹⁸ Bu durumun çözümlenmesi, güherçile temini ve Barut yapımı üretimindeki sekteyi ortadan kaldırmış olacağı belirtilmektedir.

Barut yapımı için gerekli olan güherçilenin 1738 senesine gelindiğinde Selanik Baruthanesi'nde 2.000 kantar barut üretileceği ve bu miktar yeterli gelmediği süreçte kazalarda kazan kurulup güherçile üretilmesi ve başka kârhanelere gönderilmesi yasaklanmıştır. Bunun için kadı, voyvoda ve zabitan görevli kılınmıştır.⁵⁹⁹

Genel itibarıyla vergi oranı değişmeyen ocağın, 1711 senesi için de 5,000 vukiyye güherçile toplanıp Selanik baruthanesine gönderilmiştir.⁶⁰⁰ 1712 senesi için de aynı miktar belirlenmiştir. Verginin ödenmesi ile ilgili reayadan fesat çıkarıcılar ve muhalefet edenler olsa da Edirne bostancı başından Selanik Baruthanesi için Manastır'ın üzerine edası lazım gelen bedellerin avârız ve nüzüldan tahsil ettirilmesi istenir.⁶⁰¹ Bu verginin aynî olarak tahsili mümkün olmamıştır. Bedeli her vukiyyesi (250 gr) 51 akçeden olup 250 avârızhane üzerinden toplamda 255,000 akçe tahsili yapılmıştır.⁶⁰²

Selanik Baruthanesine kükürt temini ise *Ohri Kazası Kükürt Madeni Mukataası*'ndan olup kükürt nakli için Manastır, Kalurunya, Pirlepe Körice, Kesriye gibi komşu kazalardan beygir kiralanarak gerçekleştiriliyordu. Her beygire 2 Kantar (yaklaşık 96 kg) olmak üzere 160'ar akçe bedel tevzî olunup bu iş için görevlendirilmiş emine ise *Selanik Memlehası*'ndan iki *muzur* (115,552 gr) tuz ihya ettiği göreve karşılık verilmiştir. Bu sayede bölgenin tuz ihtiyacının da giderildiği düşünülmektedir.⁶⁰³

4.1.1.5. Zağorafça ve Tevabi Mukataası

Rumeli dâhilinde bulunan kazaların örfî ve şer'î vergi türünden vergilerin tahsili ile alakadar olan bir mukataa olup Manastır şehri bu mukataanın *Rosça ve Tevabi Mukataası* dâhilindedir. Bu mukataanın geliri has olarak Selanik muhafazasında bulunan vezir-i azamlara tahsis kılınmıştır. Her sene temessük ile iltizama verilirdi.

Mukataa dâhilinde olan aşar, rüsum-u örfiyye, cürüm, cinayet, resm-i tapu-u zemin, rüsum-u arususyeye, destibân, adet-i ağnam, rüsum-u kovan, cariyeye-i mezdekanesi ve kayıp mal vs. vergilerinin tahsilini yapıp Beytülmal'a çalışan bir mukataa

⁵⁹⁸ *Manastır ŞS.* 45, s.29. H. 8 Zilkade 1148/M. 21 Mart 1736.

⁵⁹⁹ *Manastır ŞS.* 46, s.35. H. 9 Zilkade 1150.M. 28 Şubat 1738.

⁶⁰⁰ *Manastır ŞS.* 34, s.40. 3 Şevval 1123/M. 14 Kasım 1711.

⁶⁰¹ *Manastır ŞS.* 33, s.27. H. 9 Recep 1124/M. 12 Ağustos 1712.

⁶⁰² *Manastır ŞS.* 35, s.88. H. 5 Safer 1133/M. 6 Aralık 1720.

⁶⁰³ *Manastır ŞS.* 35, s.19. H. 9 Şevval 1124/M. 9 Kasım 1712.

durumundadır. 1728 senesi Ali Ağa'ya temessük ile tevcih olduğu görülmektedir.⁶⁰⁴ Geliri 1734 senesinde Ömer Ağa ve Ahmet Ağa'ya iltizama verildiği ve 1.000 kuruş olduğu görülmektedir.⁶⁰⁵

4.1.1.6. İhtisaplık Mukataası

XVI. yüzyıldan sonra iltizam usulüyle verilmeye başlanan muhteseplik, mukataa haline getirilmiş ve tayin olan kişi için bir yıllık gelir karşılığı olan vergi hazineye aktarılmıştır. Bu mukataanın gelirlerini esnaf ve zanaatkârlardan alınan cerime, çarşı ve pazara gelen mallardan alınan resimler oluşturuyordu.

Ber- vech-i malikâne üzere olan mukataa iltizama verildiği görülür. 1721 senesinde iki Yahudi ve iki Müslime müşterek olarak 1.000 kuruşa iltizamda olduğu görülür.⁶⁰⁶ 1746 senesine gelindiğinde bu mukataa 2.750 kuruşa temessük ile Bayram, Recep, Ali ve Salih adlı kişilere iltizama verilmiştir.⁶⁰⁷ 1748 senesinde *Evkâf Mukataasına* dâhil olmuş ve ihtisap, bac, pazar, kantar, kile ve saire her ne hâsıl olursa Ahmet Çelebi bin Ali'ye Halil bin Mustafa'ya ve Halil bin Hasan'a 2.900 kuruşa iltizama verilmiştir.⁶⁰⁸

4.1.1.7. Manastır ve Tevabi Mukataası

Manastır şehrinin mahsulât, rüsumat, ispençe, bağ resmi, tapuyu zemin cüzî ve küllî her ne hâsıl olursa geliri toplanmak üzere oluşturulmuş bir mukataadır.

Manastır ve Tevabi Mukataası malikâne sistemi ile 272.000 akçeye Sol kol Alaybeyi Ali'nin uhdesindedir. Vergiler toplanıp tayin edilen mübaşir vasıtasıyla hazineye aktarıldı. Taksitler halinde alınan tahsilatın *mueccelle* (peşin) olan kısmı 68.000 akçe olmuştur.⁶⁰⁹

Bu mukataanın iltizamdaki süresi mart ayından şubatın sonuna kadar olan bir yıl idi. 1720'de Emin Zâde Ahmet Ağa'da temessük üzere olan mukataanın geliri 420.000 akçedir.⁶¹⁰ 1747 senesi Manastır şehri merkezi için *evkaf mukataası* dâhilinde ihtisap, pazar, kantar, kile ve sair yanında bac (pazar bacı yük başına 2 akçedir) vergisinin hasılatı Ahmet Çelebi bin Ali'ye, Halil bin Mustafa'ya ve Halil bin Hasan'a 348.000

⁶⁰⁴ *Manastır ŞS.* 41, s.31. H. 23 Recep 1140/M. 5 Mart 1728.

⁶⁰⁵ *Manastır ŞS.* 38, s.78. H. 14 Rebiyülahir 1146/M. 13 Eylül 1734.

⁶⁰⁶ *Manastır ŞS.* 39, s.32. H. 27 Zilhicce 1133/M. 19 Ekim 1721.

⁶⁰⁷ *Manastır ŞS.* 49, s.34. H. 1159 (ay ve gün belirtilmemiş)/M. 1746.

⁶⁰⁸ *Manastır ŞS.* 49, s.51. H. 1 Safer 1160/M.12 Şubat 1747.

⁶⁰⁹ *Manastır ŞS.* 34, s.19. H. 2 Rebiyülevvel 1122/M. 1 Mayıs 1710.

⁶¹⁰ *Manastır ŞS.* 39, s.4. H. 7 Ramazan 1132/M.13 Temmuz 1720.

akçeye iltizama verilmiştir.⁶¹¹ 1748 senesi ise bu mukataa Kadızâde Derviş Ahmet'e 420.000 akçeye iltizâm edilmiştir

Derbentlerde de bir senenin hâsılı *Bac-ı Mürû* denilen defterlere kayıt edilmiştir. Derbentçilerin yaylaklara ve kışlaklara gelip giderken koyunları üzer beşer alıkoymaları nedeniyle bu durumun men'i ve def'i için ferman çıkmıştır.⁶¹² Derbentlerde martoloslar gelen geçenden 1 akçe almışlardır.

Bu mukataanın gelirlerini oluşturan vergi kaynaklarını tabloda belirtmek istiyoruz. Zira şehrin diğer iktisadî faaliyetlerini görmek açısından belirteceğimiz kaynaklar daha anlaşılır olacaktır.

Tablo 23. 1729 Senesi Manastır Mukataasının Gelir Kaynakları ve Vergi Miktarları⁶¹³

| Vergi Kaynağı | Vergi Miktarı |
|--|--------------------|
| Serilce Paşa karyesi kışlaklarından alınan resm-i otlak bedeli | 40 kuruş |
| Yabancı kefere ve tüccarlardan alınan | 116,5 kuruş |
| Meyhanelerden ve paçacılarından alınan | 144 kuruş |
| Şehirdeki papazlardan alınan | 35 kuruş |
| Yaylaklardan alınan ruğan-ı sade bahâsının teslimi karşılığı | 5 kuruş |
| Serice karyesi papasından alınan | 6,5 kuruş |
| Serilceli Rosta gayrimüslimden alınan | 4 kuruş |
| Serilceli Petre gayrimüslimden alınan | 18 kuruş |
| Sarraf Avrâm Yahudi'den alınan | 22 kuruş |
| Bekripaşa Ahalisinden alınan | 12 kuruş |
| Peridüm karyesi ahalisinden alınan | 40 kuruş |
| Eslümce karyesi ahalisinden alınan | 20 kuruş |
| Essüt Potka gayrimüslimden alınan | 10 kuruş |
| Loznan ahalisinden alınan | 10 kuruş |
| Arnavutlardan alınan | 7 kuruş |
| Alsudri gayrimüslimden alınan | 4 kuruş |
| Loğula karyesi ahalisinden alınan | 40 kuruş |
| Oruhva karyesi ahalisinden alınan | 10 kuruş |
| Toplam | 663,5 kuruş |

⁶¹¹ *Manastır* ŞS. 49, s.51. H. 1 Safer 1160/M.12 Şubat 1747.

⁶¹² *Manastır* ŞS. 37, s.32-33. H. 20 Cemaziyülevvel 1133/M. 19 Mart 1721.

⁶¹³ *Manastır* ŞS. 42, s.3. H. 25 Şaban 1141/M. 26 Mart 1729.

4.1.1.8. Hassa-ı Manastır Mukataası

Kapıkullarının mevâcip akçesinin karşılanması için oluşturulmuş ve vergilerin tahsil işini yürüten mukataa olmuştur. Senede iki taksit halinde maktu' olarak toplanan verginin kapıkulları için acil ihtiyaç hâsıl olmuş olmalı ki çıkan fermanla üç ayda bir toplanarak senede dört taksit halinde tahsil edilmesi emredilmiştir.⁶¹⁴

1707 senesi vergi tahsili malikâne usulü ile Süleyman'da olup vergilerin tahsili iki taksit halinde gönderilmesi istenmiştir. Toplam bir senelik vergi miktarı 720.000 akçedir. Kapı kullarının mevacipleri için Manastır Kethudâyeri Süleyman'ın malikâne ile uhdesinde olan mukataaya ⁶¹⁵ 1124 senesinde oğlu da müşterek olduğu görülür.⁶¹⁶

4.1.1.9. Duhan-ı Rüsüm Mukataası

Kalurunya ve Manastır Duhan-ı Dönüm Gümrüğü Mukataası 1720 senesi Ali Mazıcı'ya temessük verilerek her bir dönümden 2,5 kuruş ve 12'şer pare olmak üzere tahsili yapılmıştır.⁶¹⁷ Manastır kazasına has bir mukataanın olmadığını görüyoruz. Tütün üretiminin azlığına bağlı olarak aşağıda adı zikredilen mukataa dâhilindedir.

Manastır kazasında Sekvân, Göğucân ve Perilce karyelerinde yaklaşık 100 dönüm kadar tütün ekili alanların olduğu ve bunların vergisi Üsküp ve Köstendil sancaklarının dâhil olduğu duhan mukataasına dâhildir.⁶¹⁸ 1730 senesi dönüm miktarı: Zağoriç Karyesi'nde 9, Sehüdol Karyesi'nde 6,5, Berilce karyesinde 4,5 dönümdür.⁶¹⁹

4.1.2. Diğer Vergiler

Bu başlık altında Osmanlı Devleti'nin değişik isim ve oranlarla oluşturmuş olduğu aynî ve nakdi vergilerden bahsedeceğiz. Bu vergilerin toplanması şer'i ve örfe göre belirlenmiş olup *tekâlif-i örfiyye* ve *şer'i* olarak giderlerin karşılanması üzere tahsis edilmiştir. Bu vergilerden olup olağanüstü durumlarda toplanan avarızlar ise devamlı hale gelip her sene toplanan vergilerden olmuştur. Devamlı hale gelen bu vergiler neticesiyle halkın sırtındaki yükte o derecede artmıştır. Biz Osmanlının ahali üzerine mükellef kıldığı bu vergileri belirterek Manastır'da bazı mukataaların dışındaki vergilere değinerek bunları başlıklar halinde ortaya koymaya çalışacağız.

⁶¹⁴ *Manastır ŞS.* 32, s.47. H. 5 Safer 1119/M. 8 Mayıs 1707.

⁶¹⁵ *Manastır ŞS.* 35, s.23. H. 5 Cemaziyülevvel 1124/M. 10 Haziran 1712.

⁶¹⁶ *Manastır ŞS.* 35, s.29. H. 28 Recep 1124/M. 31 Ağustos 1712.

⁶¹⁷ *Manastır ŞS.* 39, s.8. H. 9 Şevval 1132/M.14 Ağustos 1720.

⁶¹⁸ *Manastır ŞS.* 45, s.32-33. H. 5 Zilhicce 1148/M. 17 Nisan 1736.

⁶¹⁹ *Manastır ŞS.* 42, s.87. H. 28 Ramazan 1142/M. 16 Nisan 1730.

4.1.2.1. Cizye (Yahudi ve Hıristiyan Cizye Mukataası)

Cizye, İslam memleketlerinde ehl-i zimmetin (gayrimüslim) yükümlü olduğu *Usul-ü Emvâl-ı Şer'iyye*'den olmak üzere konulan bir vergidir. Bundan dolayı Beytülmal'ın "*emvâl-ı meşru'ası*" sayılmıştır. Gayrimüslim erkeklerinden alınan bu vergi; can, mal ve ırzlarının korunmasına ve askerî hizmetten muaf olmalarına karşın alınmıştır.

XVIII. yüzyıla kadar cizye tahsili *Ber vech-i maktu* olarak alına gelmiştir. 1691'de cizye tahsili hususunda yapılan değişikliklerle herkesin kendi vergisinden sorumlu olduğu ve verilen vergileri belgelemek için mükelleflerin ellerine "*kâğıt*" veya "*evrak*" verilmiştir. Ancak evrak ile alınan vergi miktarı maktu olarak alınan vergi miktarını değiştirmemiştir. Şayet evrak sayısında azalma olursa aradaki fark diğer mükelleflerin üzerine yazılmıştır.⁶²⁰

1691'den sonraki uygulamalarda *Nizam-ı Devlet-i Aliyye-i Emir-i Külliyesi*'nden olmakla Hanefi mezhebi üzere ehl-i zimmetin durumuna göre fakirden (ednâ) 12 dirhem, orta halliden (evsât) 24 dirhem, iyi halliden ('âla) 48 dirhem olmak üzere 3 sınıfa ayrılmıştır. Belirlenen bu miktar Hıristiyan, Yahudi, Ermeni ve diğer gayrimüslim tebaalardan alınmak üzere nizam verilmiştir. Rahip, patrik, keşiş ve ellerinde berat bulunduran tercümanlık, mütesellimlik ile vazifelendirilenler cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır. Eğer ehl-i zimmet cizye hususunda mahkemeye başvurursa *mahkeme-i cizye* adı altında ücret alınmayacaktı.

Cizye ile yükümlü olan her ferde *evrak* verilmiştir. Cizyeye müstahak olmayan gurup ise sıbyân, kâr ve kisbe iktidarı (amelmânde) olmayanlardır. Her 100 kâğıttan 10'u 'âla, 10'u ednâ, 80'ı evsât olup 'âlasından 4 eşrefi altın⁶²¹, evsâtından 2 eşrefi altın ve ednâsından 1 eşrefi altın tahsil edilecektir. Tahsildar için ise 'âlasından 12, evsâtından 9 ve ednâsından 3 para mal-ı miriden ödenirdi.⁶²²

Tahsil olunan cizyenin muhasebesi yapılarak "*harc-ı ruznamçe*" ve muhasebe namıyla cizyedârbaşı dağıttığı evraktan kendisine maişet parası olarak 'âlasından 12

⁶²⁰ Halil İnalçık, "Cizye", *TDVİA.*, C. VIII, İstanbul, 1993, s.45-48.

⁶²¹ 1719 senesinde eşrefi altın 100 para (40 para = 1 kuruş) bkz.:Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, C.X., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.802-822.

⁶²² *Manastır ŞS.* 33, s.42. H. 21 Cemaziyülahır 1121/M. 28 Ağustos 1709.

para, evsâtından 9 para ve ednâsından 6 para ve her baş cizyeden 1'er para da (3 akçe) muhasebe kâtibi için ödeme yapılmıştır.

Cizye vergisinin tahsili için cizyedâr görevlendirilirdi. Bu görevlendirmelerde usul ve kaideler belirtilerek gerekli hususların yerine getirilmesi tembihlenirdi. 1712 senesinde Manastır kazasına berat-ı şerif ile Cizyedâr olarak atanan Yakup Ağa'ya cizye tahsili prensipleri belirtildikten sonra elinde berat-ı şerif bulunduran kimsenin ehli zimmete karşı zulüm göstermemesi tembihlenerek cizye tahsilinin takip edilmesi için defter de tutulması istenmiştir. Deftere buldukları yerin kaza ise kazasıyla köy ise köyüyle birlikte isimleri ve babalarının isimleri ile bağlı oldukları şehrin adı yazılarak *Cizye Muhasebesi Kalemi* 'ne teslimi istenirdi.⁶²³ Tahsili yapılan cizye bedelleri böylece Hazine- i Amire'ye aktarılırdı. Mesela 1719 senesi Vezir-i Azam Sabık Ahmet Paşa'nın uhdesinde olan Manastır Yahudiyân ve Gebran cizyesi 400.000 akçe olup Hazine-i Amire'ye teslim edilmiştir.⁶²⁴

Cizye vergisinde evrak uygulamasına 1706 senesine gelindiğinde hala geçmeyen yerler olmuştur. Cizye tahsili hususunda düzenin sağlanması için üzerinde durulmuş ve evrak uygulaması eksiksiz olarak yaptırılmaya çalışılmıştır. Mesela Manastır'ın da içinde bulunduğu Rumeli'ye tabi kasaba ve köylerinde sakin olan ehl-i zimmetin (kefere) cizye hususunda hepsinin kâğıtlanması istenmiştir. Üç sınıf olarak (esnaf-ı selase) hallerine ve istihkaklarına göre cizye alınıp bir kefere eksik kalmayacak şekilde bu hususu kocabaşları, hahambaşları, cemaat başları, kul kethüdâları sorumlu tutularak kâğıtlanmaya geçilmezse, gerekirse cezalandırılmaları istenmiştir.⁶²⁵ Tabi evrak uygulamasının cizyedâr aleyhine neticeleri de hâsıl oluyordu. Mesela 1728 senesi *Manastır ve Ohri Tevabi Aklamı Cizye Mukataası* İbrahim'in uhdesinde olup cizye ile mükellef gayrimüslimlerin şehrin ileri gelenlerinin yanında çiftliklerde himaye edilmesi ve saklanması üzerine cizye evraklarının boşa kalması ve cizyedâra mal olması durumu ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Cizyedâr İbrahim gayrimüslimleri çobanlık bahanesi ile himaye edenlerin ve saklayanların bu işten men edilmesini istemiştir.⁶²⁶

Manastır cizye vergisi, *Manastır ve Ohri Tevabi Aklamı Cizye Mukataası*'na dâhil olup bu mukataa kalemine bağlı *Manastır ve Tevabi Cizye Mukataası*'na Pirlepe ve Moruhova kazaları tabidir. Mukataaya tabi olan kazaların sayıları zaman zaman

⁶²³ *Manastır ŞS.* 35, s.31. H. 2 Zilkade 1124/M. 1 Aralık 1712.

⁶²⁴ *BOA. AE. SAMD. III.* 89-8874. H. 16 Cemaziyülahır 1131/M. 6 Mayıs 1719.

⁶²⁵ *Manastır ŞS.* 31, s.32. H. 26 Zilkade 1117/M.11 Mart 1706.

⁶²⁶ *Manastır ŞS.* 41, s.36. H. 7 Ramazan 1140/M. 17 Nisan 1728.

değişiklik gösterebiliyordu. 1703 senesi bu mukataanın cizye tahsili işi Osman'a verilmiştir. O da iltizam olarak Hasla Ahmet'e vermiştir.⁶²⁷ 1719 senesinde bu mukataaya Kalurunya Kazasının da tabi olduğu görülür.

Cizye vergisi Hazine-i Amire'ye aktarıldığı gibi bazı giderlerin cizye vergisinden ödendiği olurdu. Mesela 1712 senesi Bender Kalesi muhafazasında olan yeniçerilerin mevacipleri (ücretleri), zahire vs. giderleri için *Manastır ve Tevabi Cizyesi*'nden 12.362 akçe ayrılmıştır.⁶²⁸ Yine 1696'dan 1707'ye kadar Belgrad Kalesi muhafazasında olan yeniçerilerin mevacipleri için 63.858 kuruştan 25.000 kuruşu Manastır şehri cizyesinden karşılanmıştır.⁶²⁹

Zaman zaman cizye tahsilinde sıkıntılar ve şikâyetler de oluyordu. Zimmet ehlinin yükümlü olduğu meblağı vermemek için firar etmelerinin yanında cizyedârın kâğıt başına fazla meblağ alması konusunda da şikâyetler olmuştur. Mesela 1737 senesi Manastır cizyesi tahsilinden sorumlu İsmail Çavuş (yazıcıların da şahit olduğu) reayadan gelişi güzel cizye tahsili etmesi üzere (her kâğıttan 80 akçe) uyarılmıştır. Ferman gereğince cizye toplama usulüne riayet etmesi emredilmiştir.⁶³⁰

Manastır şehrinin cizye evrak sayısını tespit etmemiz mümkün olmadı. Zira Manastır, Kalurunya, Pirlepe ve Moruhova kazalarının cizye vergisi bir mukataaya dâhil olduğundan beraber tahsili yapılmıştır. Adını zikrettiğimiz kazaların 1729 senesinde cizye mukataası Ayân Ahmet'e tevcih edilmiş ve toplamda 12.680 cizye evrakı olduğu görülmüştür.⁶³¹ Cizyedâra ve masraflarına ayrılan meblağ hariç cizye vergisinden elde edilen hasılat bu evraklar üzerinden 7.988.400 akçe olmuştur. Bu meblağ gelirler içerisinde önemli bir miktar sayılır.⁶³² Zaman zaman cizye vergisinde indirimle gidildiği de olurdu. Manastır, Kalurunya, Pirlepe ve Morihova kazalarında 1706 senesi fukara reayanın durumu göz önünde tutularak *maktu* cizye vergisinde bir miktar indirimle gidilmesi istenmiştir. Cizye evrak sayısındaki indirim 2500 cizye evrakı olarak belirlenerek ahaliye ödeme kolaylığı sağlanmıştır.⁶³³

Yine 1710 senesinde cizye ile mükellef olanların sayısını ise Manastır şehrinin bir yıllığına eşkıyadan muhafazası için masrafların ahali üzerine vergi olarak tevzî edildiğini gösteren defter suretinde Manastır kazasının köyleri ve çiftlikleri dâhil

⁶²⁷ *Manastır* ŞS. 30, s.2. H. 20 Recep 1115/M. 29 Kasım 1703.

⁶²⁸ *Manastır* ŞS. 35, s.31. H. 2 Zilkade 1124/M. 1 Aralık 1712.

⁶²⁹ *Manastır* ŞS. 32, s.48. H. 24 Safer 1119/M. 27 Mayıs 1707.

⁶³⁰ *Manastır* ŞS. 46, s.34. H. 20 Zilkade 1149/M. 22 Mart 1737.

⁶³¹ *Manastır* ŞS. 42, s.95. H. 3 Cemaziyülahır 1142/M. 24 Aralık 1729.

⁶³² *Manastır* ŞS. 39 s.20-21. H. 29 Zilkade 1133/M. 21 Eylül 1721.

⁶³³ *Manastır* ŞS. 31 s.46. H. 26 Cemaziyülahır 1118/M. 5 Ekim 1706.

2.800 evrakı olup karyelerin 1596 evrakı, çiftliklerin ise 1.204 evrakı olduğu kayıtlıdır. Yine şehir merkezinde 200 Yahudi evrakı olup Hıristiyan evrakı ise yaklaşık 450 kadardır.

İncelediğimiz dönem cizye miktarı pek değişmemiştir. 1719 senesi ednâsından 1 eşrefî altın, evsâtından 2 eşrefî altın, ‘âlasından 4 eşrefî altın alınmıştır. 1728 senesinde de aynı meblağ alınmaya devam edilmiştir. 1696’da 10 ‘âla 5 evsât 2,25 kuruş ednâ Halil İnalıcık tarafından belirlenen vergi miktarı ⁶³⁴ 1740 senesinde ala 10, evsat 5, edna 2,5 kuruştur. ⁶³⁵

Maktu, reayanın menfaati ön planda olacağı düşünülerek Tanzimat döneminde genel bir hüküm mahiyeti aldı, Ancak gayrimüslim cemaatin liderleri(kocabaş ve knezler gibi) kendi guruplarının verdiği vergileri toplamakla yükümlü oldular. Bu da Müslimlerdeki ayanlar gibi yapılanmanın Balkanlar’da zeminini hazırladı. 1856’da Islahat fermanıyla kaldırıldığını görüyoruz. ⁶³⁶

4.1.2.2. İспенçe

Örfî bir vergi olan ispençe, çift resminin bir karşılığı olarak gayrimüslimlerden alınan bir çeşit baş vergisi özelliği taşımaktadır. Çıkış itibarıyla Rumeli’ye ait olan bu vergi türü Osmanlı’dan önce çarların bir tür alageldikleri verginin Osmanlılarca devam ettirilmiş bir hali olarak tezahür etmektedir. Tımar sahibinin gelirleri arasında yer alan bu vergi bazen hazineye de aktarılmıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde tahsil edilmeye devam eden bu vergi 1716’da Mora Kanunnâmesi gereğince Hristiyanlardan 25, Yahudilerden 125 akçe olarak toplanmış ve 1715’de Gence’de 120 akçe olarak toplanmıştır. ⁶³⁷

İncelemiş olduğumuz belgelerde ispençe vergisinin tahsiline rastlamak mümkün olmadı. Fakat ispençe vergisi ile alakalı mahkeme kayıtlarından ispençe vergisinin tahsil edildiğini görüyoruz. Şöyle ki: İki gayrimüslim Maluşta Karyesi’nin defterinde kayıtlı olup 20 seneden beri kazada ikamet ettiklerini ve karyede mükellef oldukları ispençe vergisinden muaf tutulmaları için arzuhâllerine ferman buyrulmuştur. ⁶³⁸

⁶³⁴ Halil İnalıcık, *a.g.m.*, s.45-48.

⁶³⁵ *Manastır ŞS.* 47, s.41. H. 3 Ramazan 1153/M. 22 Kasım 1740.

⁶³⁶ Halil İnalıcık, *a.g.m.*, s.45-48.

⁶³⁷ Halil İnalıcık, “İспенçe”, *TDVİA.*, C. XXIII, İstanbul, 2001, s.177.

⁶³⁸ *Manastır ŞS.* 35, s.28. H. 1 Şaban 1124/M. 3 Eylül 1712.

4.1.2.3. Avâriz

Avâriz, sözlükte art, ardından meydana gelen manalarında olup⁶³⁹ Osmanlı Devleti'nde bir vergi terimini ifade eder. Olağandışı zamanlarda – özellikle sefer zamanlarında – alınan bu vergi zamanla devamlı hale gelmiş ve düzenli olmayan vergiler avâriz vergisi altında nakdî olarak toplanmıştır.

Kayıtlara yansıdığı kadarıyla devletin bu vergileri avârizhane üzerinden tahsil ettiğini görüyoruz. Bu hususta diğer kazaların avâriz vergisinin toplanma usulünün belirtildiği emirlerde olduğu gibi Manastır kazasının avârizhanelerinin nasıl ve ne miktarda tahsil olunacağına dair emirler yazılmış olup tezkirelerle bildirilmiştir.⁶⁴⁰

Avâriz vergisi ilkin savaş zamanında toplanan vergi olmuş iken sonraları örfî vergilerin tahsil edildiği her sene toplanan verginin adı olmuştur. Diğer örfî vergiler de avârizhane üzerinden toplanmaya başlamıştır. Fakat avârizhane tarihçilerin de üzerinde hemfikir olduğu gerçek haneyi yansıtmamakla birlikte yerleşim yerlerindeki mükellefiyetlik arz eden şahısların gruplandırılarak sisteme tabi olmasından kaynaklı bir tahsil yöntemi olmuştur. Bu yönüyle avârizhane bir verginin adı değil bir vergi toplama sisteminin adı olmuştur.

İncelediğimiz dönem avâriz vergisi için 564 2,5 sülüs avârizhane oluşturulmuştur. Yine bununla birlikte Selanik Baruthanesi'ne ocaklık olarak oluşturulan güherçile için ise 250 avârizhane oluşturulmuştur. Bu vergilendirme *Güherçile Ocaklığı* başlığı altında ayrı olarak değerlendirilmiştir. Avâriz vergisi, Hazine-i Amire'de yer alan defterlerde kayıtlı olup çıkan fermanla avâriz sayısı belirtilerek o seneye mahsup olmak üzere tahsilatı için mübaşir tayin edilirdi. Fermanla hane başına toplanacak miktar belirtilerek mübaşirin maişet akçesi de hane başına ayrı bir miktar belirtilmiştir. Mesela 1708 senesinde 564 ve 2,5 sülüs avârizhanenin her birine 325 akçe tevzî edilip her bir haneden de mübaşir için 50 akçe tahsil edilmesi istenmiştir. Bu verilerle 1708 senesine avâriz vergi tahsili 183,571 akçe olmuştur. Mübaşirin kazancı ise 28.240 akçedir.⁶⁴¹

Genelde avâriz vergisinin tevzî işlemi nüzülhane ile birlikte yapılmıştır. 1709 senesinde avâriz ve nüzül vergilerinin bu yılda beraber tahsil edildiği kayıtlıdır bu kayıta 6.730 kuruştan (807.600) 200 kuruş tahsildara, 125 kuruş kolcu akçesi, 15 kuruş

⁶³⁹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yay., C1-2 İstanbul, 2007, s. 955.

⁶⁴⁰ BOA., AE. SMHD.I. 158-11864. H. 27. Zilkade 1143/M. 3 Haziran 1731.- Oluşturulan 821 avârizhaneden 250'si Güherçile Ocaklığı için, 73,5 avârizhanesi de evlâd-ı fâtihan için oluşturulmuştur.

⁶⁴¹ *Manastır ŞS.* 32 s.18. H. 27 Zilhicce 1119/M. 20 Mart 1708.

çeribaşıya, 222,5 kuruş mahkeme harcı ve mahzariye namıyla pay ayrılmıştır. Tüm bu işlemlerin ardından *Muhallefat Defteri* suretince geri kalan Hazine-i Amire'ye nakledilmiştir. Tevzî işlemi kazanın karye ahali üzerine yapıldığı görülmektedir.⁶⁴²

Evlâd-ı fâtihanın askerî yapıya dâhil olmasından dolayı vergilerden muaf olma durumları vardı. Fakat bunlar da bazı avâriz vergilerine dâhil edildiler. Avâriz, nüzül ve celebkeşân vergilerine dâhil oldukları görülen bu taife için 73,5 avârizhanesi oluşturulmuştur.⁶⁴³ Avâriz ve nüzül vergileri birlikte tahsil edilen evlâd-ı fâtihanın ödediği vergi bedeli 90.775 akçe olmuştur.⁶⁴⁴

XVII. yüzyıldan sonra devamlı hale gelen avâriz vergisi, gerçek haneler üzerine üleştirilen belirlenmiş avârizhane üzerinden tahsili senede bir kere olmak üzere toplanmıştır. Bütçeye katkısı azımsanmayacak derecededir. Avâriz vergisinin 1692'de devletin bütçesine katkısı 188 milyon akçe olmuştur. 1715'lere gelindiğinde avâriz vergisinin bütçeye katkısı 134 milyon akçe olmuştur. Miktardaki düşüşün sebebi *imdad-ı seferiyye* vergileri olarak gösterilmiştir.⁶⁴⁵

Avâriz ve nüzül vergilerini toplayan tahsildarın zaman zaman vergileri toplayıp firar ettiği de olurdu. 21 Zilkade 1121 (22 Ocak 1710) tarihli fermanda beka kalan vergilerin toplanması için mübaşir görevlendirildiğini görüyoruz.⁶⁴⁶

4.1.2.4. Bedel-i Nüzül

Bedel-i nüzül, sefer zamanlarında ordunun muharebe alanlarına gidiş ve gelişlerinde askerin iaşesini sağlamak amacıyla arpa ve buğday gibi hububatın menzillerde hazır edilmesi amacıyla aynı olarak toplanması şeklinde zuhur etmiş bir vergidir. Bu verginin nakit olarak toplanmaya başlanması muhtemelen XVI. yüzyılın ortalarında olmuştur.⁶⁴⁷

⁶⁴² *Manastır ŞS.* 33, s.8-9. H 2 Cemaziyülevvel 1120/M. 20 Temmuz 1709.

⁶⁴³ Evlâd-ı fâtihanın şehir merkezinde vergiye tabi tutulan mahallelerin hane ve vergi miktarı: Karadebbâğ 3,5 hane, Hüseyinsubaşı 3 hane, Oğulpaşa 2 hane, Dımişkıbey 1 hane, Karaoğlan 2 hane, Emir 3, Eynebey2 hane 3 rub', Sinanbey 2 hane, Yakupbey 2 hane, Bali Voyvoda 3 hane, Firuzbey 2 hane, Hamzabey2,5 hane, Aliçavuş 3 hane,, Azabbey 1 hane, Kasım Çelebi 1 hane 3 rub' olup toplam vergi miktarı 37.051 akçedir. Karyeleri ise 43,5 avârizhane olup Haneli 30 hane, Mescitli, 4,5 hane, Lezçe 3 hane, Tornukça 3 hane, Çayırılı 1,5, Vakfı Bekri 1,5 hane olup toplam vergi tutarı 53.723 akçe olmuştur.

⁶⁴⁴ *Manastır ŞS.* 35, s.19. H. 14 Rebiyülahir 1124/M. 21 Mayıs 1712.

⁶⁴⁵ Mehmet İpşirli, "Avâriz Vakfı", *TDVİA*, C.IV, İstanbul, 1991, s.108-109.

⁶⁴⁶ *Manastır ŞS.* 33, s.38. H. 21 Zilkade 1121/M. 22 Ocak 1710.

⁶⁴⁷ Ömer İşbilir, "Nüzül", *TDVİA*, C.XXXIII, İstanbul, 1991, s.362.

Avâriz-ı divaniye türünden olan bu vergi incelediğimiz dönem nakdî olarak ahaliye tevzî edilmiştir. Toplanması için çıkan fermada verginin miktarı belirtilerek bu iş için tahsildar tayin edilirdi. Genelde avâriz vergisi ile birlikte tahsil işlemi yapılmıştır.

Mevkufat defteri suretince 1120 senesi Manastır kazasının nüzülhane sayısı 734 ve 2,5 salıstır. Her bir haneden 600 akçe talep edilmiştir. H. 10 Rebiyülevvel 1120 (M. 30 Mayıs 1708) *Mevkufat Defteri* suretince Hazine-i Amire'ye nakledilecek miktar 440.900 akçe olup mübaşir için 4.008 akçe tahsil edilmiştir.⁶⁴⁸

Nüzülhane üzerinden tevzî edilen vergi miktarı nüzülhane sayısı değişikçe toplanan vergi miktarı da değişmiştir. Mesela 1749 senesine gelindiğinde Nüzülhane başına alınan miktar 600 akçe olarak sabit kalmış olup nüzülhane sayısı 712 ve 2 sülüs olarak düşüş göstermiştir. Bu haneler üzerinden tahsil edilen ve hazineye aktarılacak olan vergi miktarı ise 437.600 akçe olmuştur. Nüzülhanenin düşüş göstermesi mübaşir için ödenen miktarı düşürerek 3.887 akçe olarak kayda geçmiştir.⁶⁴⁹

4.1.2.5. Bedel-i Sürsât

Sürsât vergisi de nüzül gibi başlangıçta savaş giderleri için aynî olarak alınan bir vergi olmuştur.⁶⁵⁰ Sonradan sefer için ihtiyaçların bedelleri toplanmaya başlanmıştır. Avâriz-ı Divani'den olan bu vergi sefer giderleri için ayrı bir gelir olmuştur. Böylece hazinenin de malî yükü azalmıştır.

İncelediğimiz dönem XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra doğuda baş gösteren İran seferleri için bu vergi ahali üzerine tevzî edilmeye başlanmıştır.

Devlet-i Hümâyûn'un sefer zamanı ordu ihtiyacına yönelik giderlerin karşılanması için alınan bu bedelin Manastır kazasından 1712 senesi için 60,000 akçe alınmıştır. Sürsat bedelinin 30,000 akçesi Müslim reayaya, 30,000 akçesi diğer reayaya tevzî edilmiştir.⁶⁵¹ 1716 senesine gelindiğinde baş gösteren seferler yüzünden ihtiyaçların karşılanması için sürsat vergisi avârizhane üzerinden toplanmaya başlanmıştır. Bu iş için Elhac Ahmet görevli tayin edilmiştir. Manastır kazasına düşen miktar 240.000 akçedir. 3.000 akçe ise tahsildar için ayrılmıştır.⁶⁵² Mesgu Seferine memur olan Asakir-i İslam'ın zahire ihtiyacı için Rumeli ve Anadolu kazalarından

⁶⁴⁸ *Manastır* ŞS. 33, s.8. H. 10 Rebiyülevvel 1120/M. 30 Mayıs 1708.

⁶⁴⁹ *Manastır* ŞS. 52, s.6. H. 20 Şaban 1162/M. 5 Ağustos 1749.

⁶⁵⁰ Halil Sahillioğlu, "Avâriz", *TDVİA*, C.IV, İstanbul, 1991, s.109.

⁶⁵¹ *Manastır* ŞS. 36, s.6. H. 27 Şevval 1124/M. 27 Kasım 1712.

⁶⁵² *Manastır* ŞS. 37, s.32-33. H. 27 Safer 1128/M. 21 Şubat 1716.

temini ve sürsat bedellerinin temini için ferman olunmuştur.⁶⁵³ Bu itibarla Rumeli sol kazalarınında sürsat bedelinin Sefer-i Hümâyûn'a iştirak edecek Asakir-i Mensureye temin edilmesi için kethudâyerine, yeniçeri serdarlarından ve sürsat bedeli tahsiline memur olan tahsildarlarca tahsili yapılarak Hazine-i Amire'ye gönderilmesi istenmiştir.⁶⁵⁴ 1714 senesi Manastır kazası için ferman olunan ve zamanında tahsilatı yapılamayan sürsât bedeli için ise 2,000 kuruş olup sadece 1000 kuruşu tahsil olunması istenir. Sürsat bedelinin yarıya düşürülmesi eşkıyanın ahaliye verdiği zararlar neticesinde ahalinin fakir düşmesindedir. Ahalinin talepleri üzere reaya gözetilmiştir. Karar kılınan meblağ kaza ahalisine ve köylere tevzî edilmiştir.⁶⁵⁵

4.1.2.6. İmdâd-ı Seferiyye

Sefer zamanlarında toplanan bir vergi türü olup⁶⁵⁶ kadimden olmak üzere Rumeli valilerine verile gelmiş bir vergidir. Zamanla bu vergi her sene toplanmak üzere devamlı toplanan bir vergi haline gelmiştir. Valilerin tasarrufuna verilen bu gelir sefer hizmetlerinin dışında başka amaçlar içinde kullanıldığı da olmuştur. Mesela 1727 senesi İstanbul'da Şehzade Cami'nin yakınlarında inşa edilecek derslane ve kütüphane yapımı için pay ayrıldığından bahsedilir.⁶⁵⁷

1717 senesi kazaya ve köylere tevzî olan 1.900 kuruş imdâd-ı seferiyyenin zamanın valisi Ali Paşa uhdesinde olduğu görülür.⁶⁵⁸ 1721 yılı çıkan bir ferman gereğince bu vergiye nizam getirilmiş olup sancağın durumuna göre imdâd-ı seferiyye tahsil ettirile diye. Özellikle fukaranın durumu gözetilmesi istenir. Aksi bir duruma karşı sert bir dille şöyle ifade edilmiştir. *"Emr-i 'Alişân mucubince 'amel oluna. Hasılatıyla fukaraya zulm ve ta'ddî idenleri kurân hakkıçün bilâ - emân katlederim."*

1745 senesi vergi olarak tahsil edilen miktar 666,5 kuruş olmuştur.⁶⁵⁹ Yine bu tahsilatın ardından ihtiyaç hâsıl olmuştur ki toplam masraflarla birlikte 10.757 kuruş daha tevzî ettirilmiştir.⁶⁶⁰ Bu sene için ahaliye tevzî ettirilen verginin toplanma sebebi

⁶⁵³ *Manastır ŞS.* 35, s.10. H. 5 Zilhicce 1123/M. 14 Ocak 1712.

⁶⁵⁴ *Manastır ŞS.* 35, s.14. H. 22 Muharrem 1124/M. 1 Mart 1712.

⁶⁵⁵ *Manastır ŞS.* 36, s.26. 22 Rebiyülevvel 1126/M. 7 Nisan1714.; *Manastır ŞS.* 36, s.27- 28. Rebiyülahir 1126/M. 13 Mayıs 1714.

⁶⁵⁶ *Manastır ŞS.* 45, s.37. H. 22 Muharrem 1149/M. 2 Haziran 1736.- 1736 senesi Azak Kalesi muhafazası için Mesgu Keferesinin tacizleri ve saldırılarına karşı sefere karar verilmiştir 1736 senesi imdâd-ı seferiyye ahali üzerine tevzîsi ile tahsili kararlaştırılmış ve ferman çıkmıştır.

⁶⁵⁷ *Manastır ŞS.* 41, s.23. H. 20 Zilkade 1137/M. 31 Temmuz 1725.

⁶⁵⁸ *Manastır ŞS.* 37, s.60. 1 Rebiyülahir 1129/M. 15 Mart 1717.

⁶⁵⁹ *Manastır ŞS.* 50, s.27. 1 Rebiyülevvel 1158/M. 3 Nisan 1745.

⁶⁶⁰ *Manastır ŞS.* 50, s.47. 25 Zilkade 1158/M. 19 Aralık 1745.

İran tarafında olan sefer için sevkiyat ve tayinatta kullanılacak beygir ve araba temini içindir.

4.1.2.7. İmdâd-ı Hazariyye

Valilerin tasarrufuna verilmiş olan *imdad-ı hazariyye* ile vali maiyetindekilerinin ücretini ve masraflarını karşılamaktadır. Bu verginin toplanması işlemi Rumeli kadıliklarının üzerine vazife kılınmıştır. Tahsil işlemi tayin olunan mübaşir sayesinde yapıldı. Senede taksitler halinde alınan vergi her sene alındığı gözlemlenmiştir. 1719 senesi Manastır kazasının payına düşen miktar ise 416,5 kuruş iken 1723'te 458 kuruş olmuştur. 1730 senesinde ise 458,5 kuruş olmuştur. Senede iki taksit halinde toplanan bu verginin miktarında pek de fazla bir fark görülmemektedir. Toplanan bu vergi Rumeli valisine tahsis edilmiş⁶⁶¹ olup bu vergi bugünkü Sırbistan sınırlarındaki Niş Kalesi'nin tamiri için toplanmıştır.⁶⁶² Yine 1745 senesinde İran seferine yapılacak sevkiyat için beygir ve araba temini için ahali üzerine ikinci kez tevzî kılınmıştır. Bu miktar 2.303,5 kuruş olmuştur.⁶⁶³

Belli bir usul ile toplandığı bilinen ve sadece valinin tasarrufuna verilen imdâd-ı hazariyyenin zaman zaman tahsili işleminde toplanan yekûn tam olarak valinin eline ulaşmıyordu. Bu yüzden Rumeli Eyaleti Valisi Abdi Paşa'nın Der- Saadet'e gönderdiği mektupta Rumeli Eyaleti dâhilindeki kazaların imdad-ı hazariyyesinin tertip ve düzen verilmesi istenmiştir. Verilen tertipte defter tutulmasını, mahallinin kayıt olmasını, toplanıp tahsil edilmesi ve bu esnada kadıların ve nâiblerin bu tahsil işleminde belli bir miktarı zimmetlerine geçirmemelerini beyan edip bunun önüne geçmek için kadının ve nâibin tembih edilmesini istemiştir. Aynı zamanda bu durumun yaşanmaması için ferman çıkmıştır.⁶⁶⁴

4.1.2.8. Bedel-i Cebelü ve Diğer vergiler

Osmanlı Devleti'nde tımar sistemi uygulamasının gereği olarak tımar ve zeamet sahiplerinin yetiştirdikleri cebelü ile sefer zamanı sefere katılmak şarttı. Tımar sahiplerinin yıllık 20.000 gelire kadarki derecelerine karşı her 3.000 akçe gelirlerine 1'er cebelü ve zeamet sahiplerinin 5.000 akçe gelirlerine karşı 1 cebelü çıkarmaları kanun idi. Rumeli Eyaleti'ndeki tımarlar 10.000 akçeden itibaren zeamet derecesi almıştır. Fakat zeamet sayılması için en az 20.000 akçelik gelire haiz olması lazımdır.⁶⁶⁵

⁶⁶¹ *Manastır ŞS.* 40, s.8. H. 22 Cemaziyülevvel 1135/M. 28 Şubat 1723.

⁶⁶² *Manastır ŞS.* 38, s.32. H. 4 Recep 1131/M. 23 Mayıs 1719.

⁶⁶³ *Manastır ŞS.* 50, s.47. H. 25 Zilkade 1158/M. 19 Aralık 1745.

⁶⁶⁴ *Manastır ŞS.* 41, s.48. H. 20 Rebiyülevvel 1141/M.24 Ekim 1728.

⁶⁶⁵ Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, *a.g.e.*, s.22.

Kanun gereği sefer zamanlarında cebelü çıkaramayan tımarlı sahipleri bunun yerine bedelini ödemek zorunda kalmıştır. 1720 senesine mahsup olmak üzere Rumeli Eyaleti'nde sıbyân ve müteka'üdlerinden cebelü bedelleri olarak 235,5 nefer üzerinden alınmıştır. Bunların 125,5'i sol kol kazaları cebelü bedeli miktarı iken sağ kol kazaları için miktar 110 olmuştur. İltizam usulü ile mültezimler tarafından toplanan bu bedeller devletin ayrı bir nakit kaynağı olmuştur. 1.500 kuruş ile Hassa Kılârcılar'ından İbrahim'in arzı üzerine kendisine deruhte olmuş ve her neferinden 50 kuruş olmak üzere toplamda 11.775 kuruş bedel tımar ve zeametın subaşlarından tahsil edilmesi istenmiştir.⁶⁶⁶

Devletin bu gelir kalemi cebelü bedeliyesi adı altında defterlere kaydedilmiştir. Bugün Osmanlı arşivinde *Divan-ı Hümâyûn Tahvil (Nişan) Kalemi*'nde (*Kamil Kepeci Tasnifi*'nde 47 defter), *Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi*'nde (839 defter) olup birçoğu *Maliyeden Müdevver Defterleri* tasnifinde yer almaktadır.⁶⁶⁷

Ahali üzerine tevzî edilen başka bir vergi türü de kapu halkı için tedariki lazım gelen ruğan-ı sade bedelleridir. Her sene bir vergi olarak toplanan ve ihtiyaca göre miktarı değişen yağın fiyatları değişmiştir. Değişen bu miktarlara misal verecek olursak: 1735 senesi 18.000 akçe⁶⁶⁸, 1730 senesinde 30.000 akçedir.⁶⁶⁹

Reyanın yükümlü olduğu diğer vergi türleri de; Manastır ve tabi vakıf karyesi mukataaları için gönderilmiş fermada belirtildiği üzere kovan, değirmen, esyab, Müslim ve gayrimüslim kızlardan alınan aruse vergisi (Müslim bekâr kızlardan 60 akçe, evlisinden 30 akçe; gayrimüslim bekâr kızdan 30, evlisinden 15 akçe) ve davarları yaylaklarda tutulan *destibân* vergisidir.⁶⁷⁰

4.1.3. Vakıf Gelirleri

Durmak, durdurmak, hapsetmek, menetmek gibi sözlük anlamları olan vakıf, bir fıkıh terimi olarak menfaati ibadullaha ait olup mülkü Allah'a ait olmak üzere temlik ve temellükten ebediyen yasaklayan müesses bir kurumdur.⁶⁷¹

⁶⁶⁶ *Manastır ŞS.* 39, s.82. H. 2 Safer 1133/M. 3 Aralık 1720.

⁶⁶⁷ Ali Açıklık, "1722-23'te Sivas Eyaleti'nde Cebelü Bedeli Uygulaması", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/2, 2018, s.113-140.

⁶⁶⁸ *Manastır ŞS.* 45, s.6. H. 3 Rebiyülevvel 1148/M. 24 Temmuz 1735.

⁶⁶⁹ *Manastır ŞS.* 46, s.58. H.22 Şaban 1150/M. 15 Aralık 1737.

⁶⁷⁰ *Manastır ŞS.* 39, s.39. H. 3 Zilkade 1133/M. 26 Ağustos 1721.

⁶⁷¹ Vakıf müessesesi hakkında genel bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988.

Geçmişçi çok eskilere dayanan ve birçok medeniyette yer alan vakıf, İslam'da kaynağı kurana ve sünnete dayandırılmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarına kadar da İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında rol oynamıştır.⁶⁷² İslami bir tesir ile Osmanlı Devleti'nde de vücut bulmuştur. Sosyal alana yönelik hizmet anlayışı ile bu kurum devletin hukuki bir hüviyet kazandırdığı, denetimi altında tuttuğu ve muhitlerin bir şenlenme aracı olarak sosyal ve ekonomik alanda uygulama alanı bulmuştur. Vakıfların şehir hayatındaki rolünü ise Kanuni Sultan Süleyman şu şekilde özetlemiştir: “*Nihaî amacım terfi-i millet-i zehra ve şer'iat-ı garrâ*” ve “*imâr-ı bilad, terfi-i ibâd*” ifadeleriyle yaşanılabilir şehirler kurmak, beldeleri imar, eserleri tamir ve ihya etmek gaye olmuştur.⁶⁷³

Osmanlı Devleti'ne intikal eden bu müessese Osmanlı şehirlerinin gelişimine sağladığı katkı ile şehirlerin yepyeni bir hüviyet kazanmasını sağlamıştır. Bu şehirlerden bir tanesi de incelediğimiz dönem Manastır şehridir ki fethinden itibaren vücut bulan vakıflar sayesinde bir Türk- İslam karakterine bürünmüştür. Vakıflar şehrin imar faaliyetlerinin sağlanmasının yanında ihtiyaç arz eden dinî hizmetlerden eğitime, finansal kaynaktan⁶⁷⁴ şehrin su teminine kadar fonksiyonların gerçekleşmesinde rol oynamıştır. Tüm bunlar gerçekleştirilirken yapılan hizmetlerin bedelleri vakıflardan temin edilmiş ve tüm bu alanlarla ilgili faaliyetlerin gerçekleşmesinde yetkili olan görevlilerin ücretleri de yine vakıflar tarafından karşılanmıştır. Böylece bir gelir ve gider cetveli ile devlet hazinesinin yükü azalmış oluyordu. Mesela Manastır'da Elhac Mahmut Bey Vakfı'nın hasılatı 50.220 akçedir. Vakfın gelirleri vakfa adanmış dükkân, hamam, ürün mahsulü, bağ, otlak vergisi vs.dir. Vakfın gideri yine 50,220 akçe olup giderler İmamlara, müezzinlere, tamir, tevliid, cibayet, ambar ücreti ve diğer masraflara olmuştur.⁶⁷⁵ Aynı zamanda Elhac Mahmut Bey Vakfı'nın geliri buğday, çavdar, arpa, resm-i yaylak, yağ, peynir, otlak öşrü, rüsum-u esyab, hurda, maktu, bal öşrü, resm-i bostan, pazaryeri kirası, hamam ve dükkân kirasından sağlanmış olup toplam geliri 65.710 akçe olduğu gibi giderleri de yine 65.710 akçe olmuştur. Vakfın giderleri müftü efendiye, imam ve hatip efendilere, mütevelliyeye, müezzinlere ücret olarak tahsis olup yağ, mum, tamir, defter harcı, ücret ve diğer masraflar için harcanmıştır.⁶⁷⁶

⁶⁷² Nilüfer Ateş, “Osmanlı'da Vakıf- Külliye- Şehir İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2017/2), s.152-153.

⁶⁷³ Mevlüt Çam, İbrahim Turhan, Rıdvan Enes Akçatepe, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi*, Ankara, 2020. s.12.

⁶⁷⁴ *Manastır* ŞS. 42, s.31. H. 27 Rebiyülevvel 1142/M. 20 Ekim 1729 - 20 Ekim 1729 tarihinde Muhyiddin Efendi Para Vakfı'ndan 18,000 akçe nakit olarak gayrimüslimlere 10'a 11,5 hesabı (%10-15) üzerinden verilmiştir.

⁶⁷⁵ *Manastır* ŞS. 40, s.75. H. 9 Rebiyülahir 1134/M. 27 Ocak 1722.

⁶⁷⁶ *Manastır* ŞS. 41, s.55 (tarihsiz)

Vakıfların geliri dükkân ve arsa icarları, ürün mahsulü, bağ- bahçe vergisi gibi gelirler vakıf eserlerinin korunması ve yaşatılmasında bir akar olarak vakıf işleyişinde devamlılık sağlamıştır. Mesela Manastır Bedesteni garbında bulunan bir muallimhanenin hocalarına verilen ücretlerin karşılanması için beş kürkçü dükkânı ve üç kazzaz dükkânı hayırsever olan Hasan bin Elhac Ahmet tarafından vakfedilmiştir.⁶⁷⁷

Vakıf gelirleri arasında, oluşturulmuş olan mukataa usulünden elde edilen gelirler vakıf için yine farklı bir gelir yöntemi olmuştur. Mesela Üsküdar'da vaki Kara Davut Paşa Cami Vakfı Mukataasından Vakf-ı Bekri Karyesi 1720 senesinde 272.400 akçe ile Mehmet Ağa'ya deruhte edilmiştir.⁶⁷⁸

Vakfın işleyişi için oluşturulan vakfiyeler sayesinde vakıflar hukuki statüsünü kazanmış olup vakıfça belirlenen görevlilerin ataması devlet kanalıyla yapılmıştır. Göreve namzet olanların vakıfça belirlenmesinden sonra kadı arz eder ve bunun üzerine atanan görevliye berat verilir. Atama işlemi vakfın esasları üzerine ya evladiyet üzere ya da görevi ifa edecek ehil kişiler arasından seçilmiştir. Görevlilerin ücretleri vakıf malından karşılanmak üzere yevmî olarak belirlenmiştir.⁶⁷⁹

Mütevelli atamaları genelde *evladiyet* üzere yapılır ki buna misal olarak Mahmud Bey ve Sungur Çavuş vakfı⁶⁸⁰ 60 seneden beri mutasarrıf olan Mahmut Efendi'nin oğlu Mehmet'ten sonra İsmail'e ve daha sonra da berat-ı şerif üzere Hüseyin'e tevcih olunmuştur.⁶⁸¹

Vakfın kurulmasında ve görevlilerin atanmasında vakfın kurucusunun iradesi ve koyduğu şartlar etkili olmuştur. Bu yüzden her vakfın ayrı ayrı niteliklere sahip olması (mevki, sosyal statüsü, mal varlığı, geliri, eğitim düzeyi, kültür ve düşünce yapısı gibi) atanan kişinin vakfiyede belirtilecek hususlara uyması ve riayet etmesi beklenir ki bu husus özellikle atama belgesi olan berat-ı şerifte yer almıştır.⁶⁸²

1700-1750 yılları arasında yeni kurulan bir vakıfla karşılaşmadık. Ancak var olan vakıf eserlerinin korunması ve yaşatılması için varlığını sürdüren vakıflar az değildi. Manastır şehrinin imar, eğitim, dinî ve sosyal hizmetler gibi alanlarda etkili olan ve

⁶⁷⁷ *Manastır ŞS.* 48, s.5. H. 1154/M. 1741.

⁶⁷⁸ *Manastır ŞS.* 39, s.59. H. 1 Rebiyülevvel 1133/M. 31 Aralık 1720.

⁶⁷⁹ *BOA, İE.EV.* 73-7879. H. 1 Muharrem 1117/M. 25 Nisan 1705.; *Manastır ŞS.* 44, s.31. H. 21 Şaban 1147/M. 16 Ocak 1735.

⁶⁸⁰ *BOA, EV.VKF.* 8-19 H. 1 Zilhicce 901/M. 11 Ağustos 1496. – Sungur Bey Vakfı Manastır şehrinin 1435-1436 tarihli en eski vakfiyesine sahiptir. Müslümanların ilk kullandığı cami olup 29.01.1843'te Atik Cami-i Kebir vakfına teslim edilmiştir. Bu vakfın akarı 117.720 kuruştur.

⁶⁸¹ *Manastır ŞS.* 35, s.6. H. 21 Recep 1123/M. 4 Eylül 1711.

⁶⁸² *Manastır ŞS.* 40, s.63. H. 20 Rebiyülahir 1138/M. 26 Aralık 1725.

hizmet sunan vakıfların önde gelenlerini belirtecek olursak: Sungur Çavuş Vakfı, Ahmet Ağa Vakfı, Hüsrev Kethüdâ Vakfı, Kadı Mahmut Vakfı⁶⁸³, Firuz Bey Vakfı, İshak Efendi Vakfı köklü ve kadim vakıflar arasındadır. Cami, mescit, medrese gibi dinî ve içtimaî yapılardan oluşan külliyelerin hizmeti belirgin bir şekilde belgelere yansımaktadır.

Vakıfların belirttiğimiz hizmet alanlarının dışında diğer bir hayır işi ise beledi işlerden sayılan şehrin içme suyunun kuyu, çeşme, suyolu gibi yöntemlerle ulaştırılması hususu da vakıflar eliyle sağlanmıştır. Bu nedenle çeşme yapımı hayır amacıyla vakıflar eliyle sağlandığı gibi bakımı ve onarımı gibi hususlar için de gelir oluşturularak bu iş için vazifeli dahi tayin edilmiştir.⁶⁸⁴ Üsküdar kazasında bulunan Kara Davut Vakfı'nın Manastır'da altı adet çeşmesinin bakım ve onarımı adına Manastır Çarşısı'nda bulunan dükkânlar ve oda kiralarının geliri ayrılmıştır. Boyacı, sabuncu, nalbant, iplikçi, körükçü dükkânlarıyla bir de oda yeri kirasının toplam geliri 1.480 akçe ile mukataada olup geliri çeşmelerin tamiri ve bakımı için vakfa bağlanmıştır.⁶⁸⁵

Daha birçok alanda sosyal hayata hizmet sunan vakıflar aynı zamanda iktisadî alanda da bu hizmetlerin ekonomik boyutunun kaynağını teşkil edecek finansal ve iş gücünün hayır yoluyla gerçekleşmesi ve bir sistem içinde hizmet olarak değer bulması devlete yük olacak hususiyetleri, görevleri ve maddi yükü azaltmıştır. Mesela 1530 – 1540 yılları arasında toplam gelir içindeki paydan % 17'si vakıflar tarafından sağlanmıştır. Yine XVIII. yüzyıla gelindiğinde 6.000 yeni vakıf kurulmuş ve yaklaşık 86.915 vakıf görevlisinin istihdam edildiği tahmin edilmektedir.⁶⁸⁶

Vakıf gelirleri 1826'da kurulan Evkâf-ı Hümâyûn'a devredilerek devlet hazinesine aktarılmıştır. Bu nedenle vakıf kurumların gelirleri azalmıştır.⁶⁸⁷

4.1.4. Şehir Giderlerinin Vergilendirilmesi

Tevzîât Defterleri'ne kaydedilen şehrin giderleri, Osmanlı'da bazı kamusal harcamaların şehir ahalisine vergi olarak tevzî edilmesinden ibarettir. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren eyaletlerin mahalli masrafları ahali üzerine bir vergi olarak devlet görevlileri tarafından tespit edildikten sonra yürürlüğe konulmuştur. Vergilerin tevzîsi

⁶⁸³ *Manastır* ŞS. 51, s.36. H. 5 Zilhicce 1161/M.26 Kasım 1748.- Kadim vakıflardan olan Mahmut bey Vakfı dâhilinde 1748 senesi 17 görevli mevcuttur.

⁶⁸⁴ *Manastır* ŞS. 40, s.63 H. 20 Rebiyülahir 1138- Mahmut Bey'in yaptırmış olduğu çeşmelere vakıftan olmak üzere yevmi 2 akçe ile Abdullah nazır olması hasebiyle berat verilerek görevli tayin edilmiştir.

⁶⁸⁵ *Manastır* ŞS. 42, s.68 H. 15 Şevval 1142

⁶⁸⁶ Nilüfer Ateş, *a.g.m.*, s.161.

⁶⁸⁷ Mehmet İpşirli, "Medrese", *TDVİA*, C. XXVIII, Ankara, 2003, s.333.

oluşturulacağı zaman kadı, ayân, reaya vekilleri ve devlet görevlilerin ittifakı ile bu işe karar verilirdi.

Senede iki defa kasım ve mart aylarında tahsili yapılan masraflar şehirden gelip geçen memurların menzil masrafları ve ücretleri, vali ve mütesellim gibi yöneticilerin masrafları, köprü, su yolu ve konakların tamiri gibi gider kalemlerine olmuştur.⁶⁸⁸

Şehir giderlerinin kaydedildiği *tevzi*, *tevziât*, *mesarifât* veya *sâlyâne* olarak ismi geçen defter suretleri sicillerde kayıtlı olup bu defterler zamanla kamu masraflarının 6 ayda bir birleştirilip tek bir defterde toplanması usul haline gelmiştir.⁶⁸⁹ Fakat incelediğimiz dönem Manastır şer'iyye sicillerinde giderler müstakil halde kayda geçirilmiştir. Vergi yükümlülüğü olan kişilerden toplanan bu vergiler karye reayasına hane üzerinden *tevzi* edilmişken Müslüman karyelerine ve kaza merkezinde yaşayan Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilere akçe itibarı ile *tevzi* kılınmıştır.

Peki, şehir masrafları adı altında toplanan bu giderlerin vergi olarak ahaliye yük edilmesinin sebebi neydi? Bu sorunun cevabı devletin umumi ahvali ile alakalı bir durum olacak ki merkezi yönetim hazineye yük olacak masrafların yerel yönetimce uygulanmasına müsaade etmiştir. Özellikle eyalet yöneticilerinin kamusal masraflarını karşılamada iyi bir kaynak olmuştur.

Şehir masraflarının reaya üzerine vergi olarak yüklenmesinin temelinde daha önceki uygulamaların model olduğu söylenebilir. Çünkü daha XVII. yüzyıla girmeden ordu masraflarının karşılanması için olağanüstü durumlarda toplanan *avâriz* vergisini görüyoruz. Bu vergi sonraki süreçte her sene toplanan bir vergi haline gelmiştir.⁶⁹⁰ Bunun yanında *nüzül*, sürsat gibi vergiler devletin giderlerini karşılamak için her sene ahali üzerinden toplanan vergiler haline dönüşmüştür. Yine yerel yönetim himayesinde olan kapu kullarının ihtiyaçlarına yönelik *hazariyye* ve *seferiyye* adı altında toplanan vergiler beylerbeyi için ahaliye *tevzi* edilen vergiler olmuştur. Bunları ayrı başlık altında değerlendirdiğimiz için teferruata girmeden şunu belirtmek gerekir ki devletin içinde bulunduğu durum bu gibi vergilerin iktizasını gerektiriyordu. Tüm bunların yanında tekâlif-i örfîyeden dediğimiz merkezi otoritenin pek de müdahil olmadığı şehir

⁶⁸⁸ Komisyon, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:108, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul, 2010. s. 53.

⁶⁸⁹ Sadık E. Karakuş, *a.g.e.*, s.340.

⁶⁹⁰ Avâriz vergisi her sene belirlenmiş bir miktar üzerinden toplanmıştır. Zamanla paranın kıymeti düşüp askerî giderler artınca bu verginin miktarında da güncellemeye gidilmiştir.- Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. yüzyıl Türkiye Tarihi", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. VI, C.IV, Ankara, 1966, s.213.

ahalisine yüklenen vergiler de vardır. Her ne kadar devletin bu hususta malumatı olsa da merkezin malî yükü karşısında yerel yönetimin bu uygulamalarına merkezi yönetimce göz yumulmuştur.

İncelediğimiz dönemde şehir masrafları devletin içinde bulunduğu umumi şartların iktiza ettirdiği durumlardan dolayı vergi kaynağı olan reayaya üzerinde belirgin bir şekilde yük olduğu görülmektedir. Şehir masraflarının artmasına tesir eden umumî durum ise şöyleydi: 1700'lü yıllara gelmeden devlet yaklaşık 16 yıl kadar süren bir savaş içindeydi. Bu savaş Karlofça Antlaşması'yla sonlansa da geride sınır bölgelerinde asayişsizlik ve eşkıyalık faaliyetleri artmış durumdaydı.⁶⁹¹ Yine zaman zaman batı ile olan savaşların yanında bir de uzun sürecek olan İran seferleri başlamıştı. Bu savaş ortamı da devleti ziyadesiyle mali bakımdan sıkıntıya sokmuştur.⁶⁹² Bölgedeki askeri ve asayiş giderlerinin çoğu da bu yüzden ahali üzerine vergi olarak yansımıştır.

Şehir masrafları adı altında aşağıda misalini verdiğimiz tüm hizmetlerin bedeli, bir vergi olarak halka tevzî edilmiştir. Peki, şer'î ve örfî vergilerin yükü yanında bir de şehir masrafları adı altında alınan vergiler mükelleflere mali açıdan nasıl bir tesir etmiştir, bu vergileri ödemeye imkân bulabilmişler midir? İşte bunlara cevap bulabilmek için mükelleflerin vergi yükünü belirterek ekonomik imkânlarına nispetle ahalinin durumu hakkında yorum yapabileceğimiz olacaktır. İlk bir yıla ait şehir masrafları adı altında alınan vergi ile diğer merkezi giderlerin ahaliye tevzî edilen miktarlarını tabloda gösterelim.

Tablo 24. 1156 Senesi Manastır Şehri Ahalisine Tevzî Edilen Masraflar⁶⁹³

| Vergi Olarak Tevzî Edilen Şehir Masrafları | Tarih | Miktar/akçe |
|---|--|-------------|
| Bir yıllığına Ağa zâde İbrahim Ağa'ya vekil harcı tayini ⁶⁹⁴ | H. 1 Muharrem 1156/ M. 25 Şubat 1743 | 12.000 |
| İran tarafına olacak sefere asker sevkiyatı ve nakli için deve, beygir ve araba bedeli ⁶⁹⁵ | (ay ve gün belirtilmemiş) H. 1156/M. 1143 | 739.860 |
| Rumeli valisinin teftiş için gönderdiği memurların | H. 30 Şevval 1156/ | 542.820 |

⁶⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 1, s.4.

⁶⁹² Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yükü Üzerine Bir Araştırma(1680-1700)", *Osmanlı Araştırmaları XV*, İstanbul, 1995, s.157.- Hazine Giderleri 1683'de 324.566.230 akçe iken savaş sonu (1699'da) bu miktar 1.211.379.266 akçe olmuştur.

⁶⁹³ *Manastır ŞS.* 49.- 1743 senesi sicil defterindeki muhtelif zamanlara ait masrafların tevzîsidir.

⁶⁹⁴ *Manastır ŞS.* 49, s.6. H. 1 Muharrem 1156/M. 25 Şubat 1743

⁶⁹⁵ *Manastır ŞS.* 49, s.8. H. (gün ve ay belirtilmemiş) 1156/M. 1743.

| | | |
|--|---------------------------------------|------------------|
| masrafları ⁶⁹⁶ | M. 16 Aralık 1743 | |
| Bir yıl için ulaklara beygir temini ⁶⁹⁷ | H. 22 Zilkade 1156/ M. 7 Ocak 1744 | 159.000 |
| Toplam | | 1.453.680 |

Tablo 25. Manastır Şehri Ahalisi Üzerine Tevzî Edilen Bazı Örfî Vergiler⁶⁹⁸

| Şehir Ahalisine Tevzî Edilen Vergiler | Tarih | Miktar/akçe |
|---|---|------------------|
| Bedel-i Nüzül ve Avâriz (birlikte tahsil edilmiştir) ⁶⁹⁹ | H. 22 Safer 1156/ M. 17 Nisan 1743 | 959.380 |
| İmdâd- Seferiyye ⁷⁰⁰ | H. 3 Rebiyülevvel 1156/ M. 26 Nisan 1743 | 696.000 |
| İmdâd- Hazariyye ⁷⁰¹ | H. 14 zilhicce 1155/ M. 9 Şubat 1743 | 73.320 |
| Bedel-i Sürsat ⁷⁰² | 27 Safer 1128/ M. 21 Şubat 1716 | 240.000 |
| Toplam | | 1.968.700 |

Şer'iyye sicillerine yansıyan şehir masrafının ahali üzerine tevzî edilen miktarları her yıl farklı miktarlarda olup genelde askeri sevkiyat, ulufe temini, eşkiya teftişi, sekban ücretleri, derbent güvenliği, zehayir temini, kapu halkı için yağ tedariki, menzilci tayini gibi birçok kalemden yapılan masraflar yer almaktadır. Özellikle 1700'ün başlarındaki asayiş sorunları ve 1700'ün ilk çeyreğinden sonra İran seferi için askeri harcamalar ve masrafların ahali üzerindeki vergi yükü bariz bir şekilde belgelere yansımaktadır.

Tablo-24'te görülen 1743 senesine ait masraflar ile tablo-25'e yansıttığımız örfî vergilerin toplamı 3.422.380 akçe olmuştur.⁷⁰³ Mukataalar ve diğer vergiler başlığı

⁶⁹⁶ Manastır ŞS. 49, s.16. H. 30 Şevval 1156/M. 16 Aralık 1743.

⁶⁹⁷ Manastır ŞS. 49, s.17. H. 22 Zilkade 1156/M. 7 Ocak 1744.

⁶⁹⁸ Manastır ŞS. 49.- 1743 senesi sicil defterindeki örfî vergilerin tevzîsidir.

⁶⁹⁹ Manastır ŞS. 49, s.9. H. 22 Safer 1156/ 17 Nisan 1743.

⁷⁰⁰ Manastır ŞS. 49, s.11. H. 3 Rebiyülevvel 1156/M. 26 Nisan 1743.

⁷⁰¹ Manastır ŞS. 49, s.5. H. 14 Zilhicce 1155/M. 9 Şubat 1743.

⁷⁰² Manastır ŞS. 37, s.32. H. 27 Safer 1128/ 21 Şubat 1716.- 1743 senesi kayıtlarında rastlayamadığımız sürsat vergisinin 1128 senesi verisi ele alınmıştır.

⁷⁰³ Manastır ŞS. 51, s.1. H. 1161 (ay ve gün belirtilmemiştir)/H. 1448.

altında değerlendirdiğimiz şer'i ve örfi vergilerin yanında bu miktar da eklenince fazla bir miktar ortaya çıkmaktadır. Bu vergi yükü şehrin çoğunluğunu oluşturan mükellef kesimlere yüklenmiştir. Mesela Manastır'daki derbentlerin güvenliğini sağlamakla vazifeli derbentçilere 1710 senesi için tahsis edilen 10'ar akçe ulufeden toplam 143.040 akçe gider; köy ahalisine, Manastır'ın merkezindeki Müslümanlara, Hıristiyan kesimine, Yahudilere, çiftliklere tevzî olunmuştur.⁷⁰⁴ Bu kesim, nüfus başlığı altında belirttiğimiz üzere yaklaşık 4.750 kadardı. Yani sadece bu vergilerin yıllık pay dağılımına bakacak olursak kişi başına 750 akçe düşmektedir. Bu da günde yaklaşık iki akçenin bu vergilere ayrılması demektir. Ayda 60 akçe kadar olan bu vergi bir koyun parası kadar olup zamanın iktisadî vaziyetine göre çok fazla denilebilir. Zira vergi veren reayanın kayıtlarda fukara durumundan bahsedilir.⁷⁰⁵ Ve zaman zaman reaya cizye vergisini ödemekte güçlük çektiğinden ya firar etme yolunu seçmiştir ya da toprağını terk etmek zorunda kalmıştır.⁷⁰⁶

Şehir masrafları reaya üzerine bir vergi olarak tevzî kılınmıştır. Ancak amaç için toplanan meblağın dışında yapılan masraflar vergi yükünü artırmıştır. Mesela 1736 senesi sefer için Manastır kazasından 60 kıta öküz arabası istense de ahalinin fakir hali gözetilerek 30 kıta öküz arabasına düşürülmüştür. Her bir arabanın değeri 80 kuruştan 2.400 kuruş eder ki bu arabaların temin edilip menziline ulaştırılana kadarki masrafları da (konaklama, yol ve ulaşım harcı, mübaşir ücreti, menzil harcı, ferman harcı, mahkeme harcı, kalemkiye, hademiyye, ihzariyye vs.) 3.241 kuruş olmuştur. Toplamda 5.641 kuruş olan masraflar artı bir vergi yükü olarak tevzî edilmiştir.⁷⁰⁷

Ahali üzerinde yük oluşturan bu vergiler aynı zamanda gider olmasının ötesinde iç piyasaya bir ekonomik katkısı da vardır. Yani bu usul sermaye mallarına bir pazar ortamı sunmuştur. İaşeden konaklamaya, yakaktan ulaşımına ve sair alandaki harcamalar şehir ahalisine bir kazanç olmuştur.⁷⁰⁸ Masraflar ahaliye ya vergi tahsilinden sonra yapılırdı ya da şehir görevlilerince nakit temini yapılarak peşin ödemeler gerçekleştirilirdi.⁷⁰⁹ Buna bir misal verecek olursak: 1712 senesi Rumeli Valisi Abdi

⁷⁰⁴ *Manastır ŞS.* 34, s.11-12. H. 29 Safer 1122/M. 29 Nisan 1710.

⁷⁰⁵ *Manastır ŞS.* 46, s.12. H. 10 Rebiyülahir 1153/M. 5 Temmuz 1740.

⁷⁰⁶ *Manastır ŞS.* 36, s.28. H. 20 Rebiyülahir 1126/M. 3 Temmuz 1714.

⁷⁰⁷ *Manastır ŞS.* 46, s.29-31. H. 5 Zilkade 1149/M. 7 Mart 1737.

⁷⁰⁸ *Manastır ŞS.* 51, s.1. H. 1161 (ay ve gün belirtilmemiştir)/M. 1749.-1749 senesi kayıtlarda sadece 427.076 akçe bakkal, kasap, ekmekçi, simitçi ve mumcu esnafına ödeme yapılmıştır.

⁷⁰⁹ Cafer Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa Halkına Tevzî Edilen Şehir Masrafları", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 5, Sayı:6, Bursa, 2004, s.81.- Şehir masrafları için nakit temin etme yönteminden biri murabaha olmuştur. Belli bir kâr karşılığında borçlanma ile elde edilen nakit

Ağa'nın Manastır'da konakladığı sürece 815,5 kuruş masraf gösterilmiştir. Vali ve maiyetindekilerinin yiyecek ve içecek bedelleri, nakliye, mübaşir ücreti, teftiş ağasına çuka bedeline, beygir kirasına, sekban başına mürasele akçesi, sipahi harcı, tahsildara ve defter masrafı gibi giderler kaza ahalisine tevzî edildiği gibi şehre ekonomik bir katkı da sağlamıştır.⁷¹⁰

4.1.5. Esnaf Grupları ve Ticarî Hayat

Osmanlı Devleti'nin önce ahî arkasından lonca teşkilatlanmasına sahip olan esnafı, temelinde ticari ahlakın olduğu ve ticari boyutunda devlet ile işbirliği içinde bir ticarî hayatı vücut bulmuştur.⁷¹¹

Esnaf teşkilatının bir geleneğe sahip olması teşkilata belli kurallar ve sorumluluklar getirmiştir. Esnafın bu kuralları ihlal etmesi durumunda devreye devlet girerek esnafa, şer'î ve örfî hukuka göre nizam vermeye çalışırdı. Düzenin sağlanması ve takibi için de teşkilatın seçtiği ve devletin onayladığı bir şeyhi, kethüdâsı ve yiğitbaşları olmuştur.⁷¹² İncelediğimiz dönemde ise kethüdâ ve pazarbaşı esnaftan sorumlu olan görevlileri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1705 senesinde Manastır Çarşısı'nda görevlendirilmek üzere berat-ı şerif ile *pazarbaşı* görevi Mehmet'e tevcih edildiği görülmektedir.⁷¹³ Birde komisyoncu sıfatıyla bu çarşıya *dellal* ve *dellalbaşı* tayin olunur. 1749 senesi dellalbaşı olan Mehmet vefat edince yerine Mehmet Beşe'ye berat-ı şerif verilmiştir.⁷¹⁴

Her esnaf gurubunun aralarında seçtiği bir başı vardı. Mesela 1750 senesi kasapbaşı olarak Mustafa Beşe bin İbrahim nasp ve tayin olmuştur.⁷¹⁵

Şehir hayatında önemli bir fonksiyona sahip olan esnaf ve zanaatkârlar, sadece şehirdekilerin değil aynı zamanda dâhilinde bulunan nahiye ve köylerin ve de komşu yerleşim birimlerinin alış-verişte uğrak yeri olmuştur. Köylerdeki tüketim metalarının azlığı ve oralara ulaşımı sağlayacak imkânların kısıtlı olması esnaf guruplarının ve zanaatkârların şehirde toplanmasına neden olmuştur. Manastır şehri bu bakımdan kadimden gelen bir potansiyele sahip olup herhangi bir olumsuz vaka olmadığı sürece ticarî hayattaki canlılığını korumuştur.

çözüm yolu olduğu gibi kâr oranı ile ahali üzerine tahsili olacak meblağa eklendiğinden vergi yükünü de artırmıştır.

⁷¹⁰ *Manastır ŞS.* 35, s.19-20 H. 30 Rebiyülahir 1124/M. 5 Haziran 1712.

⁷¹¹ Halil İnalçık, *Doğu Batı Makaleler-II*, Ankara, 2008. s.90.

⁷¹² Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.226.

⁷¹³ *Manastır ŞS.* 31, s.21. H. 10 Cemaziyülevvel 1117/M. 30 Ağustos 1705.

⁷¹⁴ *Manastır ŞS.* 51, s.64. 23 Şevval 1162/ M. 6 Ekim 1749.

⁷¹⁵ *Manastır ŞS.* 52, s.30. 20 Cemaziyülevvel 1163/M. 27 Nisan 1750.

Mehmet Tefvik'in belirttiğine göre 1677 senesinde 500 kadar eşkıyanın Manastır'a gelerek bedesten kapısını kırıp yaklaşık 70,000 kuruşluk akmişe (kumaş) çaldıkları rivayet edilir.⁷¹⁶ 1750 senesinde ise Manastır'da 75 dükkânın gümüş tel imalatı yaptığı kayıtlıdır.⁷¹⁷ Bu da Manastır şehrinin ekonomik canlılığını göstermesi bakımından önemli verilerdir.

Ticari hayat gereksinimlerinin yanında idarî ve adlî işlerin görüldüğü yerler olarak şehir merkezleri ekonomik canlılığın artmasına vesile olan diğer nedenlerdir. Bu nedenler şehrin ekonomisini canlı tutmuş ve birçok dalda esnaf gurubu ortaya çıkmıştır. Bu da beraberinde üretim ve tüketim mallarının çeşitliliğini getirmiştir. Mesela Manastır şehrinde sabuncu esnafının yerli üretimi olan sabun fiyatı kıyyesi 10 akçe iken Rakka'dan gelen Rakka sabunu 30 akçeye alternatif olarak satılabiliyordu. Yine kıyyesi 10 akçe olan Arnavut pirinci ile kıyyesi 12 akçe olan Mısır pirinci aralarında fiyat farkı olmasına rağmen Mısır pirinci rağbet görmüştür.⁷¹⁸ Aynı şekilde kumaş çeşitlerinin içinde yabancı devletlerden ithal olanları ziyadesiyle bulunmaktaydı.

Şehrin büyüklüğüne ve toplumun ihtiyacına göre esnaf sayısı da sınırlı tutulmuştur. Bu sayede rekabetin ve karaborsacılığın önüne geçilmiştir. Karşılaştığımız narh kayıtlarında (özellikle temel gıda ve ürünlerde) fiyatların yanında esnaf sayısı da belirtilerek ürünlerin fiyatını devlet belirlemiştir. Esnaf sayısı şehrin kalabalığı oranında olup barındırdığı milletlerden olan esnafı, bu teşkilatın içerisinde yer aldığını görüyoruz. Farklı tarihlerdeki esnaf kollarından temel gıda satışı yapan Müslim ve gayrimüslim esnafı belirtecek olursak; 1706 senesi simitçi esnafı 12 tane fırına sahip olup bunlardan 4'ü Müslim, 8'i ise gayrimüslimdir. Ekmekçi esnafı ise 11 kişi olup 2'si Müslim, 9'u gayrimüslimdir. Gayrimüslimlerin 1707 senesinde 12 ekmek fırına sahip olduğu ve bunların başında bir de *ekmekçi başı* olduğu görülür.⁷¹⁹ 1708 senesi bakkal esnafından Müslüman olan 10 bakkal vardır. Kasap esnafı Müslüman olan 10, gayrimüslim kasap (çoğunluğu Yahudi) sayısı ise 9'dur. Kiremitçi esnafı gayrimüslimlerden olup 3 esnaf mevcuttur. Mumcu ve sabuncu esnafı ise birlikte 10

⁷¹⁶ Mehmet Tefvik, *a.g.e.*, s.35.

⁷¹⁷ Mehmet Tefvik, *a.g.e.*, s.22.

⁷¹⁸ *Manastır ŞS.* 41, s.59. H. 1141/M. 1729.

⁷¹⁹ Ekmekçi başının gayrimüslimlerden seçildiğini görüyoruz. Zira esnaf sayısı hangi zümrenin çoksa o zümre esnaf başı olarak kendi içlerinden (seçim ile belirlenmiş ki) birisini çıkarmıştır. Bu hususta Müslimlerin seçim hususunda adil olduklarını ve seçime saygı gösterdikleri açıktır. Aynı durum İstanbul takyeci esnafında da görülmüştür. Takyeci kethüdâlığı başta gayrimüslimlerde iken Müslimlerin esnaf sayısının artması üzerine kethüdâlığın Müslimlere geçmesi hususunda talepleri olduğu görülmektedir. Dipnot olarak geçen bu bilgi için bkz. Mehmet Genç, *a.g.e.*, s.298.

adetti. Belirttiğimiz bu esnaf dallarından başka diğer esnaf gruplarında da gayrimüslimler üretim ve tüketim zincirine dâhil olmuşlardır.

Esnaf taifesinin şekillenmesinde şer'î ve örfî kaynaklı bir geleneğin etkisi vardır. Buna bağlı olarak esnafın kurallar dâhilinde hareket etmesi ve devlet tarafından teftişi söz konusudur. Fiyatlara narh konulması, esnaf gruplarının oluşması, esnaf sayısının ihtiyaca cevap verecek sayıda tutulması, ticarî ahlakın gözetilmesi gibi uygulamalar ticarî bir geleneğin tesiridir. Bu uygulamalara misal getirecek olursak:

Manastır'da bedesten (çarşı) içindeki han ve odalarda tüccar ehlinden olmayanların dışarıdan gelip ticaret yapmaları çarşıda bulunan esnafın tepkisine yol açmış ve bunların tutumlarından dolayı men edilmeleri istenmiştir. Bu durum kaza esnafını zor durumda bırakmış ve şikâyetlerini bildirmeleri üzerine dışarıdan gelen bu ticaret ehlinin avârızhaneye dâhil olup vergi vermekle mükellef olmaları emredilmiştir.⁷²⁰

Taşradan gelen tüccar ehlinin Manastır'da evlere, dükkânlara ve odalara aba (kumaş) satışlarından Manastır esnafı şikâyetçi olmuşlardır.⁷²¹ Bir başka şikâyet ise debbağ esnafından olmuştur. Zira derici esnafı, Yahudi kesiminden kimselerin dışarıdan keçi ve koyun derisi tedarik ettiklerini öne sürerek şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Bu durumda fazladan deri rekabeti olacağından arzuhal ile yine bu olay da mahkemeye intikal etmiştir.⁷²²

Esnaf kesiminin yaklaşık kâr oranının %10 kadar tutulduğu göz önüne alınırsa bu miktar ancak esnafın geçimine yetecek kadardır. Bu sebeple devlet esnaf düzenini korumak için fiyat istikrarına ve teftişine önem vermiştir. Aksi durumlarda yukarıda belirttiğimiz debbağların yaşadığı durum gibi kayıt dışı olanların ve örgütlenmeye tabi olmayanların en ufak müdahalesi bile esnafı olumsuz yönde etkilemeye yetmiştir.

Manastır'ın ticarî hayatında iç piyasaya dışarının müdahalesinin yanı sıra ihracatta da az da olsa bir hareketlilik vardır. Genelde dışa kapalı bir ticarî yapı varken ihracat alanında atılan adımlar göze çarpmaktadır. Öyle ki Manastır kazasında Yahudi taifesinden olan Ceranim isimli gayrimüslim, toplam değeri 7.082 kuruş olan 19.000 vukiyye yapağı (yün) ile 412 vukiyye bal mumunu Venedik'e göndermiş ve bu itibar

⁷²⁰ *Manastır* ŞS. 51, s.34. H. 3 Şaban 1161/M. 29 Temmuz 1748.

⁷²¹ *Manastır* ŞS. 34, s.40. 1 Rebiyülevvel 1123/M. 19 Nisan 1711.

⁷²² *Manastır* ŞS. 42, s.87. 23 Şaban 1142/M. 13 Mart 1730.

ona İstanbul'da esnaf olma önerilerini getirmiş ve o da bu hususta talepte bulunmuştur.⁷²³

Yine esnaf düzeninin ve ahlakının gözetilmesine başka bir misal verecek olursak: Rumeli'nin bazı kaza ve karyelerindeki bakkal esnafının kâr etmek ve geçimini sağlamak için bakkallarında şarap satılmasını yasaklayan ferman çıkmıştır. Şarap satan dükkân olursa Rumeli Divanı'na ihbar edilmeleri istenmiştir.⁷²⁴

Şimdi Manastır şehrinde belgelerden tespit ettiğimiz esnaf gruplarını bir tablo halinde verecek olursak:

Tablo 26. Manastır Şehrindeki Esnaf Taifesi

| | | |
|---------------|--------------|-------------------------|
| Ekmekçiyân | Kassabân | Hallaciyân |
| Simitçiyân | Mumciyân | Kuyumciân |
| Bakkalân | Sabunciyân | Takyeciyân |
| Sarracân | Kiremitçiyan | Kazâz (Gazâzân) |
| Arabaciyân | Demirciyân | Bezzâzân |
| Değirmenciyân | Taşçiyân | Rençber (inşaat ustası) |
| Urgancıyân | Semerciyân | Nalbantçiyân |
| Terziciyân | Körükçiyân | Boyacıyân |
| Pabuççiyân | Berberciyân | Arabaciyân |
| Saatçı | Debbağân | Abacı |
| Kalaycı | Neccâr | Çıkrıkçı |

1721 senesi şehir giderlerinin tevzî edildiği defter suretinde ise gayrimüslimlere ait 16 esnaf dalından kimselerle birlikte esnaf sayısı 332 olarak kaydedilmiştir.⁷²⁵

Tablo 27. Manastır Merkezindeki Bazı Gayrimüslim Esnaf sayısı⁷²⁶

| | Meslek Adı | Esnaf Sayısı |
|----|------------|--------------|
| 1. | Semerciyân | 22 |
| 2. | Sabunciyân | 18 |
| 3. | Ekmekçiyân | 22 |
| 4. | Simitçiyân | 32 |
| 5. | Terziciyân | 26 |

⁷²³ *Manastır* ŞS. 45, s.53. 1 Cemaziyülevvel 1149/M. 7 Eylül 1736.

⁷²⁴ *Manastır* ŞS. 42, s.87. 23 Şaban 1142/M. 13 Mart 1730.

⁷²⁵ *Manastır* ŞS. 39, s.108. H. 29 Zilhicce 1133 /M.21 Ekim 1721.

⁷²⁶ *Manastır* ŞS. 46, s.50-53 H. 23 Cemaziyülahir 1150/M. 18 Ekim 1737.

| | | |
|-----|---------------|------------|
| 6. | Küreçiyân | 79 |
| 7. | Hallaç | 13 |
| 8. | Boyacıyân | 9 |
| 9. | Temürciyân | 26 |
| 10. | Kuyumciyân | 9 |
| 11. | Değirmenciyân | 8 |
| 12. | Pabucciyân | 10 |
| 13. | Kazganciyân | 10 |
| 14. | Takyeciyân | 14 |
| 15. | Mumciyân | 6 |
| 16. | Urganciyân | 14 |
| | Toplam | 322 |

Listede öyle görünüyor ki şehirdeki gayrimüslim esnafın hepsi verilmemiştir. Zira gayrimüslimlerden kasap, kiremitçi, arabacı, bakkal olanlar var iken buraya dâhil edilmemişlerdir.

İnşaat sektörün de hizmet verenlerin sayısı da dikkate değerdir. Mesela günümüzde Sırbistan sınırları içinde yer alan Niş Kalesi'nin yeniden inşa edilmesi için Manastır kazasından 51 inşaat ustası (rençber), 17 kişi taş kıran olmak üzere toplam 68 kişinin istihdam edilmesi için usta talep edilmiş ve bunun için ferman çıkmıştır.⁷²⁷

Yine diğer bir meslek kolu diyebileceğimiz ulaşım ve nakliye hususunda göze çarpan taife ise arabacılarıdır. Özellikle hususi kullanımlarının yanında sefer zamanlarında ve devlet nakli işlerinde bir vazifeli olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Tabii olarak bu arabacılar da bazı vasıflar aranmıştır. Hayvanların güçlü olması, arabaların dayanıklı olması, arabacıların işinde ehil ve kefillerinin olması gibi. Yine niş Kalesinin inşaatı için de Manastır'dan 20 adet öküz arabasının zamanında Niş Kalesine ulaştırılması istenmektedir. 1721 senesinde 39 arabacı kayıtlı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷²⁸

4.1.6. Paranın Durumu

İnsanoğlunun ihtiyaçlarından zuhur eden ve zamanla bir mübadele aracı haline gelen para, insanoğlunun kadim zamandan beri hayatında yer edinmiş, ekonomi başta olmak üzere politik ve sosyal hayata tesiri ile önemini yitirmeyen bir unsur olmuştur. Bu önemine binaen para, çalışmamızda değinmeden geçemeyeceğimiz bir konuyu teşkil

⁷²⁷ *Manastır* ŞS. 45, s.22. H. 22 Şevval 1148/M. 6 Mart 1736

⁷²⁸ *Manastır* ŞS. 39, s.108. H. 29 Zilhicce 1133/ 21 Ekim 1721.

etmektedir. Ama öncelikle paranın XVIII. yüzyıldaki durumunu genel hatlarıyla izah etmek yerinde olacaktır.

Balkanlar ve Anadolu'nun batı kısımları ve İstanbul çevresi para düzeninin merkezi durumundadır. Zira birçok darphane bu bölgelerde olmakla birlikte en büyük darphane İstanbul'da yer alıyordu. Bununla birlikte bu bölgelerde gümüş akçe hem temel hesap birimi hem de önde gelen mübadele aracı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda yaşanan gelişmelerden dolayı para üzerindeki denetimini kaybetmesi piyasada akçenin azlığına neden olmuş ve para konusunda istikrarsız bir seyir izlemesine neden olmuştur. Bu da devleti para konusunda yeni düzenlemelere sevk etmiştir. 1690'da sikkeler basılmaya başlanmıştır ve Mankur denen bakır paralar piyasaya sürülmüştür.⁷²⁹ Sikkelerin ağırlığı İslam dirhemi üzerinden belirlenmiştir. İlk basılan sikkeler 6 dirhem olup yeni cedit zolata (Süleyman zolata) piyasaya sürülmüştür. Bu yüzden darphanede basılmak için gümüş talebi hâsıl olmuştur.⁷³⁰ Bu gelişmeyi, ileride belirteceğimiz üzere Osmanlı Devleti'nin 1703 senesinde paraya verdiği düzende 8 dirhem ve kesirlerinin üretilmesi takip etti. Yeni düzende basılan kuruş 40 paraya veya 120 akçeye eşit kabul edildi. 1715 ve 1716 senelerinde düzenlemelerle darphaneler düşük standartlı sikkeler üretmiştir. Bu da yeri geldiğinde belirteceğimiz üzere piyasada bol miktarda kalp para dolaşmasına neden olacaktır.⁷³¹ 1720'lerin başlarında büyük boy kuruşlardan ziyade paraya ve minik akçeye dönüş olmuştur. Kuruş, zolata ve 20 paralık sikkeler orta ve büyük işlemlerde; 1,5 ve 10 paralık sikkeler ise günlük işlemlerde kullanılmıştır. Yüzyılın sonuna doğru akçe değerini yitirerek ufaklık (düşük değer) tabir edebileceğimiz duruma gelmiştir. İşlemler kuruş üzerinden olup diğer paralar da kuruşa göre ayarlanmıştır.⁷³²

Tüm bu düzenlemelere binaen Mısır'da darp olan sikkelerin de İstanbul sikkeleriyle aynı ayarda tutulması istenmiştir. Eşrefi ceditin aynı ayarda tutulması istenerek vezin ve ayar hususunda kapucu başlarından Mustafa ile Mısır'a numune gönderilmiştir. Yine Mirâhur Osman ile de tuğralı altın numunesi gönderilmiştir.

⁷²⁹ BOA., C. DRB. 46-2258. H.29 Cemaziyülevvel 1101/M. 10 Mart 1690.

⁷³⁰ BOA., C. DRB. 65-3280. H. 27 Cemaziyühahır 1101/M. 7 Nisan 1690.

⁷³¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul, 1999. s. 175.

⁷³² Rifat Özdemir, a.g.e., s.247; Mehmet Demirkol, *1837M. (1253 H.) Tarih ve Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2016. s.87-109-148.- 1837 senesinde Kütahya'da fiyatlar, ücretler ve ekonomik alandaki mübadeleler üzerindeki işlemler kuruş üzerinden olmuştur.

Özellikle 23 kırat ölçüsüne uyulması istenmiştir.⁷³³ Aynı şekilde Kahire Darphanesi'nde de öteden beri 16-17 kırat kestirilen altınların 23 kırat üzerinden kestirilmesi Hatt-ı Hümâyûn ile istenmiştir. Fakat emirlerin bundan zarar göreceği belirtilerek 22 kırat olması talep edilmiştir.⁷³⁴

Akçe, esedi kuruş, eşrefi cedit, frengi altını, macar altını, halis ayar para nüzül vergisi tahsilinde geçerli olan paralar olarak zikredilmiş olup piyasada en çok dolaşan paralardan olmuşlardır.⁷³⁵ Aslında devletin finans kaynaklarından elde ettiği miktarlar akçe ve kuruş üzerinden olmuştur. Fakat ahalinin günlük yaşamında değişik paraları kullanması⁷³⁶ nedeniyle ahaliden vergi tahsili için alınan bu çeşitli paralar akçe ve kuruş bedeli hesaplanarak tahsil yoluna gidiliyordu. Böylece değişik paralar da hazineye girme fırsatı buluyordu. Zira bu çeşitli paraların tedavülde dolaşması yasak değildi. Devlet para hususunda esnek davranarak belirttiğimiz gibi bu çeşitli paraların akçe ve kuruş değeri belirtilerek işleme sokulmuştur.

Sorun teşkil eden husus çeşitli paraların Osmanlı tebaası tarafından kullanılmış olması değildir. Piyasada asıl karmaşıklığa neden olan unsurlar ayarı düşük gümüş paraların ülkeye girmesi, bu paraların akçe karşısında değerlerinin belirsiz olması, dış ülkelere para kaçırılması ve kırpık paraların piyasada çoğalmasındır. Devlet bu yüzden bu karmaşıklığı gidermek için yeni para düzeni oluşturmaya çalışmıştır.⁷³⁷ Dış ülkelere altın ve gümüşün çıkması yeni para basmak için ihtiyaç duyulan sermayeyi azaltmıştır. Devlet bunun için bazı önlemler almıştır. Mesela Memâlik-i Mahrûse'de dolaşan Acem Ermenileri'nin bir kısmı Edirne'de altın ve gümüş külçeleri satın alarak Acem memleketlerine götürmeye çalışmışlardır. Devlet eğer böyle durumlarla karşılaşılırsa kadı marifetiyle eşrefi altın ve zolata ile değiştirilmesini istemişti.⁷³⁸

Özellikle belirtmek gerekir ki kırpılmış, kesik paralar piyasada çok dolaşıyordu. Paraların bu niteliklerine binaen Manastır ve civar kazalarda (Tırhala ve Yenişehir kazaları gibi) kesilmiş, kırpılmış paralar yüzünden toplanacak olan vergiler ertelenmiştir. Çünkü burada reayanın mağduriyetleri söz konusudur. Böyle olunca

⁷³³ BOA., C. DRB. 9-414. H 29 Muharrem 1121/M. 10 Nisan 1709.

⁷³⁴ BOA., C. DRB. 46-2287. H. 29 Zilhicce 1131/M. 12 Kasım 1719.

⁷³⁵ *Manastır* ŞS. 33, s.8 H. 10 Rebiyülevvel 1120/M. 30 Mayıs 1708.; *Manastır* ŞS. 34, s.38 H.23 Şaban 1123/M. 6 Ekim 1711.- Tedavülde olan esedi kuruş ve esedi cedit 110 akçe, frengi altını 2,5 kuruş, macar altını 2 kuruş 1 rub'(0,25 kuruş) ve halis ayar para 41 kuruştan işlem görmekteydi.

⁷³⁶ *Manastır* ŞS. 35, s.3 H.10 Recep 1124- Manastıra misafir olarak gelen Kosta veledi Natu ve Manastır ahalisinden olan Dimeşğor arasındaki beygir satışında zolata, eşrefi altın, ve halis ayar altın üzerinden ödeme yapıldığı görülmektedir.

⁷³⁷ Yusuf Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s.162.

⁷³⁸ BOA., C. DRB. 46-2258. H.27 Zilkade 1108/M. 17 Haziran 1697.

kesik, kırkık ve zayıf paraların toplanarak Darphane-i Amire'de yenisi ile değiştirilmesi hususunda ferman çıkmıştır.⁷³⁹ Ferman gereğince, reyanın istismar edilmesini engellemek ayrıca paranın değerinin belirsizliğine ve düşük olmasına bir düzen getirmek için vergi tahsiline ara verilmiş ve verilen bu karar ile her 110 dirhem zayıf paranın yerine 100 dirhem yeni parayla değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı durum Anadolu'nun diğer kısımlarında da yaşanmıştır. Özellikle Anadolu'nun sağ kolunda çeşitli altın ve riyalin fazla ve noksan tedavülde dolaşmaması gerektiği belirtilmiştir.⁷⁴⁰ Eski ve yeni paranın değişimi kazançlı bir yol olmalı ki sırf bu yoldan gelir elde eden gayrimüslim tüccarlar olmuştur. Bu tüccarlar farklı kazalarda kendilerine ortaklar ve kiracılar vasıtasıyla zayıf, kesik altın ve gümüş paraları İstanbul Darphanesi'ne göndererek hem kâr elde etmiş oluyorlardı hem de piyasadaki zayıf ve kesik paraların piyasadan toplanmasına katkıda bulunuyorlardı.⁷⁴¹

XVIII. yüzyıla para konusunda düzenlemelerle giren devlet, bu işi sıkı tutmuş ve paranın istikrarı için çalışmıştır. Yeni para düzeninde henüz düzen sağlanmadığı piyasada, yabancı paraların tedavülü artmış olup piyasada sağ eski paranın kesik, kırkık vs. olması nedeniyle eski paraların piyasadan temizlenmesi için toplanması ve yeni bir vezin ve ayar ile piyasaya sunulması için paranın toplanıp toptan işlenmesine (muamelat) karar kılınmıştır. Darp olunacak halis ayar paranın 41 kuruş olacağı belirtilmiştir. Bu amaçla vergi kanalıyla devletin hazinesine girecek olan paranın tahsilinde zayıf paranın ve akçenin alınmaması hususunda tahsildarlar uyarılmıştır. Böylece zayıf para yeni para karşılığında darphaneye teslim edilerek piyasadan temizlenmesi amaçlanmıştır.⁷⁴²

Zayıf, kesik (maksus), kırılmış paranın piyasada (çarşı ve pazar ve sair) dolaşmasına izin vermemek ve vergilerin toplanmasında reyanın korunması amacıyla *Darphâne-i Amire*'nin koyduğu nizama uyulması ve tez zamanda eski paraların toplanıp yenisi ile değiştirilmesi üzerinde durularak 10,5 dirheme 70 ayarı üzerinden 10 dirhem geri verilmesi şartıyla eski paralar toplatılmıştır.⁷⁴³ Cedit paraya (yeni para) riayet hususunda eski paranın kaldırılması ve nizam verilmesi için damgası vurulmuş paranın

⁷³⁹ *Manastır ŞS.* 30, s.20. 3 Rebiyülevvel 1116/M. 3 Eylül 1704. – İstanbul'da ayarı verilen para 70 ayar üzerinden her 10,5 dirheme yeni para üzerinden 10 dirhemdir.

⁷⁴⁰ *BOA., C. DRB.* 64-3194. H. 15 Recep 1128/M. 5 Temmuz 1716.

⁷⁴¹ *Manastır ŞS.* 44, s.26. H.20 Cemaziyülahır 1147/M. 17 Kasım 1734.

⁷⁴² *Manastır ŞS.* 32, s.17. H. 19 Safer 1118/M. 2 Haziran 1706.

⁷⁴³ *Manastır ŞS.* 31, s.26. H. 10 Cemaziyülevvel 1117/M. 30 Ağustos 1705.

halis ve kusursuz para haline gelmesi için üzerinde önemle durulmuş ve eski paranın piyasadan temizlenmesi için sık sık ferman çıkmıştır. Hazine-i Amire'ye her nereden para girerse yeni cedit tuğralı ve cedit Mısır parası olması üzerinde önemle durulmuş ve hazinenin önemli gelirleri arasında olan cizye tahsilinden elde edilecek gelirin de bu nizam ölçüsü içerisinde olması fermanında belirtilmiştir.⁷⁴⁴

Piyasadan kesik ve kırkık paralar temizlenirken aynı zamanda değişik paraların değerine göre yeniden akçeye değer konulmuştur. Yapılan bu yenilikler çıkan ferman ile yürürlüğe konulmuştur.

H. 20 Zilhicce 1131 (M. 3 Kasım 1719) tarihli sikke fermanı sureti⁷⁴⁵

- Tuğralı İstanbul altını 390 akçe
- Mısır zencirlisi 330 akçe
- Mısır tuğralısı 315 akçe
- Darphanede basılan cedit kuruş 120 akçe
- Yarım kuruş 60 akçe
- Derbi' 30 akçe
- Sağ para 40'ı 1 kuruş
- Cedit akçenin 120'si 1 kuruş
- Yıldız altunu 375 akçe
- 8,5 dirheme denk gelen atik aldıgoş 144 akçe
- 8,5 dirheme denk gelen zolata riyal kuruşu 186 akçe
- 7 dirhem 2,5 kırat gelen dukât kuruşu 137 akçe
- Atik zolata 881 akçe
- Cedit zolata 90 akçe
- Macar altunu 320 akçe
- 9 dirhem gelen Mora kuruşu 181 akçe
- 2 dirhem gelen porkir 24 akçe
- 1 dirhem gelen lipor 10 akçe olmak üzere ferman olmuştur.
- Sekiz dirhem gelen püriznik 186 akçe

⁷⁴⁴ *Manastır ŞS.* 41, s.33. H. 20 Recep 1140/M. 2 Mart 1728.

⁷⁴⁵ *Manastır ŞS.* 38, s.48 H. 10 Cemaziyülevvel 1132/M. 20 Mart 1720.

Sikke tedavülünün vezin ve ayarı belirlenerek yukarıda bir sureti belirtildiği üzere memleketin her bir koluna (Anadolu'nun sağ ve sol koluna, Rumeli'nin sağ, sol ve orta koluna; Basra ve Bağdat koluna) Hükm-ü Hümâyûn ile bildirilmiştir.⁷⁴⁶

H.25 Zilhicce 1133 (M. 17 Ekim 1721) tarihli fermada *Nizam-ı İhtilâl* adı altında padişah sikkesi ile kefareye ait çeşitli sikkelere rayiç verilmiştir.⁷⁴⁷

- Tuğralı İslambol altını 390 akçe
- Zincirli Hisar altını 330 akçe
- Tuğralı Mısır altını 315 akçe
- Zolata cedid 90 akçe
- Tuğralı cedid kuruş 120 akçe
- Vidin Yıldız altını 375 akçe
- Macar ve Endüs altını 360 akçe
- 9 dirhem gelen Kara kuruş 181 akçe
- 7 dirhem 2,5 Kırât gelen Nefal 311 akçe
- 8,5 dirhem gelen Derbi' kuruş 144 akçe
- Kefere sekeresi ve Madrup sekeresi
- 2 dirhem gelen porkir 24 akçe
- 1 dirhem gelen esedi sağır 10 akçe
- 8 dirhem gelen esedi kuruş 144 akçe
- 6 dirhem gelen zolata 88 akçe

Yine bu düzenlemelerden sonra Mısır'da darp olunan sikkeler arasında vezin farkı görüldüğünden Mısır sikkelerinin ıslahı için ustalara numuneler gönderilmiştir.⁷⁴⁸ Ardından 1725 yılında Mısır Darphanesi'nde basılacak olan sikkelerin mağşuş ve ayarı noksan olmamasına dikkat edilmesi istenmiştir.⁷⁴⁹ İstanbul ve Mısır darphaneleri vezin ve ayarlar hususunda tedavülde olan paraların dolaşımında belirleyici oldukları açıktır.

Şer'i sicillerde yer alan bir tereke kaydında Macar altınına verilen değeri yeni düzenlemedeki değeriyle karşılaştırdığımızda, para ayarının düzenlenmesi ile yabancı paraların değerleri akçe değeri karşısında düştüğünü görüyoruz. Bir adet Macar altını

⁷⁴⁶ BOA., C. DRB. 46-2288. H. 29 Zilhicce 1131 /M. 12 Kasım 1719

⁷⁴⁷ *Manastır ŞS.* 39, s.114. H. 25 Zilhicce 1133/M. 17 Ekim 1721.

⁷⁴⁸ BOA., C. DRB. 6-275. H.20 Safer 1133/M. 21 Aralık 1720.

⁷⁴⁹ BOA., C. DRB. 10-490. 29 Zilhicce 1138/M.28 Ağustos 1726.

1715 senesinde 340 akçe iken 1721 senesine ait nizamda 320 akçe, 1722 senesi nizamında tekrar 340 akçe olduğunu görüyoruz.⁷⁵⁰

Para hususunda tüm düzenlemelere rağmen eski paraların piyasada dolaştığını görüyoruz. Fakat devlet yeni para düzeninde ısrar etmiştir. Bu yüzden Memâlik-i Mahrûse'de tedavül eden paranın ekseri maksus (kırpık) ve zayıf olup bunların men olunması, sağ olan atik ve cedid paranın revacı ve eski paranın ilgası için Memâlik-i Mahrûse'ce mübadele işleminde kabul görmeyeceği belirtilmiştir.⁷⁵¹

Yeni para düzenini sarraf taifesi ve çarşı ehlinin ihlal ettiği görülmüştür. Yeni para düzeninde esnaf kendi lehine haksız yere kazanç sağlayınca şikâyet üzere alış-verişlerde paranın değerinin altında para mübadelesi yapılmış olup kırkık paraların da değerinin altında alınması ve piyasada dolaştırılması hasebiyle nizam ve intizamın sağlanması hususunda esnaf kethüdâsına tembih olunarak piyasanın düzeni sağlanmaya çalışılmıştır.⁷⁵² Aynı husus Rumeli'nin diğer kazalarında da görmek mümkündür. Bu yüzden zaman zaman çıkan fermanlarla esnaf ve tüccar ehlinin denetimi yapılmış ve piyasadaki paranın istikrarı hususunda önlemler alınmıştır.⁷⁵³ Keza vergi toplanmasında tahsili yapılacak olan paranın cinsi itibari ile devlet tarafından konulmuş değerlerine göre olacağı belirtilmiştir.⁷⁵⁴

1736 senesinde rayici belirlenen vezin ve meskûk olan çeşitli altın ve paranın eksik ve müsavi (düzgün) olanları olmuştur. 1736 senesinde ise zencirli İstanbul altını basılmaktan vazgeçilmiş ve yerine zer-i mahbub ve nısfıye ağırlık verilmiştir.⁷⁵⁵ Bununla birlikte İstanbul altınından ziyade zolatann talep görmesi ile zolata tedariki hâsıl olmuştur. Durum böyle iken cedid İstanbul altını 440 akçe, Mısır tuğralısı 105 para, cedid zolata 30 para, zer 330 akçe, kuruş 40 para olmak üzere alınıp verilmesi fermanca bildirilmiştir.⁷⁵⁶

⁷⁵⁰ *Manastır ŞS.* 37, s.2. H. 25 Şevval 1127/M. 24 Ekim 1715.

⁷⁵¹ *Manastır ŞS.* 42, s.100. H. 20 Cemaziyülahır 1142/M. 10 Ocak 1730.

⁷⁵² *Manastır ŞS.* 40, s.16. H. 20 Şevval 1135/M. 24 Temmuz 1723.

⁷⁵³ *Manastır ŞS.* 40, s.42 H. 22 Zilhicce 1136/M. 11 Eylül 1724.

⁷⁵⁴ *Manastır ŞS.* 50, s.12 H. 1157 (ay ve gün belirtilmemiş)/M. 1745. – cizye vergisinin toplanmasında kullanılan çeşitli paraların değerleri belirtile de İstanbul ve Mısır altının kullanılmasına önem verilmiştir. Bu hususta İstanbul altını 441 akçeden, Zincirli Mısır altını 330 akçeden, Tuğralı Mısır altını 315 akçeden ve Tuğralı sağ para 40 âdeti 1 kuruş hesabı üzerinden işlem göreceği belirtilmiştir.

⁷⁵⁵ *BOA., C. DRB.* 62-3067. H.29 Ramazan 1148/12 Şubat 1736.

⁷⁵⁶ *Manastır ŞS.* 45, s.24-25. H. 30 Şaban 1148/M. 14 Ocak 1736.

Rumeli dâhilindeki diğer kazalarda olduğu gibi Manastır'da da kalpazanlık faaliyetlerinde bulunanlar olmuştur. Rumeli kazalarında tahsildarların getirmiş olduğu paralardan (akçe) kalp para altın çıkması nedeniyle vergi bedelinin tahsil edildiği kaza ve karyelerde kalpazanlık faaliyetleri olmuş ve bunun için mübaşir tayin edilerek bu işe cesaret edenlerin ise tutulup cezalandırılması istenmiştir.⁷⁵⁷

4.1.7. Fiyatlar

Bir malın parasal kıymetini ifade eden fiyat, iktisadî hayatın en mühim göstergelerinden biridir. İktisadî düzen ve işleyişin -üretim düşmesi, üretim bolluğu, paranın tağşişi, paranın istikrarı, ticaret hacmi- fiyatlara yansımaları fiyatın istikrarı üzerinde belirleyici olacağından aynı zamanda sosyal yaşam kalitesi üzerinde de belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fiyat tahlilini yaparken eldeki fiyat verilerinin türlerine göre kur, narh, mubayaa, müzayede, tereke ve serbest piyasa türleri gibi fiyatlandırmaların⁷⁵⁸ açıklaması yapılacak, hangi türden oldukları belirtilerek bu fiyatların farklı zaman ve mekânlar üzerindeki değişimleri dikkate alınacaktır. Bu çerçevede halkın alım gücünü yansıtan veriler üzerinde durularak değişik mallar üzerindeki fiyatlar ile kıyaslanma yoluna gidilecektir. Bu hususlar için bize kaynaklık eden Manastır Şer'iyeye Sicillerindeki belgelerdeki muhtelif fiyat türleri üzerinde duracağız.

Devletin ihtiyaçlarına yönelik ahaliden temin ettiği malları mubayaa üzere olup toplanan ürünlerin genel de narh fiyatı üzerinden bazen de serbest piyasa üzerinden tahsili yapılmıştır. Mesela Niş Kalesi için lazım olan sadeyağ Manastır ve civar kazalardan temini istenmiştir. Pazarlarda rayiç bulan sade yağın⁷⁵⁹ vukiyyesi (1 vukiyye = 250 gramdır.) 18 akçeden olup 1000 vukiyye sade yağ için buyruldu çıkmıştır.⁷⁶⁰ Yaylaklardan gelip pazarlarda değer bulan yağın kıyyesi 18 akçe olarak pazar değeri belirtilmiştir. Hâlbuki yağın narh değeri listesini vereceğimiz fiyat tablosunda önceki senelerde 24 akçe sonraki senelerde 26 akçe olarak karşımıza çıkmıştır. Mubayaa işlemi, pazar fiyatı yani serbest piyasa fiyatı ile gerçekleşmiştir. Serbest piyasada ürün

⁷⁵⁷ *Manastır ŞS.* 31, s.29. H. 29 Cemaziyülahır 1116/M. 29 Ekim 1704.

⁷⁵⁸ Fiyatlandırma usulleri için bkz. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", *Türkler*, C.X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.843-849.

⁷⁵⁹ Sade yağ, tere yağının belli sıcaklıkta ısıtılarak su ve süt ürünü kalıntılarından tamamen ayrıştırılarak elde edilen saf yağdır. Böylece yağ uzun müddet bozulmadan saklanabilme özelliği kazanmıştır.

⁷⁶⁰ *Manastır ŞS.* 39, s.38. H. 24 Zilhicce 1132/M. 27 Ekim 1720.

fiyatı narh fiyatına göre düşük olmuştur. Devletin ürünler üzerinde fiyatlandırma yapmasıyla rayiç (fiyat) belirlenmiş oluyordu.

Serbest piyasa ile narh fiyatlarının birbirlerinden farklı olması üretim ve pazarlama imkânlarıyla alakalı olup serbest piyasada belirlenen fiyat, ilk elden yani üreticinin veya mal sahibinin keyfiyet üzere belirlediği bir fiyattı. Narh usulü esnaf için konulmuş bir fiyattır. Esnaf ise bir nevi malı pazarlayan kişi olduğundan amaç kâr etmek arzusu olmuştur. Bundan dolayı esnafın eline düşen mal ikinci ele geçmiş oluyordu bu da müşteriye ulaşacak olan malın fiyatını artırmış oluyordu. İşte tüm bunları göz önünde bulunduran devlet aynı zamanda karaborsacılık, rekabetçilik gibi sistematiği bozan unsurlara karşı fiyat koyan ve denetleyen olmuştur. Narh belirlemedeki amaç üretici ve satıcının emeğinin korunması olmuştur. Bu da sermayede stok etmenin yolunu kesmiştir.⁷⁶¹

1715 tarihli bir belgede ise narh-ı cari üzerinden mubayaa olan arpa alımını görüyoruz. Bu alım şekli *mu'tad* (adet üzere) üzere yani devletin mubayaasında tercih ettiği devamlı bir usul olmuştur.⁷⁶² Bu fiyat ile devlet hem tedarik edeceği ürün üzerinden hak gaspına girmemiş oluyor hem de tedariki lazım gelen malın temini sağlanmış oluyordu. Belirlediği bu tek fiyat ile mubayaa işlemlerinden doğabilecek sorunların önüne geçilmiş olunuyordu.

Müzayede fiyatları ise genelde sahipsiz eşyaların ve icra konan malların sük-ı sultanide açık artırma ile satılan ürünler için konulmuştur. Bu şekildeki fiyatlandırma ile kendine has bir piyasa oluşmuş oluyordu.⁷⁶³

Serbest piyasa değeri daha çok kendisini gayrimenkul ve hayvan satımlarında belli etmektedir. Bu gibi fiyatlarda alıcı ve satıcının üzerinde anlaştığı makul bir değer belirleyici olmuştur. Detayını vereceğimiz bu fiyatlandırma aslında malların karşılığı olan değeri bulmasında ortak bir değer kabul gördüğü fiyatlar olmuştur.

4.1.7.1. Gıda ve İhtiyaç Maddelerinin Fiyatları

Gıda maddelerinin tarihi seyir içerisinde fiyat hareketlerinin takip edilebilmesi, diğer fiyatlarla ve ücretlerle kıyaslanması gibi durumlar iktisadî alanda yorum yapabilmemize imkân tanıdığı gibi sosyal hayat şartları hakkında da bilgi sahibi olmamıza olanak sağlamaktadır.

⁷⁶¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C.1, İstanbul, 1974 s.153.

⁷⁶² *Manastır ŞS.* 39 s.11. H. 9 Rebiyülevvel 1127/M. 15 Mart 1715.

⁷⁶³ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s.254.

Devlet kontrolünde olan fiyatlar, narh olarak bilinen usulle kadının başkanlığında esnaf teşkilatı ve vücut-u ahaliden kimselerin katılımıyla belirlenirdi. Genelde senede iki defa ürünlere verilen narh şer'i sicil kayıtlarımızda her yıl düzenli olarak kaydedilmediği görülmektedir. Özellikle ekmek, sabun, et, tuz ve yağ narhları üzerinde durulmuş olup ekmek narhlarının bazen senenin her ayı yapıldığı gözlenmektedir.⁷⁶⁴ Şehir ahalisi, herhangi bir sebepten dolayı fiyatlar üzerinde hoşnutsuzluğu olursa fiyatlara yeniden narh konulmasını talep edebiliyorlardı. Bu yüzden şehir halkı bazı ürünlerin memnun olmadıkları fiyatlarına yeniden narh konulmasını istemiştir. Manastır ahalisinin ittifakıyla istenmiş bir narh kaydında; Mumun kıyyesi 20, sabunun kıyyesi 10, Yağ mumu kıyyesi 24, etin kıyyesi 13, balın kıyyesi 16 akçeden yeniden belirlenmiştir.⁷⁶⁵

Tablo 28. Manastır' da Gıda Maddelerine Verilen Narh (1700- 1750)

| Ürün Adı | 1705 | 1708 | 1723 | 1729 | 1737 | 1738 | 1748 | 1749 |
|---|----------------------------------|-------------------|------|-----------------------------------|--------------------|-------------------|-------------------|--------------------|
| Ürünlerin ağırlığı ekmek dışında kıyye (1.282gr) cinsindedir. | | | | | | | | |
| Ekmek | 1akçe, 250 dirhem ⁷⁶⁶ | 1akçe, 250 dirhem | - | 1 akçe, 230 ⁷⁶⁷ dirhem | 1 akçe, 170 dirhem | 1 akçe, 90 dirhem | 1 akçe, 85 dirhem | 1 akçe, 105 dirhem |

⁷⁶⁴ Manastır ŞS. 43, s.70 H.1123 (ay ve gün belirtilmemiştir)/M. 1711.

⁷⁶⁵ Manastır ŞS. 44, s.50 17 Cemaziyülevvel 1147/M.15 Ekim 1734.

⁷⁶⁶ 1 dirhem yaklaşık 3,2 gr'dır. Dolayısıyla 250x3,2= 800 gr ekmek1 akçe etmektedir.

⁷⁶⁷ 1728 senesi ekmek fiyatına 230, 180, 190, 200 dirhem olmak üzere 4 kez;1745 senesi 90,100,110 olmak üzere 3 kez; 1747 senesi 85, 75,95 olmak üzere 3 kez; 1748 senesi 105,100,80 dirhem olmak üzere 3 kez narh verilmiştir.

| | | | | | | | | |
|-----------|---------------------|---------|---------|---------|---------|---------|------------|---------|
| Sabun | 9 akçe | 8 akçe | - | 10 akçe | 11 akçe | 12 akçe | 12/14 akçe | - |
| Tuz | 1,5 akçe/ 2 akçe | 2 akçe | 3 akçe | 3 akçe | 3 akçe | 4 akçe | - | - |
| Koyun eti | 6 akçe | - | - | - | 7 akçe | 12 akçe | 15 akçe | 14 akçe |
| Bal | 18 akçe/ 20 akçe | 18 akçe | 12 akçe | 14 akçe | 18 akçe | 18 akçe | - | 45 akçe |
| Mum | 16 akçe/ 18 akçe | 16 akçe | - | 18 akçe | 22 akçe | 24 akçe | 24/27 akçe | 28 akçe |
| Sadeyağ | - | 24 akçe | 26 akçe | 24 akçe | 28 akçe | 36 akçe | - | - |

Tabloda belli yıllara ait yer alan ürün ve fiyatlarını bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda fiyatlardaki dalgalanmaların yıllara nazaran düşüşlerini ve çıkışlarını birçok sebebe bağlayabiliriz. Biz bu sebepleri genel olarak belirttikten sonra fiyatlar üzerinde dalgalanmaların Manastır şehrindeki tesirlerini belirteceğiz.

Fiyatlar üzerinde genel etkiye sebep olan unsurların başında paranın değerini kaybetmesi hususu gelmektedir. Para değerini kaybettiği sürece bunun zıttı olarak fiyatlardaki artış bariz bir şekilde artacaktır. Tabloda incelediğimiz yaklaşık elli yıllık bir süreçte paranın değerinin korunması zor görünmektedir. Zira bu süreç içerisinde ayrı başlık olarak ele alacağımız para hususunda da izah edileceği üzere dış müdahaleler, paranın kesilerek, kırılarak çalınması gibi mevzular yüzünden devlet düzenlemeye gitmiştir. Paranın değerinde istikrar yakalanmaya çalışılmış ve devlet bunu önemli ölçüde başarabilmiştir. Biz fiyatlardaki artışı devletin para politikasındaki başarısı ile ilişkilendirirsek paranın fiyatlar üzerinde istikrarlı bir artış gösterdiğini söyleyebiliriz.

Fiyatların dalgalanmasına neden olan ikinci bir unsur savaşlar, afetler ve göçler gibi ekonomiyi ve sosyal hayatı derinden etkileyen unsurlardır. İncelediğimiz dönemde

bu unsurlardan en önemli etken savaşlar olmuştur. Manastır şehri, Osmanlı'nın 1699'da Karlofça Antlaşması'ndan sonra sınırlardaki bazı değişimler sebebiyle dolaylı bir şekilde tesir etmiş ve sınırlardaki asayiş sorunlarından olan taciz saldırıları ve eşkıyalık olaylarından hayli etkilenmiştir. Savaşın direk ve dolaylı sonuçlarına binaen reaya kesimi maddi açıdan zayıf düşmüştür. Bu da mahalli açıdan Manastır şehrinin ekonomisine tesir etmiştir. Zira reyanın alım gücü ziyadesiyle düşmüştür. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru İran ile olan savaşta da yine halk vergi yükünün altına sokulmuştur. Aynı zamanda savaşın piyasadaki kaynakları hızlıca tüketen bir özelliğe sahip olması sebebiyle tablo-28'de de dikkat edileceği üzere fiyatlardaki artışın İran seferi ile paralel olarak 1713'lerden sonra artmaya başlaması uzun vadede ortaya çıkan sonucun mantıklı ve tutarlı açıklaması olarak telakki edilebilir.

Fiyat dalgalanmasına sebep olan diğer bir unsur ise kısa vadede oluşacak fiyat hareketleridir ki üretim sektörünün doğal şartların etkisi altında kalarak ürünlerin her sene değişen miktarlarına bağlı kıt ve bol olması fiyatları aynı oranda düşük veya yüksek seviyede seyretmesine sebebiyet vermiştir. Bu fiyat hareketlenmelerinin uzun zaman dilimi için geçerli bir tablo sergilemediğini belirterek bu durumu özellikle narh fiyatlarının senede iki defa konulan aylarında veya bir birini takip eden senelerde aramak daha mantıklı olacaktır. Tablo-28'de bu hususta göze çarpan fiyat artışı 1729 senesinden sonra devamlı olarak artan ekmek fiyatları olmuştur. Bu konuya açıklık getirmek için ekmek fiyatlarını gözden geçirelim.

Ekmek fiyatları inceldiğimiz dönem sabit tutulup (1 akçe), gramajı piyasanın durumuna göre eksilmiş veya artmıştır. Mesela 1723 senesinin farklı zaman dilimlerinde 1 akçeden satılan ekmeğe 210, 250 ve 110 dirhem olarak narh verilmiştir. Aynı durum tabloya yansıtmadığımız simit fiyatlarında da görülmektedir: Fiyatı 1 akçe tutulup 130, 150 ve 130 dirhem olarak narh konulmuştur. 1724 senesine gelindiğinde ekmek fiyatları yine 1 akçeden sabit tutulup ekmeğin ağırlık cinsinden olan dirheminde dalgalanmalar olmuştur. Bir yılda üç kez narh koyulduğu görülen ekmeğin ağırlığı 230, 340, 280 dirhemdir. Bir önceki yıla göre gramajın yüksek tutulması büyük ihtimal piyasadaki buğday bolluğundan kaynaklanmaktadır. Zira buğdayın kıt olduğu zamanlarda bu durumun aksi söylenebilir. Yıl içinde ekmeğin gramajındaki inişli ve çıkışlı bir grafik seyretmesi bu durumla alakalıdır. Mesela zaman zaman Manastır fırıncı esnafının Rumeli valisinden un tedarik ettiğini görüyoruz. 1708 senesinde fırıncı

esnafı için un ihtiyacı hâsıl olduğundan Rumeli Valisine müracaat edilmiş ve 400 kile (1 kile 55 vukiyye) toplam 56,000 akçeye un satın alınmıştır.⁷⁶⁸ Devlet, askeri ve bürokrasisi için narh-ı cari üzerinden halktan buğday mubayaa etmiştir. Yine 1715 yılı Sefer-i Hümâyûn için ekmek yapımında kullanılmak üzere Rumeli valisi tarafından Manastır ekmekçi ve simitçi esnafına narh-ı cari (piyasa değeri) üzere 400 kile unun 1 kilesi⁷⁶⁹ 140 akçe olmak üzere satılmıştır.⁷⁷⁰

1715’de ekmekçi taifesinden gayrimüslim olan esnaf sayısı 12 adettir. Ekmekçi taifesinden 5’i has ekmek üretimi yaparken 7’si özel üretim olan ve *herçi* olarak tabir edilen ekmeğin üreticileri çıkardıkları has ekmek ve özel üretim olan herçi ekmeği arasında fiyat farkı da olmuştur. Has ekmek 160 dirhemi 1 akçe iken herçi ekmeğin 190 dirhemi 1 akçeden rağbet görmekteydi.⁷⁷¹ Fiyat hareketlenmeleri has ekmekte görüldüğü gibi herçi ekmek üzerinde de aynı derece görülmüştür.

Fiyat değişikliklerinin yaşanmasında ürünlerin kalitesi ve çeşidi de etkili olmuştur. Kalite unsuru bu hususta aynı üründe farklı fiyatlar üzerinden kendisini göstermektedir. Yerli üretim olan sabun 12 akçe iken İzmir sabunu 40 akçe olmuştur.⁷⁷² Etin fiyatı 12 akçe iken cinsine göre değişik fiyatlardan rayiç de verilmiştir. Koyun eti kıyyesi 14 akçe, keçi eti kıyyesi 10-12 akçe üzerinden gerçekleştirilmiştir..⁷⁷³

Senede iki defa narh verilen ürünlerin listesini incelediğimiz zaman Şer’i sicillerde bu düzene uyulmadığı görülmektedir. Çoğu ürün çeşidini her sene için tutulan kayıta görmek mümkün olmuyor. Bu yüzden biz 1745 senesi narh kaydını vererek ürün çeşitlerine verilen narhı tablo üzerinde göstereceğiz.

Tablo 29. Manastır’da 1746 Senesi Ürünlere Verilen İlk Altı Aylık Narh⁷⁷⁴

| Ürün | Miktar | Kıymeti/ Akçe |
|---------|---------|---------------|
| Sadeyağ | 1 kıyye | 36 |

⁷⁶⁸ *Manastır* ŞS. 37, s.53. 22 Şevval 1127/M. 21 Ekim 1715.

⁷⁶⁹ Mehmet Ali Ünal, “Rumeli Sancaklarında Ölçüler ve Tartılar” *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*, Ankara 2018. s. 1-73.- Osmanlı Devleti’nde ölçü ve tartıların miktarı mahalli ve bölgesel olarak değişiklik arz etse de Devlet- i Aliyye için kullanımında geçerli olan kile miktarı yaklaşık 20 okka değere karşılık gelen 25,656 gr İstanbul kilesi üzerinden işlem görülmüştür. Ancak biz burada unun 1 kilesi 55 vukiyye olarak belirtildiği üzere hesaplamayı yapacağız. (400 kile x 55 vukiyye= 22.000 vukiyyedir. 22.000vukiyye x 250gr =5.500 kg)

⁷⁷⁰ *Manastır* ŞS. 37, s.16. H. 3 Rebiyülevvel 1127/M. 9 Mart 1715.

⁷⁷¹ *Manastır* ŞS. 37, s.53. H. 22 Şevval 1127/M. 21 Ekim 1715.

⁷⁷² *Manastır* ŞS. 50, s.4. H. 10 Recep 1158/M. 8 Ağustos 1745.

⁷⁷³ *Manastır* ŞS. 51, s.4. H. 18 Safer 1161/M. 18 Şubat 1748.

⁷⁷⁴ *Manastır* ŞS. 50, s.4. H. 1 Ramazan 1158/M. 27 Eylül 1745.

| | | |
|---------------|---------------|----|
| Bal | 1 kıyye | 18 |
| Peynir | 1 kıyye | 14 |
| Mısır pirinci | 1 kıyye | 17 |
| Zeytinyağı | 1 kıyye | 30 |
| Üzüm (rezaki) | 1 kıyye | 18 |
| Üzüm (siyah) | 1 kıyye | 16 |
| İzmir Sabunu | 1 kıyye | 40 |
| Kahve | 1 kıyye | 5 |
| Tuz | 1 kıyye | 4 |
| Mum | 1 kıyye | 24 |
| İç yağı | 1 kıyye | 12 |
| Zeytin | 1 kıyye | 12 |
| Odun | 1 merkep yükü | 10 |
| Odun | 1 beygir yükü | 15 |

1746 senesinin son altı ayı için yapılan narh kaydında ise et kıyyesi 10-15-12 akçe, mumun kıyyesi 40 akçe, sabun 14-12 akçe olarak kaydedilmiştir. Öyle görülüyor ki diğer ürünlerin fiyatlarında herhangi bir düşüş veya artış olmamıştır. İlk altı aylık liste içinde gösterilmeyen sabunun ve etin fiyatı belirtilmiştir. Mum fiyatı ise herhangi bir durumdan dolayı % 96 artış göstermiştir. Diğer ürünlerin fiyatında herhangi bir değişim yapılmadığından olsa gerek bu ürünlere yeniden narh verilmediği görülür.

4.1.7.2. Hayvan Fiyatları

Tereke kayıtları hayvan fiyatlarını tespit etmemizi mümkün kılmıştır. Tereke kayıtlarında görülen hayvan fiyatları da diğer günlük kullanımda olan eşyalar gibi piyasa değeri üzerinden belirlenmiş olup hayvanın yaşı, cinsi ve verimliliğine göre paha biçilmiştir. Mesela aynı terekede inek ve buzağısı 315 akçe iken bir başka inek ve buzağısı 345 akçeden kıymet görmüştür. Kısarak ve tay 605 akçe iken aynı tereke kaydında bir başka kısarak ve tayı 1,000 akçeden hesaplanmıştır. Bir öküze 551 akçe kıymet verilmişken başka bir öküze 810 akçe kıymet biçilmiştir.⁷⁷⁵

Yine tereke kayıtları, hayvanlar arasındaki fiyat karşılaştırmasında da bize veriler sunmaktadır. Öyle ki değerini belirttiğimiz hayvanlardan inek ve buzağısı 345 akçe ve

⁷⁷⁵ *Manastır ŞS.* 36, s.7. H. 3 Muharrem 1126/M19 Ocak 1714.

öküzün 810 akçe olmasının sebebi, kıymetini belirleyen özelliklerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Zira eğer bir öküz kocayıp iş gücünden düşerse pek de değeri kalmamış demektir. 1724'de terekede hesaplandığı üzere üç koca öküz 900 akçe olmuştur. Öküzün ineğe göre değerli olması ziraî üretimin demirbaşı olmasından ve buzağılıktan öküzlük evresine kadar verilen emeğin ineğe göre fazla olmasından kaynaklandığı muhtemeldir. Bir binek olarak ve nakliye alanında iş gücünü hafifleten özelliğiyle at ise işlevine göre kıymetlendirilmiştir. Kısırak 500 akçe, iyi bir beygir 1000 akçe fiyat ile kıymet bulmuştur. Bu durum diğer hayvanların fiyatlarının belirlenmesinde de bir ölçüdür. Mesela 1724 senesinde tereke kayıtlarında dişi koyun 40, erkek koyun 40, sağmal koyun 60, kısır koyun 50, şüşek 50 akçeden hesabı görülmüştür. İncelediğimiz dönem belli aralıklardaki hayvan fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁷⁷⁶

⁷⁷⁶ Hayvan fiyatlarını belirttiğimiz tablo, fiyatlarını tespit ettiğimiz yılları ihtiva eden şer'î sicillerin tereke kayıtlarından aktarılmıştır.

Tablo 30. Manastır'daki Hayvan Fiyatları

| Hayvan İsmi (fiyat akçe cinsindedir) | 1707 | 1714 | 1716 | 1722 | 1730 | 1741 | 1743 |
|---|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|
| İnek | 900 | 315 | 700 | 700 | - | 600 | 1000 |
| Öküz | 1500 | 550 | 1200 | 280 | 780 | 750 | 1200 |
| Kısrak | 700 | 600 | 700 | 250 | - | - | - |
| Merkep | 400 | 235 | 240 | - | 500 | 610 | 600 |
| Arı kovanı | 60 | - | - | - | 100 | - | - |
| Koyun | - | 60 | - | 80 | 70 | 100 | - |
| Beygir | - | - | - | - | 1210 | 2400 | - |

Serbest piyasa üzerinden fiyatı belirlenen hayvanların birçok nedene bağlı olarak fiyatları değişkenlik gösterdiğinden bu hususlar üzerinde pek durmak istemiyoruz. Bu değişkenliği yukarıda da belirttiğimiz üzere 1724 senesinde dişi koyun 40, erkek koyun 40, sağmal koyun 60, kısır koyun 50, şüşek 50 akçeden kıymet görüyordu. Yani bir hayvan türündeki özelliklerini nedeni ile fiyatları değişkenlik göstermiştir.

4.1.7.3. Gayrimenkul Fiyatlar ve Kiralar

Bu başlıkta sicillerde geçen satış hüccetlerinden elde edilen bilgilerle Manastır şehrindeki farklı özellikteki ve değerdeki ev ve dükkân gibi gayrimenkullerin fiyatlarından örnekler verilecektir.

Gayrimenkul malların fiyatları da hayvan fiyatları gibi serbest piyasa üzerinden alan ve satanın rızasına dayalı bir alış-verişin neticesinde ortaya çıkan fiyatlardan ibarettir. Taşınmazın özelliklerine dayalı olarak fiyatlar artabilir ve azalabilirdi.

Gayrimenkullerin fiyat değerini belirleyen unsur genelde gayrimenkulün oda sayısı bahçeye sahip olması, umumi yola yakın olması gibi özellikler belirleyici olmuştur. Satış hüccetlerinde yapılar genelde birbirlerine benzerlik göstermiştir. Bu sebeple fiyatlar da aşağı yukarı birbirlerine yakın olmuştur. Alım-satımlarda fiyat belirlenirken de kıyaslama yoluyla piyasanın olduğu aşikârdır. Mesela: Emir

Mahallesi'nde ev satışında 2 oda, 1 hayat, 1 avlu ve 1 kiler 11,100 akçeden talep görmüştür.⁷⁷⁷ Aynı zamanda Karadebbağ Mahallesi'nde 2 oda, 3 hayat, 1 kiler ve altında 2 oda, 1 havlu 11,700 akçeye satılmıştır.⁷⁷⁸ Firuzbey Mahallesi'nde Bakkal Halil bin Ahmet, Emine binti Ali'den 10.000 akçeye ev satın almıştır.⁷⁷⁹

Ali Çavuş Mahallesi'nde 1 odalı, 1 bahçeli ve avlulu ev 15,000 akçeye nakit değerle gayrimüslime satılmıştır.⁷⁸⁰ Eynebey Mahallesi'nde Ayşe binti Mehmet iki tarafı yol, bir tarafı cami ve bir tarafı hane olan; iki oda, bir sofa, bir ahır ve havlu olan mülkünü Elhac Mehmet'e 100 kuruşa (12.000 akçe) satmıştır.⁷⁸¹

Ev fiyatlarına nazaran konaklar daha geniş ve büyük yapılar olduğundan değeri de ona göre kıymet bulmuştur. Buna misal olarak Konak sahibi olan Hüseyin Ağa 1743-1744 senesi için dönemin kadı efendisinden 16 ay boyunca her ay 5'er kuruş olmak üzere menzil (hane) kirası almıştır.⁷⁸² Kadının ödediği kira miktarına bakılacak olursa aylık 5 kuruş azımsanmayacak bir meblağdır. Konağın kirasının bu kadar değerde olması konağın büyük olduğuna işaret etmektedir. Yani konağın 16 aylık kira bedeli yaklaşık bir ev fiyatı kadardır.

Dükkân fiyatları da hemen hemen bir ev fiyatı kadar olmuştur. Mesela Karadebbağ Mahallesi'nde sakin olup vefat eden Seyyit Mehmet bin Seyyit Mustafa'nın verasetinde ekmeççi fırını 12.500, bakkal dükkânı 15.000, berber dükkânı 10.000, takyeci dükkânı 7.600, terzi dükkânı ise 3.000 akçeye değer biçildiği görülmektedir.⁷⁸³ İşlevselliğine göre değişen dükkân fiyatları eğer üretime yönelik ise bu değer daha da artıyordu.

Çarşı içerisinde yer alan dükkânların kirası ise işlevselliğine göre değişik oranlarda olmuştur. Mukataa ile işletilip kira geliri vakfa aktarılan boyacı dükkânı 320 akçe, Sabuncu dükkânı 320 akçe, nalbant dükkânı 240, iplikçi dükkânı 180, oda yeri kirası (zemin kirası) 360 akçe idi.⁷⁸⁴

⁷⁷⁷ *Manastır ŞS.* 36, s.9. H. 27 Muharrem 1126/M. 12 Şubat 1714.

⁷⁷⁸ *Manastır ŞS.* 36, s.9. H. 21 Muharrem 1126/M. 6 Şubat 1714.

⁷⁷⁹ *Manastır ŞS.* 32, s.29. H. 28 Şaban 1118/M. 5 Aralık 1706.

⁷⁸⁰ *Manastır ŞS.* 32, s.47. H. 17 Rebiyülevvel 1120/M. 6 Haziran 1708.

⁷⁸¹ *Manastır ŞS.* 42, s.15. H. 5 Şevval 1141/M. 4 Mayıs 1729.

⁷⁸² *Manastır ŞS.* 49, s.58. H. 1 Rebiyülevvel 1157/M. 14 Nisan 1744.

⁷⁸³ *Manastır ŞS.* 41, s.27. H. 2 Safer 1142/M. 27 Ağustos 1729.

⁷⁸⁴ *Manastır ŞS.* 42, s.68. H. 15 Şevval 1142/M. 3 Mayıs 1730.

4.1.7.4. Tereke Fiyatları

Tereke Defterleri, miras malının piyasa değerinden veya makul bir değer üzerinden mahkemece hesaplanarak şer'î hükümlere göre varsa vârislerine taksimi yapıldığı, yoksa Beytülmal'a devredildiğini gösteren defterlerdir. Vefat eden kişiden geriye kalan mal varlığının tek tek niteliklerinin ve kalitesinin kattığı değer belirlenip vefat tarihindeki değerleri ile kayda geçirilmiş bu defterler iktisadî ve içtimaî konuları aydınlatacak zengin veriler sunmaktadır.

İncelemiş olduğumuz tereke kayıtlarında fiyat tespiti devletçe narh konulmuşların dışında çoğu eşya, hayvan ve gayrimenkul gibi malların değerleri kalitesine göre belirlenmiştir. Birkaç tereke kaydından vereceğimiz eşyaların taşıdığı özellikleri ve kalitesine binaen fiyatlarının birbiriyle benzer olmadığı görülecektir. Yine terekedeki değeri konulan, günlük ihtiyaçlara cevap veren eşyaların ilk el olma özelliğini yitirmiş eşyalar olmasına rağmen değeri kıyaslama yapıldığında kıymetli olduğu görülecektir.

Biz bu başlıkta sicilde kayıtlı olan tereke kayıtlarından 1728- 1729 senesinde Manastır'daki eşya fiyatlarını göstermeye çalışacağız. Mahkemece fiyatı konulan eşyaların tespiti tahmini olarak piyasa değerine yaklaşık olarak belirlenmiştir. Piyasa değeri özellikle hayvan fiyatlarında bariz olarak görülmektedir.

Terekeden seçtiğimiz ve örnek olarak sunacağımız kişiler sosyal statüleri farklı kişiler arasından belirlenmiş olup yönetici kesiminden, esnaf taifesinden ve ev hanımı olarak tespit ettiğimiz kişilerin terekeleri olacaktır. Böylece bu kesimlerin günlük kullanmış oldukları eşya fiyatlarının bilinir olması fiyat karşılaştırmasında somut veriler sağlayacaktır. Bu gaye ile mirasını belirteceğimiz Çeribaşı Paşamzâde Mustafa Sipahi bin Mehmet,⁷⁸⁵ Karadebbâğ Mahallesi'nden Debbâğ Mehmet bin Ömer,⁷⁸⁶ Züleyha binti Ahmet,⁷⁸⁷ Sinan Ağa bin Osman⁷⁸⁸ ve Elhac Abdi Ağa bin Mehmet Efendi'nin⁷⁸⁹ terekeleri olacaktır.

Terekelerini incelediğimiz şahısların ekonomik durumunu belirleyen unsurlar günlük kullandıkları eşyaları olmuştur. Kişilerin zenginliğini gösteren asıl belirleyici unsur ise sahip oldukları gayrimenkuller ve hayvan sayılarının çokluğu olmuştur. Zira

⁷⁸⁵ *Manastır* ŞS. 42, s.45. H. 3 Cemaziyülevvel 1142/M. 24 Kasım 1729.

⁷⁸⁶ *Manastır* ŞS. 42, s.20. H. 21 Zilkade 1141/M. 18 Haziran 1729.

⁷⁸⁷ *Manastır* ŞS. 42, s.41. H. 27 Rebiyülahir 1142/M. 19 Kasım 1729.

⁷⁸⁸ *Manastır* ŞS. 42, s.21. H. 22 Zilkade 1141/M. 19 Haziran 1729.

⁷⁸⁹ *Manastır* ŞS. 42, s.62. H. 5 Ramazan 1142/M. 13 Nisan 1730.

çoğunun şehirde ikamet etmesine rağmen köylerde ve çiftlik yerlerinde birçok hayvana sahip olması göze çarpmaktadır. Bunun dışında çoğu tereke kayıtlarında mal varlığından anlaşıldığı kadarıyla orta halli yaşam sürdürmüşlerdir. Mesela Terekesini belirttiğimiz Debbâğ Mehmet'ten geriye kalan, uğraşı üzerine olduğu mesleki malzemeleri ve günlük kullandığı eşyaları olmuştur. Diğer murislerin ise sahip oldukları mülk ve hayvanlar ile zengin kesimden oldukları söylenebilir. Mesela Elhac Abdi Ağa'nın geriye bıraktığı yekûn 470,220 akçedir. Yani bu meblağ ile zamanında yaklaşık 470 beygir alınabilir veya 500 akçeden danasıyla birlikte 940 tane iyi inek veya 120 akçeden yaklaşık 3,916 koyun alınabilirdi. Bu da zenginlik alameti olarak iyi bir varyet göstergesi olsa gerek.

Tabloda göstereceğimiz terekedeki eşyaların aynı türden olanlarını bir arada görebilmek için eşyaların adları alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Terekede geçen aynı türden eşyanın ve hayvanların sadece bir kısmı örnek olarak verilmiş olup gayrimenkuller başka bir başlık altında belirtileceğinden tabloya dâhil edilmemiştir.

Tablo 31. 1728-1729 Senelerinde Tereke Fiyatları

| S. No | Eşya Adı ve Niteliği | Akçe |
|-------|------------------------------|------|
| 1 | Araba | 60 |
| 2 | Arpa, kile | 60 |
| 3 | Bakrâç | 59 |
| 4 | Bakrâç | 69 |
| 5 | Beneş, kırmızı müstamel | 705 |
| 6 | Beneş, kırmızı müstamel çuka | 371 |
| 7 | Beneş, köhne kırmızı çuka | 600 |
| 8 | Beygir | 2000 |
| 9 | Beygir, büyük doru | 750 |
| 10 | Beygir, doru | 510 |
| 11 | Beygir, doru | 600 |
| 12 | Beygir | 800 |

| S. No | Eşya Adı ve Niteliği | Akçe |
|-------|-----------------------|------|
| 13 | Bıçak | 10 |
| 14 | Bıçak | 7 |
| 15 | Bohça, sandâl | 110 |
| 16 | Bohça | 132 |
| 17 | Buğday, kile | 120 |
| 18 | Çapa | 15 |
| 19 | Çarık, alaca | 140 |
| 20 | Çarşaf | 11 |
| 21 | Çarşaf | 70 |
| 22 | Çarşaf | 82 |
| 23 | Çavdar, kile | 140 |
| 24 | Çul | 20 |
| 25 | Çul | 55 |
| 26 | Dana | 100 |
| 27 | Döşek | 251 |
| 28 | Döşek | 670 |
| 29 | Döşek, köhne | 100 |
| 30 | El ibriği | 68 |
| 31 | Entari, köhne | 100 |
| 32 | Eyer ve Üzengi, köhne | 249 |
| 33 | Fenar | 200 |
| 34 | Ferace, çuka | 260 |
| 35 | Fincan, Kütahya | 15 |
| 36 | Gömlek | 151 |
| 37 | Gömlek | 37 |

| S. No | Eşya Adı ve Niteliği | Akçe |
|-------|----------------------------|------|
| 38 | Gömlek, börüncek | 71 |
| 39 | Güğüm 1 | 150 |
| 40 | Güğüm | 230 |
| 41 | Güğüm | 241 |
| 42 | Hamam tası | 30 |
| 43 | Hançer, sim | 750 |
| 44 | Hegbe | 79 |
| 45 | Hegbe, köhne | 19 |
| 46 | Hoşaf tası | 80 |
| 47 | İbrik | 100 |
| 48 | İbrik | 59 |
| 49 | İnek | 300 |
| 50 | Kaftan, telli Hatayî | 1280 |
| 51 | Kahve ibriği | 156 |
| 52 | Kahve ibriği | 30 |
| 53 | Kahve ibriği | 41 |
| 54 | Kahve ibriği | 55 |
| 55 | Kahve ibriği, büyük | 370 |
| 56 | Kantar | 172 |
| 57 | Kantar, küçük | 30 |
| 58 | Kazan, 9 kıyye | 967 |
| 59 | Keçe, büyük Selanik işi | 1270 |
| 60 | Keçe, müstamel Selanik işi | 900 |
| 61 | Kısrak | 600 |
| 62 | Kısrak | 900 |

| S. No | Eşya Adı ve Niteliği | Akçe |
|-------|----------------------|------|
| 63 | Kilim, alâca | 101 |
| 64 | Kuşak | 27 |
| 65 | Kuşak, köhne | 4 |
| 66 | Kuşak, müstamel | 71 |
| 67 | Küp | 11 |
| 68 | Küp | 13 |
| 69 | Kürk, çuka | 3000 |
| 70 | Kürk, köhne | 30 |
| 71 | Kürk, Zencap | 300 |
| 72 | Leğen | 147 |
| 73 | Leğen maa ibrik | 271 |
| 74 | Lengir | 26 |
| 75 | Lengir | 40 |
| 76 | Lengir | 50 |
| 77 | Lengir | 50 |
| 78 | Lengir, Bosna | 355 |
| 79 | Merkep | 130 |
| 80 | Merkep | 300 |
| 81 | Merkep | 301 |
| 82 | Merkep | 850 |
| 83 | Meşin | 919 |
| 84 | Minder | 112 |
| 85 | Minder | 70 |
| 86 | Öküz | 780 |
| 87 | Palaska | 100 |

| S. No | Eşya Adı ve Niteliği | Akçe |
|-------|----------------------|------|
| 88 | Peşkir | 29 |
| 89 | Peşkir | 37 |
| 90 | Peşkir, su | 133 |
| 91 | Peşkir, yemek | 122 |
| 92 | Saban demiri | 40 |
| 93 | Sahan | 111 |
| 94 | Sahan | 220 |
| 95 | Sandık | 550 |
| 96 | Seccâde | 15 |
| 97 | Seccâde, büyük | 197 |
| 98 | Seccade, kaliçe | 250 |
| 99 | Sofra, meşin | 9 |
| 100 | Şam'dan | 171 |
| 101 | Şam'dan | 73 |
| 102 | Şam'dan, küçük | 12 |
| 103 | Tabanca | 67 |
| 104 | Takye, çuka | 112 |
| 105 | Takye, gülgün | 90 |
| 106 | Takye, köhne | 124 |
| 107 | Takye, köhne | 126 |
| 108 | Takye, köhne | 50 |
| 109 | Tas | 30 |
| 110 | Tas | 50 |
| 111 | Tas | 80 |
| 112 | Tay | 120 |

| S. No | Eşya Adı ve Niteliği | Akçe |
|-------|----------------------|------|
| 113 | Tencere | 105 |
| 114 | Tencere | 63 |
| 115 | Tencere | 71 |
| 116 | Tencere, küçük | 171 |
| 117 | Tepsi | 150 |
| 118 | Tepsi | 161 |
| 119 | Tepsi | 31 |
| 120 | Tepsi | 63 |
| 121 | Tırpan | 30 |
| 122 | Tosun | 200 |
| 123 | Tuzluk | 17 |
| 124 | Tüfek, büyük | 108 |
| 125 | Tüfek, büyük | 550 |
| 126 | Velence, beyaz | 91 |
| 127 | Velence, beyaz | 94 |
| 128 | Velence, kırmızı | 100 |
| 129 | Velence, kırmızı | 120 |
| 130 | Velence, siyah | 150 |
| 131 | Yağmurluk | 42 |
| 132 | Yanbolu | 124 |
| 133 | Yanbolu | 130 |
| 134 | Yanbolu, köhne | 67 |
| 135 | Yasdık, köhne | 40 |
| 136 | Yastık | 160 |
| 137 | Yastık, atlas | 51 |

| S. No | Eşya Adı ve Niteliği | Akçe |
|-------|----------------------|------|
| 138 | Yastık, beledi | 250 |
| 139 | Yastık, Kumaş | 110 |
| 140 | Yastık, küçük | 29 |
| 141 | Yelek, çuka | 150 |
| 142 | Yorgan | 160 |
| 143 | Yorgan | 371 |
| 144 | Yorgan | 501 |
| 145 | Yorgan, atlas | 705 |
| 146 | Yorgan, köhne | 111 |
| 147 | Yorgan, köhne | 32 |
| 148 | Yorgan, Yemeni | 146 |
| 149 | Zarf, sim | 245 |
| 150 | Zincir | 179 |

Tablo-31 incelendiğinde dikkati çeken şey aynı eşyaların farklı fiyatlara sahip olmasıdır. Nitekim eşyaların taşıdığı özellikler eşyanın değerini belirleyen şeylerdir. Mesela köhne (eski) olmasından dolayı 32 akçe olarak belirlenen bir yorgana bir değer biçildiği gibi taşıdığı kaliteden dolayı atlas yorgana 705 akçe kıymet verilmiştir. Bu değerler toplumun ekonomik durumunu yansıtmaması bakımından dikkate değerdir. Çünkü bir taraftan bir beygir fiyatı kadar yorgana sahip olan kimse öte yandan 30 ekme fiyatı kadar değere sahip bir yorgan ile aralarında oldukça büyük bir fark göze çarpmaktadır.

Fiyatı belirtilen eşyaların fiyatını belirleyen şey taşıdığı özellikleri olup bu eşyalara sahip olmak alım gücü ile alakalıdır. İncelemiş olduğumuz tüm terekelerde fiyat farkları bariz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. İncelediğimiz dönem Manastır'ında ekonomik durumu zayıf olanlar olduğu gibi zengin kesim de az değildir. Belki murisin geriye bıraktığı günlük kullanımdaki eşyalar fakirliğin ve zenginliğin bir belirtisi olsa da fakirliğin ve zenginliğin kaynağını teşkil eden asıl şey gayrimenkuller ve üzerlerindeki tasarruflardır. Alım gücünü belirleyen unsurlarda bu kaynaklar

olmuştur. Mesela Karadebbağ Mahallesi'nde sakin olan Es-seyyit Elhac Mustafa bin Es-seyyit Mehmet Efendi'nin şehir çarşısında 8 dükkâna sahip olması ile geriye kalan mal varlığının yekûnu 187,130 akçe olmuştur. Ve Es-seyyit Elhac Mustafa iyi durumda olduğuna işaret ki Mushaf-ı Şerife değer katan özel hattıyla 4,000 akçelik kuran-ı kerim terekedeki yerini almıştır.⁷⁹⁰

Ekonomik durumu yansıtan terekeleri destekleyen göstergeler toplumdaki kesimler arasındaki ekonomik boyutu göstermesi bakımından gözlemlerimizi haklı çıkarmaktadır. Manastır'da ve köylerinde 1728 senesinde 426 adet çiftlik var olup şehir ahalisinden kişilerin kiracı ve ortaklık yoluyla bu çiftliklerde yurt tuttuğu görülmüştür.- Terekesini belirttiğimiz üç şahsın da bu türden varidatının olduğu gözlenmektedir.- Bu da varlıklı Ağa kesimini ortaya çıkarmıştır. Buna karşılık vergisini bile ödemekte aciz olan ırgat kesimi ki çiftlikler de 1005 aile olarak geçmektedir.⁷⁹¹ Yine toplumsal olayların zayıf düşürdüğü köylüler de zaman zaman vergiler konusunda devletten aman diledikleri olmuştur.

4.1.8. Ücretler

Yaşamımızda paranın önemli bir yeri vardır. Bunu elde etmek için de ortada bir aktivite olmazsa olmazdır. Yani para bize üretimin, ticaretin veya hizmetin bedeli olarak geri döner. Bugün olduğu gibi incelediğimiz dönemin para elde etme, geçinme yönteminin göze çarpan unsurları da genelde bunlardan ibarettir. Fiyatlar konusunda değindiğimiz üzere gıda, ev, dükkân, hayvan gibi mal ve eşyaların fiyatları ile inceleyeceğimiz devlet görevlilerin ücretlerinin tespiti bize alım gücü ve yaşam standartlarını belirtmek bakımından anlamlı veriler sunacaktır.

Devletin devamlı olarak istihdam ettiği memurları ve askerî sınıftan kişilerin yevmî (günlük) üzerinden hesaplanmış olup aylık ücretli olanlarının yanında geçici olarak istihdam ettiği kişilere de yevmî olarak hesaplanıp ücret tahsis edilmiştir. Geçici işlerde istihdam edilenlerin genelde reaya kesiminden olup ücret üzere çalıştırılmışlardır. Mesela Ohri Kazasında bulunan kükürt madeninden Selanik Baruthanesi'ne kükürt nakli için insana olan ihtiyacın Manastır kazasından temin edildiği görülmektedir.⁷⁹²

⁷⁹⁰ *Manastır ŞS.* 40, s.41. H. 23 Şevval 1136/M. 15 Temmuz 1724.

⁷⁹¹ Detaylı bilgi için bkz. *Üçüncü Bölüm/Çiftliklerin Durumu.*

⁷⁹² *Manastır ŞS.* 32. s.52. H. 15 Zilhicce 1118/M. 20 Mart 1707.

Biz farklı zamanlarda farklı görevleri ifa edenlerin ücretlerini belirterek iktisadî vaziyet ve sosyal alanla bağdaşımı üzerinde durmaya çalışacağız. Öncelikle tespit ettiğimiz görevliler ve ücretlerini maddeler halinde sıralayalım:

- Niş Kalesi'nin tamiri için istihdam edilmek üzere Manastır'dan yevmî 25 akçeye 20 adet rençber (usta) temin edilmiştir.⁷⁹³

-Manastır ve tevabi derbentlerin muhafazasına memur olan Bölükbaşı Hayrullah maiyetinde bulunan 35 martolosun bir senelik görevleri için yevmiye 10'ar akçeden toplam 1,192,5 kuruş ücret verilmiştir. Bu ücretler kaza merkezine ve köylerine gider olarak tevzî ettirilmiştir.⁷⁹⁴

-1720 senesi Manastır'da haydut ve eşkıyaya karşı görevlendirilen 40 nefer yeniçerinin her neferine yevmiye 30 akçe olmak üzere toplam 20,680 akçe kaza ve köylerine miktar tevzî edilmiştir. Fakat 1727 senesinde silahtar uhdesinde olanlar için yevmî 15 akçe ayrılmıştır.

-1746'da Manastır'a gelip giden devlet erkânına kılavuzluk için 80 kuruş (yaklaşık günlük olarak 27 akçe) ücret ile Çerçi Mehmet Çelebi görevlendirilmiştir.⁷⁹⁵

-1720 senesinde Manastır şehrini eşkıyadan korumak için 20 nefer sekban için aylık nefer başına 300 akçe (günlük 10 akçe) ücret tayin edilmiştir.⁷⁹⁶

Yukarıda farklı iş alanlarına yönelik görevlilerin ücretlendirilmesi farklı miktarlarda olmuştur. Salahiyetlerine göre ücretleri belirlenen bu görevlilerin günlük 10 ile 30 akçe arasında değişen ücretleri görülmektedir. Bu ücretlerin günlük yaşamda yeterliliğini tespit edebilmemiz için birkaç malın fiyatıyla kıyaslamak istiyoruz. Mesela günlük 25 akçe geliri olan bir inşaat ustasının 25 akçesi 25 adet ekme fiyatına denk gelmektedir. Ortalama bir ekmeğin gramı (gıda fiyatları başlığı altında belirtilmiştir) 300 ile 800 gram arasında değişen miktarlarda olduğunu düşünürsek ve diğer ürünlerle kıyaslarsak ortalama 5 kişilik bir aile için bu gelir yeterli diyebiliriz. Fakat bir inşaat ustasının doğal şartlara binaen yılın her ayında çalışamayacağını düşünürsek bu ücretin hiç de kifayet etmeyeceği malumdur. Ama yine yukarıda belirttiğimiz kılavuzluk görevini ifa eden Çerçi Mehmet Çelebi'nin ücreti yıllık 80 kuruş (günlük 27 akçe) ile

⁷⁹³ *Manastır* ŞS. 49. s.13 H. 7 Rebiyülevvel 1156/M.1 Mayıs 1743.

⁷⁹⁴ *Manastır* ŞS. 34, s.42. H.20 Rebiyülahir 1123/M. 7 Haziran 1711.

⁷⁹⁵ *Manastır* ŞS. 49, s.2. H. 19 Rebiyülevvel 1159 /M. 11 Nisan 1746.

⁷⁹⁶ *Manastır* ŞS. 38, s.46 H. 25 Recep 1132/M. 2 Haziran 1720.

maaş tahsis edilmiştir. Bu meblağ günlük ihtiyaçlar için yeterli diyebiliriz. Askerî taifeden olanların ücretleri de hemen hemen bu seviyelerde olmuştur.

Şimdi bu ücretlerin yaşamsal şartlar için yeterli olup olmadığının bir analizini yapalım. İlk öncelikle belirtmek gerekir ki incelediğimiz dönem tüketimden çok üretime yönelik faaliyetlerin gerçekleştiği bir zaman dilimi olmuştur. Toplum çoğunlukla reaya kesiminden olup yaşamlarını idame ettirecek bir geçim kaynağı bulabilmişlerdir. Karyelerde olanlar kendilerine tahsis edilen çiftle meşgul iken şehir kesiminin ekseri ya devlet görevlisi ya da esnaf kesiminden kişiler ya da özel mülke sahip olanlardan oluşmaktaydı. Karye reayası üretimin birinci dereceden kaynağını teşkil ederken bunu şehir kesimi için söylemek doğru olmayacaktır. Zira şehir kesimi üretim ve ticaretin yanında tüketimleriyle de ön plana çıkmaktadır. Yani dönemin özelliği kaynakların kullanımını belirlemiştir. Şehir hayatında bile ticaretin yanında günlük ihtiyaca katkı sağlayacak bir geçim yolu olarak köy yaşantısından pratikler göze çarpmaktadır. Şehir hayatında bağ, bahçe gibi ziraî alanlarla meşguliyetin yanında tereke kayıtlarındaki ve ev satış hüccetlerindeki veriler doğrultusunda şehir ahalisinin hayvan beslediklerini de görüyoruz.⁷⁹⁷ Zira şehirdeki yapılaşma buna elverişli bir ortam sağlıyordu. Bu yaşam tarzı da toplumun çoğunluğunu tüketici sınıf olmaktan geri koymuştur. Yani herkesin üretime dâhil olması beraberinde piyasada paranın kıtlığına (piyasada paranın kıtlığına bir işaret olarak kısa vadede devlet vergileri nakdi olarak temin edemediği için vergi tahsilini nakde çeviren mültezimlere bırakmıştır) sebebiyet vermiştir.

Şer'i sicillere çokça yansıyan başka görevliler mürtezika kesimi olmuştur. Vakıf görevlisi olan ve ücretleri yine vakıflar tarafından karşılanan görevlilerin ücretleri diğer resmi görevlilere göre daha düşük görünmektedir. Mesela 1729 senesinde İshak Efendi Cami-i Şerifinde günlük 5 akçe ile müezzin vazife görüyordu.⁷⁹⁸ Günlük 7 akçe ile Ali'ye hatiplik beratı verilmiştir.⁷⁹⁹ 1744 senesine gelindiğinde müezzinin yevmiyesinde bir değişme olmamıştır. Cami-i Atîk'de görevli Müezzin Ali bin Hüseyin 5 akçe ile göreve başlamıştır.⁸⁰⁰ Bu görevlilerin -belirtmediğimiz birçok vazifelilerin- 2 ile 15 akçe arasında değişen ücretleri ile yaşamsal faaliyetlerini sürdürmeleri zor

⁷⁹⁷ Birçok ev satış hüccetinde evlerin çoğunda ahıra sahip olduğu görülmüştür.

⁷⁹⁸ *Manastır ŞS.* 42, s.104. H. 29 Rebiyülevvel 1142/M. 22 Ekim 1729.

⁷⁹⁹ *BOA.*, İE. EV. 73-7879. H. 1 Muharrem 1117/M. 25 Nisan 1705.

⁸⁰⁰ *Manastır ŞS.* 50, s.19. H. 20 Şaban 1157/M. 7 Ekim 1744.

görülmektedir. Fakat yukarıda izahını yaptığımız hususlar geçim konusunda şehir ahalisi için bir destekleyici geçim kapısı olmuştur.

4.1.9. Üretim ve Tüketim Faaliyetleri

İncelediğimiz dönem Manastır şehri üretim ve tüketim faaliyetleri, üretim kaynaklarının tabii enerji kaynaklarından sağlandığı bir zaman diliminde gerçekleştiriliyordu. Bu husus toprağa bağlı ziraî üretimi ön plana çıkarmıştır. Tarım ve hayvancılığın yanı sıra zanaat ve ticaret hayatı da belli bir ölçekte toplum hayatında yer edinmiştir.

Üretim ve tüketim faaliyetleri üzerinde devrin şartlarına göre coğrafya birinci dereceden etkili olduğu gibi insan unsuru da o derecede etkili olmuştur. Geçimin çoğunlukla toprağa dayalı olduğu XVIII. yüzyıl diliminde Osmanlı Devlet'i sistematüğını buna göre ayarlamıştır. Yani devletin iktisadî, idarî ve askerî varlığının kaynağı olmuştur. Bu da ister istemez toprak üzerinde devletin müdahalesini gerektirmiştir. Ziraî alanlar, çiftliklerin dışında bir ailenin geçimine yetecek şekilde taksim edilmiş ayrıca üretim ve tüketim faaliyetleri bir standartta sokulmuştur. Şehir merkezinde de durum esnaf ve ticaret ehli açısından aynı olmuştur. Devletin müdahaleci yapısı esnaf ve ticaret ehli arasında eşit paylaşım ilkesine bağlı olarak şekillenirken devlet, ithalat ve ihracat üzerindeki politikasıyla bu durum dengelenmeye çalışmıştır.⁸⁰¹ Tüm bunlara rağmen incelediğimiz dönem Osmanlı sistemindeki bazı mukataa uygulamalarındaki değişikliklerle büyük yatırımlar için sivil kesimin önü açılmıştır.

Manastır, diğer şehirler gibi Osmanlı'nın devlet düzeni içerisindeki yeriyle iktisadî ve sosyal hayatı şekil bulmuştur. Özellikle coğrafi konumu tarım ve hayvancılık için müsait olup geniş alanlara sahiptir. Şehri şehir yapan unsurlardan olan karyeler bu açıdan Manastır'ın üretim kaynağını teşkil eder. Zaman zaman sosyal ve tabii olaylar neticesinde karyeler bu durumdan nasibini almıştır. Mesela savaş döneminde Manastır'ın karyeleri eşkıyalık olayları yüzünden ahalinin firar etme durumu ortaya çıkmıştır. Boş kalan bu tarım alanlarına ise ayan kesiminden kimselerin yerleşerek buraların boş kalan yerlerinin çiftlik halini aldığını görüyoruz. Böylece devlet sisteminde büyük topraklara sahip olmanın yolunu bulanlar çiftlikler kurarak ahalinin çift yerini daraltmış oluyorlardı.⁸⁰² Buna mukabil bu alanlar tarım ve hayvancılık

⁸⁰¹ Genel bilgi için bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2014.

⁸⁰² Çiftlikler hakkında bkz. *Üçüncü Bölüm/Manastır'da İktisadi ve Sosyal hayat/Sosyal Hayat/Çiftliklerin Durumu*

açısından geniş topraklara haiz olduğu için verimi artırmıştır. Bu da eldeki mevcut kaynakların verimli bir şekilde tasarrufunu sağlamıştır.

Manastır şehri bulunduğu coğrafi özelliklerinden dolayı ovasına dökülen Drahor Nehri sayesinde doğal bir sulama sistemine sahip olmuştur. Bu da şehirde sulama imkânına bağlı olarak bağcılığın ve bahçeciliğin gelişmesini sağlamıştır. Yine bu nehir, şehir merkezini suladığı gibi geçtiği 8-10 karyenin de şenlenmesini sağlarken daha sonra Florina kazasına akmaktadır.

Tarım ve hayvancılığa bağlı olarak nüfusun çoğunluğu köylerde yer almaktadır. Şehir ticaretinin ve devletin malî kaynağı olan köyler üretime yön veren bir mahiyettedir. Mesela Evliyâ Çelebi bu topraklarda çokça yetişen meşhur keteninden bahseder.⁸⁰³ Fakat bu hususu detayı ile ele alacağımız bir veriye ulaşamadık. Ancak Donanmayı Hümâyûn için Tersane-i Amire'de kullanılmak üzere *teyl-i kendirin* (kenevir ipi), Rumeli dâhilinde bulunan kazalardan tedariki istenmiştir. Kantarı 3,5 kuruştan 1.500 kantar (1 kantar = 48 kg x 1.500=72.000 kg) toplam 5.250 kuruşa tüccar taifesinden satın alınması ve Selanik İskelesi'ne teslimi istenmiştir.⁸⁰⁴ Donanmayı Hümâyûn kalyonları hazır tutulurken Selenik Cezidârı Ebu Bekir Paşa tarafından toplanması istenen kenevirin yoğun olduğu yerler arasında olan Manastır, Pirlepe ve Florina'dan temini için Hasan Ağa'ya mektup gönderilerek satın alınması ve teslimi hususu bildirilmiştir.⁸⁰⁵ Evliyâ Çelebi'nin Manastır'da kenevirin çok yetiştirildiği bahsinden dolayı buna dayanak oluşturan işaretlerden bir tanesi olan urgan esnafını da (urgancıyân) zikredebiliriz. İncelediğimiz dönem Manastır'da urgan esnafı *Esnaf Gurupları ve Ticari Hayat* başlığı altında belirttiğimiz üzere sadece gayrimüslim taifesinden 14 adettir. Yine ekimi fazla yapıldığına bir işaret olarak 1731 senesine mahsup olmak üzere Mahmut Bey Vakfı gelirleri içinde 300 akçe keten öşrü yer almıştır.⁸⁰⁶

Manastır'da bağcılık da önemli bir yer tutmuştur. Muhallefat Defterleri'nde varislere bağ veya üzüm payı bedelinin kaldığı çoğu tereke kayıtlarında ve satış hüccetlerinde görülmektedir. Manastır cizyedârı olan Emin zâde Elhac Ahmet

⁸⁰³ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.573.

⁸⁰⁴ *Manastır* ŞS. 46, s.24. H. 15 Cemaziyülevvel 1149/M. 7 Eylül 1736.

⁸⁰⁵ *Manastır* ŞS. 46, s.26. (tarih düşülmemiş)

⁸⁰⁶ *Manastır* ŞS. 43, s.122. H. 25 Rebiyülevvel 1143/M. 8 Ekim 1730.

Garavşance karyesinin 14 evrak cizyesi olup ahalinin firar ettiğini ve üzüm mahsulünün kaldığını beyan etse de⁸⁰⁷ daha sonra ahalinin 50 kuruş cizye bedellerinin üzüm bağı mahsulünden eda ettirilmesi *telhis* gereğince ferman olunmuştur. Yine aynı şekilde mülk satışlarında bağ yerlerinin sınır komşuları da bağ yeri olup bağcılık faaliyeti oldukça yaygındı.⁸⁰⁸ Öyle ki şehrin karyeleri ile birlikte şehrin batı kesimlerinde bağcılık faaliyetleri oldukça yaygındı. Meyvenin tazesı ve kurusu tüketildiği gibi üzümünden yapılan mamuller de tüketilmekteydi. Gayrimüslimlerin ellerinde çok olan bağlardan da büyük ihtimal şarap yapımı için üretim yapılıyordu. Zira meyhanelerden alınan vergiler kayda yansımıştır.⁸⁰⁹

Üretiminden çok tüketimiyle ön plana çıkan tuz ise tat alma duyusuna hitap etmenin yanında bitkisel ve hayvansal ürünlerin korunmasından sanayideki kullanımına kadar pek çok alandaki kullanımıyla önemli bir yere haizdir. Bu nedenle insanoğlunun devamlı ihtiyacı olan bir değere sahiptir. Üretimden tüketime kadar ticarî değeri olan tuzun topluma ve ekonomik alana katkısı üretim, nakliye ve pazarlanmasıyla dikkate değerdir.

Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kalemlerinden olan tuz, göl ve deniz kenarlarındaki yerleşim yerlerine yakın tuzlalardan elde edilir.⁸¹⁰ İncelediğimiz dönem Manastır kazasının tuz ihtiyacı çoğunlukla yakınlığı, ulaşımı ve nakliye açısından kolay olan Selanik Memlehası'ndan karşılanmıştır.

1701-1702-1703 senelerinde *Selanik Gümrüğü Mukataası*'ndan tuz nakli olmaması üzerine tahrir yapılmış ve yöredeki kazaların tuz madenlerinden hâsıl olan kuru tuza ihtiyaçları olduğu hatırlatılmıştır. Selanik, Karaferye, Yenice, Karadağ gibi vilayet kazalarının ahalesinin ihtiyacı olan tuzun tez zamanda ulaştırılması istenir. Bunun üzerine 26 kazaya toplam 148,000 muzur⁸¹¹ (8,543,448,000 gr) tuz nakledilmiştir. Manastır kazasına gönderilen tuz ise 10,000 muzur (577,260,000 gr) tuz olmuştur.⁸¹² Manastır için gönderilen tuzun fiyatında ahalinin durumuna göre indirime

⁸⁰⁷ *Manastır ŞS.* 35, s.5. H. 25 Muharrem 1125/M. 21 Şubat 1713.

⁸⁰⁸ *Manastır ŞS.* 36, s.16. H. 3 Recep 1126/M. 15 Temmuz 1714.

⁸⁰⁹ *Manastır ŞS.* 42, s.3. H. 25 Şaban 1141/M. - Manastır Mukataası dâhilinde olan meyhanelerden alınan miktar 144 kuruş olmuştur.

⁸¹⁰ Ergenç, Özer, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Bellekten-LII*, s. 501-533.

⁸¹¹ Mehmet Ali Ünal, *a.g.m.*, s.1-73. Ünal bu makalesinde bir ağırlık ölçüsü birimi olan muzurun genelde Balkanlar için kullandığını ve yöreden yöreye ölçü miktarının değiştiğini ifade etmektedir. Farklı ürünlerin ağırlığının ölçümü için kullanılan muzur yaklaşık 43 kg olsa da mesela Selanik'te tuz için 45 okka (57,726 gr), Silistre'de pirinç için 150 okka (192,420 gr), Salna'da ise bağlar için 5,5 okka (7,05gr) ağırlık ölçüsü olarak kullanılmıştır.

⁸¹² *Manastır ŞS.* 30, s.13 (tarihsiz)

gidildiği görülür. Muzır başına 10 akçe eksik ile 76'şar akçe toplanarak deftere kaydedilmesi istenir.⁸¹³ Ayrıca kazalarda bulunan evlâd-ı fâtihan ve derbentçilere muafiyetlik hususunda buyruldu gönderilmiştir.

Selanik Memlehası elde edilen tuzu 30 kadar örüsü olan kazaya satışı yapabiliyordu. Eğer bu örünün dışında tuza talep olursa geliri devlet için olacak diye ferman çıkmıştır.⁸¹⁴ Yine memlehanın örüsü dışından tuz getirilip satılması yasaklanmıştır. Zira böyle bir durumun yaşanması arzuhal ile bildirilmiş ve memleha malikâne usulünde olduğu için Hümâyûn'ca memlehanın örüsü içerisinde yer alan kazalarda kuru tuzun dışarıdan getirilip satılması menedilmiştir. Ancak bahsettiğimiz gibi memlehadan çıkan tuzun dışarıda satılmasına müsaade edilmiştir.⁸¹⁵

Manastır şehrinin iktisadî hayatını canlı tutan diğer faaliyetlerden bir diğeri ise hayvancılıktır. Hayvancılık Manastır'ın ekonomisinde önemli bir yer tutup buna bağlı olarak tahıl üretimi göze çarpmaktadır. Zira çokça çiftliklerin yer alması hem üretime katkı sağlamış hem de iş gücüne ihtiyaçtan ötürü birçok aileye iş imkânı sunmuştur. Bu çiftliklerin yetiştirmiş olduğu hayvan hem şehir ahalisinin hem de civar kesimlerin hayvan ihtiyacını karşılamada önemli rol oynamıştır. Kanaatımızca devlet tarafından mubayaa edilen hayvanların da bu çiftlik yerlerinden sağlandığı muhtemeldir. Zira çiftlik ağalarının mal varlığı dikkate şayandır. Mesela Şarkta zuhur eden sefer için Manastır ve civarındaki kazalardan hayvan temin edilmesi ve Manastır'ın payına elli beygir düşmesi yöredeki çiftliklerin üstlendiği role işaret etmektedir.⁸¹⁶

Hayvan üretimine bağlı hayvansal ürünler de üretim ve tüketim seyrinde gözlemlenebilen ekonomik değerler olmuştur. Kumaş yapımında kullanılan yün ile mum yapımında kullanılan iç yağı ve deri üretimi iç piyasaya cevap verdiği gibi dışarıya da gönderildiği olmuştur. 1720 senesi bazırğân başının arzuhali üzere İstanbul'da bulunan *Çuka Kârhanesi'ne* çuka yapımı için yapağı (yün) Anadolu ve Rumeli kazalarından talep edilmiştir. Her vukiyyesi 6 akçe olmak şartıyla...⁸¹⁷ Yine Manastır'dan temin edilmiş 19.000 vukiyye yapağı (4.750 kg) ile 412 vukiyye bal mumu (103 kg) 7.082 kuruş tutarla Venedik'e Yahudi tüccar olan Ceranim gayrimüslim vasıtasıyla ihraç edilmiştir.⁸¹⁸ Tüm bu ticari hareketlilik Manastır'ın ihtiva ettiği

⁸¹³ *Manastır* ŞS. 30, s.8. 10 Zilkade 1115/M. 16 Mart 1704. – 1 muzur (57,726 gr) 76 akçe ise 1kg tuz fiyatı yaklaşık 1,3 akçedir.

⁸¹⁴ *Manastır* ŞS. 42, s.83. H. 5 Ramazan 1143/M. 14 Mart 1731.

⁸¹⁵ *Manastır* ŞS. 44, s.20. H. 5 Safer 1147/M. 7 Temmuz 1734.

⁸¹⁶ *Manastır* ŞS. 42, s.106. H. 1 Muharrem 1143/M.17 Temmuz 1730.

⁸¹⁷ *Manastır* ŞS. 39, s.67. H. 27 Safer 1133/M. 28 Aralık 1720.

⁸¹⁸ *Manastır* ŞS. 45, s.53 H. 1 Cemaziyülevvel 1149/M. 7 Eylül 1736.

kaynaklardan olan hayvansal kaynakların bolluğu sayesinde olmuştur. Bu bolluğa yine kadimde şahit olarak 1591 yılında Manastır'dan geçen Venedik vekili sekreteri olan Lorenzo Bernardo Manastır'ın buğdayla zengin olan bir şehir olduğunu belirtir. Yine içinde bal mumu, yün ve deri ticareti yapıldığını seyahatnamesinde kaleme almıştır.⁸¹⁹

Yünün bolluğuna dikkat çekmek için 1710 senesi kayıtlara yansıyan koyun vergisinden anlaşılacağı üzere Manastır, Pirlepe, Kalurunya, Morihova kazalarının dâhil olduğu *Adet-i Ağnam Mukataası* gelirlerinden 365.000 küçükbaş hayvan üzerinden vergilendirme yapıldığı görülmektedir.⁸²⁰

Tütün üretiminin azda olsa Manastır kazasında Sekvan, Gögucan, Perilce ve Sehüdün karyeleri ahalisince 100 dönüm kadar yerde tütün üretimi olduğunu görmekteyiz. Manastır için bir duhan mukataası yoktu. Fakat Üsküp ve Köstendil sancaklarının *Duhan-ı Rüsümü Mukataası* 1736 senesi için Hamza Zade Mehmet'in uhdesinde olup Manastır kazası bu mukataaya tabidir.⁸²¹

Manastır şehrinin geniş düzlükleri olması hasebiyle tahıl üretimi oldukça fazladır. Hayvancılığın ve tarımın bir birini destekleyen bir uğraş alanı olduğunu düşünürsek; şehirde çiftliklerin var oluşu ister istemez hayvancılığın yanında hayvan için gerekli olan tahıl üretimini de beraberinde getirmiştir.⁸²² Zaman zaman devlet için gerekli olan tahıl mubayaasından bir örnek olarak Rumeli valisi *narh-ı carî* üzere şehrin ileri gelenlerinden 1.366,5 kile (22.205 kg) arpa temin etmiştir.⁸²³ Yine Askerî tayinat için Sofya ambarına nakledilecek tahılın Manastır'a düşen miktarı 400 kile un, 30.000 kile arpa olup bunun yanında 2.750 koyun ve 160 araba temini olmuştur.⁸²⁴

El gücüne dayanan bir üretimin olduğu zamanda tarım ve hayvancılık ön planda olmuştur. Bu da ziyadesiyle iş gücüne olan ihtiyacı doğurmuştur. Bu itibarla çiftlikler işsiz ve yurtsuz olanlar için bir cazibe haline gelmiştir. Yaklaşık 454 kadar çiftlikte 1.087 kadar aile Manastır'ın çiftliklerinde istihdam edilmiştir.⁸²⁵ Üretimden tüketimin son aşamasına kadar ekonomik ve sosyal faaliyetlerin şekillenmesinin altında şüphesiz Manastır'ın hayvan ve tarım için elverişli ortamı yatar.

⁸¹⁹ Sevil Bülbül, *a.g.e.*, s.28-29.

⁸²⁰ Bkz. *Manastır'da İktisadi ve Sosyal Hayat/ İktisadi Hayat/Mukataalar/Adet-i Ağnam Mukataası*

⁸²¹ *Manastır ŞS.* 45, s.32- 33 H. 5 Zilhicce 1148/M. 17 Nisan 1736.

⁸²² *Manastır ŞS.* 42, s.62-63. H. 2 Ramazan 1142/M. 21 Mart 1730- Elhac Abdi Ağa bin Ahmet'in terekesinde listelenen ambar yerinin yaklaşık 62.000 akçe değerinde olması tahıl üretiminin boyutlarını göstermede bizlere iyi bir veri sunmaktadır. Yani bu değer zamanında orta halli 6 ev fiyatı kadar eder.

⁸²³ *Manastır ŞS.* 37, s.11. H. 9 Rebiyülevvel 1127/M. 15 Mart 1715.

⁸²⁴ *Manastır ŞS.* 43, s.55. H. 4 Safer 1144/M. 8 Ağustos 1731.

⁸²⁵ *Manastır ŞS.* 44, s.22-24. H. 21 Rebiyülahir 1147/M. 20 Eylül 1734.

SONUÇ

Dört bölümde ele aldığımız çalışmada şimdiye kadar Manastır'ın 1700-1750 tarihleri arasındaki umumi manzarasını birçok yönüyle ele aldık. Bu kapsamda birçok başlık altında ele aldığımız konular itibariyle yeni bilgilere, yorum ve neticelere ulaşma imkânımız olmuştur. Ortaya çıkan sonuçlar, Manastır şehir tarihçiliği alanına katkı sağlayacağı gibi genel mahiyetteki Osmanlı tarih yazıcılığına da katkı sağlayacak niteliktedir. Araştırmasını yaptığımız konu zaman ve mekân olarak daraltıldığı için birçok hususiyeti barındırmaktadır.

Manastır'ın hususiyet arz eden ilk yönünü bulunduğu konumu oluşturmaktadır. Manastır'ın bu yönü birçok duruma yön verir mahiyette olmuştur. Bu yönüyle Manastır, Rumeli Eyaleti'nin paşa sancağı olma vasfına nail olmuş ve beylerbeyinin (vali) zaman zaman ikametgâhı olmuştur. Bu yüzden bu sancak beylerbeyinin sorumluluğunda olup ayriyeten sancakbeyi atanmamıştır. Yine bulunduğu konum itibariyle de incelediğimiz dönem olaylarından en çok etkilenen yerlerden biri olmuştur. Yaşanan olaylara binaen devletin teşkilatındaki değişim ve gelişmeler ve sosyal hayat üzerindeki tesirleri doğrudan gözlemlenebilmektedir. Doğal olarak ele aldığımız çalışmanın bölümlerinde de ziyadesiyle hususiyet arz eden bu faktörler üzerinde durulmuştur.

Ele alınan çalışmada ortaya çıkan sonuçları konunun işlenişine uygun olarak bölümler halinde belirttiğimiz fizikî, idarî, iktisadî ve içtimaî yönleriyle paragraflar halinde belirtmek daha yararlı olacaktır. Manastır'ın konumu ve üzerinde bulunduğu yol ağından başlayarak elde ettiğimiz sonuçları belirtmeye çalışalım:

Manastır'ın konumu ve üzerinde bulunduğu yol ağı ile Makedonya'nın kuzeybatısı ile Arnavutluk'un doğusunda yer alan Manastır; Adriyatik Denizi'ne 155 km., Ege Denizi'ne ise 130 km uzaklıkta olup Anadolu'ya kadar uzanan doğu-batı karayolunun (eski kral yolu) tam ortasında yer alan bir kavşak durumundadır. Sahip olduğu bu konum ve coğrafi zenginliği sayesinde ilk çağlardan beri yerleşim alanı olmuştur. İncelediğimiz dönem Osmanlı hâkimiyetinde olan şehir, batı uçlarındaki sınırların gerisinde kalan bir şehir olmuştur. Bu da 1700'lerde hudut bölgelerinde meydana gelen asayişsizlik ortamından Manastır'ın doğrudan ve dolaylı olarak olumsuz bir şekilde etkilenmesi anlamına gelmektedir. Özellikle Arnavutluk'a olan yakınlığı sebebi ile Manastır, bu bölgeden gelecek eşkıya saldırısıyla karşı karşıya kalmıştır.

Anadolu, Avrupa'ya sağ, sol ve orta olmak üzere üç kol üzerinden açılmaktadır. Bu yol ağları içinde Manastır sol kol yolu üzerinde bulunmaktadır. Manastır, bu yol sayesinde İstanbul ile irtibatı sağlamıştır. Manastır'ın merkez ile olan ulaşım ve iletişimi Selanik kolu da denilen sol kol karayolu üzerinden gerçekleştirilirken su yolu üzerinden ise daha ziyade Selanik Limanı'ndan sağlanmıştır. Yol ağları, paşa sancağı kazalarının idarî alanda taksimini belirten belirleyici unsur da olmuştur. Paşa sancağı kazaları bu kapsamda sağ ve sol kol kazaları olarak nitelendirilmişlerdir. Manastır bu kollardan sol kol kazalarından olup bu yol İnebahtı'dan Arnavutluk'a kadar uzar.

Kadimden beri bu yol ağı askerî ve ticari amaçlarla kullanılmış olup incelediğimiz dönemde hala önemini koruyan bir yol ağı olmuştur. Manastır bu yol güzergâhı üzerinde olan bir menzil görevi üstlenmiştir. Menzil teşkilatı sayesinde ulaşım, haberleşme ve askerî sevkiyatın kesintisiz ve sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu menzil için görevli tayin edilmiş ve her daim beygir hazır bulundurulmuştur. Yine yolun güvenliği için ise yol üzerinde bulunan geçitlerde derbentçiler konuşlandırılmış ve yolun güvenliği sağlanmıştır. Zira Avrupa ile Anadolu, merkez ile taşra arasındaki pratik yol ağları bunlar olmuştur.

Şehrin genel görünümünü, yerleşimini etkileyen unsurlar genelde şehrin sahip olduğu coğrafyası ve ziyadesiyle sahip olduğu su kaynakları olmuştur. Şehri ikiye bölen Drahor Nehri'nin kenarlarında yoğunlaşan yapılar özellikle nehrin kuzey kesiminde vücut bulmuştur. Dinî ve sosyal yapılarla bezenen bu yerlerde Müslüman kesim çoğunlukta olmuştur. Hıristiyanlar şehrin fethiyle birlikte merkezin dışına iskân ettirilmişlerdir. Bu yüzden belgelere bu kesim *varoş* kesimi olarak yansımıştır.

Şehrin merkezini belirleyen unsurlar başlangıçta şehrin fethiyle birlikte dinî ve sosyal yapılar ile çevresindeki yerleşimler belirleyici olmuştur. Zamanla buna mukabil ticaret alanları artmış ve bu yerler merkezi alanlar olarak belirleyici olmuşlardır. Yapılar merkezi alanda sıklık ve yoğunluk oluştururken merkezden uzaklaştıkça yapılar seyreklik gösterir vaziyettedir. Genelde bir iki katlı olan bu yapıların çatıları kiremit kaplıdır. Aynı zamanda çoğunun bir bahçeye sahip olduğu görülen yapıların ahır olanları da vardı. Genelde müstakil yapıda olan bu yapıların şehir ortamında ahırlı olması zamanın şartlarına binaen geçim kaynağını teşkil etmiştir.

Manastır, kadimde bir kaleye sahip iken Osmanlı'nın fethi ile şehrin sahip olduğu kale yıktırılmıştır. Bir daha bu şehre kale inşa edilmesine lüzum görülmemiştir. Kalenin özellikle uç bölgelerde olmasına ve muhkem tutulmasına önem verilmiştir. Şehrin kaleden yoksun olması suçluların cezalandırılmasında ve hapis işlemlerinde civar kazaların tercih edilmesine sebebiyet vermiştir.

Şehirdeki dinî ve sosyal yapılar vakıf yolu ile inşa edilmiş yapılardır. Şehre yeni görünüm kazandıran bu yapılar ilgili başlıklar altında ele alınarak mevcut dinî ve sosyal yapılar incelenmiştir. Genelde bu yapıların varlığı karşımıza tamirini gerektiren durumlar, görevli atamaları ve farklı mevzulardan kaynaklı olarak belgelere yansımış olup kaynakların sunduğu veriler ışığında tespit edilmeye çalışılmıştır. Neticede şehirde irili ufaklı 35 cami, 7 medrese, 9 mektep ve muallimhane ile 3 zaviye ve tekke kayıtlara yansımıştır. Şehir, su kültürü ve kaynakları yönünden zengin olmasına karşın çeşme, hamam ve köprüleri hakkında kapsamlı bilgilere ulaşma imkânımız olmadı. Bu yönüyle çalışmanın eksik kalan tarafı olduğunu söyleyebiliriz.

Şehrin ticarî ve zanaat yerleri olarak göze çarpan yerleri bedestenler olmuştur. Çarşı, bedesten ve şehrin umumi pazar yeri bir alanda toplanmış olup bedesten üstü kapalı yer yer kubbelerinin olduğu şehrin en kalabalık yerlerinden olmuştur. Yine 16 tanesinin ismini verdiğimiz toplamda 22 han ile ticari bir alan olarak cazibesini koruyan bir şehir durumundadır.

Mahalleler konusunda elde edilen netice ise kayıtlara yansıdığı kadarıyla zaman zaman artıp 15 ve 18 arasında değişen sayısıyla genelde 16 ile sabit olan Müslüman isimli mahallelerin belirtilmiş olduğudur. Bu mahallelerin dışında gayrimüslimlerin yaşadığı mahaller belirtilmemiştir. Ancak incelediğimiz dönem öncesi ve sonrası dönemlere ait veriler nazara alındığında gayrimüslimlerin cemaat halinde oldukları mahallerin de olduğu görülmektedir.

Manastır'a genel itibarıyla şehir özelliği katan diğer önemli bir unsur ise köyleri olmuştur. Üretimden tüketime ve diğer faaliyetlerde şehre canlılık katan yönüyle ve barındırdığı insan nüfusuyla köyler, şehir hayatında önemli bir yere sahiptir. Zaman zaman değişen sayısıyla yaklaşık 130 köyü olan Manastır'ın kırsal ihtiyaçlarını temin ettiği yerler olduğu gibi; şehir de köylere tarım dışı meta, yönetim, güvenlik, kültür hizmetlerini sunan yer olmuştur. Bu bağlamda Manastır şehri uzak ve yakın köyleriyle

bir bütünlük arz etmiş olup genelde şehrin ticari alanları şehirlinin ve köylünün buluştuğu mekânlar olmuştur.

Sosyal Hayat başlığı altında incelediğimiz 1700-1750 tarihleri arasındaki Manastır şehrinin göze çarpan ilk yönü toplumun değişik dinî ve etnik yapıda oluşudur. Müslüman, Hristiyan, Yahudi ve Kıptîlerden oluşan ahali bu şekliyle karmaşık bir yapıdadır. Devletin izlediği politika ve esnek yönetim anlayışı farklı kesimden insanlar için elverişli bir ortam oluşturmuştur. Bu yüzden farklı milletten insanlar yaklaşık 500 yıl kadar Osmanlı'nın tebaasında varlığını sürdürebilmişlerdir. Şehir köyleriyle beraber ele alındığında nüfusun çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğunu görmekteyiz. Fakat şehir merkezinde Müslimler çoğunluğu elde etmişlerdir. Yaklaşık 25.000 kadar olan nüfusun 16.800 kadarı köylerde yaşıyorken yaklaşık 8.200 kadar nüfus ise şehir merkezinde ikamet etmektedir. Şehir merkezindeki nüfusun belirlediğimiz bu sayının üstünde olacağı kanaatindeyiz. Şehir merkezinde 4.550 Müslüman var iken 3.650'si ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu sayıdan 900 kişi Yahudi iken bir o kadarı da Kıptîlerden oluşmuştur.

Şehrin nüfusu karışık olmasına rağmen bir arada hoşgörü ortamında insanlar varlığını sürdürebilmişlerdir. Çoğunluk veya iktidarı elinde bulunduranlar azınlık üzerinde herhangi bir hak ihlaline başvurmamışlardır. Hangi kesim olursa olsun devletin tebaasından sayıldıkları için hakları korunmuştur. Bu hususta devlet herhangi bir açıklık görürse yönetici kesimini ya uyarma ya da cezalandırma yolunu seçmiştir. Özellikle dinî ve inançların yaşanmasında devlet herhangi bir müdahalede bulunmazken farklı dinden insanların birbirine saygı gösterdiği araştırmalar ortaya koymuştur. Sonucuna vardığımız yaşama dair izler sosyal hayat başlığı altında detayı ile verilmeye çalışılmıştır.

Dinî çeşitliliğin mevcut olduğu şehirde gayrimüslimler reaya durumunda (yönetilen ve vergisini veren kesim) olmuş olup yöneticiler Müslüman kesimden ehl-i örf ve ehl-i ilm mensuplarından kişiler olmuştur. Şehrin diğer sakinleri esnaf, zanaatkâr ve tüccar ehlinden oluşmuştur. Diğer bir kesim ise ayân ve eşraftır. Bunlar şehrin ileri gelenleri olup zenginliklerinin kaynağı ya devletin bir emektarı, tüccar ehli veya büyük çiftlik sahipleri olmasındandır. Diğer bir kesim ise askeri taifedir. Yeniçeri taifesinin yanı sıra daha şehrin fethiyle birlikte Anadolu'dan Rumeli'ye göçürülen Türkmenler olarak 1691'de nizam verilen yörüklerin askeri taifeden sayılması nedeniyle özel muameleye tabi tutulmuş evlâd-ı fâtihan kesimidir.

Sosyal hayatı hiç şüphesiz toplumun içinde bulunduğu olaylar olumlu veya olumsuz yönde etkilemiştir. Manastır şehri bu yönüyle Avrupa'da 16 yıl süren savaşın sonucunda, XVIII. yüzyılın başı bölgenin asayiş sorunlarının olduğu dönem olmuştur. Osmanlı'nın batı sınırlarında olan hudut bölgeleri güvenlik sorunlarıyla baş başa kalmıştır. Manastır da hudutların hemen gerisinde olan bir şehir olması nedeniyle bu asayişsizlik ortamından ziyadesiyle etkilenmiştir. Şehrin merkezinden ziyade köyler eşkıyalık olaylarından zaman zaman fakir bir hale gelmiştir. Bu ortamda devletin üzerlerine yüklediği birçok vergi kalemiyle köylerin bu durumdan mustarip olduğu gözlenmiştir.

Şehrin nüfus durumu bakımından incelediğimiz dönem özelliklerine binaen Manastır şehrinin nüfusunu doğrudan yansıtabilecek veriler mevcut bulunmadığından tarih camiasında kabul görmüş bir yöntem ile vergi toplama usulü olan avârizhane üzerinden belli hesaplamalar sonucunda elde edilen yaklaşık sonuçlarla yetinmek zorunda kalıyoruz. Başta avârizhane sayısının kaç gerçek haneye tekabül ettiği üzerinde durulmuştur. Bunun için yine belli bir yıla ait şehir ahali üzerine tevzî edilen vergilendirmelerde vergi veren kesimin nefer üzerinden vergilendirildiği görülmüştür. Şehir merkezindeki ahali üzerine yapılan vergilendirme ise genelde akçe üzerinden olduğu hemen hemen vergilendirme ile alakalı tüm kayıtlarda görülmektedir. Burada ise oranlama yöntemi ile vergiye tabi olan kesimin gerçek haneleri belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan hesaplamalar sonunda Manastır'da ahali üzerine tevzî edilen bir avârizhane gerçeğe karşılık gelen değeri 8,3 olarak tespit edilmiştir. Bu değer incelediğimiz dönemin ele aldığımız belli yıllar üzerindeki hesaplamalarla yaklaşık nüfus bulunmaya çalışılmıştır. Yine vergiye dâhil olmayan kesim de tespit edilerek şehrin nüfusuna dâhil edilmiştir. Bu hesaplamaların neticesinde köyleriyle beraber şehrin nüfusu yaklaşık 25.000 olarak tespit edilmiştir.

Şehir nüfusunun büyük çoğunluğu köylerde ve çiftlik yerlerinde ikamet etmiştir. Müslim, gayrimüslim köyleri ile çiftliklerde olan reyanın sayısı yaklaşık 16.500 olarak belirlenmiştir.

Farklı dinî ve etnik yapıda olan şehrin nüfusunu Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ve Kıptiler meydana getirmektedir. Kaynakların sunduğu veriler ölçüsünde bu grupların da aşağı yukarı sayıları hakkında malumat sahibi olabilmekteyiz. Nüfus başlığı altında

teferruatıyla belirttiğimiz üzere şehrin merkezinde Müslüman nüfus çoğunlukta idi. İkinci çoğunluk Hıristiyan kesim olup Yahudi ve Kıptilerin sayısı birbirine yakın sayılarda olmakla birlikte azınlıktadır.

Genel olarak şehir ahalisini oluşturan nüfus, vergi ile mükellef reaya, elinde berat bulunduranlar (ehl-i örf ve eh-ilm taifesi), ayân, eşraf, az sayıda köle ve cariyelerdir. Diğer bir kesim ise vergiden muaf tutulan evlâd-ı fâtihan'dır. Askerî sınıf mensubu sayılan bu kesimin zamanla vergi muafiyetlikleri üzerlerinden yıkılarak bazı örfî vergilere dâhil edilmişlerdir. Vergiye dâhil edilen bu kesimin de bu vesile ile sayılarını gerçek hane üzerinden ve avârizhane üzerinden tespit etmek mümkün olmuştur.

İdarî yapı ve şehir yönetimi bakımından Manastır şehri, Osmanlı'nın klasik idare şekli içerisinde Rumeli Eyaleti'nin paşa sancağının merkezi durumundadır. İncelediğimiz dönem Osmanlı Devleti 44 eyaletten oluşmaktaydı. Bu 44 eyaletten biri olan Rumeli Eyaleti ise 18 sancaktan müteşekkildir. Manastırın içinde bulunduğu ve merkezi durumunda olduğu paşa sancağı ise idarî ve adlî yönetim birimleri olarak 32 kazaya ayrılmıştır. Manastır paşa sancağı olması hasebiyle doğrudan vali (beylerbeyi) tarafından idare edilmiştir. Bu yüzden sancakbeyi atanmamıştır. Onun yerine vali zaman zaman yerine vekil olarak mütesellim veya kaymakam göndermiştir. Manastır paşa sancağının merkezi durumunda olsa da vali zaman zaman ikametgâh olarak Sofya ve Edirne'yi tercih etmiştir. 1730 senesinde eşkıya ile mücadelede için valinin Manastır'da ikamet etmesine yönelik Hatt-ı Hümayûn üzere karar çıkmışsa da biz valinin Manastır şehrinde ikametine yönelik bir kayda rastlayamadık. Fakat 1740 senesinde yine valinin Sofya'da ikamet edeceği başka bir belgede yer almaktadır.

Manastır bir kaza birimi olup kendisi aynı zamanda nahiye olarak tektir. Başka nahiyesi olmayan bu kazanın sayısı zaman zaman değişse de yaklaşık 130 köyü vardır. Manastır başka nahiyeye sahip olmasa da sahip olduğu köyleriyle tek başına şehir olma özelliğini göstermiştir.

Şehrin birinci derecede sorumlusu olan vali veya vekilleri durumundaki mütesellim veya kaymakamdan sonra şehrin en yetkili ismi idarî, adlî, beledî gibi yetkileri olan kadı olmuştur. Hemen hemen her yıl şehre yenisi tayin olan kadı ile birlikte şehrin idaresi yeniçeri serdarı, kethüdâ yeri, alaybeyi, voyvoda, şehir kethüdâsı, ihtisap nazırı, ayân, mahalle imamları gibi yöneticilerle sağlanmıştır. İlgili bölümde tüm

bu görevlilerin atanma ve azilleri, görevleri, görev süreleri ve aldıkları ücretleri bir bütün olarak belirtmeye çalıştık.

Resmiyette ayânların herhangi bir yetkisi yok olmasına rağmen şehir görevlilerine hitaben gönderilmiş emir, ferman ve buyruldu gibi resmi evraklarda ismi sıkça zikredilmiştir. Ancak ayânlara *reaya temsilcisi* olarak sorumluluk verildiği belgelere yansımıştır. Yine aynı şekilde gayrimüslim ahali ile devlet arasında temsilci durumunda olan muhtarlar ve kocabaşılarda da devlet zaman zaman işbirliği içinde olmuştur.

Şehir görevlileri arasında ehl-i örf mensuplarının yanı sıra kadıdan başka müftü, eğitimden sorumlu müderris ve vakıf işlerinden sorumlu mütevellileri ele alarak ayrı ayrı belirtmeye çalıştık. Neticede eğitim 7 medrese, 9 mektep ve muallimhanede gerçekleşiyordu. Ehl-i ilim zümresi olarak ele aldığımız bu kesimin de atanma ve azilleri, görevleri, görev süreleri, ücretlerini ayrı ayrı belirtmeye çalıştık.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde ele aldığımız Manastır'ın 1700-1750 tarihleri arasındaki iktisadî ve ticari hayatının genel vaziyeti ve onu etkileyen faktörler belgelerin sunduğu veriler ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır. Şehirdeki mukataalar ele alınarak bunların tasarruf şekli ve mali vaziyetleri ortaya konmuştur. Bu kapsamda Osmanlı'nın genel iktisadî vaziyeti üzerine şamil olan uygulamalarını Manastır şehrinde görmüş oluyoruz. Bu değişim ve gelişmeleri belirtecek olursak:

XVIII. yüzyıl Osmanlı maliyesini yaygınlaştırdığı ve bu dönemde özel önem verdiği usül "*malikâne*" ve pratiğinde "*maktu*" vergilendirme yöntemidir. Tımar sisteminin bir gereği olarak gelirlerin doğrudan hazineye intikal ettirmesi yerine padişahın görevlendirmiş olduğu askerî kökenli yöneticilere devretmesi olmuştur. Büyük dirlikler "*iltizam*" usulü ile olmuş olup vergi tahsil etmede araya mültezimler girmiştir. XVI. Yüzyıldan beri süregelen bu uygulama 1695'ten sonra tahvil denilen 3 yıllık sürelerle ihale edilen vergi toplama ve bu görevi yerine getirmek üzere *kayd-ı hayat* şartı ile süresiz bir uygulama olan malikâne sistemi olmuştur. Bu sistemle genellikle yüksek dereceli askeriler ve yakınları alakalı olmuş ve birden çok mukataayı iltizam ettikleri için veya bir mukataaya müşterek olarak iltizam edildiği için vergi toplama işinde başka bir mültezime devretme olanağı sağlanmıştır.

Reayanın vergilerini maktuen ödemeleri ve belli bir kaideye göre görevlerin ihya edilmesi hem vergi toplayanı hem de vergisini ödeyen - işe fesat karıştırmak ve

usulsüzlüklerin dışında – reayayı memnun kılmıştır. Bu da yeni nizamlarla malikâne sisteminin vergi toplamada başarılı sonuçlar ortaya koyduğu söylenebilir.

Bu çerçevede birçok mukataa oluşturulmuş ve gelirleri hazineye aktarılmıştır. Bu mukataalardan Rumeli ve Manastır şehrinde Osmanlı tebaasındaki gayrimüslimlerin çokluğuna binaen cizye mukataasındaki gelirler dikkat çekicidir. *Manastır ve Ohri Tevabi Aklam-ı Cizye Mukataası* 'nın geliri 7.988.400 akça olmuştur. Manastır'ın Farklı dönemdeki geliri dikkate alındığında 400.000 akçe kadar olduğu görülür. Azımsanmayacak bu miktar hazineye aktarıldığı gibi bazen de giderler doğrudan bu kalemden karşılanır olmuştur. Bunun gibi ilgili başlıkta belirttiğimiz mukataalar sayesinde yekûn olarak hazineye büyük meblağlarda gelir kazandırılmış oluyordu.

Devletin hazinesine aktarılan vergilerin dışında bir de şehir masrafları adı altında incelediğimiz giderler ahalinin üzerine yüklenen ayrı bir vergi yükü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelirlerin kanuni bir tarafı olmamasına karşın sicillere kaydedilerek devletçe denetimi yapılmıştır. Bu gelirler sayesinde hazine yükünü azalttığı gibi giderlerin pratik yönden karşılanması sağlanmıştır.

Hazinenin yükünü azaltan diğer bir uygulama alanı ise vakıflar olmuştur. Eğitimden sosyal hizmetlere, görevlilerin ücretlerinin karşılanmasından imar faaliyetlerine olan katkısıyla vakıflar ayrı bir gelir kalemini teşkil etmiştir. Bu alanda Manastır kadimden beri vakıflar sayesinde saydığımız hizmetlerde etkili olmuş ve şehir bu kurum sayesinde canlılık göstermiştir.

Şehirdeki esnaf ve zanaat faaliyetleri geleneğe bağlı olarak farklı gruplanmalar şeklinde yönetilmiştir. Her esnaf grubu kendisine bir baş seçerek ticari faaliyetlerinin kontrolü sağlanmıştır. Ayrıca tüm bu esnaf guruplarının sorumlu olduğu *pazarbaşı* vardı ki bu görevlinin eline berat verilerek devletin bu kesim üzerindeki denetimi sağlanmış oluyordu. Manastır şehri esnaf ve zanaatkârlarının düzenine Müslimlerin yanı sıra gayrimüslimler de dâhil edilmiş ve çoğunluğu sağlayan taraftan dinî veya etnik yapı gözetilmeksizin hoşgörü ve seçim ilkesine saygı olarak esnaf guruplarına baş seçilmiştir. Bu yönleriyle birlikte teferruatıyla değindiğimiz iktisadî vaziyet içerisinde esnaf sayısının tamamını belirleme imkânımız olmadı. Ancak verilerin elverdiği ölçüde ulaştığımız sonuca göre gayrimüslim esnaf sayısı 400 kadardır. Sayılarını belirleyemediğimiz Müslim esnaf sayısının da bir o kadar olacağı kanaatindeyiz.

Devletin esnaf üzerindeki denetimi, fiyatların belirlenmesi, üreticinin hakkının korunması alanındaki adımlarıyla ticarî düzen korunmaya çalışılmıştır. Özellikle devletin müdahalesi kara borsa ve haksız rekabetin önüne geçmiştir. Bu hususta Manastır şehri ticaret hayatında birçok örneğini verdiğimiz durumlarla karşılaşmıştır. Fakat özellikle şehre dışarıdan müdahale eden tüccar ehlinin piyasadaki istikrarın bozulmasına müsaade edilmemiştir. Bu sayede incelediğimiz dönem boyunca fiyat artışları istikrarlı bir şekilde olmuştur. Tabii fiyatlar üzerinde belirleyici diğer bir unsur paranın değeri olmuştur. Devlet 1700'lerden itibaren para hususunda yeni düzenlemelere gitmiş ve para konusunda da istikrarın sağlanması ayrıca fiyatlara yansımıştır. Para üzerindeki müdahalelere para ile ilgili başlık altında ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Yani 1705'te ekmeğe verilen narhlarda belirtildiğine göre 1 akçe olan ekmeğin 250 dirhem gelmektedir. Yine 1745'te 1 akçe üzerinden fiyat konulan ekmeğin 105 dirheme kadar düştüğü görülmüştür. Keza tuz fiyatı da belirttiğimiz yıllarda 1,5 akçeden 4 akçeye yükselmiştir. Yine mum fiyatı 16 akçeden 28 akçeye kadar yükselmiştir. Ancak bu fiyat artışları yaklaşık elli senelik bir zaman dilimi için fazla sayılmaz. Osmanlı'nın farklı dönemdeki diğer kentleriyle karşılaştığımızda bu artışın fiyat istikrarını bozmadığını söyleyebiliriz. 1785'den 1833'e kadarki dönemde Ankara'da ekmeğin fiyatı 1 paradan 9 paraya kadar yükselmiştir. Yani bu artış olağan dışıdır.

Belirtmiş olduğumuz bu tabloya rağmen şehrin ekonomik yönden canlılığını koruduğunu söyleyebiliriz. Şehrin sahip olduğu kalabalık, çarşısı, bedestenleri ve pazarları şehrin haricindeki tüccarların da dikkatini çekmiş; bu yüzden şehir dışardan gelen birçok tüccarın uğrak yeri olmuştur.

Tüm bu bahsettiğimiz şehir ekonomisi ve devletin genelinin üretim ve tüketim çarkının kaynağını toprağa bağlı üretim oluşturmaktadır. Manastır bu yönüyle hem şehir ekonomisine hem de vergiler vesilesiyle devletin bütçesine katkı sağlamıştır. Özellikle şehrin köyleri ve çiftlikleri üretimin birinci dereceden kaynağını teşkil etmiştir. Çiftlikler bu manada ziraî ve hayvan üretiminin bereketli olduğu yerler olurken beraberinde sermaye birikimini de sağlamıştır. Üzerinde durduğumuz çiftlikler bir zenginlik yolu olduğundan 1700'ün başındaki 240 sayısı 1750'lere gelindiğinde 450'ye kadar ulaşmıştır. Çiftlik sayısındaki bu artış tımar topraklarının tasarrufundaki bozulmaların bir karşılığı olmuştur. Zira boş kalan tımarların veya çiftlik sahibi olmak

isteyenlerin tazyikleri sonucu bu yerler çiftliklere çevrilmiştir. Bu husus üzerinde durularak artı ve eksi yönler çalışmamızda belirtilmiştir.

Elde ettiğimiz sonuçlar itibariyle şehrin ziraat ve hayvan üretimi potansiyeli yüksektir. Tahıl üretiminin fazla olduğu şehirde buğday, arpa, yulaf, çavdar, keten başta gelmektedir. Bağcılığın da yaygın olduğu şehirde özellikle merkezde suyun bol olmasına binaen meyve bahçelerinin de var olduğu görülmüştür. Çiftliklerdeki hayvan bolluğuna karşılık şehrin genelindeki küçükbaş hayvan da azımsanmayacak derecededir. Yine tarımsal ve hayvansal üretime bağlı olarak şehir iç piyasada ve dışarıda etkili olmuştur. Tarım ve hayvan üretimi sayesinde şehir esnafı için gerekli olan ürün temin edilebilmiştir.

Şehrin ekonomisindeki tüm bu manzaraya karşın şehrin iktisadî durumu dönemde meydana gelen olaylardan etkilenmiştir. Zira dönemin ekonomisi üzerinde olumsuz tesir bırakan eşkıyalık olayları ile devletin üzerlerine yüklediği fazlaca vergiler olmuştur. Bu yüzden ahali zaman zaman fakir düşmüştür. Devlet de bu yüzden ahalinin kötü durumuna karşın güçleri nispetinde vergi alınması gerektiğini görevlilere tembih etmiştir. Ancak bu yüzden zaman zaman tımar topraklarının boş kaldığı da olmuştur.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

1.1.1. Yabancı Arşivler (YB. 021. d.) Fonu

Manastır Şer'iyeye Sicilleri (H. 1115-1163/ M. 1703-1750)

| Sıra No | Sicil Defter No | Varak Sayısı | Vesika Sayısı | Hicrî Tarih | Milâdî Tarih |
|---------|-----------------|--------------|---------------|-------------|--------------|
| 1- | 30 | 22 | 70 | 1115-1116 | 1703-1704 |
| 2- | 31 | 64 | 197 | 1117 | 1705-1706 |
| 3- | 32 | 57 | 207 | 1118-1119 | 1708-1709 |
| 4- | 33 | 49 | 153 | 1120-1121 | 1708-1709 |
| 5- | 34 | 50 | 124 | 1121-1123 | 1709-1711 |
| 6- | 35 | 39 | 153 | 1124 | 1713 |
| 7- | 36 | 41 | 192 | 1125-1126 | 1713-1714 |
| 8- | 37 | 64 | 218 | 1127-1129 | 1715-1717 |
| 9- | 38 | 97 | 319 | 1129-1131 | 1717-1719 |
| 10- | 39 | 140 | 480 | 1132-1134 | 1719-1721 |
| 11- | 40 | 79 | 266 | 1135-1138 | 1722-1725 |
| 12- | 41 | 62 | 152 | 1139-1141 | 1726-1728 |
| 13- | 42 | 108 | 403 | 1141-1143 | 1728-1730 |
| 14- | 43 | 124 | 330 | 1143 | 1730-1731 |
| 15- | 44 | 51 | 161 | 1147 | 1734-1736 |
| 16- | 45 | 86 | 224 | 1148-1149 | 1735-1737 |
| 17- | 46 | 85 | 166 | 1150 | 1737-1738 |
| 18- | 47 | 75 | 346 | 1153 | 1740-1741 |
| 19- | 48 | 46 | 165 | 1155 | 1742-1743 |
| 20- | 49 | 59 | 264 | 1155-1157 | 1742-1744 |
| 21- | 50 | 54 | 178 | 1159 | 1746-1747 |
| 22- | 51 | 169 | 280 | 1160-1163 | 1747-1750 |
| 23- | 52 | 32 | 123 | 1162-1163 | 1748-1750 |
| 24- | 53 | 110 | 444 | 1163 | 1749-1750 |

1.1.2. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.) Tasnifi

(Dosya No-Gömlek No) 4712-534, 9892, 19019, 520,

1.1.3 Bab-ı Asafi Tasnifi

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (A. DVNSMHHM.d.) Fonu: 121-937, 115-2069, 116-696, 119-111, 118- 1701, 119-787.

1.1.4. Cevdet (C.) Tasnifi

Dâhiliye (DH.) Fonu: 229-11433. Maarif (MF.) Fonu: 20-968, 143-1731, 64-3193. Nafia (NF.) Fonu: 44-2174. Darphane (DRB.) Fonu: 46-2258, 65-3280, 351739, 9-414, 64-3194, 46-2287, 46-2288, 6-275, 10-490, 62-3067.

1.1.5. Ali Emiri (AE.) Tasnifi

Ahmed III (AE. SAMD. III.) Fonu: 1-21, 5-397, 20-1885, 89-8874, 122-11962, 203-19580. Mahmud I (AE. SMHD. I.) Fonu: 27-1638, 158-11864, 43- 2549.

1.1.6. İbnülemin (İE.) Tasnifi

İbnülemin Vakıf (İE. EV.) Fonu: 8-19, 73-7879, 27-3110, 58- 6355,

1.1.7. Haritalar (HRT.h.) Tasnifi

Harita(h.): 18.

1.1.8. Nüfus Defterleri (NFS.d.) Tasnifi

Defter (d.): 5449, 5450.

1.1.9. Tapu Tahrir Defterleri (TT.d) Tasnifi

Defter (d.): 722.

1.2. Vakflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.)

Rumeli Hurufat Mahlut Defterleri No: 1204.

Rumeli Hurufat Defteri No: 1169, 1174.

1.2. Salnameler

Manastır Vilayet Salnamesi 1292.

1.3. Yazmalar, Kronikler, Seyahatnameler ve Genel Mahiyetteki Eserler

ALİ CEVAD; *Memâlik-i Osmaniyenin Tarihi ve Coğrafya Lügati*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1896.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 2015.

EVLİYA ÇELEBİ, **Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi**, C.5, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986.

HOCA SADEDDİN EFENDİ, **Tacü't-Tevarih**, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.1, Ankara, 1979,

KÂTİP ÇELEBİ, **Cihannüma, İklim-i Rum İstanbul**, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Nr. 640, 1971.

KURAN-I KERİM MEÂLİ, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

KOÇİBEY RİSALESİ, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara, 1985.

MEHMET TEVFİK, **Manastır Vilayetinin Tarihçesi**, Beynelmîlel Matbaası, Manastır, H. 1314/Miladi 1911.

SOFYALI ALİ ÇAVUŞ KANUNNAMESİ, **Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Tasarruf Sisteminin Hukuki Mâli Müeyyede ve Mükellefiyetlikleri**, Haz.: Mithat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 515, İstanbul, 1992.

ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kâmûs-ı Türki**, Çağrı Yay., C.1-2, İstanbul, 2007.

Tetkik Eserler

ACAR, H. İbrahim, “*Talak*”, **TDVİA**, C.XXXIX, İstanbul, 2010, s.496-500.

AÇIKEL, Ali, “*1722-23'te Sivas Eyaleti'nde Cebelü Bedeli Uygulaması*”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 13/2, 2018, s.113-140.

AKDAĞ, Mustafa, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.VI, C.IV, Ankara, 1966, s.201-247.

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**, C.I-II, İstanbul, 1979.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Şer'iyye Sicilleri**, C.I, İstanbul, 1988.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, TTK. Yay., Ankara, 1988.

ALAN, Ercan, “1078 (1667-1668) Tarihli Rumeli Kadılık Rütbeleri Düzenlemesine Dair Yeni Bir Kadı Mecmuası”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 41, İstanbul, 2019, s.49-56.

ANASTASOVSKI, Nick, **Contestations Over Macedonian İdenty (1870- 1912)**, Doktora Tezi, Victoria Universty School of Social Sciences, Victoria, 2005.

ARMAĞAN, Abdullatif, “*Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler*”, **Akademik Bakış**, C.5, S.9, 2011, s.139-156.

ATEŞ, Nülifer; “*Osmanlı'da Vakıf-Külliye-Şehir İlişkisi*”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 26, 2017, s.151-164.

- BARKAN, Ömer Lütfi, “*Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti*”, **Türkiyât Mecmuası**, C.X-XI, Maarif Matbaası, İstanbul, 1953, s.1-25.
- BAZNA, Yalçın, **Osmanlı Taşra Teşkilatı: Kastamonu Örneği (1839-1876)**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi, Çankırı, 2021.
- BOZKURT, Rıza, **Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulaklar ve İaşe Menzilleri**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları, Seri No: 2, Ankara, 1966.
- BÜLBÜL, Sevil, **Manastır şehrindeki Osmanlı Mimarisi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- ÇAĞ, Galip, **16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2010.
- ÇAM, Mevlüt; TURHAN, İbrahim; AKÇATEPE, Rıdvan Enes, **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi**, Ankara, 2020.
- ÇELİK, Şenol, “*Şehir Kethüdâsı*”, **TDVİA.**, XXXVIII, İstanbul, 2010, s.451-453.
- ÇİFTÇİ, Cafer,; “*18. Yüzyılda Bursa Halkına Tevzî Edilen Şehir Masrafları*”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 5, S.6, Bursa, 2004, s.67-86.
- DEMİRKOL, Mehmet, **1837 M. (1253 H.) Tarih ve Numaralı Kütahya Şer’iyye Sicili**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2016.
- ERGENÇ, Özer, “*Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayân Üzerine Bazı Bilgiler*”, **Osmanlı Araştırmaları III**, İstanbul, 1982, s.105-118.
- ERGENÇ, Özer, “*Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine*”, **Osmanlı Araştırmaları IV**, İstanbul, 1984, s.69-78.
- ERGENÇ, Özer, “*XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler*”, **Bellekten- LII**, s.501-533.
- EYİCE, Semavi, “*İshakiye Camisi ve Külliyesi*”, **TDVİA.**, C.XXII, İstanbul, 2000, s.546-547.
- FAROQHI, Suraya, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, Çeviren: Zeynep Altak, Tarih Vakfı Yurt Yay., 121, İstanbul, 2003.
- GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, 11. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, **Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı fâtihan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:743, İstanbul 1957.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “*Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)*”, **Osmanlı**, C.VI, s.77-88.
- GÖZCÜ, Hülya, **25 Nolu Manastır Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2019.

GÜNAY, Nilüfer Alkan, **18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2010.

HALAÇOĞLU, Ahmet, “1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri”, **Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C.III, Ankara, 1999, s.869-897.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Derbent”, **TDVİA.**, C.IX, İstanbul, 1994, s.162-164.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Evlâd-ı fâtihan”, **TDVİA.**, C.XI, İstanbul, 1995, s.524-525.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, İstanbul, 2014.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yay., Ankara, 1995.

İBRAHİMGİL, Mehmet, “Manastır’da Osmanlı Dönemi Türk Eğitim Yapıları ve Atatürk’ün Okuduğu Askerî İdadî”, **Atatürk ve Manastır Sempozyumu**, Bitola, 12-13 Ekim 1998, s.109-122.

İLGÜREL, Mücteba, “Osmanlılar’da Eşkıyalık Olayları”, **TDVİA.**, C.XI, İstanbul, 1995, s.466-469.

İNALCIK, Halil, “Cizye”, **TDVİA.**, C.VIII, İstanbul, 1993, s.45-48.

İNALCIK, Halil; “İспенçe”, **TDVİA.**, C.XXIII, İstanbul, 2001, s.177.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim**, C.1, 44. Baskı, Türkiye İş Bankası kültür Yay., İstanbul, 2010.

İNALCIK, Halil, **Doğu-Batı Makaleler- II**, Ankara, 2008.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çeviren: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese”, **TDVİA.**, C.XXVIII, Ankara, 2003, s.327-333.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Müderris”, **TDVİA.**, C.XXXI, İstanbul, 2006, s.468-470.

İŞBİLİR, Ömer, “Nüzül”, **TDVİA.**, C.XXXIII, İstanbul, 1991, s.362.

İŞPİRLİ, Mehmet, “Kapı Halkı”, **TDVİA.**, C.XXIV, İstanbul, 2001, s.343-344.

İŞPİRLİ, Mehmet; “Avârız Vakfı”, **TDVİA.**, C.IV, İstanbul, 1991, s.109.

KARAGÖZ, Mehmet; “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.16, S.2, Elazığ, 2006, s.373-402.

KARAGÖZ, Mehmet, “XVII. ve XVIII. Asırlarda (1650-1750) Kayseri İktisat Tarihinde Şehir İktisadiyatı Denemesi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.19, S.1, Elazığ, 2009, s.259-279.

KARAGÖZ, Mehmet, “XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)”, Kayseri, 1993.

KARAKUŞ, Sadık Emre, **Osmanlı İdaresinde Edirne (1789- 1839)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2018.

- KESER, Bilge, “*Osmanlı Devleti’nde Martolos Teşkilatı*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.12, Erzurum, 1999, s.267-275.
- KIEL, Machiel; “*Niş*”, **TDVİA.**, C.XXXIII, İstanbul, 2007, s.147-149.
- KILIÇ, Orhan, “*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması*”, **Osmanlı**, C.VI, *Yeni Türkiye Yay.*, Ankara, 1999. s.89-110.
- KOMİSYON, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. No:108, Genişletilmiş Baskı, İstanbul, 2010.
- KOMİSYON, **Makedonya’daki Osmanlı Evrakı**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. Nu:29, Ankara, 1996.
- KOMİSYON, **Osmanlı Yer Adları: Rumeli Eyaleti (1514-1550)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Ankara, 2013.
- MERT, Özcan, “*Ayân*”, **TDVİA.**, C.IV, İstanbul, 1991, s.195-198.
- NURESKİ, Djuneis, “*Osmanlı Kaynaklarında Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri*”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, C.3, S.1 Temmuz 2014, s.69-102.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, “*Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yükü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)*”, **Osmanlı Araştırmaları XV**, İstanbul, 1995, s. 158-180.
- ORHUNLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı**, İstanbul, 1990.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, “*Mutasarrıf*”, **TDVİA.**, C.XXXI, İstanbul, 2006, s.377-379.
- ÖZCAN, Abdulkadir, “*Martolos*”, **TDVİA.**, C.XXVIII, Ankara, 2003, s.64-66.
- ÖZCAN, Abdulkadir; “*Çeribaşı*”, **TDVİA.**, C.VIII, İstanbul, 1993, s.196-203.
- ÖZDEMİR, Rifat, “*Tokat’ta Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı 1771-1810*”, **Bellekten**, C.LIV, S.212, Ankara, 1990, s.993-1052.
- ÖZDEMİR, Rifat, “*Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500-1919)*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.VII, S.1-2, Elazığ, 1995, s.173-237.
- ÖZDEMİR, Rifat, “*Avârız ve Gerçek Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler*”, **X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. IV. Ankara, 1993, s.1581-1613.
- ÖZDEMİR, Rifat; “*Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset*” **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.5, Ankara, 1994, s.259-310.
- ÖZERGİN, Muammer Kemal, “*Rumeli Kadılıkalarında 1078 Düzenlemesi*”, **İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan**, 1976. s.251-309.
- ÖZKAYA, Yücel, “*Kaymakam*”, **TDVİA.**, C.XXV, Ankara, 2002, s.84-85.
- ÖZKAYA, Yücel, “*Mütesellim*”, **TDVİA.**, XXXII, İstanbul, 2006, s.203-204.
- ÖZKAYA, Yücel, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.

ÖZTUNÇ, Hüseyin Baha, **Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Manastır şehri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

ÖZTÜRK, Mustafa, “ *Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi*”, **Türkler**, C.X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.802-822.

ÖZTÜRK, Mustafa, “*Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahli*”, **Türkler**, C.X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.843-849.

ÖZTÜRK, Nazif, “*Mütevelli*”, **TDVİA.**, C.XXXII, İstanbul, 2006, s.217-220.

ÖZVAR, Erol, “*Voyvoda*”, **TDVİA.**, C.XLIII, İstanbul, 2013, s.129-131.

PAMUK, Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, İstanbul, 1999.

PRIFTI, Kristaq, “*Manastır*”, **TDVİA.**, C.XXVII, Ankara, 2003, s.562-563.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “*Avârız*”, **TDVİA.**, C.IV, İstanbul, 1991, s.108-109.

SONYILDIRIM, Şahin, “ *Mahallelerde Neler Oluyor? XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Mahallelere ait Bilgilerin Değerlendirilmesi*”, **II. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri**, C.II, Manisa, 2012, s.289-304.

STOYANOVOSKİ, Aleksandar, “*XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya’nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdari Taksimatı*” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.4-5, İstanbul, 1974, s.213-230.

TAHİROĞLU, Bülent, “ *Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik*”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 45(1-4), İstanbul, 2011, s.649-667.

TEZCAN, Mahmut, “*İlkel Toplumlarda Başlık Parası Geleneği*”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, S.9 (1), Ankara, 2019, s.415-426.

UĞUR, Yunus, “*Şer’iyye Sicilleri*”, **TDVİA.**, C.XXXIX, İstanbul, 2010, s.8-11.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı**, TTK. Basımevi, Ankara, 1965.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.1, 7. Baskı, TTK., Yay., 1997, Basım Yeri Bilgisi Yok.

ÜNAL, Mehmet Ali, “*Harput Şehir Kethüdâlığı*” **Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Günümüze Harput Sempozyumu**, Elazığ, 23-25 Mayıs 2013, s.735-741.

ÜNAL, Mehmet Ali, “*Rumeli Sancaklarında Ölçüler ve Tartılar*”, **Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi**, Ankara, 2018, s.1-73.

ÜNLÜ (SARI), Mucize, **Manastır Vilâyetinin İdarî ve Sosyal Yapısı (1873-1912)**, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1996.

YILMAZÇELİK, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, Ankara, 1995.

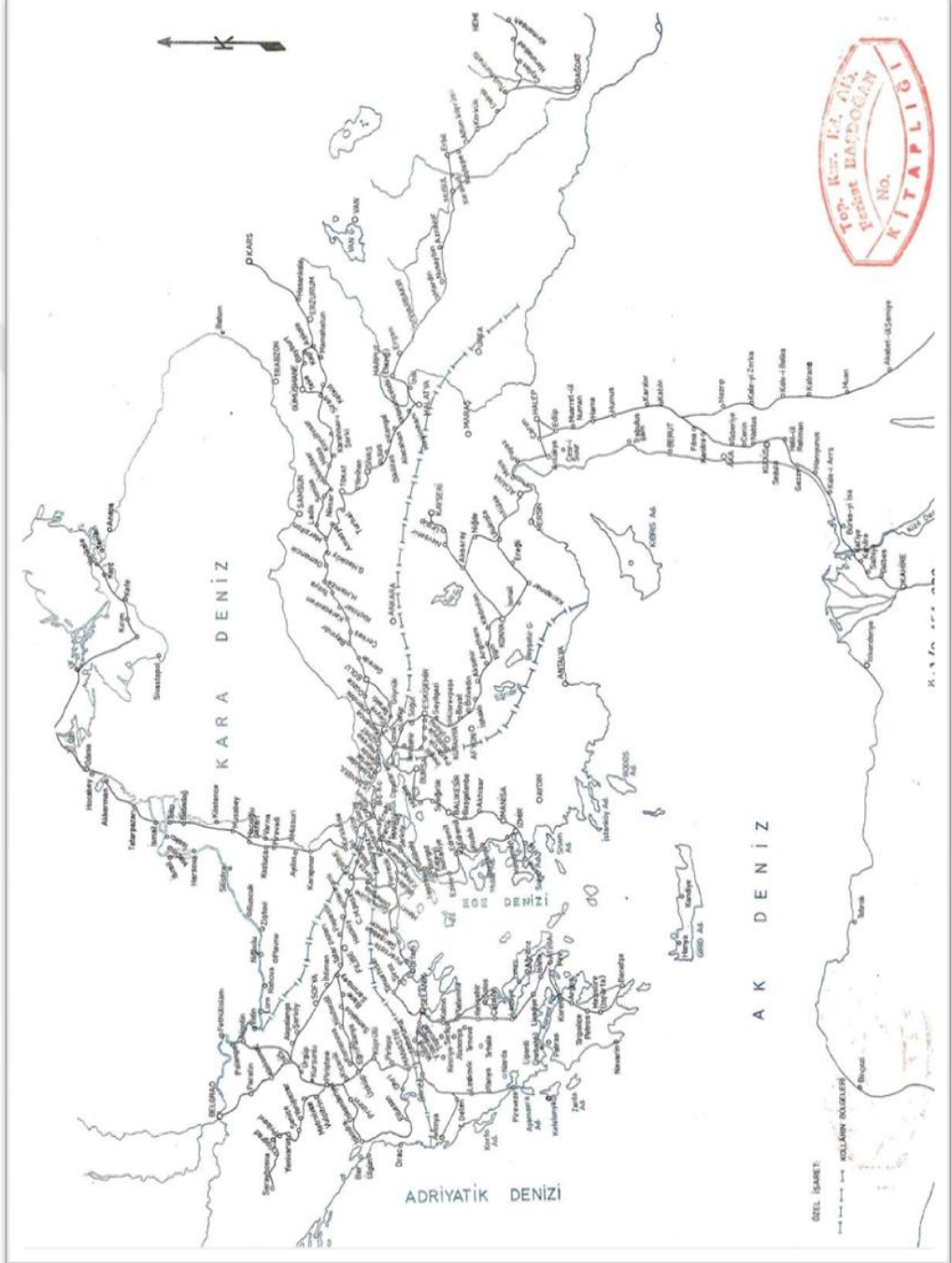
EKLER LİSTESİ

| | |
|--|-----|
| EK-1: XVIII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulaklar ve İaşe Menzilleri. | 225 |
| EK-2: Avrupa Devletlerinin Yolları, Menzilleri, Mesalik ve Merahili Gösterir El Çizimi Harita. | 226 |
| EK-3: Manastır İshakiye Camii ve Pazar Yeri. | 227 |
| EK-4: Manastır'da Pazar Yeri | 228 |
| EK-5: Manastır şehrinden Akan Drahor Nehri. | 229 |
| EK-6: Manastır Evleri. | 230 |
| EK-7: Manastır Menzilhanesi İçin Beygir Temini Hususunda Ferman-ı Şerif Sureti . | 231 |
| EK-8: Yakup Bey Muallimhanesi Vakfı İçin Mütevelli Ataması. | 232 |



EKLER

EK-1: XVIII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulaklar ve İaşe Menzilleri.



Kaynak: Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulaklar ve İaşe Menzilleri*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları, Seri No: 2 Ankara, 1966.

EK-2: Avrupa Devletlerinin Yolları, Menzilleri, Mesalik ve Merahili Gösterir El Çizimi Harita.



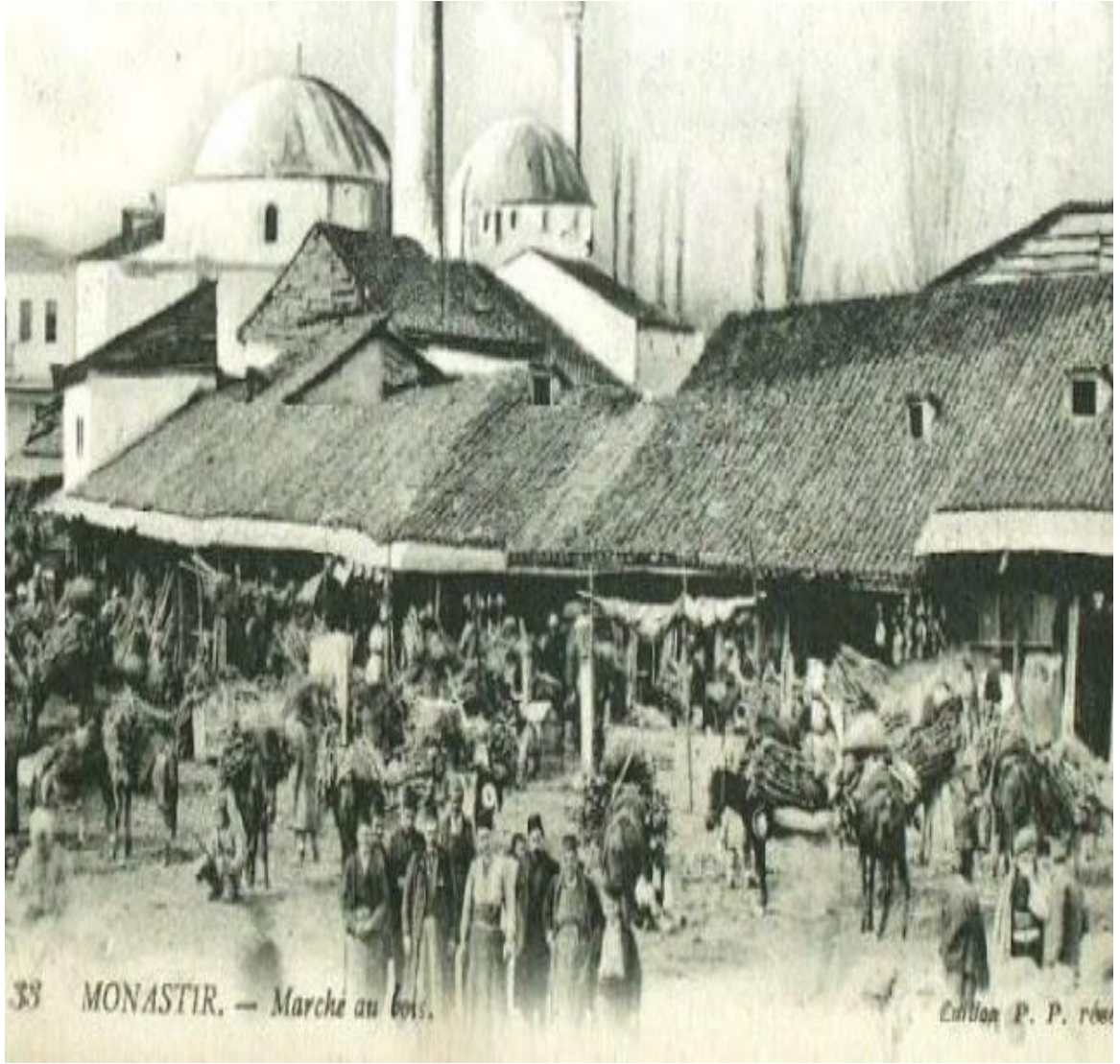
Kaynak: BOA, HRT.h. 18. H. 29 Zilhicce 1217/M. 22 Nisan 1803.

EK-3: Manastır İshakiye Camii ve Pazar Yeri.



Kaynak: www.maktürk.com

EK-4: Manastır'da Pazar Yeri



Kaynak: www.maktürk.com

EK-5: Manastır Şehrinden Akan Drahor Nehri.



Kaynak: www.kaperamezet.com.

EK-6: Manastır Evleri



Kaynak: www.pinterest.com.

EK-8: Yakup Bey Muallimhanesi Vakfı İçin Mütevelli Ataması.

بنامه عالی
مدینه منوره واقع بقصوب بلایع حانه کینه مشروط و قوم احوال کس و قفالیدو که دکانه برود و کسبی منول
اوله ذکر یا خلیفه فوت اولاب بیز جا و محلول اولمغه برینه ارباب استحقاقه استوار افع و فوج رشیدت عاقا
استمیل خلیفه ابن ابراهیم هر و لاله لایق و خور و مستحق اولمغیز توقیه اولاب بدینه برات تریف عالت نم و بر ملک عاقا
خسب و لانا اناج غنیف کند فضا و قنایم خ نور و جبهه و هم اوزنه صدی قیامدوب بویر اء حقا لونه و نور دم
و بیور و مکه بود کوم خ نور استمیل خلیفه ابن ابراهیم واروب ذکر اوله و کالک منو فارخ قویک منو کسبی اولو
حذفت لاریس بنقصه فرعی و قودر قلده فدر حکم لرو حسی منصرف اولوب و اخلاک روحی و توانم
عز و دو نخوز دعا به اوست کوسنی او گیاره طرف اقر دیزه خ زمانه و دایم اولمبوب اصلا و فخر و تصرف
ظلمه بر تحویل بوب غلامت نه بینه اعتمای قله لم کمر بر نه خرم و ام لکده و عیال و مانه و کسب
عصم
در و صلایه بی و خرم و ام لکده

Kaynak: Manastır ŞS. 49. s.21. H. 1 Muharrem 1158/M. 27 Aralık 1745.